

Ľubomír Feldek

Ťahák z dejín slovenskej literatúry

alebo Od Lomidreva po Malkáča

© Literárne informačné centrum 2013

Text © Ľubomír Feldek 2013

Photos © Literárny archív SNK, Peter Procházka, Danglár a súkromné archívy autorov 2013

Cover Design and Layout © Ondrej Gavalda 2013

ISBN 978-80-8119-074-2



L'ubomír
Feldek

ŤAHÁK Z DEJÍN

SLOVENSKEJ
LITERATÚRY

alebo
Od Lomidreva
po Malkáča



OBSAH

... aj keď svet o tom ešte nevie	11
----------------------------------	----

(PRVÁ ČASŤ)

KEĎ PRIŠIEL METOD S KONŠTANTÍNOM

Sv. KONŠTANTÍN (okolo 827–869) a sv. METOD (asi 815–885)	
<i>Sú nahé</i>	14
Ako treba preložiť slovo proglas	15
Rýmovaný <i>Proglas</i>	15
Konštantín Filozof <i>Predspev</i>	16

(DRUHÁ ČASŤ)

O ROZPRÁVKACH

O slovenských obroch	24
Rozprávka nás zachránila	25
Amen, zabil babu kameň	26
Rozmýšľanie nad rozprávkou	27

(TRETIA ČASŤ)

LASTOVIČKY SLOVENČINY

VALENTÍN BALAŠA (1554 – 1594))	
Telo v Hybiach, noha v Ostrihome	36
Valentín Balaša <i>O večnej a trvalej povahe mojej lásky</i>	37
ŠTEFAN PILÁRIK (1615 – 1693)	
O minidráme <i>Smelý farárík Štefan Pilárík</i>	37
<i>Smelý farárík Štefan Pilárík</i>	39
JURAJ RIBAY (1754 – 1812)	
<i>Upřimné myšlení při harmonice u pána Rennera</i>	
<i>v Praze 25. října 1782 / Úprimné vyznanie pri</i>	
<i>harmonike pána Rennera v Prahe 25. októbra 1782</i>	48
<i>Bože, račíš tomu zlemu prekaziti / Bože, pred tým,</i>	
<i>čo je od zlého, nás uchráň</i>	50

Slovenská vojvodinská poézia	50
JURAJ ROHOŇ (1773 – 1831)	
Juraj Rohoň <i>Zpěv slávika / Spev slávika</i>	52
JÁN HOLLÝ (1785 – 1849)	
Taký bol smutný	53
Ján Hollý <i>Umka nabáda básnika, aby spieval aj žalospevy</i>	57
JÁN KOLLÁR (1793 – 1852)	
Kollár v treťom tisícročí	57
Ján Kollár <i>139 / 139</i>	60
Ján Kollár <i>Vít / Vít</i>	61
PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK (1795 – 1861)	
O básnika viac	62
P. J. Šafárik <i>Lýdia</i>	63
Keby som raz napísal rozprávku...	63
<i>Oheň a voda</i>	65
KAROL KUZMÁNY (1806 – 1866)	
Kuzmány a prvá strofa	68

(ŠTVRTÁ ČASŤ)

TO SA, CHLAPCI, TO SA

LUDOVÍT ŠTÚR (1815 – 1856)	
<i>Stopár v Modre</i>	74
ANDREJ SLÁDKOVIČ (1820 – 1872)	
V oku svojej duše	75
JANKO KRÁL (1822 – 1876)	
Tma ako v trhmechu	77
SAMO CHALUPKA (1812 – 1883)	
Samo Chalupka a rozprávka	78
PAVOL DOBŠINSKÝ (1828 – 1885)	
Tri pohľady na Pavla Dobšinského	84
JÁN BOTTO (1829 – 1881)	
Magický Ján Botto	91
Ako nás Poliaci ozbíjali o zbojníka	92

(PIATA ČASŤ)
DVADSIATE STOROČIE

PAVOL ORSZÁGH HVIEZDOSLAV (1849 – 1921)	
Ako neublížiť Hviezdoslavovi	98
P. O. Hviezdoslav <i>Herodes a Herodias</i>	112
<i>Hviezdoslav a medveď</i>	114
MARTIN BRAXATORIS SLÁDKOVIČOV (1863 – 1934)	
Pocta Martinovi Braxatorisovi Sládkovičovovi	116
LUDMILA PODJAVORINSKÁ (1872 – 1951)	
<i>Dú-dú-dúdi-dú</i>	120
IVAN KRASKO (1876 – 1958)	
Kraskovo „Áno, áno!“	125
Keď zomrel Krasko	126
JANKO JESENSKÝ (1874 – 1945)	
Jesenský a Jesenin	129
IVAN STODOLA (1888 – 1977)	
<i>Stodola</i>	131
JOZEF CÍGER HRONSKÝ (1896 – 1960)	
Zajac uškom pokýva, o všeličom rozmýšľa	135
JÁN SMREK (1898 – 1982)	
Ivan Čietek vydáva Jána Smreka	140
Z kliatby požehnanie	142
EMIL BOLESLAV LUKÁČ (1900 – 1979)	
O bustách a našej pamäti	145
LACO NOVOMESKÝ (1904 – 1976)	
<i>Pieseň bez melódie</i>	147
IVAN HORVÁTH (1904 – 1960)	
Spomienka na Ivana Horvátha	150
Väznili aj deti	153
Denník Jany Horváthovej	154
Fotografia z detstva	155
ÓNDRA LYSOHORSKY (1905 – 1989)	
Odpoveď profesorovi Motoki Nomachimu	157
THEO H. FLORIN (1908 – 1973)	
Môj priateľ Theo	174

JÁN KOSTRA (1910 – 1975)	
Spomienky z kufra	176
ANTON HABOVŠTIAK (1924 – 2004)	
Spomienka v srdci	182
MILAN KRAUS (1924 – 2006)	
Milan Kraus – génius nenápadnosti	184
DALIBOR HEGER (1930 – 2011)	
Spomienka na „zlaté“ šesťdesiate	190
Dnes večer svet je náš	191
VLADIMÍR KOMPÁNEK (1927 – 2011)	
Básnik Kompánek	193
O pekelnom šťastí	198
VILIAM TURČÁNY (1928)	
Zdravica k päťdesiatke	199
<i>Portrét Viliama Turčányho</i>	201
MILAN RÚFUS (1928 – 2009)	
Básnik hraničnej situácie	203
VOJTECH MIHÁLIK (1926 – 2001)	
Plebejská melódia Vojtecha Mihálika	208
MIROSLAV VÁLEK (1927 – 1991)	
Básnik-šachista	211
<i>Štefánka tango</i>	220

(ŠIESTA ČASŤ)

VEČNE MLADÁ GENERÁCIA

KORNEL FÖLDVÁRI (1932)	
Viliam Žingor – slovenská Horáková	224
<i>Kornelovi k osemdesiatke</i>	225
JÁN LENČO (1933 – 2012)	
Zomrel Ján Lenčo	226
JÁN JOHANIDES (1934 – 2008)	
Spomienka na slovenského Európana	229
RUDOLF DOBIÁŠ (1934)	
Tam sa nepísalo	231
<i>Večerný vozeň</i>	236

VERA MEISELS (1936)	
Napriek vytrhnutým koreňom	238
<i>Pôrod v Terezíne</i>	240
MIKULÁŠ KOVÁČ (1934 – 1992)	
Pozdrav Banskobystričanom	241
JÚLIUS VANOVIČ (1935)	
Jacques Vanovič	244
VINCENT ŠIKULA (1936 – 2001)	
Prihovor sa, Vinco!	246
TRNAVSKÁ SKUPINA	
Prekliata Trnavská skupina	248
<i>Rečníci v Hyde Parku</i>	249
JÁN ONDRUŠ (1932 – 2000)	
Ján Ondruš a jeho i naša pamäť	252
JOZEF MIHALKOVIČ (1935)	
Jozef Mihalkovič – básnik do nepohodlia	254
JÁN STACHO (1936 – 1995)	
Ján Stacho ako na detskom obrázku	258
Ech, bližšie k mesiacu	266
RUDOLF SLOBODA (1938 – 1995)	
Umenie škandálu	268
<i>Nomen omen</i>	269
RUDOLF CHMEL (1939)	
Zelený štvrtok, Veľký piatok	272
TOMÁŠ JANOVIC (1937)	
Janovicova stručná mnohovravnosť	275
MILAN LASICA (1940) – JÚLIUS SATINSKÝ (1941 – 2002)	
Divadlo slova	277
MARIÁN KOVÁČIK (1940 – 2004)	
Spomienka na Mariána Kováčika	280
Horehronská zasekávaná	284
MILAN TOKÁR (1940)	
20 rokov zhabané	286
Vladimir Vysockij <i>Nestál som nikdy o raj</i> <i>zajtrajší...</i>	288

VLADO BEDNÁR (1941 – 1984)	
<i>Slovenská smrť</i>	289
ŠTEFAN MORAVČÍK (1943)	
<i>Príbeh Čerešňového hladu</i>	290
PETER BELAN (1946)	
<i>Hravý bezočivec</i>	298
FRANTIŠEK MIKLOŠKO (1947)	
<i>Mikloško pred arénou</i>	303
LUBO DOBROVODA (1962)	
<i>O nákazlivosti šťastia</i>	305
LUBOMÍR FELDEK (1936)	
<i>Spomienka na debut pred debutom</i>	308
<i>Mahujá, krásna Cigánka</i>	310

... AJ KEĎ SVET O TOM EŠTE NEVIE

Pôvodne som nazval túto knihu *Ťahákom* preto, lebo som dúfal, že bude použiteľná ako školská pomôcka pod lavicou.

Ukázalo sa však, že aj keby som sa obmedzil iba na svoje osobné zážitky so slovenskou literatúrou, mala by kniha tisíc strán. Čo s takým obrovským ťahákom?

Keďže som prekročil zmluvne dohodnutý rozsah, musel som knihu skrátiť a celú jej druhú polovicu vypustiť. Čo s takým skráteným ťahákom?

A vôbec – načo by bol komu môj ťahák dnes, keď je všetko na internete?

Predsa však som knihe názov *Ťahák* ponechal.

Ponechal som jej ho preto, lebo verím v príťažlivosť slovenskej literatúry.

Neraz som už písal o jej svetovosti – takto, napríklad, v súvislosti s Trnavskou skupinou:

„Musel nastať ten paradox, museli sme absolvovať jednu z najhlbších neslobôd, – neslobodu socialistického realizmu, – aby sme sa definitívne vyslobodili zo svojho zaostávania. To, čo urobila v dejinách slovenskej literatúry Trnavská skupina, sa dá teda zhrnúť do jedinej vety: Trnavská skupina konečne priviedla slovenskú literatúru na svetovú úroveň. Aj keď svet o tom ešte nevie.”

Nevie, ale dozvie sa. Verím, že pritiahnuť pozornosť sveta na slovenskú literatúru sa už čoskoro podarí.

Rád by sa o to svojou skromnou mierou zaslúžil aj tento neúplný *Ťahák*.

Lubomír Feldek





Prvá časť

KEĎ PRIŠIEL

METOD

S KONŠTANTÍNOM

Sv. KONŠTANTÍN a sv. METOD

Konštantín (okolo 827 – 869) a Metod (asi 815 – 885) boli synovia vysokého byzantského hodnostára, učitelia, misionári a prekladatelia. Konštantín sa navyše prejavil aj ako básnik – autor prvej pôvodnej slovanskej básne *Proglas*. Pokúsil som sa o jej rýmovaný preklad do súčasnej slovenčiny.

Sú nahé

*Keď prišiel Metod s Konštantínom,
tí dvaja vandrovníci,
sám Rastislav už pred Devínom
ich vítal na Glavici.
Vítali sme ich medovinou
a spievali sme všetci,
keď prišiel Metod s Konštantínom,
tí dvaja múdri svätci.*

*Metod sa prísne kontroloval,
Metod pil metodicky,
no Konštantín hneď konštatoval:
„Ten ľud je poetický!“
Keď do tanca ho vzali v háji
aj naše devy krásne,
napísal zrazu pri Dunaji
aj slová prvej básne:*

*„Sú nahé... Sú nahé...“
No Metod veru nenadchol sa tým.
„Sú nahé... Sú nahé...“
„Ach, čo to píšeš, braček Konštantín?“
„Sú nahé... Sú nahé...“
Konštantín – ten však vynašiel sa vždy.*

„Sú nahé... Sú nahé ...
Sú nahé bez kníh všetky národy.“

*Tá veselica stála za to
a dodnes má to ohlas.
A vďaka tomu stalo sa to,
že máme báseň Proglas.
A vďaka tomu, dánom dňom,
dnes vieme písať všetci –
že prišiel Metod s Konštantínom
a opili sa medovinou
a tancovali pod Devínom
tí dvaja múdri svätci.*

(Z knihy FELDEK, L.: *Sto piesní Lubomíra Feldeka spieva Katka Feldeková*.
Bratislava, vydal Lubomír Feldek 2012.)

Ako treba preložiť slovo proglas

Na to, ako treba preložiť slovo *proglas*, nejestvuje jednotný názor.

Profesor Ján Stanislav uprednostňoval slovo *prívet* a profesor Eugen Pauliny a ďalší znalci zas dávali prednosť slovu *predslov*. Sú to korektné riešenia, no bezkonkurenčnú prednosť by mohli mať len dovtedy, kým bádatelia pokladali *Proglas* za prózu. Odkedy však (v roku 1908) bulharský bádateľ Jordan Ivanov zistil, že tento text má veršové členenie, hneď sa objavili aj návrhy na použitie slova *predspev*.

Rýmovaný Proglas

So slovanským folklórnym bohatstvom sa Konštantín a Metod museli stretnúť už vo svojom rodisku. Keď prišli k nám, museli sa s ním stretnúť znova a uvedomiť si, že prichádzajú dať písmo a spisovnú reč národu, ktorý si to mimoriadne zaslúži, pretože je to národ nielen so široko-ďaleko najväčším rozprávkovým bohatstvom, ale aj národ široko-ďaleko najspevavejší. A hádam si len nebudeme

myslieť, že naši staroslovienski predkovia spievali vo voľnom verši? Kde bola pieseň, tam určite bol aj rým.

Za to, že Konštantín a Metod dali našim predkom tú spisovnú slovesnosť, podporili naši predkovia ich dielo svojou ústnou – vlastne si tak navzájom obe slovesnosti pomohli prežiť, jedna druhej nedala zahynúť.

To je dôvod, prečo som dostal chuť preložiť *Proglas* rýmovane, a tak súčasne vzdať poctu obom veľkomoravským slovesnostiam, písomnej aj ústnej – veď z oboch vyrástla a dodnes svoju živú silu čerpá aj súčasná slovenská poézia.

Hovorím o preklade, no ak treba, prijmem aj označenie parafráza. O parafráze by sa dalo hovoriť aj v súvislosti s voľbou verša. Hoci mám rád všetky druhy dvanástslabičného verša a sám ich príležitostne používam, tentoraz som pocítil, že verš sa dvanástich slabík nedožaduje. Konštantín ešte používal dva jery, tie časom zanikli, a iste aj so zánikom jerov akosi súvisí, že verš, ktorý som použil, si vystačil s desiatimi slabikami.

Konštantín Filozof *Predspev*

*Som spev pred svätým Evanjeliom!
Ako už od prorokov máme chýry,
národy budiť Kristus príde raz,
lebo je svetlom, čo sa svetom šíri.
Dnes, v siedmom tisícročí, je ten čas.*

*Proroci vravia: Slepí uvidia,
začujú hluchí Slovo Písma z neba.
Boh aj vám ukázať chce svoju tvár.
Slovieni, počúvať to Slovo treba!
Hospodín posíla aj vám svoj dar.*

*Je to dar spravodlivej štedrosti
duším, čo viac už nenahlodá nárek,
duším, čo na nič netešia sa viac.
Pretože Matúš, Lukáš, Ján a Marek
národy učia, toto hovoriac:*

Všetci, čo krásu v dušiach túžite
si uvidieť a radovať sa chcete,
a chcete premôcť hriešnu temnotu
a hnilobu, čo vládne v tomto svete,
a rajský život znova nájsť už tu,

všetci, čo chcete ohňu uniknúť,
počúvajte, čo vlastný um vám vraví!
Sloviensky národ, vypočuj si rád
Slovo, čo Boh ti posiela, ten pravý
pokrm, čo v dušiach utíši vám hlad,

Slovo, čo um aj srdce posilní,
Slovo, čo vysvetľuje Božie dielo.
Tak ako bez svetla niet radosti –
veď oko Boží svet by nevidelo
bez jeho krásnej viditeľnosti –

tak ani ľudská duša bez písma
nepochopí, čo je to Boží zákon,
zákon, čo v Písme svätom má svoj dom
a odhaľuje raj pred ľudským zrakom.
Veď ktorý sluch, čo nepočul biť hrom,

by naplnila bázeň pred Bohom?
Keď k nozdrám vôňa kvetu nezablúdi,
ako k nim Boží zázrak prerečie?
Ústa, čo nespoznali sladkosť, z ľudí
urobia kameň, skaly človečie.

Ešte viac ľudská duša skamenie
bez písmen. Zomrie, stratí všetku vládu.
Vy nemajte však, bratia, obavy –
zvážili sme to. Máme pre vás radu,
čo vospolok vás, ľudí, pozbaví

žiadze a zvieracieho života,
aby váš hlúpy rozum, keď sa znova
cudzia reč ozve, nepočul len hlas
medenej zvonoviny, a nie Slova.
Lebo aj svätý Pavol učí nás,

keď vzýva Boha svojou modlitbou:
Iba päť slov – nie takých však, čo stratia
svoj zmysel – nech mi prejde cez ústa,
päť slov, čo pochopia aj moji bratia –
nie nezrozumiteľných stá a stá.

Veď ten, čo porozumieť nemôže,
sám potom správne slová nenachádza,
na múdre podobenstvo nevie prísť.
Veď ako telu hrozí hrozná skaza
a ukrutnejšie než hnijúci hnis

ho zmárni nedostatok potravy,
tak bez Božieho života aj duša
v každom tom ľudskom tele upadá,
keď Božie slovo márne začuť skúša.
A iné podobenstvo vykladá

to ešte lepšie: Vy, čo túžite
rást z lásky ako Božie zbožie – azda
neviete, kde je pravda odveká?
Tak ako každé semeno a brázda
potrebuje aj srdce človeka

dážď Božích písmen, aby úroda
Božia v ňom bola ustavične väčšia.
Národy bez kníh! Azda na svete
je málo podobenstiev, ktoré svedčia,
že samy sebe nerozumiete?

*Vo všetkých rečiach sveta nie je tá
bezmocnosť ešte vyslovená celá.
Nuž podobenstvo na um prichodí
i mne – pár slov, čo povedať chcú veľa:
Nahé sú bez kníh všetky národy.*

*Nevyzbrojené pôjdu do boja
s vrahmi, čo vraždia duše, nielen telá,
a padnú večným mukám za korisť.
Národy, ak však máte nepriateľa
už dosť a do boja s ním chcete ísť,*

*otvorte bránu umu pozorne,
núkajú sa vám teraz dobré zbrane
v Hospodinových knihách ukuté,
rozmliaždiť hlavu diabla prichystané.
Kto neváha ich prijať, tomu tie*

*knihy, tú múdrosť, dá sám Kristus Pán
a silu do duše mu vlejú cez ňu
apoštoli aj proroci. A keď
si ľudia sami ich reč do úst vezmú,
zahubia svojho nepriateľa hneď,*

*vítazstvo svojmu Bohu prinesú,
hnilobe tela uniknú, čo musí
živoriť v hriechu ako vo sne. Nie!
Nepadnú takí, takí zastanú si
pred Bohom hrdinsky a dôstojne.*

*Keď bude ohňom súdiť národy,
po jeho pravici si zastať môžu.
Naveky šťastní budú na nebi
s anjelmi oslavovať milosť Božiu
piesňami z kníh. Z nich každá velebí*

*Pána, čo zmiloval sa nad ľuďmi.
Jemu i jeho Synovi i s Duchom
Svätým nech naveky je určená
i česť i chvála, čo sa nesie vzduchom
nebeským od každého stvorenia.*

Amen.

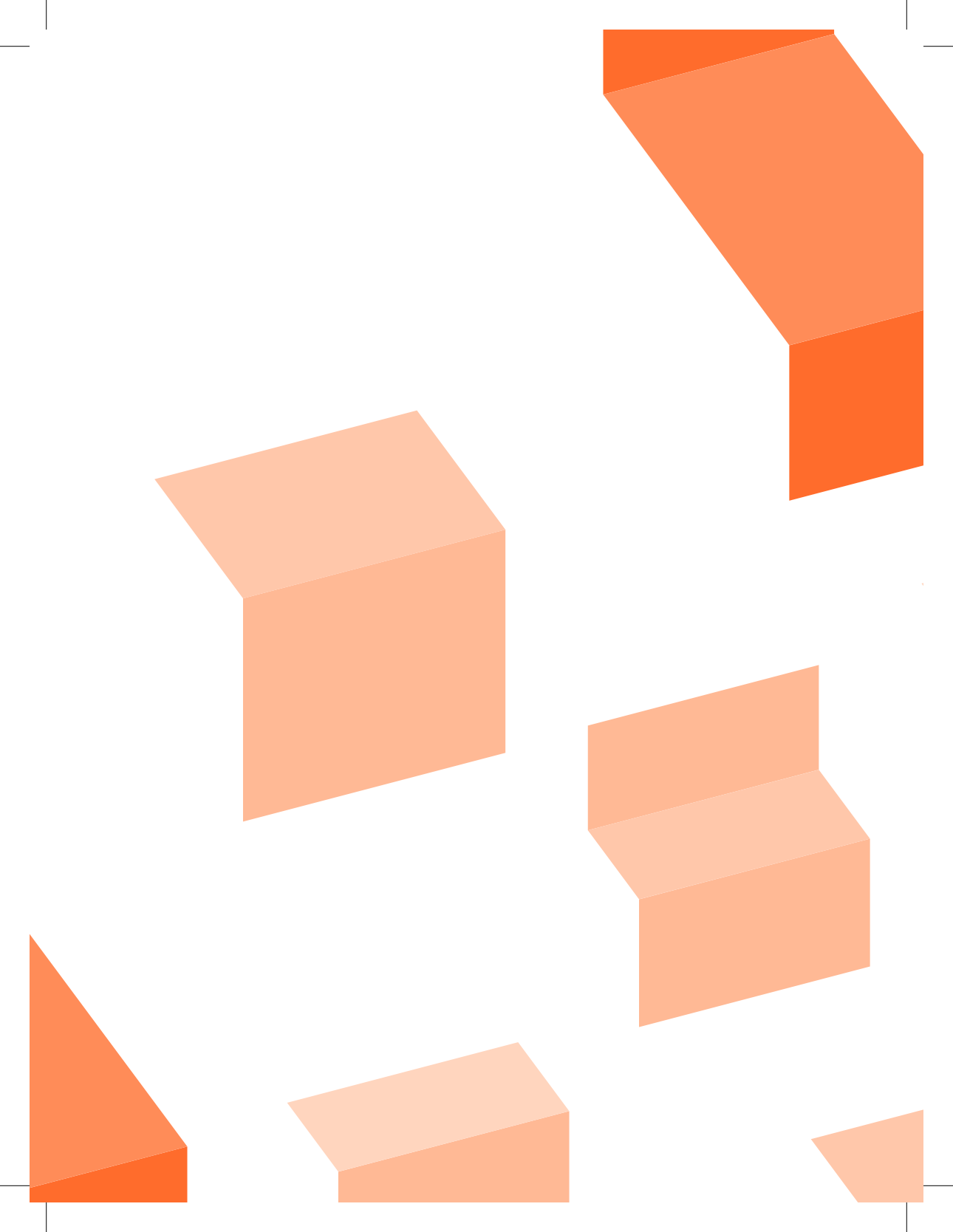
Biblický diabol a svetské zlo

Striedavé používanie slov *nepriateľ* a *diabol* by nás mohlo presvedčiť, že v oboch prípadoch má Konštantín na mysli biblického diabla.

Napokon, taká je stáročná tradícia. Aj v klasickom preklade Lutherovej piesne *Hrad prepevný* sa spomína *ten starý nepriateľ* vo význame diabol. No my, čo sme ešte nezabudli na inotaje, ku ktorým sa museli básnici uchýľovať za fašizmu či za komunizmu, sa nevyhneme otázke: kedy bolo inak? Bola azda doba, v ktorej žili Konštantín a Metod, menej nebezpečná? Nedopustíme sa nijakej svätokrádeže, keď to budeme čítať aj naopak. Konštantín možno aj vtedy, keď hovorí o biblickom diablove, myslí na svetské politické zlo.

(Predspeg preložil L. F. Ďalšie úryvky sú z eseje *Prečo rýmovaný Proglas?* Spolu s prekladom *Predspevu* vyšla v knihe FELDEK, L.: *Keď vládzeš ísť, aj keď si musíš nadísť*. Bratislava, Ikar 2011; a v knihe Kol.: *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2012.)





The image features an abstract composition of various 3D geometric shapes, including rectangular prisms and triangular prisms, in two shades of orange: a vibrant orange and a lighter, peach-like orange. These shapes are arranged in a dynamic, overlapping manner, creating a sense of depth and movement. A light orange ribbon-like shape cuts across the middle of the composition, serving as a background for the text. The overall aesthetic is clean, modern, and minimalist.

Druhá část'

O ROZPRÁVKÁCH

Aj keď sme dejiny nášho písomníctva uviedli básňou *Proglas*, jestvuje niekoľko písomne zaznamenaných fragmentov v staroslovienčine už pred príchodom vierozvestcov – a určite prekvitala u nás už pred ich príchodom ústna slovesnosť, piesne a rozprávky. Ich starobyľný pôvod čítame z pohanských motívov (*Morena; Jano, Jano, Vajano*) – niektoré nás vedú až do pradávnych čias, keď aj na našom území žili obri. (K rozprávkam sa ešte vrátíme pri Samovi Chalupkovi a Pavlovi Dobšinskom.)

O slovenských obroch

Správy o tom, že na svete žili kedysi popri ľuďoch aj obri, prinášajú hlavne staroveké mýty, ktorým mladá slovenská mytológia zdanlivo nemôže konkurovať. A predsa konkuruje. Aj na Slovensku sa totiž podarilo tu a tam vykopáť neobyčajne veľké ľudské kosti, nuž nečudo, že sa dostali aj do ľudovej slovesnosti.

Najznámejšia spomedzi folkloristických záznamov tohto druhu je anekdota o obrynke, ktorá našla oráča, položila si ho na dľaň aj s volkami a pluhom a šla ho ukázať rodičom. Tí jej prikázali, aby ho hneď zanesla nazad do brázdy, lebo malý človečik sa stará o to, aby aj obri mali čo jesť. Túto ojedinelú, ale o to vzácnejšiu perlu (ktorej nechýba náboj modernej politickej satiry) si všimol už Andrej Sládkovič a dal sa ňou inšpirovať k básni *Obri a zakrpeni*, vyúsťujúcej do takejto pointy:

... a otec obor riekne: „Zanes to pospolu
všetko, čo si pobrala, v zástere tamdolu;
lebo ak zakrpeni nepoorú zeme,
tak my obri tuhore od hladu skapeme.“

Nevľúdne obdobie po zániku Veľkomoravskej ríše má na svedomí, že košatejšie príbehy z éry obrov sa nám nezachovali. Za pozostatky dávnych mýtov však môžeme pokladať aj mnohé rozprávky o obrovských jednotlivcoch. Je to síce už iný druh príbehu, obrovskí junáci sa rodili akýmsi zázrakom v normálnych ľudských rodinách. Som však presvedčený, že v ľudovej fantázii nevznikli len tak náhodou. Aj oni sa z nej vynorili vďaka tomu, že tu kedysi bola mytologická pôda, zaľudnená aj obrami. Za najkrajší výtvor, čo vyrástol z tejto pôdy, pokladám rozprávku *Lomidrevo*.

(Z úvodu k hre *Lomidrevo* z knihy FELDEK, L.: *Päť rozprávkových hier*. Bratislava, Divadelný ústav 2012.)

Rozprávka nás zachránila

Keď sa príslušníci nejakého národa usilujú definovať svoju národnú mentalitu, vždy si pomáhajú tak, že sa porovnávajú s niektorým susedným národom. My Slováci sme žili vyše sedemdesiat rokov v spoločnom štáte s Čechmi, a preto najradšej definujeme svoju mentalitu tak, že ju porovnávame s českou. Z tohto porovnávania nám ako základný rozdiel vychádza, že čo Čech musí napísať, to Slovákovi stačí porozprávať. Preto je pre Slováka niekedy dosť ťažké úspešne korešpondovať s Čechom. Aj keď sa Slováčik zmôže na list, ktorý pošle svojmu českému priateľovi, český priateľ, len čo dostane list, v ten istý deň odpovie. Slováčik mu odpovie, povedzme, o dva týždne – a Čech zase v ten istý deň. Slováčik o dva mesiace a Čech zase ihneď. To vražedné české tempo Slováčik napokon nevydrží, vzdá to, už neodpovie – a čaká na osobné stretnutie, keď si to bude môcť s českým priateľom všetko povedať bez písania. Najradšej pri víne.

Nechcem vás strašiť, ale často je to naozaj tak, že keď zhodíte list z lietadla do stredu džungle, skôr naň dostanete odpoveď, ako keď ho pošlete poštou na Slovensko. Živým dôkazom toho, že my Slováci preferujeme ústne podanie pred písomným prejavom, je napríklad aj moja vlastná žena, spisovateľka, ktorá už porozprávala pri posedeniach s priateľmi tisíce poviedok, ktoré tým pokladala za vybavené, a neobťažovala sa ich už napísať. Napísala ich iba zopár – keď som nad ňou stál s revolverom.

To, že sa stalo synonymom slovenskej mentality ústne podanie, nie je náhoda – má to svoje hlboké historické dôvody.

Slováci sú starý národ s mladým spisovným jazykom. Korene spisovnej slovenčiny siahajú do staroslovenčiny, do jazyka, ktorým sa na našom území hovorilo aj písalo v deviatom storočí. Potom sa však po písanom slovenskom slove stopa stráca a jazyk našich predkov ako ponorná rieka celé stáročia „tečie“ pod latinčinou, pod maďarčinou, pod češtinou. Až v trinástom storočí sa zaznamenaná slovenčina začína objavovať najprv len po jednotlivých slovách a vetách – aby napokon s plnou silou vyrazila na zemský povrch v devätnástom storočí.

Ako sa jej podarilo prežiť?

Ako inak – ústnym podaním. Generácia ju odovzdávala generácii od úst k ústam a naši predkovia, veľkí rozprávači, ju kultivovali najmä v rozprávkach. Nečudo teda, že štúrovci, generácia slovenských vzdelancov, ktorá konečne v devätnástom storočí kodifikovala slovenčinu ako spisovný jazyk, boli zároveň aj generáciou, ktorá veľkú časť svojej energie venovala zbieraniu a zaznamenávaniu slovenských ľudových

rozprávok. Pavla Dobšinského, ktorý toto generáčné zberateľské veľdielo napokon usporiadal a vydal, nazývame slovenským Homérom. (S jeho *Prostonárodnými slovenskými povestami* sa stretnete aj v prvej vitríne tejto výstavy.)

A tak sa dostávam k vysvetleniu, kde sa berie v kultúre malého národa disciplína, ktorú sa odvažujeme ukázať aj svetu. A nemám na mysli len modernú slovenskú literatúru pre deti, ale aj modernú slovenskú grafiku a knižnú ilustráciu, ktorej predstaviteľka pani Maja Dusíková je tu medzi nami. Aj slovenskí grafici a ilustrátori sú dediči slovenskej ľudovej rozprávkovej tradície. Rozprávka zdedená ústnym podaním, to je ten spoľahlivý základný kameň, na ktorom všetci stavíme.

Rozprávka, ktorá zachránila slovenský národ a jeho reč v dávnoveku, nás totiž zachraňuje stále znova.

Zachránila nás aj počas tých štyridsiatich rokov socializmu, ktoré sme absolvovali. Bola bezpečným azylom pred neslobodou a ideológiou a vďaka nej vyšli z toho obdobia slovenská literatúra pre deti aj slovenská knižná grafika a ilustrácia zázračne nedotknuté.

Presvedčuje nás o tom aj záujem a vysoké hodnotenie našich vzácných talianskych priateľov, vďaka ktorým sa dnes naša práca dostáva do povedomia talianskej verejnosti. Som šťastný, že som mohol byť pri tom.

(Prejav na otvorení výstavy slovenskej literatúry pre deti 11. januára 2001 vo Florencii. Vyšiel v knihe FELDEK, L.: *Veľká kniha slovenských rozprávok*. Bratislava, Reader's Digest Výber 2003; aj v knihe FELDEK, L.: *Homo politicus*. Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2008.)

Amen, zabil babu kameň

... Videla macocha, že ktosi zo strechy zhadzuje podarúanky, bežala rýchlo von, lebo dúfala, že sa jej ujde najkrajší. A tu – sotva vykročila spopod strechy – tresk! jej rovno na hlavu veľký kameň. Amen – zabil babu kameň. Na mieste bolo po macoche strige.

Vtedy vtáčik-neboráčik prestal spievať, odletel a už sa nevrátil.

Ale zato prišiel jeden mních, čo mal veľa kníh a do jednej napísal o tom štyri slová.

Ten mních sa volal Ján z Lefantoviec.

A tie štyri slová, to je prvá zapísaná slovenská rozprávka:

„Amen, zabil babu kameň.“

(Z rozprávky *Vtáčik neboráčik* z knihy FELDEK, L.: *Veľká kniha slovenských rozprávok*. Bratislava, Reader's Digest Výber 2003. Slovenské slová, citované v rozprávke, pochádzajú z Elifandovho kódexu (1432), tam sa slovo kameň uvádza bez mäkčeňa. Tvrdenie, že ide o prvý, „telegrafický“ záznam slovenskej rozprávky, je obľúbená hypotéza autora rozprávky.)

Rozmýšľanie nad rozprávkou

Mechúrik-Koščúrik – predobraz vajca na vandrovke

V Dobšinského zbierke *Prostonárodné slovenské povesti* nájdeme príbuzné rozprávky, ktoré majú podobné motívy. Alebo, aj keď sú motívy rôzne, upozorňuje nás na ich príbuzenstvo podobná symbolika a výstavba.

Také sú napríklad rozprávky *Mechúrik-Koščúrik s kamarátmi* (podal Dr. Gustáv Reuss z Gemerskej) a *Ako šlo vajce na vandrovku* (podal J. R. v Kežmarskom zábavníku a slečna J. Sz. v B. Bystrici).

Hoci je hlavným hrdinom jednej Mechúrik-Koščúrik a hlavným hrdinom druhej vajce (a ani jedného z nich v druhej rozprávke nenájdeme), predsa podľa výstavby a zmyslu rozprávok nám zide na um, že rozprávka *Ako šlo vajce na vandrovku* by mohla byť mladšou verziou rozprávky o Mechúrikovi-Koščúrikovi.

(Vieme aj o príbuznosti tejto rozprávky s grimmovskou rozprávkou *Brémski muzikanti* – ale tú si nechajme až nakoniec, a najprv trochu snívajme.)

O tom, že má rozprávka o Mechúrikovi-Koščúrikovi dávnejší pôvod, nás presvedča niekoľko vecí. Keď sa k vandrujúcemu Mechúrikovi-Koščúrikovi cestou postupne pridajú kamaráti myška-chocholuška, žabka-rapotačka, had – po tráve šmyk, zajac – po lese skok, líštička-kmotrička, vlk – horský trubač a medveď – morský mrmláč, „*prídu v pustých horách k jednému domčeku, kde ježibaba svadbu strojila*“.

Prítomnosť ježibaby zaraďuje túto rozprávku do starobylej vrstvy čarodejných rozprávok. Družina, s ktorou v druhej rozprávke putuje vajce, nájde v chalupe bývať už len zlú starú babu a zbojníkov – zbojníci sú mladší rozprávkový fenomén ako ježibaba.

Na to, že rozprávka *Ako šlo vajce na vandrovku* je mladšia, poukazuje aj zostava družiny: vajce postupne postretne raka, kačicu, moriaka, koňa, vola a kohúta. Podobnú zostavu nájdeme aj u Boženy Němcovej, ktorá takisto má túto rozprávku vo svojej zbierke *Slovenské pohádky a pověsti* (uvádza pri nej iba jeden prameň – od Jozefy Sablakovej z Banskej Bystrice). Tu postretne vajce postupne vola, koňa, mačku, kačku, moriaka a raka.

Či už je u Dobšinského kohút alebo u Němcovej mačka, nemôžeme si nevšimnúť, že vajce stretáva aj domáce zvieratá, zatiaľ čo Mechúrik-Koščúrik výlučne zvieratá žijúce divo.

I ďalšia vec poukazuje na mladší pôvod rozprávky o vajci: jej remeselnícke pozadie. Nájdeme ho najmä v Dobšinského verzii. Upozorňuje naň už slovo „vandrovka“ v názve – bolo tradíciou, že remeselnícky tovariš, ktorý sa chcel stať majstrom, musel sa vybrať do sveta na vandrovku. Jednoznačné upozornenie, že ide o remeselnícku rozprávku, je potom v závere Dobšinského verzie: *„Naši ale tovariši a sedmorí remeselníci zasadli si potom k stolu a k hotovému jedeniu. Jedli, pili, harovali tam, kým čo stačilo. Potom nebodaj každý pošiel svojou stranou a neviem, kedy zídu sa zase takto dovedna, ako tu boli zidení k jednému majstrovskému kúsku.“*

Ani tovarišov sedmorých remeselníkov, ani zmienky o majstrovskom kúsku (chef d'oeuvre), vďaka ktorému sa z tovariša stával majster, vo verzii Boženy Němcovej niet – môžeme teda usudzovať, že ich obsahoval najmä Dobšinského prvý prameň – J. R. v Kežmarskom zábavníku. Jeho druhý prameň J. Sz., ktorý je zrejme totožný s prameňom Boženy Němcovej, signalizoval remeselnícke pozadie rozprávky iba veľmi jemne – tým, že používal slovo „vandrovka“.

Je zaujímavé, že slovo „vandrovka“ nájdeme aj v staršej rozprávke o Mechúrikovi-Koščúrikovi. Začína sa takto: *„Mechúrik-Koščúrik bol sirota. Doma nemal už nikoho a ničoho; pustil sa teda po vandrovke...“*

Z tejto staršej rozprávky slovo „vandrovka“ trochu trčí – preniklo tam zrejme z mladšej rozprávky o vajci, ktorú podávať Mechúrika-Koščúrika Dr. Gustáv Reuss a iní podávatelia takisto poznali. Je možné, že kedysi mala rozprávka na tomto mieste iné slovo, napríklad: „... pustil sa teda do sveta.“

Z ježibaby zlá baba

Svoje postrehy nepredkladám ako vedecké – nijako sa nechcem miešať do remesla etnografom. Pozerám sa na vec len z intuitívneho spisovateľského pohľadu.

A z tohto pohľadu, z obvyčajného pozorovania, aké slová v akej chvíli rozprávači používajú, sa pokúšam vytušiť procesy, ktoré – ak nemuseli – tak aspoň mohli prebehnúť.

Patrí k nim napríklad transformácia, ktorou mohla prejsť ježibaba z rozprávky o Mechúrikovi-Koščúrikovi.

Vajce a jeho spoločníci už totiž nenájdu v zbojníckej chalupe nijakú ježibabu, ale iba zlú starú babu. Tá ich u Dobšinského víta slovami: „*Chytró choďte preč, bo keď moji chlapci domov dôjdu, všetkých vás tu zmelú na kašu.*“ U Němcovej podobne: „*Čo tu chcete, čo tu hľadáte? Chytró choďte preč; keď moji chlapci domov prídu, všetkých vás pobijú.*“

Dobšinským či Němcovou upravené zápisy používajú slovo „chlapci“ – takmer z toho môžeme dedukovať, že zbojníci sú synovia zlej starej baby.

Ale je tu ešte Jiří Polívka, ktorý v *Súpise slovenských rozprávok* (V. zväzok) prináša k našej téme bohatý materiál v kapitolke *Zvieratká a Petrovskí*.

U Polívku nachádzame zrejme ešte pôvodnejší zápis J. Sz. z Banskej Bystrice – teda ten, ktorý neskôr kde-tu upravila Božena Němcová. Z tohto zápisu sa, ešte bez priamej reči, dozvedáme: „*Vyšla stará baba a odháňala ich, že jej synovia prídu a všetkých pobijú.*“

Teda nie takmer – tu už stará baba bola celkom určite matkou zbojníkov.

Ako si však potom vysvetlíme, že keď zbojníci prídu k tmavej chalupe (vôl starú babu odniesol a hodil kamsi do jamy a zvieratká pozhasínali), čudujú sa nad tou tmou u Dobšinského takto: „*Čo či tá baba zaspala, či čo je to?*“

A u Němcovej: „*Zadivili sa, že sa v chyži nesvieti a že im baba nejde otvoriť.*“

Zbojníci sú zurvalci, ale aj u zurvalca je čudné, ak vlastnú matku nazýva babou.

Núka sa jediné vysvetlenie: aj keď sa v novšej rozprávke premenila ježibaba na matku zbojníkov, premena sa jej celkom nepodarila. Čosi z ježibaby jej ešte ostalo – tá druhá polovica slova. „Baba“ prezrádza ježibabovský pôvod matky zbojníkov – a preto ani rozprávačovi jej nie je ľúto, keď ju vôl hádže kamsi do priepasti.

Svadba namiesto pohrebu

Podobnou ambivalenciou sa v staršej rozprávke vyznačuje aj Mechúrikov osud.

Ako tak muzikanti vyhrávajú na ježibabinej svadbe, „... *tu Mechúrik-Koščúrik chcel ešte lepšie preukázať sa, i veru nafúkal sa ešte raz. Vtom prask! roztresol sa. Jeho kamaráti tak náramne rozchichotali sa na tom – a tí tamdolu tak naľakali sa toho tresku a chichotu, že rozutekali sa na všetky strany. A ježibaba, keď videla, ako svadobníci zabierajú, parila ešte popredku.*“

Muzikanti potom veselo vojdú do chalupy a urobia si vlastnú svadbu – vlk si vezme líšku. Podľa toho, čo sa stalo pred chvíľou, by sa skôr dalo čakať, že vystroja

pohreb Mechúrikovi-Koščúrikovi, ale omyl! Na toho si už jeho rozjarení kamaráti ani nespomenú.

Prečo je také prirodzené, že v tejto rozprávke musel Mechúrik-Koščúrik zahynúť celkom neoplakaný?

A ďalšia otázka: komu to vlastne strojila ježibaba svadbu?

Všetko to vyzerá tak, že sama sebe. No aj keby ju azda strojila svojej dcére – hoci nijaká dcéra sa v rozprávke nespomína –, je to jedno. V každom prípade nám nevesta z rozprávky zmizne presne v tej istej chvíli, keď nám z nej zmizne aj Mechúrik-Koščúrik. Mechúrik praskol – a z panny nevesty sa stala vydatá žena. Zdá sa, že za zdanlivým nedopatrením sa v rozprávke skrýva dokonalá metafora svadby

A hľa – navlas podobné nedopatrenie nájdeme aj v mladšej rozprávke.

Tak ako sa rozprávač a ani žiadna z postáv staršej rozprávky nepozastavili nad smutným koncom Mechúrika-Koščúrika, ani v tej mladšej ich netrápi, že sa v boji so zbojníkmi obetovalo vajce.

Uprostred rozprávky nám rozprávač prezrádza: *„Ako rozhrnul pahrebu, pripeklo žeravé uhlie na vajce. Fúk! puklo vajce a nafúkalo zbojníkovi plnú tvár i oči horúcim popolom.“*

No na konci rozprávky sa k tomu už nevracia a rozprávka sa končí bodro: *„Potom nebodaj každý pošiel svojou stranou a neviem, kedy zídu sa zase takto dovedna, ako tu boli zidení k jednému majstrovskému kúsku.“*

Už celkom malé deti, ktorým budeme rozprávať túto rozprávku, sa nás pravdepodobne opýtajú: „A čo sa stalo s puknutým vajcom?“

A víta to v hlave aj dospelému človeku. Ak ostalo vajce invalidné, prečo rozprávač o tom nestratil ani slovo? A ak sa puknuté vajce dáko zahojilo, veď v rozprávkach je možné všetko, takisto sa o tom mohol zmieniť aspoň slovom (tak ako to napokon urobila Božena Němcová). Čím si vysvetliť tú jeho ľahostajnosť?

Podobne ako ambivalentná postava matky – zlej baby, aj toto nedopatrenie rozprávača naznačuje silný vplyv mechúrikovského archetypu.

Všetko nasvedčuje, že nemôže byť náhoda, ak sa stalo z Mechúrika-Koščúrika v mladšej rozprávke práve vajce. I vajce je symbol lásky a sexuality. Ak je puknutie Mechúrika sexuálnym symbolom, ktorý prirodzene patrí k svadbe a netreba sa nad tým pozastavovať ako nad nejakou tragédiou, potom je takým istým symbolom aj puknutie vajca.

Cudzie je zdravé

Ukazuje sa teda, že to, čo pociťujeme v rozprávkach ako nedopatrenie, môže byť práve prejavom ich metaforickej dokonalosti.

Nedopatrenie rozprávača nie je nedopatrením, ale dokonalým ohnivkom, ktoré spája mladšiu rozprávku s jej archetypom. A zdanlivo ľahostajný postoj postáv i rozprávača k zániku hlavného hrdinu hneď vyzerá inak, ak čítame príbeh zároveň aj ako elementárnu metaforu.

Preto musíme byť vždy opatrní aj vtedy, keď kritizujeme morálku rozprávok alebo keď ju dokonca opravujeme. Rovnako ako celá rozprávková symbolika, aj symbol morálneho uspokojenia, ktorým býva zisk či odmena v závere rozprávok, má svoju viacvýznamovosť.

Aj rozprávka *Mechúrik-Koščúrik s kamarátmi* sa končí ziskom či odmenou. „*Títo potom vnišli do domu, posadili sa za prikryté stoly, jedli a pili z hotového.*“

Čo je to za morálka, keď sa odmenou stáva cudzí majetok? Nielenže hrdinovia rozprávky donútili rozutekať sa cudziu svadbu, ale ešte i sami potom všetko skonsumovali.

Ešte menej si nad jemnosťami morálky láme hlavu rozprávka *Ako šlo vajce na vandrovku*. U Dobšinského, ktorý uprednostnil verziu J. R., sa končí tým, že vylakaní zbojníci „*pobrali päty na plecía a zanechali tam aj všetku hotovizeň, čo kedy nazbýjali*“.

Hrdinovia rozprávky si ako odmenu môžu prisvojiť nazbýjané veci – teda veci, ktoré komusi chýbajú a ktoré by slušný človek šiel vrátiť. Navyše popritom aj zjedia cudziu večeru: „*... zasadli si potom k stolu a k hotovému jedeniu.*“

U Boženy Němcovej sa rozprávka končí inak: „*... ľakli sa zbojníci, utiekli do lesa a do chyžky sa viac nevrátili. – Žilo tam teda vajce s kamarátmi v pokoji, kým nepojedli, čo tam našli; potom sa asi domov vrátili.*“

Nebola to však Božena Němcová, kto vynechal „hotovizeň“. V Polívkovom *Súpise* nachádzame aj prameň jej rozprávky – podanie „zo zbierky sl. J. Sz...é z Banskej Bystrice“ – a to sa končí takto: „*Horko-ťažko sa zbojník dostal von a ustrašene rozprával zbojníkom, a tým ich tak zastrašil, že utiekli do lesa a viac sa nevrátili.*“

Božena Němcová má aspoň druhú časť odmeny – „*kým nepojedli, čo tam našli*“. Slečna Jozefa Sablavová nechala zvieratká celkom bez odmeny.

Z morálneho aspektu sa jej to možno zdalo takto správnejšie.

Nám sa však aj z morálneho aspektu zdá v poriadku to, čo uprednostnil Dobšinský.

Veď tu nejde iba o to, či sa patrí, aby zvieratká zjedli cudziu večeru a ponechali si nazbýjané veci.

Ak pripustíme archetypálnu hodnotu postáv Mechúrika-Koščúrika či vandrujúceho vajca, musíme pripustiť aj archetypálnosť odmeny – a v tejto rovine aj morálny aspekt hneď vyzerá inak. Veď každá svadba znamená vtrhnutie do cudzej rodiny. Pre reprodukciu rodu je to zdravé a mravné. Ak to chápeme takto metaforicky a nie iba doslova, je teda vždy zdravé a mravné zjesť cudziu večeru či zmocniť sa cudzej hotovizne.

Majstrovský kúsok

Ak je jedna z rozprávok pôvodom staršia a druhá mladšia, malo by to byť viditeľné aj na ich štýle a umeleckej úrovni. O to viac, že obe svoju umeleckú úroveň nielen demonštrujú – ony dokonca aj sú o umení, umenie je ich témou. Rozprávka *Mechúrik-Koščúrik s kamarátmi* je predsa o muzikantoch – a rozprávka *Ako šlo vajce na vandrovkú* o remeselníkoch. I dnes zvykneme tak dobrého muzikanta, ako dobrého remeselníka označovať slovom „majster“. A to slovo dokonca aj v jednej z tých rozprávok priamo nájdeme. V závere tej druhej rozprávač hovorí o tom, že nevie, kedy jeho hrdinovia „zídu sa takto zase dovedna, ako tu boli zidení k jednému majstrovskému kúsku“.

V čom je majstrovská, či dokonca majstrovejšia staršia rozprávka?

Určite v tom, že je tajomnejšia.

Tajomné sú už mená hrdinov. Prečo je Mechúrik ešte aj Koščúrik? A prečo je medveď „mrmláč morský“? Kde sa vôbec vzal medveď v mori a morský medveď v slovenskej rozprávke? Deťom v Príbelciach by to čudné nebolo – každé z nich vraj už našlo na miestnych pieskoviskách, zvyškoch pravekého slovenského mora, zopár žraločích zubov. Zato ani skúsený etnograf to nevydržal a keď preberal túto rozprávku do svojej antológie, zasiahol a urobil z medveďa „horského mrmláča“.

Oproti staršej rozprávke o Mechúrikovi-Koščúrikovi je zase tá novšia o vajci krajšia v tom, ako je rozvinutý a vypracovaný jej záver. V staršej sa ježibaba a jej svadobčania naľakajú a zutekajú v tom okamihu, keď Mechúrik praskne a ostatní hudci sa rozosmiejú. V rozprávke o vajci sa všetko odohráva postupne a má to dramatickú gradáciu.

V rozprávke o vajci sa objavuje i ďalší artistný prvok – práca so slovnou hračkou. Moriak z pece celú akciu diriguje: „Udri! Udri!“ A kačka, keď mláti zbojníka krídlami,

si k tomu pritakáva: „Tak, tak!“ Smieme predpokladať, že i kohútie „Kikirikí!“ mohlo mať podobnú dvojvýznamovosť, len sa cestou od úst k ústam stratila.

Skrátka a dobre: rozprávka o majstrovskom kúsku je sama majstrovským kúskom slovenskej ľudovej slovesnosti.

Nevdopak si pri týchto úvahách spomenieme aj na rozprávku bratov Grimmovcov *Brémski muzikanti*. V tejto rozprávke putuje do Brém, aby sa tam prihlásil za muzikanta, najprv osamelý lutnista somár, ku ktorému sa postupne pridá ešte bubeník pes, majsterka nočnej muziky mačka a spevák kohút. Aj táto skupinka cestou vyplaší v chalupe uprostred lesa zbojníkov, zbojníci sa však vrátia – a tak ich muzikanti musia nastrašiť ešte raz. Je to pôvabná rozprávka, ale celkom iná ako tie naše. Je to – mimochodom – aj celkom iná rozprávka než iné grimmovské rozprávky. Je to výnimočne moderná rozprávka, ktorú by Grimmovcom mohol závidieť aj Hans Christian Andersen – čiže rozprávka, ktorá celkom novým spôsobom otvára naveky tajomnú otázku, do akej miery suplovala možnosti nedokonalého fonografického záznamu zberateľov na začiatku devätnásteho storočia ich vlastná tvorivosť a genialita. Tú si však nechajme na inú úvahu a tu sa uspokojme s konštatovaním, že aj grimmovskí *Brémski muzikanti* nám ešte lepšie ozrejmujú svojráz slovenskej rozprávky a majstrovstvo tých, ktorí ju rozprávali.

(Vyšlo v *Kultúrnom živote*, roč. 3, č. 23/24. 5. jún 2002, s. 6.)



The image features a complex arrangement of 3D rectangular blocks in two shades of orange: a vibrant orange and a lighter, peach-like orange. The blocks are stacked and positioned at various angles, creating a sense of depth and architectural structure. Some blocks are solid, while others are partially transparent or layered, allowing the colors to blend and create new tones. The overall composition is dynamic and modern, with the blocks forming a central platform for the text.

Tretia časť

**LASTOVIČKY
SLOVENČINY**

VALENTÍN BALAŠA

Valentín Balaša (1554 – 1594), inak Balassi Bálint. Pochádzal z významného šľachtického rodu (barón z Ďarmôt a Modrého Kameňa) a básne písal po maďarsky aj po slovensky.

Telo v Hybiach, noha v Ostrihome

Stalo sa raz, že sme sa ja a moja žena ocitli na besede medzi školákmi v Ostrihome a keď sme rozmýšľali, čím ich zaujať, spomenuli sme si na Balassiho Bálinta, čiže na Valentína Balašu.

Tento Shakespearov súčasník (narodený 20. októbra 1554 na Zvolenskom zámku) písal totiž po slovensky aj po maďarsky. Maďari ho pokladajú za zakladateľa svojej lyriky (v roku 2004 oslavovali Balassiho rok). Takisto my ho považujeme za jedného z prvých slovenských básnikov – vďaka jeho slovenským veršom, zachovaným vo *Fanchaliho kódexe*.

Na ostrihomskej besede sme však porozprávali deťom hlavne o jeho hrdinskej smrti v boji proti Turkom – padol 30. mája 1594 práve v Ostrihome. Jeho telo síce preniesli do rodinnej hrobky v Hybiach, no legenda hovorí, že telu chýbala jedna noha – ostala vraj na bojisku.

Ostrihomske deti príbeh nadchol a sľúbili nám, že budú tú nohu hľadať, a ak ju nájdú, dôstojne ju pochovajú.

Nielen noha – nadšeného obdivu je hoden aj sám básnik. Už napríklad len to, ako si popri obsahu dával záležať aj na vybrúsenej forme. Jeho obľúbená deväťveršová strofa, rýmovaná systémom a-a-b-c-c-b-d-d-b, vstúpila aj do slovníka poetiky ako Balašova/Balassiho stanca. Nezaslúžil by si, aby sme si aj jeho maďarské básne preložili do slovenčiny? Urobil som v tomto smere aspoň prvý krok a už dávnejšie som sa o preklad jednej z nich (v spolupráci s priateľom Lacom Koncsolom) pokúsil. Preklad ostal v rukopise – jeho prvými čitateľmi boli až čitatelia fejtónu *Telo v Hybiach, noha v Ostrihome*.

Valentín Balaša
O večnej a trvalej povahe mojej lásky

*Nuž, ak je skutočne
aj snívať zbytočné,
že ma lásky zbaví vek,
a darmo Júliu
prosím, nech lieči ju –
skôr mi Lazár podá liek –
tak aspoň ako dar
Júlii pošlem pár
nesmrteľných básničiek.*

(Vyšlo v *Pravde*, 16. októbra 2011. Deťom na besede sme porozprávali len o jednej nohe – no niektoré historické pramene uvádzajú, že Balaša prišiel pri Ostrihome o obidve nohy. Jedna stanca na ukážku je z rovnomennej básne.)

ŠTEFAN PILÁRIK

Štefan Pilárik (1615 – 1693), básnik, prozaik a prekladateľ.
Pôsobil ako učiteľ a evanjelický kňaz – v roku 1663 bol
mesiac v tureckom zajatí. (Presnejšie povedané: zajal ho
tatársky oddiel, ktorý bol súčasťou tureckého vojska.)

O minidráme **Smelý farár**ik Štefan Pilárik

Je to už takmer 350 rokov odvtedy, čo v roku 1666 vznikla Pilárikova básnická skladba *Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána*.

To, čo Pilárik zažil a čo vo svojej skladbe opísal, mi už za študentských čias (keď som si to musel povinne prečítať) pripadalo ako semiačko, ktoré stačí zasadiť a vyrastie z neho dráma.

Nečudo, že neskôr, keď som to čítal znova, to semiačko naozaj zapustilo koreňok – v mojej hlave. Pokušenie zdramatizovať Pilárika bolo o to väčšie, že

som kus detstva prežil v Senici a odmalička nosím v spomienkach aj Branč a iné okolité miesta, ktoré Pilárik vo svojej skladbe spomenul. (Aj tú „*do Kunova cestu*“, s ktorou sa, mimochodom, znova stretávame o tristo rokov neskôr v Novomeského básnickej skladbe *Do mesta 30 min.*)

V poriadnej dráme si vždy príde na svoje aj hudba – čím pestrejšia, tým lepšie – a v Pilárikovom dramatickom príbehu, ktorý nadobúdala v mojich predstavách podobu drámy, som videl aj príležitosť, aby sa v ňom prekvapujúco striedala hudba duchovná, ľudová aj orientálna.

Tam, kde sa takto striedajú hudobné polohy, sa ľahko stavia aj scéna.

Predstavoval som si, že scéna tejto drámy by mohla byť shakespearovská, čiže holá – všetky kulisy by som (s pomocou divákovej imaginácie) „postavil“ slovom, hudbou, pohybom a rekvizitami, ktoré sa dajú priniesť a odniesť.

Použil by som aj tabule s názvami miest z Pilárikovho príbehu – tie by mi členili dej.

A čo jazyk? Hoci Pilárik svoje dielo napísal takmer dvesto rokov pred štúrovskou kodifikáciou spisovnej slovenčiny, mali by sme tohto básnika pokladať – podobne ako Balašu – za jednu z jej prvých lastovičiek. Aj keď je totiž jeho dielo napísané po česky, autorova čeština bola slovakizovaná.

Postavím teda tejto Pilárikovej slovakizačnej zásluhy pomník v podobe prekladu! Keď už som prekladal do modernej slovenčiny Šafárika, Kollára či Hollého, prečo by som tú istú službu neurobil aj Pilárikovi?

V dnešnej Senici pôsobí vynikajúce ochotnícke divadlo – aj Pilárik by užasol, aká veselá môže byť Shakespearova tragédia, keď sa inscenuje v preklade do záhorráctiny. Senickým ochotníkom teda svoj preklad ani neukážem – tí šibali by neboli spokojní, kým by sa im nepodarilo urobiť preklad prekladu a vrátiť sa k Pilárikovej slovakizovanej češtine. (Tej totiž tuším aj mnohí dnešní Seničania rozumejú lepšie než štúrovej slovenčine.) No nech to dám hociktorému inému slovenskému divadlu – každé Pilárika v modernej slovenčine uvíta.

Potom som však dostal ešte lepší nápad: čo keby som tú hru priviedol na svetlo božie vo vlastnej produkcii? Sám si môžem zahrať aj hlavnú úlohu. A čo keby to bola dvojúloha autora a Pilárika? Zahrám si aj tú. Veď bude iba hovorená. Autor bude hovoriť v próze, Pilárik vo veršoch. V tých prozaických pasážach využijem aj svoje pedagogické schopnosti: zábavne oboznámim publikum s Pilárikovým životom a dielom. No aby to bolo ešte zábavnejšie, čo keby Pilárik chvíľami aj spieval? Veď si to – primerane svojim speváckym schopnostiam – môžem sám „zhudobniť“. Zadarmo sa mi ponúkajú známe a s Pilárikovým veršom metricky kompatibilné

ľudové či zľudovené melódie. Podobne môžem „zhudobniť“ aj tatárske motívy – takisto ich podložím známymi orientálnymi melódiami.

No – ako sa dalo čakať – napokon som si povedal: všetko späť. Zabieham v rojení príďaleko. Nie som herec ani spevák. Tú dvojúlohu musí naštudovať niekto iný.

Všetko ostatné sa však dá urobiť presne tak, ako som si to vysníval pre seba.

Pre seba, či nie pre seba – tá dráma ostala iba vysnívaná a nenapísaná.

Jediné, čo sa stalo skutkom, bol iba akýsi jej náčrt, iba akási minidráma. Pri práci na nej som sa však presvedčil o skrytých jazykových a dramatických možnostiach Pilárikovej básnickej skladby *Sors Pilarikiana* – a tak sa odvažujem tú minidrámu ponúknuť do pozornosti aj čitateľovi tejto knihy.

Smelý farárík Štefan Pilárik

(minidráma s hudbou, spevom a tancom – použitý pôvodný text zo slovakizovanej češtiny preložil a zdramatizoval Lubomír Feldek)

HLÁSATEĽ *(ukáže tabuľu s dátumom ROKU PÁNA 1663, SEPTEMBRA 3.– znie pokojná ľudová melódia, zrazu vystriedaná temperamentnou orientálnou).*

AUTOR *(povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika).*

PILÁRIK *(deklamuje).*

Bol deň septembrový tretí,
keď Tatári, zlostní, krutí
ako kane či orlice
na krídlach sa vznášajúce,
blízko od Senice mesta,
kde je do Kunova cesta,
na mňa padli neľútostní
a štekali sťa psi besní.

TATÁRI *(obklúčia Pilárika a neartikulovane spievajú, akoby naňho štekali).*

PILÁRIK *(deklamuje).*

Mali natiiahnuté kuše,
v rukách blýskavé paloše,
po šiji ma nimi bili
tí Tatári z celej sily.

TATÁRI (*s neartikulovaným spevom bijú Pilárika po šiji*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Na koňa ma naložili,
do zajatia odvážali.
Pole, bahno, jarky úzke –
prišli sme až po Osuské.
A tam kôň pod bremenami
spadol so mnou na dno jamy.
Myslel som, že zhyniem v bahne –
kôň však nežne ležal na mne.
Sám som vyliezť ťažko mohol –
ale Tatár mi pomohol.
Jednooký Tatár bol to –
že by ma mu prišlo ľúto?
Nie! Ten Tatár jednooký
bol len zlodej predivoký.
Stiahol zo mňa kňazské háby,
až som ostal skoro nahý.

TATÁR (*vyzlieka Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Zo strachu som v chladnej noci
nezatvoril vôbec oči.
Vypočul som za borievčím
krik senických žien a dievčín.
K tomu tatárskemu ľudu,
ktorý nemá hanby, studu,
tie senické zajatkyne
museli byť pohostinné.

TATÁRI A ŽENY (*tanec: Tatári a senické ženy – hudobne nech je to koláž slovenskej a orientálnej hudby, „zápas“ melódií*).

AUTOR (*povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Sledujúc tú nočnú scénu
myslel som na svoju ženu,
zanechanú aj s dietkami
na hrade Branč za hradbami.

Bezpečná je na tom Branči,
aj keď za mnou smúti v plači.
(Klesá na duchu...)
Mne však srdce v hrudi stislo –
prebehlo mi smutne myslou,
že už strácam ženu, dietky
na zvyšné dni svoje všetky,
že v zajatí dozaista
piť budem len kalich Krista
Pána nášho Spasiteľa
a z hriechov Vykupiteľa,
ktorý spasil veľkých, malých...
(... ale vzchopí sa.)
Rád však budem piť ten kalich,
keď mám v zdraví zachovanú
rodinu – buď vďaka Pánu!

CHÓR *(spieva Kto len na Boha sa spolieha).*

HLÁSATEL *(ukáže tabuľu s dátumom*

ROKU PÁNA 1663, SEPTEMBRA 4.)

PILÁRIK *(deklamuje).*

Tí Tatári nekrstení
budili nás na brieždení,
aby sme sa pohli z miesta –
že nás čaká dlhá cesta.
No najprv sa vrhli k matkám,
k ich nevinným batoliatkam –
matkám z náručí ich brali,
škrtili, o zem metali.

TATÁRI A MATKY *(krutá hudba, krutý tanec).*

AUTOR *(povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika).*

PILÁRIK *(deklamuje).*

Po tom strašnom vyčíňaní
pohli sme sa v iné strany
cez dediny vypálené...
Tatári, to divé plemä,
tam, kde ešte domy stáli,

nový oheň zakladali.
A tak prišli, drancujúci,
k Hlohovcu. Ten mali Turci.
Tí kričali na mňa „pope!“
a chceli ma vidieť v hrobe.
Ochránil ma však môj Tatár –
aj Turek sa pred ním pratal.
Nechránil ma zo súcitu.
Chcel ma k svojmu blahobytu –
chcel ma predať na jarmoku.
Nuž, to mi tú jednookú
potvoru Boh poslal asi.
Vďaka Bohu za dar spásy!

CHÓR (*spieva Kto len na Boha sa spolieha*).

HLÁSATEL (*ukáže tabuľu s dátumom*
ROKU PÁNA 1663, SEPTEMBRA 7.).

PILÁRIK (*deklamuje*).

A v deň siedmy, septembrový,
čakal ma zážitok nový.
Dopratal ma ten môj Tatár,
čo zarobiť na mne rátal,
do ďalšieho tábora
a tam skríkol: „Kaj tar ba?“
Bol to tábor olaský,
čiže tábor rumunský.
„Kaj tar ba?“ v tatárskej reči
„kde je trh?“ v tej našej značí.
Na tom trhu páni mnohí
hneď spoznali moje vlohy,
radi by si ma kúpili –
najradšej z nich pán Vulkuli.
Tatárovi na ten cieľ
tridsať toliarov dať chcel.
Skríkol Tatár, zlý až beda,
že ma za tých tridsať nedá.
Mlátil ma a státím hlavy

mi hrozil ten pes smradľavý.
Prosil som ho: „Nezbohatneš,
keď do môjho krku zatneš.
Lepší než môj prázdny golier
bude čo i jeden toliar.“
Pán Vulkuli dvadsať pridal –
predsa len ma Tatár predal.
Predal ma on za päťdesiat –
mohla moja duša plesať,
po tatárskom zajatí, že
prišla pod kresťanské kríže.

CHÓR (*spieva Tam na kríži na Golgote*).

AUTOR (*povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

O pokoji a o šťastí,
čo zažijem v jeho vlasti,
keď vyhoviem jeho vôli,
hovoril mi pán Vulkuli.
Má vraj doma synčekov dvoch,
vyučovať mám ich oboch
v gramatike aj umení
aj v kresťanskom presvedčení.
A hovoril to tak milo,
až mi srdce podskočilo.
No aj tak ma strastí nával
zarmucovať neprestával.
V ten istý deň bol som svedkom,
ako vezír mnohých dedkov
po jednom dal na smrť ubiť –
aj chorých dal takto hubiť.
Ležali tam na tom kopci
stovky mŕtvol pri Hlohovci.

CHÓR (*spieva smutnú pieseň*).

HLÁSATEL (*ukáže tabuľu s dátumom*

ROKU PÁNA 1663, SEPTEMBRA 19).

AUTOR (*povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Bol už týždeň, ďalšia streda,
čo trvala moja bieda.
Prenocujúc v jednom poli
na svitaní sme dospeli
k Novým Zámkom, odkiaľ delá
hrmeli, až zem sa chvela,
a videli – nielen čuli –
sme ohnivý let tých gulí.
Ó, darmo sa bohatieri,
kresťanskej viery rytieri,
tam bránili vo dne v noci –
premôcť nebolo v ich moci
tú tureckú presilu
ako búrka zbesilú.
Darmo slávny generál
Adam Forgáč udieral
do tých Turkov so svojimi
vojakmi znamenitými,
nakoniec ho obklúčili,
mestské hradby rozvalili –
museli sa bez poznámky
vzdať Turkovi Nové Zámky.
Nové Zámky do poroby –
ja som padol do choroby.
Tri týždne z posledných síl
s hnačkou som tam zápasil.

(*Odbehne a znova príbehne.*)

S hnačkou som tam zápasil.

(*Odbehne a znova príbehne.*)

S hnačkou som tam zápasil.

(*Odbehne a znova príbehne.*)

s hnačkou...

(*Odbehne a znova príbehne.*)

... som tam zápasil.

Nakoniec však Pánboh dobrý

vyliečil ma z tej choroby –
keď nie mesto, aspoň ja
dočkal som sa pokoja.

CHÓR (*veselá ľudová pieseň*).

HLÁSATEĽ (*ukáže tabuľu s dátumom*
ROKU PÁNA 1663, OKTÓBRA 16.).

AUTOR (*povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

U vojvodu Vulkuliho
čakalo ma dobré bydlo.
Deti som mu vychovával,
vojvoda mi úctu vzdával.
Našli ma tam moji rodní,
ponúkali obnos vhodný
za mňa ako výkupné –
pán Vulkuli riekol: „Nie!“
Dávali mu desať ráz
viacej – a „Nie!“ riekol zas.
Preto ma on nepredal,
lebo veľmi rád ma mal.
Obklopený velikánskou
pána Vulkuliho láskou
bol som šťastným človekom.
Spasiť som sa mohol iba útekom.

CHÓR (*spieva pieseň Detviantski žandári, alebo inú pieseň s mo-
tívom úteku*).

HLÁSATEĽ (*ukáže tabuľu s dátumom*
ROKU PÁNA 1663, OKTÓBRA 18.).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Bol október osemnásty,
keď nadišiel ten deň šťastný.
Je hodina jedenásta,
môj pán večerať sa chystá.
„Pater comedere veni.“
Aj ja sedím pri večeri
a predstieram omdlievanie:

„Dovoľte mi spať ísť, pane.“
Pustil ma, nech idem údy
vystrieť si do svojej budy.
Aj sluhovia večerali,
môj odchod si nevšímali.
Vyšiel som von z domu do tmy,
plazil som sa popod plotmi.
Po štvornožky doliezol som
tam, kde na mňa čakal posol.

(Radosná melódia – útek sa podaril.)

Viedol ma na našu stranu
rovno do hlavného stanu,
doviedol ma, Bohu chvála,
až pred nášho generála,
čo s radosťou hneď ma vítal.
Čím splatím dlh, som sa pýtal.
Nechcel o tom počuť ani:
„Ničím, iba modlitbami.“

CHÓR *(spieva vhodnú, modlitbu pripomínajúcu pieseň).*

HLÁSATEL *(ukáže tabuľu s dátumom*

ROKU PÁNA 1663, OKTÓBRA 21.).

AUTOR *(povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika).*

PILÁRIK *(deklamuje).*

Čakala ma ešte cesta
cez mnohé dediny, mestá –
aj na lodi po Dunaji.

(Hudba s motívom búrky.)

Tam som zažil vlnobitie,
čo nebolo na prežitie.
Len som si tam, blízko Rábu,
kľakol vtedy na palubu
a prosil som, nech najvyšší
Pán tie hrozné vetry stíši.
A odrazu – ani závan.
Za spásu mu vďaka vzdávam.

CHÓR *(spieva vhodnú nábožnú pieseň).*

HLÁSATEĽ (*ukáže tabuľu s dátumom*
ROKU PÁNA 1663, OKTÓBRA 26.).

PILÁRIK (*deklamuje*).

V Prešporku som najal posla,
list na Branč som po ňom poslal,
aby vedel pán gróf Nyari,
(*Gróf Nyari sa ukloní v pozadí.*)
Seničania mladí, starí,
(*Seničania mávajú v pozadí.*)
aj rodina moja vlastná,
(*Rodina zalamuje rukami v pozadí.*)
aj manželka moja vlastná,
(*Manželka narieka v pozadí.*)
že sa blíži chvíľa šťastná,
keď po ťažkej kalvárii –
(*Nariekajúca Pilárikova manželka nachádza útechu v objatí drieč-
neho utešiteľa.*)
stretneme sa znova živí.

CHÓR (*spieva vhodnú pieseň*).

HLÁSATEĽ (*ukáže tabuľu s dátumom*
ROKU PÁNA 1663, NOVEMBRA 7.).

AUTOR (*povie pár slov o Pilárikovi, potom prejde do úlohy Pilárika*).

PILÁRIK (*deklamuje*).

Z listu najmä moja milá
manželka sa potešila,
radosťou jej srdce stislo,
keď spoznala moje písmo.
(*Pilárikova manželka opúšťa objatie driečneho utešiteľa a s otvo-
renou náručou sa ponáhľa v ústrety Pilárikovi.*)
Zakrátko už ma vítala,
objímala, bozkávala.

MANŽELKA (*deklamuje*).

Vitaj náš väzeň premilý,
mocou božou nám zas daný!
Skloňme sa pred Všemohúcim,
ďakujeme, že k našim vrúcny

modlitbám hluchý neostal
a Štefan Pilárik sa dostal
z tej tureckej fujavice
znova živý do Senice.

VŠETCI (*spievajú*).

Ó Ježiši, má radosti!
Ó Ježiši, má sladkosti!
Poraz je sám svou pravicí,
ať tě vždy ctíme chválící!

JURAJ RIBAY

Juraj Ribay (1754 – 1812), básnik, jazykovedec, etnograf, publicista a slovníkár, narodil sa v Bánovciach nad Bebravou, život ho zavial ako farára do Savinho Sela (vtedy Torža), kde aj zomrel.

Juraj Ribay

*Upřímné myšlení při harmonice u pána Rennnera
v Praze 25. října 1782*

Pryč odtud, hluzo nezbedná,
ty, co láskou pohrdáš,
k zahnaným bratrům, bratrům nevzhledná,
pryč! znění lásky neznáš.
Tvé ucho, k roztržitostem
bystré, nezkusí sladkost
hry nebeské: jdi k tvým zlostem:
zde jen má pokrm svornost.
Z celé nebeské obory
snesena harmonie
pro vyšší určita tvory,
pro zlosti nezní plémě:

*Jen nám R. vypukle sklo
mile harmonicky zní:
jen našim Rennera* dílo
srdcem jest potešení.*

*Renner, největší mechanikus v Praze, on harmoniku při veřejném divadle jen zběžně shlédnutou, svým vlastním nákladem a prací, v krátkem čase vyhotovil, nadleřil a téměř znovu vynalezl.

Juraj Ribay
Úprimné vyznanie pri harmonike pána Rennera
v Prahe 25. októbra 1782

*Preč sa ber, háveď obludná,
pohrdajúca citom lásky
k vyhnaným bratom! K bratom nevľúdna!
Neschopná z lásky jednej hlásky!*

*Ta, k svojim márnostiam sa ber
a ťaľafatkám, keď si hluchá
k najsladšej hudbe božských sfér.
Tu iba svornosť sýti ducha.*

*Tá harmónia z oblohy
sa spustila – nech začujú ju
len ušľachtilé povahy,
podliaci nech ju nezačujú.*

*Len pre nás harmonicky znie
dnes Rennerova* harmonika
a naše srdcia prešťastné
sú z diela toho mechanika.*

*Renner, najväčší mechanikus v Prahe, harmoniku pri verejnom divadelnom predstavení len zbežne zazrel a vlastným úsilím a na vlastné náklady ju v krátkom čase vyhotovil, vylepšil a takmer znova vynášiel.

Juraj Ribay
Bože, račiš tomu zlemu prekaziti

*Bože, račiš tomu zlemu prekaziti
a nejvyšší vrchnost k tomu nakloniti,
aby nám nevinným skoliti nedala
a aby svoboda naše byla stála.*

Juraj Ribay
Bože, před tím, čo je od zlého, nás uchráň

*Bože, před tím, čo je od zlého, nás uchráň
a nejvyššiu vrchnost takým smerom upriam,
aby nám nevinným zahynúť nedala
a aby sloboda naša bola stála.*

Slovenská vojvodinská poézia

Poznáte to – aj mesiac sa nič mimoriadne nestane, a potom sa všetko nahromadí na jeden deň. Takým dňom plným zážitkov bol pre mňa 8. november 2012 – takmer celý som ho absolvoval na knižnom veľtrhu v Inchebe.

Priviezlo ma tam auto Novej scény už dopoludnia – o 11.00 sme mali prezentovať knihu *Princ a Večernica*...

... Nemôžem nespomenúť, že v hľadisku, pred ktorým sa konala prezentácia, sedelo aj niekoľko milých hostí. Boli medzi nimi vojvodinskí a rumunskí Slováci – hostia stánku v Nadlaku sídliacej Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku. Práve dorazili autom a priviezli so sebou aj dolnozemskú „pramenistú vodu“, ktorá, ako sa ukázalo, mala svoje grády. „Ale ani kvapku z nej som nevypustil cestou, všetko som priviezol na Slovensko,“ povedal básnik Martin Prebudila, ktorý sa chopil mikrofónu, aby vyjadril radosť z nášho stretnutia. V tej chvíli ešte netušil, že dramatická rodinná udalosť (chvalabohu so šťastným koncom) ho donúti, aby sa ešte v ten istý deň vrátil domov.

Svojou prítomnosťou v hľadisku ma poctil aj pán farár Martin Šefranko. Spoločne sme sa potom pobrali do ďalšej sály, kde sa konala prezentácia knihy

Fedor Ruppeldt – Život a dielo. Tentoraz som sedel v hľadisku (nemohol som tam chýbať – veď ma pán biskup Ruppeldt pred 76 rokmi krstil) a vypočul som si prednášku jej zostavovateľa Miloša Kovačku. Bola to prednáška, hodna auly Oxfordskej univerzity. Michelangelo tvrdil, že socha je už vopred skrytá v mramore, len ju treba odtiaľ vyslobodiť – a čosi podobné mohlo publikum cítiť pri tej ohnivej, no pritom ustavične dokonale vecnej prednáške docenta Kovačku: keď hovoril, akoby sa z mramoru pred nami vynárala socha biskupa Fedora Ruppeldta, veľkej, dodnes nedocenennej osobnosti slovenských – nielen cirkevných, nielen kultúrnych, ale aj politických dejín.

(A pociť, že je to tak, som si potom doma overil nielen čítaním knihy, tú mám prečítanú už dávnejšie, ale aj čítaním knihy *Pamiatka najsmutnejšia*, o ktorej vydanie sa postaral Martin Šefranko.)

Tretia knižná udalosť, na ktorej som sa zúčastnil v ten deň, bola o 16. 00 prezentácia knihy *Na písme zostalo – Dokumenty Veľkej Moravy* – vydalo ju vydavateľstvo Perfekt. Jej autor Pavol Žigo sa v nej vracia k bádateľskému dielu profesora Eugena Paulinyho – a interpretácie veľkomoravských pamiatok tentoraz obohatil aj môj rýmovaný preklad *Proglasu*...

... No ani čas – kým som sa dočkal tej popoludňajšej hodiny – nebol premrhaný.

Takmer celý som ho strávil v stánku Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku – a pri „pramenistej vode“ Martina Prebudilu.

Potešil som všetkých svojím názorom, že Dagmar Mária Anoca, ktorej básne práve publikovala Tvorba, je porovnateľná nielen s Mašou Haľamovou, ale s najlepšími svetovými poetkami.

Odniesol som si z toho stánku domov niekoľko pekných kníh a jedno vzácné poverenie:

Chrestomatia slovenskej vojvodinskej poézie (ktorú jej zostavovateľ Vítazoslav Hronec vydal v Báčskom Petrovci a Novom Sade v roku 2010) sa začína Ribayovou básňou a Ladislav Čáni ma požiadal, aby som ju preložil do slovenčiny. Chcú ju totiž vydať bibliofilsky.

Hneď po príchode domov som to urobil (k dvom Ribayovým básňam som pridal aj jedného Rohoňa).

JURAJ ROHOŇ

Juraj Rohoň (1773 – 1831), básnik a zostavovateľ prvej chrestomatie slovenskej vojvodinskej poézie, narodil sa v Hornom Kalníku, v roku 1795 prišiel do Petrovca, kde pôsobil ako vychovávateľ, potom ako učiteľ v Kulpíne, zomrel na choleru.

Juraj Rohoň *Zpěv slávíka*

*Seděvši Zuzička
zvečera v štěpnici,
slyšela slávička
hlas líbě znějící,
řekla: ach, zpěv slávíka
silněji než muzika
srdce mé proniká!!*

Juraj Rohoň *Spev slávika*

*Sedela Zuzička
v sade, keď sa stmieva,
počula slávička,
ako pekne spieva,
vzdychla: ach, spev slávika
mocnejšie než muzika
srdce mi preniká!!*

JÁN HOLLÝ

Ján Hollý (1785 – 1849), básnik a prekladateľ. Katolícky kňaz, najmä v Maduniciach (1814 – 1843), kde vytvoril veľké prekladateľské i pôvodné dielo. Používal bernolákovskú slovenčinu a časomernú prozódii: v oboch prípadoch slepé uličky vývoja. Hollý sa s tým však vyrovnal a keď si k nemu na Dobrú Vodu (kam sa utiahol na starobu) prišli Štúr, Hurban a Hodža v júli 1843 pýtať dobrozdanie pre svoju spisovnú slovenčinu, dal im ho.

Taký bol smutný

(Dve pocty Jánovi Hollému)

1

Keď jeden bard umiera, druhý sa rodí. Už ako gymnazisti sme prišli na to, že zapamätať si rok 1849 je dvakrát užitočné, nie je to iba rok Hviezdoslavovho narodenia, ale aj rok smrti Jána Hollého.

Umrel v biede, slepý a v bolestiach. Lekári hovoria, že tá bolesť, ktorú človek cíti, keď si vloží kĺb do zveráka a pritiahne zverák nadoraz, je porovnateľná s reumou. A keď ten zverák potom ešte tri razy nasilu pritiahnete – je to dna. Tou chorobou trpel náš básnický veľikán – privodili mu ju vlhké múry jeho fary a iste aj nesprávna životospráva. Zázrak, že sa vôbec vedel hnúť, keď sa k nemu plazil požiar – našťastie ho včas vyniesli.

No väčšie než utrpenia tela boli utrpenia jeho ducha.

Niektoré boli bežné. Veľkým umelcom sa takmer nikdy nevyhne povinnosť poďakovať sa panovníkom, že im vôbec dovolili dýchať. William Shakespeare skladal holdy kráľovnej Alžbete – „krásnej vestálke na tróne Západu“ – priamo v hrách, a pritom vôbec nie je isté, že sa kráľovná obťažovala do hľadiska. Majakovskému (ako píše vo svojich spomienkach jeho posledná láska Veronika Vitoldovna Polonská) nepomohla ani poéma *Lenin* – jeho samovraždu vraj zinscenovala Stalinova tajná polícia až potom, keď ho zavraždila. Mozart si za odmenu, že zahral Jozefovi II., musel vypočuť to stupídne: „Priveľa tónov, milý Mozart, priveľa tónov!“ Ani Hollému sa toto preklatie veľkých umelcov nevyhlo. Keď som prekladal do modernej slovenčiny jeho *Žalospevi*, opýtal som sa iniciátora toho edičného činu, či mám urobiť

všetky. „Netreba,“ povedal Vilko Turčány. Pozrel som sa lepšie na tie, čo navrhol vynechať – bola medzi nimi aj elégia *Na smrť Franciška, cisara rakúskeho, kráľa uherského, českého atď. 2. brezňa 1835*, začínajúca sa veršom „Ach! čo to tak horkí sa odevšád nárek ozívá?“ A pritom Hollý iste dobre vedel, že ak bolo čosi hodné náreku, bola to predovšetkým jeho vlastná situácia.

À propos moderná slovenčina.

Je zaiste pôvabné, ako sa na našom útulnom Slovensku musia aj veľké historické udalosti uskromniť, keď si hľadajú miesto, kde sa odohrajú. Veľká bitka z Hollého básne sa odohrala na neskoršom devínskom parkovisku. A na kodifikáciu stredo-slovenského modelu spisovnej slovenčiny stačila fara na dedine. Vlastne dve fary na dvoch dedinách – lebo skôr, než sa Štúr, Hurban a Hodža odhodlali urobiť ten historický krok na fare v Hlbokom, odskočili si na faru na Dobrej Vode po Hollého požehnanie. A Hollý im ho dal. Je to obdivuhodné – veď tá jazyková reforma privälila kameňom celé jeho básnické aj prekladateľské dielo. Ba dokonca až dvoma kameňmi – štúrovská slovenčina posielala do zabudnutia nielen bernolákovčinu, ale aj časomernú prozódiiu.

Len veľká duševná sila mu mohla dovoliť takú veľkorysosť – aj keď to nedal najavo, musel byť smutný. Nuž aj vtedy, keď som sa rozhodol napísať báseň *Pocť Hollému*, poskladanú z jeho vlastných slov, zdalo sa mi, že ju musím začať slovami „taký bol smutný“.

Pocť Hollému

Pingas me quomodo pinguntur poetae.
(odpoveď Kaiserovi)

Taký bol smutný, akoby ozaj holý.

*Potôčik začul, ako darmo jačí.
Kvety mu vypúšťali sladké výdychy.
Z baranov všetko bolo veľké.
Malinké hrozná vydúvala réva,
keď trúba zahučala pannám,
aby svoju lichvu hnali zo dvora.*

*Ruženu zazrel blúdiť a poberať sa za háj
k mumlavému bujakovi Jarka,
zatiaľ čo biela hviezda vystávala uprostred jej čela.
Udvihol slávička i škrovana.
Studenú vlahu si z očí mnul.
A všetko bolo uňho vo svojej kráse dokonalé.
Aj on sám.
Ako v driemote svojej zvierá.*

2

No nielen smutný – Ján Hollý musel byť aj hrdý. „Maľuj ma, ako sa maľujú básnici!“ povedal maliarovi Kaiserovi, keď sa ho ten, skôr než sa pustil do práce, zrejme opýtal, ako si on sám predstavuje svoj portrét.

A mal byť načo hrdý. Dvadsať rokov iba prekladal – no potom sa ďalších dvadsať rokov venoval vlastnej tvorbe a vedel presne, čo chce dosiahnuť: aby ani v slovenskej poézii nechýbalo nič z toho, čo bývalo ozdobou antickej. Akoby jeho prekladateľské dielo bolo dve desaťročia brúsené zrkadlo, v ktorom sa potom ďalšie dve desaťročia hrdzo uzerala aj jeho múza.

Keď sa pozeráme na ten obrovský kus (či dva kusy) práce, musíme si pomyslieť: bol to chlap.

A bol to iste chlap aj napriek tomu, že žil v celibáte.

Nepatrí sa, aby som ako luterán vyslovoval dohady o myšlienkach katolíckeho kňaza. Americký výskum síce zistil, že priemerný muž má tristotisíc erotických myšlienok denne, no možno katolícka cirkev trvá na tom, že na jej kňazov sa to nevzťahuje. Bol by to však taký hriech, keby sa to vzťahovalo aj na nich? Veď erotické myšlienky sú krásne a aj Ján Hollý určite tušil, že len ťažko sa im môže vyhnúť dobrá báseň. A aj keby to netušil, aj keby to robil iba podvedome – no všade, kam sa v jeho poézii pozrieme, nájdeme kvety, ktoré vypúšťajú sladké výdychy, alebo révu, vydúvajúcu malinké hrozná. Keď nečiní hriechu nevedomosť prírody, prečo by mala byť hriešna príroda básnickej metafory?

Predsá som však, pre istotu, nezašiel v tej svojej *Pocte Hollému* príďaleko – a radšej som napísal ešte inú, ktorú som sa už, v rovnomennej zbierke, chystal poslať v roku 1989 do tlače, no prišla Nežná revolúcia a po nej aj sťahovanie, pri ktorom sa mi celý ten rukopis stratil. Našiel som ho až dnes, práve včas, aby som mohol aj druhú poctu Hollému zaradiť na koniec tejto úvahy.

Studnička kobýl

*Hippokréné,
tú studničku na bájnóm Helikóne,
čo Pegasa z nej napájali múzy,
až sa aj kentaurom naježili fúzy
od radosti,
že múzy milujú tak kone,
premiestnil Hollý na Devínsku Kobylu.*

*Studnička kobýl!
On nevaril z jej vody nápoj pre milú.
Čo by s ňou potom, kňaz nebohý, robil?
On varil z nej len deje,
z ktorých sa dieťa rozplače
a starec rozosmeje.*

*Pod Devín dvoje armád nahnal na bojisko.
„Kedysi sa to miesto bralo za väčšie...”
Dnes sa tam ledva zmestí parkovisko.*

*Múzy sa na pumpárky premenili
a voda z Hippokréné
na benzín, čo ženie
oplechované pegasovské sily.*

*Veď aj zem bola väčšia kedysi,
keď bolo menej ľudí.*

Hollého duch tu už len blúdi.

*Je potešený,
že národ z bojísk parkoviská robí si.
Už nesmeje sa, ani neplače.
A o čom to tam klebetia tie ženy?
Už nerozumie reči dnešnej Slovače*

(Z rukopisu. Iba báseň *Pocta Hollému* vyšla v zbierke FELDEK, L.: *Dvaja okolo stola*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. V osemdesiatych rokoch 20. storočia, teda v čase keď vznikla báseň *Studnička kobyl*, naozaj celé to báje bojisko pod Devínom zabrala benzínová pumpa a parkovisko.)

Ján Hollý

Umka nabáda básnika, aby spieval aj žalospevy

*... Kam bielu nôžku kladie, tam rastú pôvabné kvety
a šíri sa z nich vôkol najsladší voňavý dych.
Vtedy ja, prebudiac sa, hneď ladím na žalospevy
svoj hlas a cítim, že tým smerom chce ísť i môj duch.
Majte sa teda dobre, vy milé hrdinské spevy,
len smutnú pieseň moja Umka chce odteraz čuť.*

(Úryvok z elégie, ktorá vyšla vo výbere *Ján Hollý. Dielo I – II*. Bratislava, Tatran 1985. Cyklus siedmich *Elégií* preložil L. F.)

JÁN KOLLÁR

Ján Kollár (1793 – 1852), básnik a vedec, predstaviteľ klasicizmu a myšlienky slovanskej vzájomnosti. Vyštudoval ev. teológiu v Jene, pôsobil ako kňaz.

Kollár v treťom tisícročí

V roku 1824 vyšla *Slávy dcera*, básnická skladba, ktorej autorom bol mošovský rodák Ján Kollár a o ktorej každý z nás vie čosi povedať (inak by nikto nezmaturoval), ale málokto ju čítal. Tu a tam niekto dokáže z nej zacitovať pár veršov, väčšinou sa však jej znalosť obmedzuje iba na tri slová „*stůj, noho posvátná*“, ktoré sa stali žartom vďaka nesprávnemu čítaniu verša „*Stůj noho! Posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš.*“

Zaplaťpánboh aj za žart – sú básnici, ktorí nevstúpili do obecného povedomia ani tromi slovami. Pravda je však i to, že za svoju nečítanosť si môže Kollár sám. Bol jednou z nacionálne najkontroverznejších osobností slovenskej literatúry – veď už i táto veta je kontroverzná. Kollár v skutočnosti naháňal dva zajace, uchádzal sa o miesto v slovenskej i českej literatúre – a tak sa mu podarilo stať sa nečítaným hneď dvakrát.

Usiloval sa totiž o nemožné – sníval o československom jazyku a písal češtinou, do ktorej miešal slovenské slová i tvaroslovie. Slovenčine sa úspešne vzdialil, češtine sa však nepriblížil. Ani jeho priazniviec Josef Jungmann, ktorý mu za *Slávy dceru* ďakoval slovami „není jistě nikoho z nás, kdo by Vaše jméno s uctivostí, s hrdostí a srdečnou oblibou nevyslovoval“, mu nezatajil krutú pravdu: „V Čechách nebude se nikdy psáti, jak vy píšete, s nechutí se odvracujeme od tohoto způsobu. A to jest příčina, že vás ne již mezi naše, ale mezi jiného nářečí spisovatele klademe.“

Aby toho nebolo málo – do ďalšej kontroverznej situácie vohnala Kollára láska. Dámou jeho srdca sa totiž stala Nemka, Wilhelmína Friderika Schmidtová, do ktorej sa on – odporca germanizácie – zaľúbil, keď študoval v Jene.

Vieme, ako to riešil – aj vtedy sa pokúsil o čosi podobné, ako bol pokus s „českoslovenčinou“, a rozvinul ad absurdum slavianofilskú ideu. Všade v Nemecku nachádzal prapôvodné stopy matky Slávy – aj v nemeckom genofonde. A tak dokázal odhaliť slovanský pôvod nielen v pomenovaní každej okolitej dedinky i samotnej Jeny, ale aj z Wilhelmíny sa v jeho básnickej obrazotvornosti stala Mína – *Slávy dcera*.

Pravdaže, Kollár pri tom nezapieral svoj slovenský pôvod a emócie s ním súvisiace môžeme pekne sledovať najmä v jeho *Pamätiach z mladších rokov života*. Kollár tam opisuje, ako navštívil J. W. Goetheho:

„Len čo som sa v Jene osadil a poobzeral, prvá moja práca bola uvidieť a spoznať nielen profesorov, ale aj iných slávnych mužov, žijúcich v meste, alebo aspoň ich pamätníky a domy, kde bývali a pracovali.

Náhodou p. Wolfgang Goethe býval neďaleko nás, jemu teda platila moja prvá návšteva.

Po prvý raz som bol uňho s Mažárim, potom častejšie sám.

Po prvý raz sme museli trochu čakať v predizbe, kým sa vraj oblečie a pripraví. Potom predstúpil pred nás tento nemecký Jupiter s rozkošnou zdvorilosťou a s odmeranými krokmi i slovami. I pán Goethe sa nazdával, že v uhorskej krajine bývajú iba Maďari, preto i nás pokladal za Maďarov. Ale ja som proti tomu protestoval: „Pane, reku, ja som Slováč, alebo – ak chcete – Slovan, a tento môj priateľ je

Polomaďar-Polonemec. ‘ Pán Goethe sa hlasne zasmial mojej úprimnosti a prihovárajúc sa mi, dôverne ma prosil, aby som mu zadovážil a preložil niekoľko slovenských národných piesní, bo mnoho vraj počul o ich bohatstve i kráse. O maďarské vraj prosil a písal už mnohým, ale doteraz vraj nestihol prísť ani k jednej. ‚Ich höre, die Magyaren sollen ebenso sanglos sein wie unser deutschen Volk. ‘ (Ako počúvam, i Maďari sú priam taký nespevavý národ ako Nemci.) S tým sme sa rozišli.

Asi o mesiac stretol som pána Goetheho na prechádzke v Kniežacej záhrade. Ihneď zamieril kroky ku mne a hrešil ma: ‚Čo je so slovenskými spievankami? ‘ Vyhovoril som sa na nedostatok času na začiatku univerzitného roku, no sľúbil som vec vykonať – a sľub som aj splnil, len čo som sa zbavil nahnutých prác. Niektoré z nich, v jeho metrickej úprave, vyšli v časopise, ktorý vydával. ‘ (Preklad z nemeckého originálu: Karol Rosenbaum.)

Tento citát nám ukazuje aj to, že Kollárova slovenská duša v Nemecku až tak veľmi netrpela. Prečo by aj, keď tu, dokonca u najväčšieho nemeckého barda, našiel podporu svojho slovenského povedomia? A nielen on – veď nebol jediný Slovák, čo tu študoval. Prídu sem po ňom študovať aj všetky kľúčové osobnosti romantizmu. V Nemecku a po nemecky bude aj Štúr publikovať svoje *Stážnosti*, vďaka čomu budú nasledovať udalosti, ktoré vyvrcholia kodifikáciou spisovnej slovenčiny. Kontroverzný Kollár sa síce v rozhodujúcej chvíli postavil proti štúrovskej slovenčine, ale to nezmenšuje význam jeho návštevy u Goetheho. Veď o čo predovšetkým sa štúrovci v roku 1843 mohli oprieť? Najmä o tie dva zväzky *Slovenských spievaniek*, ktorých zozbieranie inšpirovala Goetheho zvedavosť a ktoré Kollár vydal už desať rokov pred kodifikáciou slovenčiny.

Básnik môže mať niekoľko identít, no národnú len jednu. Aj kontroverzný Kollár má ako básnik len jednu národnú identitu: slovenskú. Per negationem mu ju potvrdzuje Jungmann. Nepochyboval o nej Goethe. Robil si s ňou komplikácie len Kollár sám – no zavinila ich najmä zaostalá doba, ktorú ustavične predbiehal svojou túžbou po národnej veľkosti a po porozumení s inými národmi. V tej túžbe po porozumení nerobil nijaké výnimky, veď jeho dobrým priateľom bol i ten Polomaďar-Polonemec, s ktorým vykonal prvú návštevu u Goetheho. Kollárovou slávou i prekliatím bolo, že bol veľký Slovák i veľký Európan zároveň.

&

Kollárove starosti nás dnes už netrápia – premietli sa však do jazyka jeho diela a ostali tu v podobe čitateľských komplikácií: čo s tými? Alexander Matuška vyslovil

dohad, že ak by sme si Kollára preložili do slovenčiny, ukázalo by sa, „že predsa len bol aj väčší aj čistejší básnik, než sa nám zdá“. O nejaký čas – keď už Matuška nežil – sa jeho idea realizovala. Kollárova *Slávy dcera* z roku 1824 (teda tá, ktorá má popri *Predspeve* iba tri spevy – *Sála, Labe, Dunaj* – a pokladá sa za básnicky hodnotnejšiu, než je tá rozšírená z roku 1832) vyšla v roku 1979 ako *Dcéra Slávy* – dúfajme, že v treťom tisícročí sa dostane k čitateľom znova. No výzva „naučme sa čítať Kollára“ platí aj v zmysle návratu – prečo by sme si občas neprečítali Kollára aj v origináli? *Slávy dcera* z roku 1824 je aj napriek zastaranej jazykovej podobe stále živá skladba, v ktorej sa láska k žene „mixuje“ s láskou k vlasti. Našiel v nej inšpiráciu i Sládkovič a zopakoval kollárovské básnické gesto v *Maríne*. Ale aj ten, kto nehľadá nijaký mix, iba obyčajnú báseň o láske, si ju u Kollára nájde.

(Doslov k pripravovanému druhému vydaniu *Dcéry Slávy*. Preložil L. F., prvé vydanie, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979.)

Ján Kollár 139

*Lampa bledne, oknem tichá leje
Luna svetlo v plné proměně,
Stolík nechám, patřím zmateně,
Lampa bledne a šum kýsi věje:*

*Kyna rukou, proti mně se chvěje
Stín, co anjel s křídly, na stěně.
Kdo to? ptám se z okna schýleně,
Původ stínu v zahrádce být mněje.*

*Ticho v sadě, ticho v světnici,
Oko opět na úkazu visí,
Blíže nutím nohy bojící.*

*Strach mne zmráčí, radost zase vzkřísí,
Klesnu omdlen v blízkou stolicí:
Kdo to ha, kdo, ty si, Míno, ty si? –*

Ján Kollár
139

*Lampa bledne, oblokom sa mladé
svetlo lunny leje na môj bôľ,
vyplašený opúšťam svoj stôl,
lampa bledne, čosi šumí všade.*

*Akýsi tieň ruku na mňa kladie
a ja tuším, že to anjel bol.
Kto je? volám z okna navôkol,
pôvod tieňa hľadám na záhrade.*

*Ticho v sade, ticho v izbici,
pohľad opäť na úkaze visí,
nohy nútim, strach mám na líci.*

*A zas radosť kriesi moje rysy,
v mdlobe tápem k blízkej lavici:
Kto je to? To ozaj, Mína, ty si?*

(V češtine aj v slovenčine je sonet 139 prevzatý z knihy Ján Kollár *Dcéra Slávy*. Preložil L. F., Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979.)

Ján Kollár
Vít

*Básnířem Vít býti mohl, kdyby úřadu neměl:
Než kde próza bydlí, táhne poesie pryč.*

Ján Kollár
Vít

*Keby úrad nemal Vít,
básnikom by mohol byť –*

*no uteká poézia
odtiaľ, kde má próza byť.*

(Český originál aj slovenský preklad sú prevzaté z knihy *Žihadlice*. Preložil L. F., Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980.)

PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK

Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861), básnik a vedec. V r. 1848 sa zúčastnil na Slovanskom zjazde, po revolúcii ho sledovali a pokúsil sa o samovraždu. Napísal jedinú básnickú zbierku: *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814). Jeho *Slovanský národopis* (1842) obsahuje národopisnú mapu slovanských národov, ich etnickú i jazykovú klasifikáciu a definitívne vyvracia mýtus, že slovenčina je nárečie češtiny.

O básnika viac

... Šafárik nielenže spontánne zatienil svoje básnické dielo vďaka svojim vedeckým prednostiam, ale aj sa vyjadroval o ňom so skromnosťou, ktorá nebola na mieste. Známy je jeho list z 28. apríla 1822 Kollárovi, zháňajúcemu jeden exemplár zbierky pre Tablica: „Musy Tatranské nemám, pročež mu sloužit nemohu. Exx. všechny zahynuli v Levoči. Neztratí však nic, jestli ji i nikdy čísti nebude.“

Predsa sa však bariérami, čo komplikovali výhľad na Šafárikovo básnické dielo, nedal odradiť každý. A jeden z najjasnozrivejších hodnotiacich hlasov tu patrí Jaroslavovi Vrchlickému, ktorý hovorí: „Cítíme v hochu šestnáctiletém velkého ducha, který mohl tak dobře býti velkým poétou, jako byl později velkým bada-tem. Dejme básním Šafaříkovým formu moderní, aspoň co do jazyka, a máme o básníka víc, a to o pravého, plnozrnného poétu.“

Stalo sa.

(Úryvok z predhovoru ku knihe P. J. Šafárik *Tatranská múza so slovanskou lýrou*. Preložil L. F., Bratislava, Tatran 1986.)

Pavol Jozef Šafárik
Lýdia

*Hľa, vôňa škorice z lona sa leje!
Na tebe z každého miesta sa smeje
krása a vnada, čo nepoznal svet.
Skry si tie prsička, vábiaci kvet.*

*Aj tá krv bolí ma, zranená celá
pýchou a bujnou bieleho tela.
Krutá, čo nevieš, že suší ma bôľ?
Keď ty ma nechceš, ma žije len pol.*

(Úryvok, takisto vyšlo v knihe P. J. Šafárik *Tatranská múza so slovanskou lýrou*. Preložil L. F.)

Keby som raz napísal rozprávku...

... o Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, začala by sa rozprávaním o tom malom chlapcovi, ktorý dva razy za sebou prečítal celú *Kralickú bibliu*.

Aj ja som vyrástol v evanjelickom prostredí – mal som dokonca babku a ďalších príbuzných, pre ktorých bola *Kralická biblia* možno jedinou knihou, na ktorej čítanie si našli čas. *Kralickú bibliu* som mal od detstva na očiach – no musím sa priznať, že iba zriedkavo aj v rukách. Nebol som také geniálne dieťa ako Šafárik v chlapčenskom veku – bolo to pre mňa príťažké čítanie. Ak som si čosi poriadne z tej knihy prečítal – nuž iba ak *Pieseň piesní*.

Ktovie však, či aj Šafárikova spomienka na prečítanie celej *Kralickej biblie* nie je rozprávково prikrášlená, ktovie či to nie je iba synekdocha, ktovie či si aj Šafárik neprečítal poriadne hlavne tú *Pieseň piesní*.

Napísal som už kdesi – alebo aspoň občas zo žartu hovorievam – že najlepšou slovenskou erotickou básňou 19. storočia bola *Hortobádska krčmáročka* – bohužiaľ ju básnik so slovenskou krvou v žilách – Sándor Petőfi – napísal po maďarsky. (Vďaka nádhernému prekladu Jána Smreka priputovala však napokon aj do slovenčiny.) Nuž áno – slovenčinu i prvé básnické veľdiela v nej stvorili najmä farári – ťažko by sme teda mohli očakávať, že začujeme erotickú strunu u Jána Kollára, Jána

Hollého či Andreja Sládkoviča. U Hollého erotika zamáva iba mumlavým bujakom, u Sládkoviča sa zase erotická fantázia končí vo chvíli, keď básnik zároveň s Marínou vyobjíma i vlast'. Ešte tak u Sama Chalupku sa čosi erotické mihne aspoň vo sne, ale hneď zasvieti slnko a milý sen mu rozplaší. Najerotickejší zo štúrovcov je teda Dobšinského Ďuro Truľo, ktorý sa z prípecka vypytuje matere, či naozaj majú byť nevesty také rohaté a chlpaté – ale to, že sa čosi také dostalo aj do literatúry, je už viac zásluha ľudu než našich literátov...

A predsa sa mýlim! Už v roku 1814 mladý Šafárik rozozvučal erotickú strunu tak dôkladne, že mu to potom mohlo závidieť celé 19. storočie. Jeho báseň *Lýdia* naozaj prezrádza, že z *Kralickej biblie* si najlepšie prečítal *Pieseň piesní*. Za také verše ako „*Skry si tie prsíčka, jabĺčka dve!*“ alebo „*Hľa, vôňa škorice z lona sa leje!*“ by sa nemusel hanbiť ani kráľ Šalamún – a tá šafárikovská rozprávka by nebola veru iba pre deti.

Rozprávkový je aj príbeh Šafárika-vedca. Áno, určite si prečítal z *Kralickej biblie* aj tú rozprávku o Babylonskej veži – a určite jej neuveril.

Ako jej mal uveriť, keď sa v nej nikde nespomína, že pri tom rozprchnutí jazykov na všetky strany bola aj nejaká predchodkyňa slovenčiny. Nič také sa v biblickom príbehu ani nenaznačuje. Zato však vo chvíli, keď v päťach anglických vojakov a obchodníkov vkročili do Indie aj anglickí bádatelia, celej Európe svitlo, kde sa vzali jazyky, ktorými sa v nej hovorí. A Šafárik bol jeden z prvých, čo pochopili, že vo veľkej rodine indoeurópskych jazykov – v jej slovanskej vetve a v rámci slovanskej vetvy v západoslovanskej skupine – má plnoprávne a rovnocenné miesto aj slovenčina. Teda že slovenčina nie je nárečie, ale reč. Bolo to čosi ako odkliatie zakliatej princeznej. Ani to by v rozprávke o Šafárikovi nemohlo chýbať.

A rozprávkou bol aj Šafárikov osobný život. Bola to pekná rozprávka so šťastným koncom – no šťastným iba z nášho pohľadu. Pred hlavným hrdinom rozprávky ostal ten šťastný koniec skrytý.

Šafárikovská rozprávka mi tak trochu pripomína poslednú epizódu zo života Leonarda da Vinciho (z ktorej by takisto bola pekná rozprávka, keby som ju raz napísal). Smutný Leonardo odchádza zomrieť do Francúzska, opúšťa svoje rodné Taliansko s pocitom absolútnej márnosti – a netuší, že obraz, ktorý si nesie v krošni na chrbte, bude najslávnejším obrazom všetkých čias.

Ani Šafárik si nedoviedel na chrbát, i jemu sa zahmlil pohľad na vlastnú veľkosť, keď sa rozhodol ukončiť svoj život skokom do Vltavy.

Ale prečo hovorím stále v kondicionáli, prečo hovorím „keby som tú rozprávku raz napísal“? Veď som ju napísal – volala sa *Oheň a voda* a, ako sa na rozprávku patrí, nechýbal v nej ani motív macochy... Alebo to bola báseň?

Oheň a voda

(pocta Pavlovi Jozefovi Šafárikovi)

1

Predčasný plameň vzbĺkal v mojom žití.

*Keď som mal sedemnást,
matku mi predčasne vzal plameň smrti.*

*A otec oženil sa zas
a matka nová
do domu priviedla si svojho syna, znova Pavla.*

*Aby tá vatra smrti nezoslabla,
i ja som ako dieťa zhorel v nej –
no ako muž som z ohňa vyšiel znova.*

Môj nový život nový pokyn mi dal.

*Devätnástročný
som svoju prvú knihu básní vydal.*

Aj poslednú.

*Čo vzbĺka predčasne,
to predčasne aj hasne.*

*V Levoči „u knihtlačiteľa“
zhoreli pri požiaroch moje básne.*

*A až keď ostala mi z nich
aj po požiaroch času iba škoda,
až potom na svoje si prišla meškajúca voda.*

Voda veda.

A viac sa o tom povedať už nedá.

2

*Veď aj ten revolučný plameň
predčasne vzbĺkol.*

*A s ním i ja
som vzbĺkol –*

opäť predčasne.

Aj zas predčasne zmĺkol.

*Rečnil som smele:
„Vláda bodákův a špehův
děle
jest naprosto nemožná...”*

Predčasný popol zase – z predčasného sna.

*S mnohými horíš – hasneš sám
na hrbke sadzí zo spálených listov.*

To už bol stihoman.

*To už sa pomaly, no isto
rozháral meškajúci plameň smrti v mojej hlave.*

*A nasledoval pokus zúfalý –
skok,
ktorým uhasiť som chcel ten plameň vo Vltave.*

*No predčasne jej vodu zo mňa vyliali
rybári, čo ma vytiahli.*

A keď som opäť na brehu

otvoril oči
a ako slnko z iných nebies
hľadel som do vlastného príbehu,
odrazu zdalo sa mi,
že všetky súvislosti mojich dní sú zjavné,
že to, čo nevzbĺklo a nezhorelo,
čo len tlelo –

to bolo v mojom živote to hlavné.

Moje dielo.

30. novembra 1986

(Báseň vznikla paralelne s prekladom *Tatranskej múzy so slovanskou lýrou*. Ostala v rukopise.)

KAROL KUZMÁNY

Karol Kuzmány (1806 – 1866), básnik a prozaik. Vyštudoval ev. teológiu v Jene, neskôr profesor teológie vo Viedni a superintendent v Banskej Bystrici, prvý podpredseda Matice slovenskej. V čase, keď ešte česká kultúra prijímala s rozpakmi dielo K. H. Máchu, Kuzmány prvý rozpoznal jeho genialitu v básni *Pláč nad smrťou Karla Hynka Máchy* (Květy, 1836). Roku 1848 sa zapísal do dejín aj básňou *Sláva šľachetným, ktorá sa dodnes spieva ako hymnická pieseň Kto za pravdu horí*.

Kuzmány a prvá strofa

Je to už pomaly pol storočia odvtedy, čo sa náš štvorročný syn raz vrátil domov s výkrikom: „Nerád vidím macochy na uliciach.“

Rudo Sloboda, ktorý bol vtedy u nás každodenným hosťom, vytiahol z vrecka desať korún a povedal: „Martinko, predaj mi tú vetu – začnem ňou svoju ďalšiu knihu. Už dávno by som sa bol do nej pustil, ale chýbala mi prvá veta.“

Martin sa nehandrkoval, Rudovi tú vetu za desať korún predal, Rudo zakrátko napísal novú knihu (tuším to bol *Uhorský rok*) – a naozaj sa začínala tou vetou.

O dôležitosti prvej vety vie každý poriadny spisovateľ. Ale citlivý je na ňu aj každý poriadny čitateľ. Keď ju poriadny spisovateľ nemá, radšej nepíše, pretože vie, že začať zlou vetou je to najhoršie, čo môže urobiť: poriadny čitateľ nad ňou pokrčí nos a ďalej nečíta.

Samozrejme, sú aj spisovatelia, čo najprv napíšu knihu a až potom, keď si ju po sebe prečítajú, zistia, ktorá veta sa im najviac podarila – tú potom vysunú na začiatok. Nie je to však ideálny spôsob – keby im prvá veta zišla na um hneď ako prvá, ich kniha by bola pravdepodobne lepšia.

No sú aj prvé vety v pozadí, ktoré sa do knihy vôbec nedostali – a predsa by kniha bez nich nevznikla. Jaroslav Hašek sa raz po fláme zobudil v noci s pocitom, že sa mu taká veta snívala. Aby ju nezabudol, potme si ju zapísal na zdrap papiera a ten strčil do nohavíc, prehodených cez stoličku. Ráno si ju už nepamätal – a ani nohavíc nikde.

„Kde sú moje nohavice?“ zvolal.

„V koryte,“ odpovedala mu manželka. „Boli už špinavé – kým si spal, som ti ich oprala.“

Hašek sa vrhol ku korytu, vytiahol z nohavíc už rozmočený papierik a pokúšal sa prečítať, čo si to v noci zapísal. Keby sa mu to nepodarilo, nemala by dnes česká literatúra svoj najslávnejší román. Našťastie sa mu to podarilo. *Dobrý vojak Švejk* sa začína síce vetou „*Tak nám zabili Ferdinanda*“, ale spúšťacím mechanizmom bola tá rozmočená veta z nohavíc (vlastne len rozmočená polveta), obsahujúca základný nápad: „*Blbec u marškumpačky*“.

Podobne v básni zohráva úlohu spúšťacieho mechanizmu prvý verš.

Kto by nepoznal to Apollinairovo „*À la fin tu es las de ce monde ancien*“? (Konečne ťa unavil ten starý svet.) Z toho prvého verša *Pásma* nás ovanie duch celého budúceho storočia.

Vo väčšej básnickej skladbe sa o čosi podobné môže postarať prvá strofa.

Tak ma napríklad duch celej básnickej skladby ovial, len čo som preložil prvú strofu Puškinovho *Eugena Onegina*.

*Keď na smrť ochorel môj strýko,
ten dobre vychovaný muž
vzbudzoval úctu návštevníkov –
čo viac mu ostávalo už?
Žiarivý vzor pre iných ľudí.
Božemôj, ako to však nudí
s maródom sedieť noc i deň,
zavretý medzi štvoro stien!
Aký to pokrytecký pocit –
polomŕtveho zabávať,
vankúšiky mu naprávať,
smutne mu medecíny nosiť,
vzdychať a hútať po stý raz:
Kedy už zoberie ťa fras?*

Z prvej strofy vidíme už aj to, či je básnik metaforický alebo metonymický. Hľa, v Puškinovej prvej strofe nikde nijaká metafora – zrejme teda celý *Onegin* bude jedna veľká metonymia, zrýmovaná próza. Ako čitateľ som nemal proti tomu nič, no ako prekladateľa ma to znechutilo – ďalej som už ani neprekladal.

Pravým opakom Alexandra Sergejeviča Puškina je Karel Hynek Mácha.

Preložiť jeho *Máj* do slovenčiny ma vyzval český časopis *Rozrazil* – preložil som prvých štrnásť veršov, a oni to potom publikovali ako motto svojho máchovského čísla (2010/35).

*Je pozdný večer – prvý máj –
večerný máj – je lásky čas.
Láskou sa hrdlička chvie hlas,
vonia ňou ihličnatý háj.
Mach šepká lásku do ticha,
strom kvitne, darmo žiaľ chce hrať,
a slávik spieva „mám ťa rád“
ruži, čo vôňou zavzdychá.
Z jazera v tóni vrh a kvetov
tajný bôľ temne zazvučí,
keď breh ho stisne v náručí;
a jasné slnká iných svetov,
blúdiate v blankytech, sa stanú
slzami lásky. Aj tak planú.*

Hoci som *Máj* neraz čítal, až teraz som si uvedomil Máchovu nielen zmyslovo, ale až zmyselne konkrétnu metaforickosť. Kam sa tento básnik pozrel, všade videl sexuálne orgie. Uňho dokonca aj breh stíska v náručí jazero. Hoci ma redakcia *Rozrazilu* nahovárala, aby som *Máj* preložil do slovenčiny celý, ani tentoraz som už nepokračoval – celý vzrušený som sa radšej pustil do písania *Rozprávky o jazere a brehu*.

Som presvedčený, že už úvodné verše *Mája* očarili aj nášho Karola Kuzmányho, ktorý privítal potom vo svojej Hronke celú tú básnickú skladbu ako geniálne dielo – a urobil to v čase, keď si Praha Máchovu genialitu ešte neuvedomovala.

*Krásnou s' byl hvězdou, mihající lesky nebeské,
třem vlastem měňavé barvy naděje jevíc!
Máj pěl jsi květný, červa v květě pěl jsi slzící...*

Boh za tú jasnozrivosť Karola Kuzmányho odmenil – aj on dobre pochodil s prvou strofou. Prvú strofu jeho piesne *Kto za pravdu horí* vedel ešte donedávna naspamäť každý kultúrny Slováč.





The image features a collection of 3D rectangular blocks in two shades of orange, arranged in a dynamic, overlapping pattern. A white rectangular label is placed on top of one of the blocks, containing text in orange. The text is arranged in three lines: the first line is 'Štvrtá časť', the second line is 'TO SA, CHLAPCI,', and the third line is 'TO SA'. The overall composition is modern and geometric.

Štvrtá časť

**TO SA,
CHLAPCI,
TO SA**

ĽUDOVÍT ŠTÚR

Ľudovít Štúr (1815 – 1856), básnik, filozof, novinár a vedec, od príchodu na bratislavské lýceum (1829) sa postupne vypracoval na vedúcu osobnosť celej generácie. 24. apríla 1836 viedol pamätný výlet na Devín, kde si štúrovci dávali slovanské krstné mená (Štúr meno Velislav). V roku 1843 on, Hurban a Hodža kodifikovali spisovnú slovenčinu. Na protest proti jeho odvolaniu z profesorského miesta odišlo v marci 1844 trinásť Štúrových poslucháčov do Levoče – cestou spievali budúcu slovenskú hymnu. II. ročník almanachu *Nitra* (1844) vyšiel už v novej slovenčine. Štúrova smrť bola predčasná – to však, čo uviedol do pohybu (vrátane myšlienky „hornouhorskeho okolia“), bolo životaschopné a história to potvrdila.

Stopár v Modre

*Stopuje na námestí,
z asfaltu dýcha smolu.
Pohrebák! Tam sa zmestí!
A nevzal ho. Má smolu.
Nadarmo dvíha ruku.
„Neprší. Daj ju dolu!“*

*Od ľudí z áut ho delí
plech a sklo tenkým múrom.
Aj by s ním prevraveli –
neprejdú slová múrom.
„A keby sme ho vzali?“
„Čo s Ľudovítom Štúrom.“*

*„Náš národ bol už v jame –
s ním začali sme znova.“
„A dodnes začíname.“*

*Svet ujde nám vždy znova.“
„A mal nás nechať v hrobe?“
„Sme v ňom. Sme vlastná vdova.“*

*„A čo ak chce ísť na snem
a povedať tam zopár...?“
„Snemy sú švindeľ. Nech si
dá radšej deci zopár.“
(Za Modrou na lavičke
sa zastrelil ten stopár.)*

(Báseň vyšla v knihe FELDEK, L.: *Usmíaty otec*. Bratislava, Slovenský spisovateľ – Columbus 1991. Báseň je alúziou na súsošie na modranskom námestí. So zdvihnutou pravou rukou Štúr na ňom naozaj vyzerá ako auto-stopár. Na lavičke za Modrou sa Štúr síce iba postrelil poľovníckou puškou, bola to nešťastná náhoda, no stála ho život.)

ANDREJ SLÁDKOVIČ

Andrej Sládkovič (1820 – 1872), básnik. Pôsobil ako vychovávateľ a evanjelický kňaz. Nebol revolucionár, aj tak sa však počas revolúcie 1848/49 ocitol vo väzení. Jeho básnické skladby *Marína* (1846) a *Detvan* (1853) patria k vrcholom našej poézie.

V oku svojej duše

Princ Hamlet prichádza na elsinorské hradby, aby sa spolu s hliadkujúcimi priateľmi presvedčil, či sa tam naozaj zjavuje duch jeho otca. Ale ešte predtým debatuje s Horatiom o nebohom kráľovi. Shakespeare si rád aj v najvážnejšej chvíli zažartuje, a tak, keď Hamlet číro konverzačne povie „*vidím ho ako dnes*“, jeho priateľa to vydesí. „*Kde?*“ vykrikne Horatio. Hamlet ho upokojí: „*V oku svojej duše.*“ Polnoc ešte nebila, duch sa zjaví až neskôr.

Českí prekladatelia sú tu voľní. U Saudeka Hamlet odpovedá: „V své mysli, Horacio.“ U Urbánka: „V duchu.“ U Hilského: „Jenom ve své mysli.“

Keď sa však pozrieme do prekladu Zory Jesenskej, nájdeme to „in my mind's eye“ preložené doslovne: „V oku mojej duše.“ Dokonca, hoci Jesenská iste vedela, že lepšie by bolo „v oku svojej duše“, dala prednosť germanizmu „mojej“. Prečo?

Nie je ťažké na to prísť. Slovenský prekladateľ si tu nemôže nespomenúť, že práve prekladá motto Sládkovičovej *Maríny* – a vzdá Sládkovičovi hold aj tým, že zachová jeho presné znenie.

Čítal Sládkovič Shakespeara? Možno áno – možno nie. Nedávno, keď vydavateľstvo Ex Tempore znovu vydalo Mickiewiczove *Balady a romance* v preklade Jozefa Bánskeho, som si všimol, že také isté motto má aj Mickiewicz pri básni *Romantika*, a zišlo mi na um, že Sládkovič si ho mohol vypožičať aj od svojho poľského kolegu. A hľa, aj Jozef Bánsky vzdáva hold, aj on zachováva presné znenie motta *Maríny*, aj on sa usiluje cez Mickiewicza pripomenúť Sládkoviča.

Náš nádejný polonista Jozef Bánsky pracoval v Univerzitetnej knižnici a vo veku tridsaťšesť rokov zahynul 18. januára 1956 pri leteckom nešťastí neďaleko Levoče. Jeho pamiatku si senickí rodáci pripomenuli vo štvrtok 19. januára 2006. Pod patronátom primátora Ľubomíra Parízk a za účasti delegácie Univerzitetnej knižnice, námestníčky Poľského inštitútu pani Yvonne Frączek, mojej maličkosti, vydavateľa Ivana Panenku i dcéry Jozefa Bánskeho sa konala spomienka nad hrobom a potom literárny večer Bánskeho Mickiewicz.

Vyslovujem niekedy obavu, že si dnes Slováci čoraz menej všímajú sami seba. Chvalabohu, mylím sa. Ľudia majú ustavične potrebu schádzať sa a pripomínať si svoju kultúrnu identitu. Obrazne povedané: uvidieť jej ducha. Kde? V oku svojej duše.

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti štastia*. Bratislava, Ikar 2009.)

JANKO KRÁĽ

Janko Kráľ (1822 – 1876), básnik. Zúčastnil sa revolúcie 1848 – spolu s priateľom Jánom Rotaridesom búrili ľud na strednom Slovensku. Keď došlo na pálenie urbárnych listín i streľbu do panských dvorov, zatkli ho. Niekoľko ráz ho pre výstrahu vyťahovali na zvoncu, potom až do januára 1849 väznili v Šahách a Pešti. Po revolúcii pôsobil v štátnej správe a v advokátskych kanceláriách. Podľahol zrejme týfovej epidémii v Zlatých Moravciach, jeho hrob je neznámy.

Tma ako v trhmechu

O tom, čo sa smie objaviť v médiách, rozhodoval za totality ideologický tajomník – dnes máme slobodu a rozhoduje o tom už iba trhový mechanizmus. Ten dáva pozor, čo pomáha slobodné médiá predávať – a je tu nová patália. Zrazu sa – ako mediálne nezaujímavé – strácajú v akejsi tme celé dejiny slovenskej kultúry. (S výnimkou čachtickej panej, ktorú zachraňuje, že úspešne pôsobila v oblasti kozmetickej reklamy.)

Chybu robíme však aj sami. Prečo píšeme svoje kultúrne dejiny tak sivo a obchádzame okolnosti, pozoruhodné z hľadiska trhmechu?

Napríklad v súvislosti s Jankom Kráľom zdôrazňujeme, že v roku meruôsmom strieľal do panských záhrad. To je iste pozoruhodné, ale netreba zanedbávať ani ďalší vzrušujúci moment, že majitelia záhrad potom Janka Kráľa spúšťali na povražoch z veže – a teda nielen on, ale aj oni boli tvoriví, už pred vyše sto päťdesiatimi rokmi vynašli bandži džamping!

Zbytočne utajené sú aj informácie o inom búrlivákovi – Jánovi Stachovi. Bol som pri tom, keď objednal taxík na presun z bistra Krym do kaviarne Krym – prečo to už dávno nezaznamenala Guinnessova kniha rekordov ako najkratšiu, iba päťmetrovú, cestu taxíkom v dejinách ľudstva? Rekordne krátke bolo aj Stachovo pôsobenie vo funkcii kultúrneho ataše v Indii. Hneď ako tam dorazil, vybral sa v sprievode sluhu na študijnú cestu po indických krčmičkách, týždeň sa strácala ich stopa zmobilizovanej polícii, a hoci ich našli napokon bez úhony, pripravilo to slovenského básnika i jeho indického sluhu o možnosť ďalšej služby v diplomacii.

Niektor povie – je nedôstojné, aby hral v dejinách slovenskej poézie takú významnú úlohu alkohol. Ale čím by boli bez neho dejiny tej svetovej? Čím by bol Omar Chajjám, Villon, Jesenin? Aj čínsky básnik Li Po je už tisícristo rokov slávny najmä vďaka tomu, že dával básňam názvy ako *Opitý píšem na stenu úradnej siene*. Aj my vďačíme alkoholu napríklad za takéto krásne Stachove verše:

*Po liehu som sa spotil,
ospalý ako med.
Čierny mrak, biely motýľ.
Znie agátový kvet.*

Píšme dejiny slovenskej kultúry svietivejšie a nebudeme sa musieť čudovať, že jeden z najväčších slovenských básnikov Ján Stacho by sa bol 1. januára 2006 dožil sedemdesiatky – ale vo väčšine médií bola v tej chvíli tma ako v trhmechu.

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)

SAMO CHALUPKA

Samo Chalupka (1812 – 1883), básnik, brat Jána Chalupku. Po štúdiu ev. teológie vo Viedni kňaz. V r. 1830 sa vybral ako dobrovoľník na pomoc poľskému povstaniu. Na jeho fare v Hornej Lehote pobudla Božena Němcová. Názov jeho najznámejšej básne *Mor ho!* sa stal bojovým pozdravom v Slovenskom národnom povstaní (1944).

Samo Chalupka a rozprávka

(k 190. výročiu narodenia)

1

Nikdy už nebudeme poznať všetky podrobnosti o návštevách Boženy Němcovej na Slovensku, a teda ani o jej pobyte na hornolehotskej fare, kde bol jej hosťiteľom Samo Chalupka.

Isté je, že tento pobyt je významnou kapitolou nielen v životopise Boženy Němcovej a Sama Chalupku, ale aj v dejinách slovenskej ľudovej rozprávky.

Ako beží čas, príbeh sa rozdeľuje.

Dielo Boženy Němcovej *Slovenské pohádky a pověsti* sa stalo súčasťou českej kultúry a tá si ho interpretuje po svojom. Do českého kultúrneho povedomia vrástlo ako autorský čin, ktorému predchádzala autorkina samostatná zberateľská aktivita. Vo viacerých vydaniach už vyšiel výber z jej slovenských rozprávok aj v ďalšom významnom prerozprávaní – neprerозprával ich nikto menší ako neskorší laureát Nobelovej ceny, básnik Jaroslav Seifert.

Seifertovo prerozprávanie je v podtitule knihy zadefinované takto: „*Slovenské pohádky a pověsti Boženy Němcové vypravuje Jaroslav Seifert.*“

Na záložke k ich 3. vydaniu (*Mahulena, krásná panna*, Albatros, 1991) čítame, že Božena Němcová „pohádky sbírala při svých pobytech na Slovensku, některé také našla v knižních pramenech a přetvořila je svým nenapodobitelným způsobem v malé umělecké skvosty... Němcová chtěla charakterizovat slovenské prostředí a jeho svéráznost také původním jazykem a hrdinové mluví slovensky. Ale autorčina slovenština nebyla dost věrná, kromě toho spisovná slovenština nebyla tehdy ještě ustálená, a tak pohádky čekaly na autora, který by je dokázal přeložit a převyprávět tak, aby byly srozumitelné současným dětem“.

V doslove k tomuto vydaniu český literárny vedec Otakar Chaloupka zdôrazňuje, že Seifert sa síce „... rozhodl i pro určité jazykové a stylistické úpravy autorčina vyprávění. V zásadě budeme asi vždy velice opatrní při změnách v textu takových osobností, jako je právě Božena Němcová... Úpravy, k nimž bylo sáhnuuto, jsou pozoruhodně citlivé, nevťiravé a chápavé nejen k originálu těchto textů, ale také k celkovému rukopisu Boženy Němcové, jak jej známe i z jiných jejích děl“.

Všetko je jinak. Božena Němcová v skutočnosti pristupovala k slovenským pôvodinám s veľkou pietou, najmä vtedy, keď si uvedomovala, že má v rukách prvotné záznamy, ktoré nesmie prekryť rozletom vlastnej fantázie – táto okolnosť však pre ďalší život jej diela *Slovenské pohádky a pověsti* v českom kultúrnom kontexte nemá zrejme až taký veľký význam.

2

Slovenský zorný uhol je iný – nás viac zaujíma etnografický zástoj Boženy Němcovej. Božena Němcová navštívila Slovensko tri razy. V rokoch 1852 a 1853 vykonala cesty do Ďarmôt, kde služobne pôsobil jej manžel Josef Němec. Aj v Ďarmotách sa stretla so slovenskou ľudovou rozprávkou. (Ako uvádza v prameňoch, od slúžky Marky si

tu vypočula rozprávky *O dvanástich mesiačikoch* a *O hlúpej žene*. Od starého sluhu zase rozprávku *O Širokom, Dlhom a Žiarookom*.) No najmä sa s ňou stretla pri svojich výpravách z Ďarmôt na horniaky, kde spoznala celý rad slovenských národovcov, síce už v čase porevolučného útlmu, no ešte vždy šťastných zo všetkého, čo sa im podarilo. Už desať rokov sa presadzovala nová spisovná reč. Janko Francisci Rimavský (v tom čase zástupca banskobystrického župana) jej venoval svoje *Slovenskje povesti*, ktoré ešte ako študent vydal v Levoči v roku 1845 – bola to jedna z prvých kníh v štvorrovskej slovenčine. V roku 1855 sa Božena Němcová vybrala na Slovensko tretí raz, už bez manžela. Liečila sa na Sliaci, ale privádzal ju aj cielený záujem o slovenské rozprávky. Zbierala ich pre ňu jej priateľka Jozefa Sablaková v Banskej Bystrici, ale Němcová sa dozvedala aj o ďalších rukopisných zbierkach, vedela aj o zbierke nestora slovenského zberateľstva Samuela Reussa uloženej na fare v Revúcej. V I. zväzku *Súpisu slovenských rozprávok*, v úvodnej kapitole *O zberateľoch a zbierkach slovenských rozprávok*, Jiří Polívka píše, že „... vyhladala napokon farára Reussa v Revúcej, ktorého jej odporúčal už Francisci, že by jej mohol prenechať svoju bohatú zbierku rozprávkovú. Jej cesta nemala však žiadaného výsledku, Reuss choval sa k nej zdržanlivo, azda preto, že i v Revúcej bola vyzvaná ohlásiť sa na úrade“. Napokon jej farár Reuss (ide o Ľudovíta, jedného zo synov Samuela Reussa, ten zomrel r. 1852) predsa len „pustil“ deväť rozprávok. Spriatelila sa aj s lekárom Zechenterom, ktorý ju na svojom kočiari (či voze) rozvážal po návštevách a zaviezol ju i do Hornej Lehoty. Štyridsiatnik Samo Chalupka bol ešte stále driečny muž a Němcová krásna žena. Iste aj vzájomná sympatia a pohostinná atmosféra hornolehotskej fary sa odzrkadlili na rozprávkovom úlovku Boženy Němcovej: pri celom rade rozprávok uvádza ako pramene Sama Chalupku alebo hornolehotské susedky.

V tých časoch deprimovali slovenských zberateľov takmer nulové vydavateľské možnosti – čo ďalej s rukopisnými zbierkami? Božena Němcová v nich vzbudzovala nádej, že sa čosi podarí vydať aspoň v Prahe – a takmer všetci jej boli ochotní zveriť svoje poklady. Božene Němcovej slúži ku cti, že sa potom naozaj pokúšala vydať v Prahe slovenské rozprávky v tej podobe, v akej si ich priviezla zo Slovenska a ako to slovenským národovcom sľubovala. Jej plány však korigovala – ako by sme povedali dnes – „neviditeľná ruka trhu“. A tak musela rozprávky preložiť do češtiny – iba dialógy ponechávala v slovenčine. *Slovenské pohádky a pověsti* Boženy Němcovej vychádzali v rokoch 1857 – 1858 v desiatich zošitoch (až neskôr vo dvoch zväzkoch). Jej slovenskí priatelia boli vývojom vecí sklamaní, Božena Němcová zas bola sklamaná ich neochotou pokračovať v spolupráci. Dušu si vyliala v liste Zechenterovi: „S těmi pověstmi je to kříž; jediná Pepa (t. j. Jozefa Sablaková

z Banskej Bystrice) mi poslala niekoľik malých rozprávok; odjinud nic nemohu dostať. Reussovci mi ani nepsali, ani Francisci, od něhož list nejvíce očekávám. Sládkovič mi psal, ale raději by, aby se byly vydaly v slovenském nářečí. Ono by to bylo všecko hezky a já bych to byla také ráda viděla, kdyby to jen šlo. A vždyť nejsou ztraceny: já je přeložila a rukopisy pošlu zase Reussovcům zpátky, a tedy když by to jednou mohlo být, aby se u Vás vydaly, dobře, ale do té doby můžem je číst takto a kdyby se měly ztratit, přece byla by menší škoda, když budou v češtině alespoň vydané, než aby ani nebyly vydané.“

Ukázalo sa, že čas, keď sa rozprávky začali usilovnejšie vydávať aj po slovensky a na Slovensku, nebol taký vzdialený. Vyprovokovaný českým vydaním pohli slovenskí zberatelia vydavateľskými ľadmi hneď v nasledujúci rok, no trvalo ďalšie dve desaťročia, kým sa v rokoch 1880 – 1883 podarilo Pavlovi Dobšinskému v ôsmich zošitoch *Prostonárodných slovenských povestí* toto úsilie zavŕšiť.

3

Ani po preklade do češtiny slovenské rozprávky vo vydaní Boženy Němcovej nestratili svoj pôvodný charakter. V časoch, keď Božena Němcová rozprávky vydávala, vžila sa už v európskom kultúrnom povedomí zásada, že ľudové podanie netreba opravovať, ale zachovávať – a Božena Němcová zachovala dikciu slovenského ľudového podania neporušenú. Neporušené ostali alebo sa dali zrekonštruovať i slovenské originály.

Božena Němcová rozprávky občas skracovala a niekedy i čosi zmenila či pridala, ako sa dá zistiť napríklad porovnaním s Francisciho knihou, ktorú jej vydanie absorbovalo. Nesporne sa zaslúžila o záchranu autentických textov, ktoré poznáme iba z jej zachytenia: tu jej patrí čestné miesto medzi slovenskými zberateľmi prvolezcami. Tam, kde pracovala s textami z druhej ruky, jej zas patrí zásluha, že pomohla nájsť slovenským zbierkam cestu do tlače a vyprovokovala aj slovenských zberateľov, aby nasledovali jej príklad. Aj keď rozprávky vydala po česky, zaplaťpánboh za jej svedomitosť.

Napokon, nestalo sa nič, čo by sa nedalo napraviť. Keď dozrel čas na vydanie Dobšinského súboru, náš slovenský Homér si vzal od Němcovej rozprávky zase späť. Tentoraz to bol on, kto zasiahol do rozprávok, kde to uznal za vhodné. Ak sa napríklad v preklade Boženy Němcovej v rozprávke *O Vítazkovi* spomína vták pelikán, u Dobšinského je to už dlhokrký vták velikán. Niektoré rozprávky podal znova, Němcová však nikdy nezabudol uviesť ako jedného z podávateľov, niekedy ako jedinú podávateľku. A pretože pri podávateľoch Dobšinský vždy uvádzal,

z ktorého kúta Slovenska pochádzajú, neodpustil si pri Božene Němcovej malé betárstvo – stala sa z nej Božena Němcová z Trenčianskej, či dokonca aj Božena Němcová z Hornej Lehoty.

Elegantné zdôvodnenie, prečo bolo treba urobiť to, čo urobil, nájdeme v úvode, ktorý napísal spoločne s Augustínom Horislavom Škultétym:

„Z jednej strany sme tu vďační tomu, že ctená spisovateľkyňa tieto skryté poklady Tatier pred oči najbližšieho bratského kmeňa vystavila, ale z druhej všetko sa nám tak vidí, že by nás to ani pred svojimi ani pred zrakom celého Slovanstva nectilo, keby sme my naše povesti z vlastného domu, v opravdovom slovenskom kroji, vypraviť či nechceli, či nevedeli.“

4

Na návrate slovenských rozprávok z pražského výletu popri Dobšinskom spolupracovali aj ďalší slovenskí spisovatelia. Všimnime si najmä jedného.

Božena Němcová mala vo svojom súbore aj rozprávku *O Kovlادovi*. Priniesla si ju z Hornej Lehoty a je celkom ľahko možné, že mala v tomto prípade len jediný prameň, a že ním bol práve Samo Chalupka.

O to pozoruhodnejšie je, že v Dobšinského zbierke nachádzame vo fabuli podobnú, ale inak celkom svojrázne podanú rozprávku *Lubka a Kovovlad*. Ani meno Boženy Němcovej z Hornej Lehoty pri nej nenájdeme – rozprávka má jediného podávateľa a nie je to nikto iný, ako „*Samo Chalupka z H. Lehoty vo Zvolenskej*“.

Samo Chalupka si dal mimoriadne záležať, aby táto ním podaná rozprávka bola v každom detaile originálna – iste aj preto, aby ho nemusel trápiť pocit, že dar, ktorý predtým venoval, si od obdarovanej zas vymáha. K rozprávke napísal i podrobný výklad a hneď v jeho úvode gavaliersky zdôrazňuje, že vlastne Božene Němcovej nič neodníma, a čo si z Hornej Lehoty odniesla, to jej naďalej patrí: „Poviedku túto ukoristil som od jednej slepej stareny horno-lehotskej. Má ju i B. Němcová. Ona počula ju u mňa od inej Lehotianky a napísala si sama.“

Výklad potom pokračuje etnografickými i etymologickými úvahami, vo svetle ktorých pred nami vyvstáva Samo Chalupka ako vzdelanec európskeho formátu. Z celého výkladu – je to vlastne malá esej – cítime snahu povýšiť rozprávku *Lubka a Kovovlad* na starobylý mýtus a aj takto ju odlíšiť a osamostatniť.

Úsilie, ktoré Chalupka vynaložil, je chvíľami až dojímavé zbytočné a nerozprávkové.

Keď si kráľ kovového kráľovstva prichádza vypýtať za ženu pyšnú Lubku, Němcová to vybavila jednou vetou: „*Všetci išli prosto do izby a mladý pán pýtal od matky dcéru.*“

Samo Chalupka tu má celý obrad.

„Ďakujeme,“ prehovoril starosvat, „ale neprisadneme k tomuto posvätnému miestu, na ktorom Otec nebeský svoje dary domu tomuto podáva, počím neoznámime svoju žiadosť, ktorá nás k Láskam Vaším priviedla.“

„Ráčte rozkázať s nami!“ odvetila vdova s pokornou úklonou, „vďačne poslúžime, v čom budeme možné.“

„Rozkazovať nám nesluší,“ rečnil starosvat ďalej, „ale budeme prosiť. V tej vašej záhradke, dobrá mamko, kvitne jeden krásny kvietok. Vy o ňom azda neviete, a nás by to úprimne tešilo, keby ste nám dovolili ten kvietok do našej záhradky presadiť.“

„Ach, veď som ja chudobná vdovička,“ odpovedala na to mati Lubkina, „chudobná je i moja záhradka. Nečujem, veru, že by sa v nej našiel kvietok, ktorý by takô slávno panstvo tešiť mohol.“

„Ba áno,“ dotušoval starosvat. „Pán Boh dal vám hodnú dievku, a tú – ak by to i vám i jej po vôli bolo – mieni si avde náš veľkomožný pán ku boku svojmu pripojiť ako vernú a úprimnú manželku.“

Takýchto obradov a zvykov je po rozprávke roztrúsených viac – a všetky sú potom ešte dôkladne vysvetlené v Chalupkovom výklade.

Nerozprávko, skôr poviedkovo pôsobí aj pomalý opis Lubkinho odchodu z domu, pri ktorom čoraz viac ľutujeme Lubkinu matku:

„Po sobáší sadli mladí do zlatej kolimahy, ostatní svadobníci do striebornej a medenej, a keď popri dome vdovinom sa viezli, kázala Lubka pohoničovi, aby pošibal kone. Mater vybehla na ulicu, aby sa od dievky odobrala, ale nedostala sa ani do pol cesty, už jej svadba z očí zmizla. – Tam na ulici padla od žiaľu potupená mat; úprimní susedia zanesli ju do domu a uložili na jej lože, z ktorého viac nepovstala. Nevďaka dievkina ju umorila.“

V rozprávke, ktorú si z Hornej Lehoty odniesla Božena Němcová, niet o smrti matky ani zmienky, matka je iba zarmútená, že sa s ňou dcéra poriadne nerozlúčila – a aj ten zármutok dokázala Němcová vybaviť jedinou vetou: „Matka, všetka zarmútená, stála na prahu a za nich sa modlila.“

Tempo rozprávania je u Němcovej určite rozprávkovejšie. Tempo Chalupkovej rozprávky je poviedkové. No aj keby hneď chcel Chalupka napísať rozprávkový poviedku (veď termín „poviedka“ vo význame „rozprávka“ aj sám používa), alebo aj keby sa mu táto žánrová koláž podarila celkom nezámerné, stal sa malý zázrak: poviedkovosť posilnila rozprávkovosť.

Aj v rozprávke, ktorú má Němcová, je totiž čosi nerozprávkové – je to jej ukrutný koniec. Aj keď sa to priamo nevysloví, vieme že Lubka zomrie hladom.

Iba za pýchu, a taký krutý trest? pýta sa čitateľ a búri sa v ňom nielen cit pre spravodlivosť, ale aj cit pre vyváženú architektúru rozprávky. Tým, že Chalupka si dal tú prácu a nechal Lubku zaviniť matkinu smrť, dosiahol poviedkovými postupmi rozprávkovú rovnováhu.

Všetko nasvedčuje, že z ušľachtilých dôvodov náš veľký bard pravdy raz v živote aj mystifikoval – on sám bol tou „slepou starenou horno-lehotskou“. Naozaj poriadne sa obracal Samo Chalupka pri náhrade ľudovej rozprávky, aby odčinil to, že ju zašantročil.

A Boh ho za toto pokánie odmenil a dovolil mu podať dva krásne autorské výkony, ktoré môžeme pokladať zároveň za obohatenie našej romantickej prózy aj národopisnej eseje.

(Vyšlo v *Knižnej revue*, roč. XII, č. 19, 18. september 2002.)

PAVOL DOBŠINSKÝ

Pavol Dobšinský (1828 – 1885), básnik, prekladateľ, folklorista. Pôsobil ako ev. kňaz. V rokoch 1848 – 1849 účastník revolúcie, neskôr cisársky vojak. Istý čas bol tajomníkom farára Samuela Reussa v Revúcej, tam dostal školu folkloristiky, v ktorej neskôr vynikol.

Tri pohľady na Pavla Dobšinského

1

Cez preklad

Ak si chceme urobiť obraz o mladom Pavlovi Dobšinskom, nezaškodí pozrieť sa naňho aj cez jeho preklad *Hamleta*, ktorý vznikol r. 1850.

Zdanlivo ide o druhoradú vec. Bol to iba pokus 22-ročného mládenca, navyše ani nie pokus o preklad vo veršoch, ale iba o preklad prózou. O pokuse musíme hovoriť najmä preto, že hoci šlo o kompletný preklad, ostal v rukopise, sám prekladateľ ho pokladal iba za pracovný a nikdy sa neusiloval uverejniť ho. Ako si vo

svojej najnovšej knihe všíma aj Jana Bžochová-Wild, Dobšinský „oveľa neskôr, roku 1885, uverejnil v Slovenských pohľadoch dva fragmenty z prekladu Michala Bosého, ale nie zo svojho. Dobšinského preklad sa našiel v jeho pozostalosti a publikovaný bol až vyše sto rokov po dokončení v časopise Slovenské divadlo (1966)“. (Jana Bžochová-Wild, *Malé dejiny Hamleta*, Bratislava, 2007, s. 97.) Preklad sa nedostal ani na javisko – skupina gemerských ochotníkov, pre ktorú mladý Dobšinský *Hamleta* prekladal, sa rozpadla skôr, než jej ho stihol odovzdať.

A predsa – aký odvážny pokus to bol!

Mladý bol nielen Dobšinský – mladá bola aj reč, do ktorej prekladal. Od kodifikácie spisovnej slovenčiny ubehlo iba sedem, a od vydania almanachu *Nitra II*, prvej knihy v spisovnej slovenčine, iba šesť rokov. A hľa – už *Hamlet*!

Odvahu zaiste dodal mladému prekladateľovi aj fakt, že nebol prvý, kto sa u nás o kompletný preklad Hamleta pokúsil. Pred ním to bol už spomínaný Michal Bosý (1780 – 1847), evanjelický kňaz, ktorý hru preložil podľa vlastnej mienky „*rečou slovenskou*“, v skutočnosti slovakizovanou kralickou bibličtinou, okolo roku 1810 a svoj preklad revidoval (a takisto ako Dobšinský potom len v rukopise zanechal) okolo roku 1830.

Porovnanie s originálom plus vzájomné porovnanie týchto dvoch prekladov prezrádza, prečo si Pavol Dobšinský roku 1885 uctil Bosého preklad viac než svoj vlastný. Opäť citujme Janu Bžochová-Wild, pretože ide o jej zistenia. O Bosého prelade hovorí: „... horizont jeho čítania nie je v detailoch zviazaný nijakou prudérnosťou. Hamletove výčitky matke prekladá Bosý expresívnymi, štavnatými výrazmi, adekvátne originálu, básnivejšie, a predsa zrozumiteľnejšie než po ňom Dobšinský a dokonca aj Hviezdoslav.“ (Jana Bžochová-Wild, *Hamlet: doborodružstvo textu*, Bratislava, 1998, s. 89.) A o Dobšinského prelade: „Dobšinského pretlmočenie je silno poznačené prudérnosťou a dodržiavaním dekóra. Princ... Klaudia zasypáva obvineniami („Bloody, bawdy villain! / Remorseless, treacherous, lecherous, kindless villain!“), z ktorých prinajmenšom dve majú jasné sexuálne zafarbenie (bawdy – oplzlý, smilný, lecherous – chlipný); potom sa ironicky pýta, či to je odvážne (brave – hrdinské, skvelé), že on – syn zavraždeného otca, vyzvaný k pomste, si uľavuje nadávkami ako nejaká cundra, kurva, prostitútka (trojmo zdôraznené: whore, drab, stallion, pričom posledný výraz v angličtine znamená skôr predajného muža než ženu...) V Dobšinského pretlmočení sa do týchto pasáží vkráda jednak mravnostná cenzúra, jednak myslenie v tradičných rodových opozíciách a atribútoch: z obvinení Klaudia zmizli sexuálne aspekty a ostáva len krutosť a zradnosť: „Krvožíznivý, hnusný kmín! Bezsvedomitý, zradný, zbabraný, neľudský kmíne!“; viacznačný ironický výraz brave prekladá Dobšinský ako po

chlapsky a expresívne slová kurva, cundra, prostitút/ka sú zmiernené na baba (zvedená dievka), cigánka, babsko.“ (Jana Bžochová-Wild, *Hamlet: dobrodružstvo textu*, Bratislava, 1998, s. 93-94.)

Som posledný, kto by mohol Dobšinskému tú „mravnostnú cenzúru“ vyčítať.

Veď i ja sám, hoci som prekladal Hamleta o vyše stopäťdesiat rokov neskôr a hoci som už poznal aj výhrady Jany Bžochovej-Wild, som vo svojom preklade Shakespeareove tri synonymá (whore, drab, stallion) preložil iba jedným slovenským výrazom. Ak totiž prekladáme pre javisko (a Dobšinský prekladal pre gemerskú ochotnícku skupinu), musíme myslieť aj na to, ako napísané slovo trojnásobne narastie v hercových ústach – a aj prekladateľ, ktorého neobmedzujú vlastné limity, musí myslieť pri svojej práci na limity divákov.

Viem si teda predstaviť, že mladý Pavol Dobšinský v skutočnosti nebol až taký prudérny, ako sa javí zo svojho prekladu. Predsa však prudérny, aj keď len z ohľaduplnosti, do istej miery bol.

A tu sa neubránime myšlienke, ako by asi pochodili slovenské ľudové rozprávky, keby sa na ich kompletnú redakciu podobral tento mladý muž. Pravdepodobne mnohé slová či pasáže by sa nám zachovali iba v zjemnenej podobe a viaceré motívy či dokonca celé rozprávky by celkom zmizli.

Našťastie sa to nestalo – tá grandiózna úloha si totiž počkala až na zrelého Dobšinského.

2

Cez rozprávky

Príbeh, ktorý navždy zviazal osobnosť Pavla Dobšinského so slovenskými ľudovými rozprávkami, je všeobecne známy. Začína sa už v mladosti, v rokoch 1850 – 1852, keď bol tajomníkom Samuela Reussa v Revúcej – niet pochyb, že práve tu sa aj on nakazil zberateľskou vášňou. Veď aj on musel pri prvom vstupe do malej miestnosti, v ktorej Samuel Reuss a jeho synovia zhromažďovali výsledky svojho zberateľského úsilia, pocítiť to, čo pocítila Božena Němcová – že sa v tej komore skrýva poklad.

Bol možno i priamym svedkom neúspešných pokusov Boženy Němcovej dostať sa k tomuto pokladu.

Reussovci neboli totiž takí galantní ako Ján Francisci, ktorý jej venoval svoju knihu *Slovenskje povesti* vydanú roku 1845, nech si s ňou robí, čo chce. Reussovci jej zo svojho pokladu pustili len nejakých deväť rozprávok a neskôr – ako sa Božena Němcová pošťazovala v liste Zechenterovi – jej vôbec neodpovedali na listy.

To Pavol Dobšinský bol neskôr k Němcovej galantnejší: pustil si ju až do archívu. Smieme tak usudzovať podľa rozprávky o Martinkovi Klingášovi: takto ho nazval Dobšinský v záverečnej redakcii, v ktorej zjednocoval rôzne varianty. U Němcovej sa však táto postava volá Martinko Kinkaš – teda presne tak ako vo verzii, ktorá sa zachovala iba v rukopise, v Dobšinského archíve.

Dobšinský teda zažil a muselo sa ho bytostne dotýkať všetko, čo súviselo s rozprávkou v tom čase, keď záujem o ňu vrcholil v rôznych európskych kultúrach (a našich predkov zdobí, že sa usilovali nezaostávať).

Určite mu prešli cez srdce i tie nádeje, ktoré vzbudzovala Božena Němcová, keď sľubovala, že rozprávky, ktoré si odváža, vyjdú v Prahe po slovensky – a určite mu prešlo cez srdce i to sklamanie, keď potom v rokoch 1857 – 1858 vyšli *Slovenské pohádky a pověsti* v desiatich zošitoch po česky.

Čo iné sa však dalo čakať? Nepraktická Božena Němcová mohla myslieť svoje sľuby úprimne, no vydavateľ, ktorého – na rozdiel od svojich slovenských priateľov – ona v Prahe našla, bol zrejme praktickejší človek a iste sa jej spýtal: „Paní Boženo, a kto to bude ve slovenštině číst?“ Božene Němcovej sa podarilo uhrať, že v slovenčine ostali aspoň dialógy.

Sklamanie však bolo inšpirujúce a onedlho – v rokoch 1858 – 1861 – sa podarilo vydať šesť zošitov *Slovenských pověstí* aj v Rožňave a Banskej Štiavnici. Vydal ich – ako inak – Pavol Dobšinský v spolupráci s Augustom Horislavom Škultéty.

Bola to však ešte len medzihra – najväčšia úloha ešte vždy čakala na svoje zvládnutie.

Splniť sa mu ju podarilo tri roky pred smrťou. V rokoch 1880 – 1883 vydal Pavol Dobšinský vlastným nákladom *Prostonárodní slovenské povesti* – 90 rozprávok na 768 stranách. Toto dielo urobilo z neho slovenského Homéra.

Keďže som sa zhodou okolností ocitol v jeho šlapajach aj po druhý raz – teda nielen ako prekladateľ Hamleta, ale aj ako autor *Veľkej knihy slovenských rozprávok* – mal som i ja príležitosť dôkladne precítiť ten príbeh. Uvedomil som si, že úloha, ktorú si Dobšinský zaumienil splniť, skrývala v sebe niekoľko úloh odrazu.

Išlo najmä o dve úlohy: zachovať a na primeranej literárnej úrovni podať.

Úlohy zdanlivo si neprotirečiace, no v skutočnosti dobre zlučiteľné len pre človeka, ktorý na to má dostatok folkloristickej pokory i vycibreného literárneho vkusu. Zrelý Dobšinský mal oboje. Jeho folkloristická pokora sa prejavuje v tom, že pri všetkých rozprávkach uvádza mená podávateľov. Jeho literárny vkus v tom, že dokáže vybrať spomedzi rôznych podaní tej istej rozprávky to najlepšie, alebo dokonca to najlepšie z rôznych podaní vlastnoručne urobiť.

À propos prudéria.

Ak sa mladý Dobšinský – prekladateľ *Hamleta* – ešte obmedzoval akýmisi mravnostnými ohľadmi, zrelý Dobšinský sa nimi už neobmedzuje. I tu sa prejavuje jeho dobrý vkus a folkloristická pokora: oboje mu veľí istých vecí sa nedotýkať. Ak sú esteticky pôsobivé a ak sú pre slovenskú rozprávku charakteristické, čo tam po tom, že prudérnu dušu pobúria?

Pekným príkladom je rozprávka *Ďuro trullo*, ktorú podávajú Franko Kubových z Turca a Zuzana Mydielková z Liptova. Niet pochyb, že ide o jednu z verzií rozprávky *O hlúpom Janovi*, ktorej stopa vedie k bratom Grimmovcom. Známa scéna, keď hlúpy Jano priviaže svoju nevestu v chlieve a namiesto s nevestou si ľahne na pec s kozou, sa (aj po Dobšinského pravdepodobnej redakcii) odvíja takto:

*„Mamo, mamo,“ volá z tej pece, „či to nevesty bývajú chlpaté?“
A mať, čo bola i namrzená i zamyslená, nepriam počula
a rozumela, čo volá, nuž odpovedala:
„Také, také, len čuš a spi!“
O chvíľku Ďuro volá zasa:
„Mamo, mamo, či to aj vám boli rohy narástli, keď ste sa boli
vydali?“
„Boli, boli!“ odpovedala matka ešte vždy ako prv.*

Zrelý Dobšinský už dobre vedel, že rozprávka nebola pôvodne žánrom určeným na pobavenie detí (tak ako my vieme, že nebolo pre slovenskú ľudovú rozprávku šťastím, ak sa takým žánrom neskôr stala). Ba ktovie, či to zrelý Dobšinský nevedel lepšie než bratia Grimmovci – motív, na ktorom sme sa pobavili pred chvíľou, by sme v ich podaní rozprávky o hlúpom Janovi hľadali márne.

Nuž, a bola tu ešte jedna úloha: prinavrátiť do slovenčiny to, čo Božena Němcová počestila. Aj tu Dobšinský vykonal dobrú prácu a vôbec nie iba mechanicky urobenú. Jeden príklad za všetky: v rozprávke *Vítazko* spomína Němcová „ptáka pelikána“. Dobšinský z neho urobil „vtáka velikána“. S jemným zmyslom pre slovnú hru ostal k Němcovej podaniu zdvorilo pietny a zároveň sa od neho vzdialil.

Akým jasnozrivým zámerom bolo toto prinavracanie, to vidíme najmä dnes.

Slovenské rozprávky v podaní Boženy Němcovej majú v českom kontexte pozoruhodný osud – ich posledným prerozprávitelom sa stal veľký český básnik a laureát Nobelovej ceny Jaroslav Seifert. Prirodzene, Seifert nezamlčal svoju predchodkyňu, s úctou sa k nej prihlásil – zamlčaní však už zostali predchodcovia

predchodkyne. To, čo preniesla Božena Němcová do českej literatúry, žije dnes ako jej imanentná súčasť. Nebyť Dobšinského, možno by sa to do slovenskej literatúry už nikdy nevrátilo.

3

Cez korešpondenciu

Tretí pohľad na Dobšinského nám umožňuje jeho korešpondencia s Jánom Bottom.

Ich rýdze priateľstvo, ktoré patrí medzi najkrajšie kapitoly slovenskej literárnej histórie, vyrastalo nielen z príbuzných pováh – úlohu v ňom musela hrať aj vzájomná úcta, veď išlo o dve veľké postavy našej literatúry.

Dokazujú to aj *Prostonárodné slovenské povesti*. To, čím do nich prispel Ján Botto, predstavuje vrcholnú literárnu kvalitu. A Pavol Dobšinský o nej vie – aj keď má viac verzií takej rozprávky, ani na okamih nezaváha, komu dať prednosť. Pod rozprávkou *Bračok vtáčok* je napríklad uvedené: *Podali: Samuel Ormis, Lud. Reuss a P. Dobšinský z Gemera; Jonatan Čipka z Malohontu; rozpráva Ján Botto*.

Dáva Bottovmu podaniu prednosť dokonca i pred svojím vlastným! Už sme sa s tým raz stretli – podobne dal pred publikovaním ukážok z vlastného prekladu *Hamleta* Dobšinský prednosť publikovaniu fragmentov z prekladu Michala Bosého. Takéto džentlmenstvo môže však vzbudzovať aj podozrenie: nie je to náhodou džentlmenstvo človeka vedomého si svojho menšieho talentu? Neznačí to jednoducho, že z tých dvoch bol Botto ten tvorivejší?

Na prvý pohľad to tak vyzerá.

Ján Botto bol určite jedným z našich najväčších básnikov. Jeho *Smrť Jánošíkova* je jedným z najväčších básnických výkonov svojej doby – znesie porovnanie s baladikou ktorejkoľvek vyspelej literatúry.

Naopak, o Dobšinského tvorivosti je možné aj pochybovať. Nedávno som si vypočul, ako si jeden môj priateľ (významný slovenský literárny vedec) kládol otázku, či nie je Dobšinský precenený – veď vlastne neurobil nič iné, iba dal dohromady slovenský rozprávkový poklad, a ani on sám nepopiera, že väčšinu rozprávok vyrozprávali či zachytili iní.

Otázka však takto nestojí.

Ani môj priateľ literárny vedec neproblematizuje veľkosť Dobšinského výkonu. K pravde sa asi priblížime viac, keď povieme, že otázka vlastnej tvorivosti si v prípade Pavla Dobšinského vyžaduje osobitný prístup.

O mnohých zdanlivo pôvodných dielach sa dá povedať, že sú to odvodeniny. A naopak: väčšina Shakespearových hier boli iba adaptácie cudzích textov – a niet väčšieho dramatického básnika.

Špecifický je pojem autorstva aj pri rozprávke. V doslove k *Veľkej knihe rozprávok* som napísal: „Čokoľvek prevzaté sa stáva znova originálom, ak to prejde ústami geniálneho rozprávača. Aj otázka pôvodnosti slovenskej ľudovej rozprávky bola vďaka ľuďom, o ktorých hovorím, vyriešená suverénnym spôsobom.“ Vztahuje sa to aj na Pavla Dobšinského.

No osobitný prístup k jeho prípadu nás nabáda, aby sme si ešte raz a ešte lepšie všimli jeho povahu.

Veď dejiny ľudského myslenia podávajú veľa svedectiev aj o tom, že od zaujímavej „štruktúry duše“ je už iba krôčik k filozofii – ba niekedy ho už ani netreba spraviť. Nijaké vzdelanie ani stovky popísaných strán neurobia z bežného mysliteľa Sokrata. Ale zaujímavá duša, zaujímavý spôsob myslenia a života to dokáže – aj keby hneď ten Sokrates nenapísal ani riadok.

Keď sa Pavol Dobšinský v novembri 1860 ženil v Banskej Štiavnici, nezabudol na svadbu pozvať aj svojho najlepšieho priateľa. Bottovi však akási zaneprázdnenosť zabránila pozvanie prijať a poslal Dobšinskému žartovné ospravedlnenie – vraj keby prišiel, by sa „celá Štiavnica len žalospevom ozývala“, pretože on, Botto, by to Dobšinského „lúčenie sa od krušpánovho venca zničiť nemohol“.

K Dobšinského prvému manželstvu bol osud krutý – žena mu čoskoro zomrela, a tak sa v septembri 1867 oženil po druhý raz, tentoraz s vdovou. Vyženil s ňou aj syna, ktorému bol dobrým otčimom. (Syn sa volal Ján Čajak, vyrástol z neho známy spisovateľ.) Okrem prvej ženy pochoval Dobšinský aj svojho prvého vlastného potomka, a tak vedel, o čom hovorí, keď Jánovi Bottovi – zaprisahanému starému mláďencovi – raz napísal:

„... ožeň sa, hneď máš krštenia a pohreby quantum satis. My alespoň pohyby obyvateľstva tvoríme a zapríčiňujeme; lež vy, starí devani, čože? Veru by si sa už mal oženiť a nenechávať na tie časy, keď potom krštenie a pohreby sotva zapríčiňíš.“

Pod krušpánovým vencom, ktorý spomína, má Botto zrejme na mysli viechu – prezrádza nám to, že kým boli Dobšinský a Botto mláďenci, vedeli družne oceniť radosti bohémkeho života.

No ešte viac než o bohémstve svedčí tón ich korešpondencie o čomsi inom.

Slovenská literatúra môže pokladať za svoje neobyčajné šťastie, že jej rozprávkové bohatstvo zhromaždil a definitívne zachránil práve Pavol Dobšinský, húževnatá osobnosť bez predsudkov, so sokratovskou schopnosťou znášať a chápať všetko, čo

prináša život – či už ten skutočný alebo ten rozprávkový – a so shakespearovským zmyslom pre básnickú krásu.

(Vyšlo v časopise Bibiana, roč. XV, č. 1/2008; a v knihe SLIACKY, O. (zost.): *Pamodaj šťastia, rozprávka. Pocta Pavlovi Dobšinskému*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2008.)

JÁN BOTTO

Ján Botto (1829 – 1881), básnik. Vyštudoval zememeračstvo v Pešti a pôsobil ako zememerač. Jeho vrcholným dielom je *Smrť Jánošíkova*, uverejnená v zborníku *Lipa* (1862). Botto cez jánošíkovskú legendu vzdal aj hold Štúrovi.

Magický Ján Botto

Všimnime si pohľadnicu žilinskej Sládkovičovej ulice z obdobia tesne po prvej svetovej vojne. Už vtedy si vedľa hotela, ktorý neskôr dostal meno Grand, môžeme na susednom vývesnom štíte prečítať meno Trávníček.

To meno som určite už pred prisťahovaním do Žiliny videl aj ja na niektorej z knižiek, čo som nachádzal pod vianočným stromčekom.

A zrazu som ho v roku 1946, keď sme sa prisťahovali do Žiliny, zazrel „naživo“ – na Sládkovičovej ulici. Aj v prvých rokoch po druhej svetovej vojne si ho ešte mohli Žilinčania prečítať na tom štíte.

Trávníček bolo papiernictvo, kde sme si kupovali školské potreby – no zároveň aj kníhkupectvo. Ambície muža, čo vybudoval túto firmu, však mierili vyššie – povedal si, že knihy bude nielen predávať, ale aj vydávať. Vedel, že do jeho obchodu chodí mládež, a tak sa ako vydavateľ zameral najmä na ňu. Po vhodných rukopisy nemusel ísť ďaleko – legenda hovorí, že písaním kníh pre mládež poveril svojho účtovníka.

Dajme legendu nabok – Jozef František Kunik bol Trávníčkovým zamestnancom, no iste nepísal tie knihy iba na rozkaz. Mal naozaj talent a vedel písať bestsellery – Trávníček by mu to inak nevydával. Každý, kto vtedy dospieval – a nemusel dospievať iba v Žiline – sa na tie knihy pamätá. *Zbojník Fit. Do videnia v Amerike*. A hlavne *Šukar čajori!* Vyšlo to hneď po vojne, odvtedy viem, ako sa po cigánsky povie pekné dievča.

No najväčší zážitok, o ktorý sa mi postaral tento vydavateľ, je z inej poličky. Trávníček dobre odhadol, že musí vyjsť mladému publiku v ústrety aj cenovo. To on vymyslel a začal vydávať lacnú brožovanú edíciu Čítanie študujúcej mládeže. Jeho nápad si neskôr prisvojilo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (či neskorší Tatran). Aj moja prvá za vlastné peniaze kúpená kniha bola z tejto edície. Raz mi totiž, ako som si tak prezeral knihy v Trávníčkovom výklade, padol pohľad na knihu, čo stála iba dve koruny. Presne toľko som mal vo vrecku! Vošiel som a kúpil som si ju.

Bola to Bottova *Smrť Jánošíkova*.

Dnes, na staré kolená, som ochotný uveriť, že okamih, keď som si ju kúpil, bol magický. Bola to kniha, ktorá ma potom ako dobrý anjel sprevádzala po celý život. Všetci milujeme štúrovcov, ale vieme, že slovenčina v ich poézii robila iba prvé krôčiky a nečudo, že sa vzpierala aj pod perami takých básnikov, ako boli Janko Kráľ alebo Andrej Sládkovič. Netušili ešte, že slovenčine zodpovedá sylabotonická prozódia – iba ráťali slabiky. Jediný spomedzi nich, kto vďaka geniálnej intuícii predbehol svoju dobu a dosiahol básnickú dokonalosť, bol Ján Botto.

*To sa chlapci, to sa, jak oltárne sviece,
keď idú po háji, celý sa trbliece,
keď idú po hore – ako ranné zore,
keď idú po lese, celý svet sa träsie...*

Takú lavínu nádherných metafor, aká sa na nás valí zo *Smrti Jánošíkovej*, nenájdeme ani u Bürgera, ani u Erben, ani u Byrona – aj keď si my, zbytočne skromnuční Slováci, ustavične myslíme, že naša poézia neznesie porovnanie so svetovou.

Ján Botto bol pri mne aj vtedy, keď som prekladal Bryllovo *Na skle maľované*. A bol pri mne, aj keď som písal svoju najúspešnejšiu hru *Z dreva vyrezané*.

(Vyšlo v *Žilinskej knihe* Lubomíra Feldeka. Žilina, Artis Omnis 2011.)

Ako nás Poliaci ozbíjali o zbojníka

... Keď mal nedávno Ernest Bryll večierok v Poľskom kultúrnom stredisku v Bratislave, získal si divákov poéziou i skromnosťou. „Ja nelubię pisać,“ priznával sa, a potom vymenúval básnikov, ktorí sú vraj lepší než on. Na otázku, či nás náhodou aj on neozbíjal o zbojníka, odpovedal, že Jánošík bol spoločným majetkom našej

ľudovej i umelej tradície už dávno pred ním, nájdeme ho ako hrdinu napríklad už u Kazimierza Tetmajera.

Prirodzene však – ako píše aj Joanna Gosczyńska v knihe *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku* – „miera populárnosti Jánošíka v slovenskej literatúre je neporovnateľne väčšia“. Hoci bol Jánošík (1688 – 1713) historickou postavou ani nie tak dávnu – rýchlo prenikol do ľudových rozprávok i piesní, a nie iba do terchovských. Janko Král napríklad zapísal ľudovú pieseň „*Jánošík, Jánošík, kde je tvoj palošík? V Púchove pod bučkom, prikrytý klobúčkom*“. A jedna ľudová rozprávka hovorí: „*Misel on byt veľmo mocný chlap, lebo keď raz pri Krakove stretol akéhosi chlapa, čo si ráf na také veľké koleso niesol, tak mu to Jánošík na krk uviazal ako mašľu*.“ Hľa, i slovenský ľud si pustil svojho hrdinu na skusy až do Poľska.

Pokiaľ ide o umelú literatúru, aj v nej sa Jánošík začína objavovať veľmi skoro – nájdeme ho v nejednej jarmočnej piesni: „*Nuzným dobre činil, zvlášte pilným žákům, dával jim na šaty soukna nebořákům*.“ A v 19. storočí sa už mihne v diele takmer každého slovenského spisovateľa. Nájdeme ho – ešte v češtine – u Šafárika i Kollára. A nechýba pri zrode spisovnej slovenčiny: už 12. mája 1845 sa v Orlovi tatránskom objavuje prvá slovenská báseň na jeho počesť – *Poklad Jánošíkou* od Štefana Daxnera. Vrchol, dodnes neprekonaný, dosiahla potom jánošíkovská téma v Bottovej *Smrti Jánošíkovej*. Ktorý Slovák by z nej nevedel citovať aspoň začiatok – „*Horí ohník, horí na Kráľovej holi. Ktože ho nakládol? Dvanásti sokoli*.“ Nie každý však vie, že príslušník mladšieho štúrovského pokolenia Ján Botto (1829 – 1881) do tejto krásnej a s najlepšimi európskymi romantickými eposmi porovnateľnej básne ukryl aj podobenstvo o osude celej štúrovej generácie. (*Smrť Jánošíkova*, ktorá vyšla roku 1862, vznikla už po Štúrovej smrti.)

Občas sa stretávame s otázkami: Čo sme to za národ, že náš najväčší hrdina je zbojník? Zaslúžil si vôbec Jánošík takú pozornosť ľudu a básnikov?

Každý národ si vytvára mýty, do ktorých vkladá svoje sny o slobode a spravodlivosti, nie sme výnimkou – a Jánošík si túto pozornosť naozaj zaslúžil. Keď sa pozrieme do zachovaných súdnych dokumentov, zistíme, že historický Jánošík bol naozaj taký junák, akého si vysníval ľud. Záznamy jeho výpovedí na mučidlách hovoria, že sa držal statočne: nikoho zo svojich druhov nevyzradil, menoval iba tých, ktorí už boli mŕtvi. O Uhorčíkovi vypovedal, že „*skapal na Kremnických horách*“ – hoci vedel, že Uhorčíka chytili spolu s ním a takisto sedí v mikulášskom väzení, ibaže pod menom Martin Mravec. Jánošík síce zbíjal, no nezabíjal – Čemického obžaloba ho neobviňuje z nijakej vraždy. Nazbierané veci naozaj galantne rozdával – v jednej výpovedi hovorí, že prstienky rozdal dievkam na Terchovej.

Mimochodom – dokumenty svedčia aj o tom, že obhajca Palugyay sa usiloval Jánošíka zachrániť. Tak mu to velila jeho profesionálna povinnosť a česť. Napriek krutosti tých čias môže v nich teda slovenská justícia hľadať svoje zdravé korene – a keby sa hľadalo meno pre nejakú advokátsku medailu, mohla by sa spokojne volať Palugyayova. (Stalinská justícia, ktorá v päťdesiatych rokoch 20. storočia de facto zrušila inštitút obhajcu, rozhodne teda nemala nič spoločné s našimi domácimi tradíciami.)

Bryllova hra *Na skle maľované* je, pravdaže, básnické dielo a historickými faktami sa nezaťažuje. No v jednej veci je Bryll – podobne ako Ján Botto – presný: jeho Jánošík je fyzicky mocný i duševne ušľachtilý hrdina, akého ho chcel mať ľud a akého ho dodnes chceme mať všetci. To – a veľmi šťastné spojenie s Gärtnerovej rockovou hudbou – vysvetľuje veľký úspech Bryllovej hry nielen na poľských, ale aj na slovenských javiskách.

Nuž, hoci nás Poliaci ozbíjali o zbojníka, túto korisť im žičíme. Veď, napokon, aj my prekladatelia sa vyznáme v zbojníckom remesle – nebol nijaký problém ukoristiť si Jánošíka zase späť. Nepochybujem, že aj inscenácia na Novej scéne sa priradí k úspechom hry – a želám divákovi, aby si aj oni „ukoristili“ pekný divadelný zážitok.

(Úryvok z textu, ktorý vyšiel v bulletine divadla Nová scéna, vydanom k premiére Bryllovej hry *Na skle maľované*, 22. a 24. septembra 2005.)





The image features a complex, abstract arrangement of 3D rectangular blocks in two shades of orange: a vibrant, saturated orange and a lighter, peach-like orange. These blocks are stacked and positioned at various angles, creating a sense of depth and architectural complexity. The lighting is soft, casting subtle shadows that emphasize the three-dimensional nature of the blocks. In the center of the composition, a white rectangular label is placed on top of one of the blocks.

Piata časť

**DVADSIATE
STOROČIE**

PAVOL ORSZÁGH HVIEZDOSLAV

Pavol Országh Hviezdoslav (1849 – 1921), vl. menom Pavol Országh, básnik, dramatik a prekladateľ. Po štúdiu na Právnickej akadémii v Prešove pôsobil ako advokát. Jeho začiatky sú zviazané s almanachom *Napred*, kde sa aj za jeho príspevku formovali zásady pre slovenčinu najprímernejšej sylabotonickej prozódie. Jeho tvorba vyvrcholila počas pôsobenia na Orave.

Ako neublížiť Hviezdoslavovi

1

Vieme, že Hviezdoslav obohatil nielen slovenskú poéziu, ale usiloval sa obohatiť aj slovenčinu. Jeho nielen básnický, ale aj rečotvorný výkon má však aj svoje úskalia – každodenné čítanie Hviezdoslavovej poézie je nad sily bežného čitateľa. O takýchto básnikoch hovoríme, že sú síce v čítankách, ale nie sú čítaní.

To neznamená, že by tú nečítanosť mala na svedomí nízka úroveň ich poézie. Dost som toho v živote preložil, aby som mohol povedať – a viac ráz som to už aj povedal – že napríklad Hviezdoslavova balada *Zuzanka Hraškovie* znesie porovnanie s najkrajšími baladami svetovej literatúry. A keďže najvýznamnejšia slovenská činoherná scéna niesla jeho meno, pokúsil som sa urobiť čosi pre Hviezdoslava aj ako spolupracovník Hviezdoslavovho divadla.

No Hviezdoslavova reč na javisku – to je ďalší problém.

Je tu vždy riziko, že to, čo zamýšľal básnik vážne, bude v obecenstve vyvolávať záchvaty smiechu. Kto chce dostať Hviezdoslava na javisko, musí s tým rátať a hľadať pre jeho text také použitie, ktoré mu neublíži.

Keď som pre Činohru SND prekladal Shakespearov *Sen svätojánskej noci* (premiéra bola 7. mája 1994), musel som si, samozrejme, spomenúť aj na to, že túto hru už predtým kedysi na začiatku 20. storočia prekladal aj Hviezdoslav, a rozhodol som sa, že jeho preklad pripomeniem kolážou. Aj v tejto hre, ako u Shakespeara neraz, je interlúdium, hra v hre, ktorú hrajú aténski remeselníci na spestrenie svadby aténskeho vojvodu. Reč remeselníkov hýri absurdným humorom, takže som nemohol nič pokaziť, keď som Hviezdoslavov preklad použil práve na tomto mieste hry a ešte viac som tak zvýraznil smiešnosť aténskeho ochotníka.



P. O. Hviezdoslav s manželkou Ilonou na zámku
v Krči počas osláv 50. výročia vzniku Národného
divadla v Prahe 15. – 18. mája 1918 (LA SNK)

Predstaviť si, aký to malo účinok, pomôže príklad. Keď Pyramus, jedna z hlavných postáv interlúdia, v Hviezdoslavovom preklade pácha samovraždu, komentuje ju takto:

*Hoj, slzy, v prúd!
Von, meč ty, vrúť
v Pyrama hrud' svoj hák:
hej, v ľavý pup,
kde srdce hup! –
tak umriem, tak, tak, tak.
Už skonaj som,
bzik! prievalcom,
duch chmatnul nebies lem,
zhas, jazyk, knôt!
mesiačku, schoď!
No mriem, mriem, mriem, mriem, mriem.*

Koláž mala u publika úspech, úspešne ju zopakovala aj ďalšia inscenácia prekladu v štúdiu VŠMU – a hoci z knižného vydania som ju už radšej vypustil, určite by ani tam Hviezdoslavovi neublížila.

2

Aj Hviezdoslav iste vedel, že použiť slovo „pup“ nie je celkom bežné (najmä keď nejde – ako by sa na prvý pohľad zdalo – o pupok, ale o prsnú bradavku). Mal však na vymýšľanie nových jednoslabičných slov svoj dôvod: jeho rovesníkom (a iste aj dobrým priateľom) v českej kultúre bol Jaroslav Vrchlický – a ten robil to isté.

Obaja totiž tvorili v čase, keď nielenže sa obe literatúry usilovali zmocniť veľdiel svetovej poézie a drámy v prekladateľskej praxi, ale paralelne s ňou sa rozvíjala aj teória básnického a divadelného prekladu. Preklad anglického blankversu provokoval teoretické diskusie o tom, ako treba prekladať jamb a, žiaľ, dlho mal prevahu názor, že jeho korektný preklad si vyžaduje, aby sa každý jambický verš začínal neprízvučnou slabikou. A keďže – na rozdiel od angličtiny – slovenčina aj čeština disponujú iba slovami, ktoré sa začínajú prízvučne, odborníci akceptovali iba taký preklad jambického verša, v ktorom si úlohu neprízvučnej prvej slabiky plnilo jednoslabičné slovo. Hovorilo sa tomu jamb s predrážkou. Nebola to múdra dogma a mala za následok nielen to, že nekonečný prúd jednoslabičnými slovami sa začínajúcich veršov, ktorý sa valil z kníh a javísk, pôsobil únavne a drobivo, ale sa aj rýchlo ukázalo, že jednoslabičných slov je málo, že sa teda často opakujú – a prekladateľom (no takisto aj pôvodným básnikom, ktorí chceli používať jamb) potom neostávalo nič iné, len si jednoslabičné slová vymýšľať.

Musela prísť nová generácia básnikov a prekladateľov, ktorá pochopila, že je to nezmysel a tú istú službu ako jednoslabičné slovo si môže plniť v našich jazykoch aj trojslabičné – no Hviezdoslav ani Vrchlický sa to už nedozvedeli.

Aby si čitateľ týchto riadkov vedel názorne predstaviť, o čom je reč, uvediem malú ukážku slávneho Hamletovho monológu v Hviezdoslavovom a potom vo svojom preklade.

Hviezdoslavov preklad:

*Byť alebo nebyť, to je otázka:
či šľachetnejšie pre ducha je znášať
len z prakov vrhy, šípy sudby zlej,*

*a či zbroj schytiť v odpor jednému
hoc moru priekorov i v protivenstve
tom zakončiť ich razom? – Umrieť, spať –
nič viac, a skrze spánok ohlásiť,
sme završili srdca bôľ i tisíc
tých prirodzených úrazov, čo mäsa
sú dedičstvom...*

Môj preklad:

*Byť, a či nebyť, to je otázka:
je dôstojnejšie iba mlčky znášať
strely a šípy podľeľ Šťasteny,
či proti moru krívd vziať do rúk zbraň –
a rozseknúť to vzburou? Umrieť, spať,
a už viac nebyť: v hrobe zabudnúť
na muky srdca, na trápenia, čo sú
údelom tela...*

A predsa aj ten prežitý Hviezdoslavov preklad *Hamleta* sa nám môže ešte občas zísť. Keď som prekladal veselohru *The Compleat Wks of Wllm Shkspr (Abridged)*, ktorú napísali Jess Borgeson, Adam Long a Daniel Singer (Mestské divadlo v Žiline ju uviedlo pod názvom *Kompletný Shakespeare zhltnutý za 120 minút*), použil som v nej nie svoj, ale Hviezdoslavov preklad *Hamleta*. Opäť v záujme zvýšeného humorného účinku – a opäť to vyšlo. Opäť to Hviezdoslavovi nijako neublížilo.

3

Čo však, keď nám pôjde o iný účinok ako o humorný?

V takom prípade musíme pri aktualizácii Hviezdoslavovho textu dostať iný nápad.

Musel som ho dostať aj vtedy, keď som sa rozhodol napísať hru *Horor v horárni* a inšpirovať sa pri tom Hviezdoslavovou *Hájnikovou ženou*. (Premiéra hry bola na Malej scéne SND 20. a 21. januára 2002.)

V doslove k jej knižnému vydaniu som potom napísal:

„Nápad spočíva v tom, že som Hviezdoslavovu *Hájnikovu ženu* skrížil s princípom Kurosawovho *Rašomonu*. Tentoraz nejde o koláž, ale o viacnásobné znovunapísanie.

Kurosawa vo svojom slávnom filme *Rašomon* ukladá vedľa seba rôzne verzie toho istého príbehu. Príbeh je vždy iný, podľa toho, ktorá postava ho rozpráva.

Na rozdiel od Kurosawu som mal ambíciu ukladať verzie nie iba vedľa seba, ale za sebou – tak aby tvorili príbeh. Koniec koncov, nie je to nič nové: takto pracujú aj autori detektívok.

Detektívka potrebuje detektíva. Advokát Országh je akýmsi Sherlockom Holmesom *Hororu v horárni*, lekár Nádaši je jeho doktorom Watsonom. Detektívka potrebuje aj prípad, ktorého rozriešenie je úlohou detektívov – a musí to byť úloha naliehavá. V *Horore v horárni* taká naliehavosť našťastie nechýba. Aj keď sa totiž jeho príbeh neodohráva v stredoveku, usilujem sa ustavične pripomínať, že v čase, v ktorom sa odohráva, za vraždu ešte vždy môže hroziť šibenica. Hviezdoslavov epos sa bez takéhoto zdôrazňovania zaobišiel – dráma sa bez neho nezaobíde.

Tak ako Čajkovej priznanie v závere hry nie je tou jedinou pravdivou verziou (veď čo ak aj toto bola iba milosrdná lož, ktorú šialenej Čajkovej vnukol Boh?), nemá ani jazyk, ktorým sa v tejto hre hovorí, jedinú polohu. Niekde je to verš, niekde próza. Tam, kde je to verš, je to občas – ale naozaj iba občas – verný citát z Hviezdoslava, ktorý dnes už ťažko vieme vnímať bez humorného pocitu. Preto som – dodržujúc metrum *Hájnikovej ženy* – väčšinu použitých veršov prepísal a ostatné dopísal. Divák stratí prehľad o tom, čo je citát a čo nie, a bude si hovoriť, aký je ten Hviezdoslavov jazyk vlastne normálny a súčasný – a o to práve mi šlo. Je to aplikácia princípu *Rašomon* na úrovni verša a jazyka.”

A opäť, aby si to vedel predstaviť aj ten, kto nevidel inscenáciu, dovoľm si ju pripomenúť malou ukážkou. Horár Čajka odíde ráno na poľovačku s grófom Villánim a Čajková (ktorú skvele hrala Diana Mórová) zostane v horárni sama. Pozerá sa do publika, akoby sa dívala z okna (a kým dopovie svoj monológ, prejde deň).

Krásne ráno! Ale aký otupný deň ma zase čaká!
A ešte otupnejšia noc!
Vôkol tej našej chalupy
je ticho, nikde žiadna vrava.
Len vetrík z hory vystúpi
a počuť sem-tam jeho svist,
po dvore ženie z javora
spadnutý zožltnutý list,
vráti sa, do dvier pitvora
sa oprie, tými povrzgáva...

Viac ani zvuk! Len v diaľke riava.
Jesenný zurkot – clivý bôľ.
A inak – pusto navôkol...

(Jej nálada sa zrazu zmení.)

No roboty mám plný stôl.

(Šije. Zrazu odhodí šitie.)

Ale to šitie ma len hnevá.
Čo ihla, každá bez ucha.
Lámu sa. Či ich robia z dreva?

(Zavrzga okenica, Čajková sa strhne.)

A stále dáka predtucha.
Čo je to? Vari letel drak?

(Znova sa venuje šitiu. Znova ho odhodí.)

Tie rukávce sú naopak!
Clivo mi. Po celý deň sama.
A celý deň som namrzená,
akoby trval sedem dní.
Hladná som, no chuť do jedenia
nemám. Len ako Miško sa má
premýšľam a len svrbí ma
v kútiku oka.

(Znova zavrzga okenica. Čajková sa znepokojí ešte viac ako predtým.)

Čo to zas?
Juj! Až mi chrptom prešiel mráz.

(Osvetlenie sa zmení – je tu súmrak.)

A je tu súmrak. Tma až strach.
Keby tak zrazu vyšiel z lesa
pytliak alebo pašerák –
všeličo teraz pašuje sa,
občas aj ľudia. Neborák
každý, kto svetom blúdi tak –
no zo štvanca sa pre kus mäsa
môže stať poľahky aj vrah.
A chlapa nemám doma, ach!
Úzko mi je až do zblaznenia...

*(Okenica znova zavržga. Čajková sa tentoraz nestrhne – akoby
to čakala. Znova sa pozerá do publika, akoby sa dívala z okna.)*

Ten veľký spln... A spoza riavy
sa teraz ozval dáky zvuk.
Mihlo sa čosi v tvare hlavy.
Zase to zmizlo... Ale už
zase to vidím. Čosi z hory...
Počkám, kým sa to nevynorí.
Vari nie medved? Je to muž.
Ale tá tma je ako dym
a do tváre mu nevidím –
celkom sa stráca chvíľami...

(Pauza. Čajková sústredene hľadá do tmy.)

Veď je to pán gróf Villáni!

Kto zistí, čo je pôvodný Hviezdoslav, čo prepísaný a čo dopísaný text? Ani
ja už nie. Jedným som si však istý – že ani týmto spôsobom som Hviezdoslavovi
neublížil.

Pravdupovediac, keď som sa s dramaturgiou SND dohodol na úprave Hviezdoslavovej hry *Herodes a Herodias*, myslel som si, že tak, ako uvítali, že *Horor v horárni* je nezávislý od *Hájnikovej ženy*, aj tentoraz očakávajú odo mňa novú hru – a dokonca som ju aj napísal.

Hra dostala meno *Počatie Jána Krstiteľa* – a v úvode k nej som vysvetlil, prečo: „Táto hra sa zrodila – ako to už niekedy býva – z pohnútok spočiatku nejasných: uvažoval som pôvodne iba o parafráze Hviezdoslavovej hry *Herodes a Herodias* a o jej skrížení s evanjeliami, najmä s Lukášovým. To evanjelium totiž priamo núka divadelné podnety – napríklad hneď na začiatku príbehu sa v ňom objavuje divadelný dym, pretože Zachariáš má v jeruzalemskom chráme na starosti kadidlo; divadelne pôsobivý je aj príchod anjela, pripomínajúci objavenie sa ducha Hamletovho otca na elsinorských hradbách; divadelné je Zachariášovo onemenie; alebo napríklad aj to, že Ján Krstiteľ a Ježiš Kristus komunikujú už v materinských lónach, teda ešte skôr než prídu na svet; atď., atď... Lukášovo evanjelium ma skrátka fascinovalo oveľa viac než možnosťami slovenskej divadelnej scény ešte nie veľmi dôverujúci Hviezdoslav. A sám som bol zvedavý, čo z takejto koláže vzíde.

Prekvapenie nedalo na seba dlho čakať. Už v priebehu prvých pokusov som prišiel na to, že som natrafil v správnej chvíli na správny námet. Veď ak anjel Gabriel ponúka starcovi Zachariášovi šancu na ešte jedno počatie, či to nie je vzrušujúce aj pre mňa? Nemyslím to doslova, nechystám sa už na nijaké otcovstvo – ale kdesi vo svojom stareckom podvedomí určite nosím aj ja túto možnosť, ktorú nemusím uskutočniť v živote, ale môžem ju preskúmať na javisku.

Len čo som prišiel na to, že hlavnými postavami takto postaveného príbehu sú Zachariáš a anjel Gabriel (ktorého som si od prvej chvíle predstavoval ako úlohu pre herečku), ležala predou mnou ako na dlani nielen filozofia hry, ale aj jej forma.

Filozofia, ktorú som sa rozhodol vyťažiť z biblického príbehu, mala spočívať v tom, že šancu na ešte jedno počatie síce starcovi Zachariášovi ponúkol prostredníctvom anjela Gabriela sám Boh, ale iba pod podmienkou, že sa Zachariáš s Božou vôľou slobodne stotožní, a to nie naslepo: rozhodnúť sa musí až potom, keď sa najprv zoznámí s krutým osudom, ktorý čaká jeho syna Jochanana, čiže keď si dá od anjela Gabriela a jeho anjelskej družiny najprv predohrať celý Jochananov život od narodenia až po odrezanie hlavy. Ak by tomu chcel zabrániť, stačí povedať nie a nebudú sa konať kresťanské dejiny. Ale Zachariáš, pravdaže, povie áno – a už vopred som vedel, že na toto áno nebudem hľadať nijaké vznešené dôvody, ale

ako motivácia mi postačí Zachariášova neodolateľná túžba absolvovať ešte raz v živote ten milý rituál počatia.

I v tomto prípade si čitateľ lepšiu predstavu urobí z ukážky. V úvode hry sa Zachariášovi, ktorý má službu v chráme, zrazu zjaví anjel Gabriel a oznámi mu, že on a jeho žena Alžbeta, hoci sú už starí a Alžbeta navyše neplodná, budú mať syna Jochanana – a zoznámi ho aj so všetkými Božími podmienkami.

Zachariáš súhlasí s tým, že si pozrie hru, z ktorej sa dozvie, čo čaká jeho syna. A takto sa potom odohrá záverečná scéna:

ANJELSKÝ CHÓR (*spieva v tme*).

Pripomenuli sme si dnes
ten čas, keď vládol Herodes –
Herodes, zvaný Antipas.
V tom čase žil aj jeden kňaz.

Zachariáš sa volal on
a dymil v chráme kadidlom
a jeho žena Alžbeta
sedela doma zavretá.

Boli už starí obaja
a odišli by do hája
bez trúfalosti, že ich prach
zanechá stopu v dejinách.

Boh sledoval však iný cieľ,
zjavil sa anjel Gabriel.
Ten anjel bol aj potvora –
a vznikla z toho táto hra...

(*Javisko sa začína nasvecovať. Vidíme Zachariáša, ako znova zapalať kadidlo.*)

ANJEL GABRIEL (*v dyme nad Zachariášom*).

... a jej predstavenie už máme za sebou. Takže ešte

raz. Ukázal som ti kompletnú budúcnosť tvojho syna Jochanana. Čo na to hovoríš teraz, Zachariáš? Chceš toho syna, alebo nechceš?

ZACHARIÁŠ. Chcem ešte chvíľu na rozmyslenie. Vravíš, že Boh to necháva len na moje rozhodnutie? Som z toho zmätený. Vidím to všetko len z tej horšej stránky.

ANJEL GABRIEL. Tak sa na to pozri aj z tej lepšej.

ZACHARIÁŠ. Má to hádam aj nejakú lepšiu?

ANJEL GABRIEL. Prirodzene, že má. Ak sa zmieriš s hroznou smrťou svojho syna, uvedieš do pohybu dejiny a zrodí sa kresťanská civilizácia.

ZACHARIÁŠ. A čo nové to prinesie nám Židom?

ANJEL GABRIEL. Nič nové. Iba staré.

ZACHARIÁŠ. A čo staré?

ANJEL GABRIEL. Pohanania sa stanú kresťanmi – a vy, Židia, si užijete od kresťanov rovnaké príkoria, aké ste si užili od pohanov.

ZACHARIÁŠ. Že by až tak? Naozaj rovnaké?

ANJEL GABRIEL. Opravujem sa. Niekedy aj väčšie. Tak sa konečne rozhodni a jasne mi odpovedz na otázku – chceš toho syna, alebo nechceš?

ZACHARIÁŠ. Nechcem, aby tak hrozne trpel.

ANJEL GABRIEL. Vyriešené. Nič z toho, čo som ti ukázal, sa nebude konať a ja idem. (*Chystá sa odísť.*)

ZACHARIÁŠ. Choď si... Ba nie! Predsa len počkaj! Ak si dobre spomínam, sľuboval si mi ešte nejaký veľkolepý záver, pri ktorom sa bude triasť peklo aj nebo.

ANJEL GABRIEL. Áno, to je pravda, sľuboval. Ale iba v takom prípade, ak sa ešte vrátíme k počatiu. Pokiaľ by sme sa k nemu už nevracali... (*Znova sa chystá na odchod.*)

ZACHARIÁŠ. Stoj! Ešte mi povedz... Ale už teraz na rovinu! Všetko to bol všetko iba žart?

ANJEL GABRIEL. Čo všetko?

ZACHARIÁŠ. No to – že ešte môžem mať syna aj napriek svojej starobe. A že moja žena by mohla otarchaviť aj napriek tomu, že je jalová.

ANJEL GABRIEL. Nebol to žart.

ZACHARIÁŠ. Prisaháš?

ANJEL GABRIEL. Prisahám.

ZACHARIÁŠ. Tak potom... Tak potom si to chcem ešte posledný raz rozdať... Lúto mi je Jochanana, strašne ľúto... Bude ho to, čo mu spravia s hlavičkou, bolieť, chudáčika. Ale veď aj mňa, hoci som starý –
(*Zaspieva citát z Piesne piesní.*)

– duša aj telo ešte z túžby bolí...

Najkrajšia,
a ty nevieš, čo ti hrozí?
Choď po šľapajach stád a na okolí
pastierskych kolíb
pas tie svoje kozy!

(*Približuje sa k Anjelovi Gabrielovi.*)

Celý život som verný svojej milovanej Betuške, ale musí to byť práve s ňou? Počúvaj, doteraz si sa hral na muža, ale teraz...

ANJEL GABRIEL. Doteraz som sa naňho hral, ale ak neprestaneš, tak sa naňho naozaj...

ZACHARIÁŠ (*objíma Anjela Gabriela*). Nedám ti na to čas.

ANJEL GABRIEL. Teda, Zachariáš, ty si nejaký rýchly. Boh má však s nami iný plán.

ZACHARIÁŠ. Ja som teraz tvoj Boh. (*Bozkáva Anjela Gabriela.*)

ANJEL GABRIEL. Ach, to je sladké. To som netušila.

ZACHARIÁŠ. Ale konečne to tušíš. To ja ti teraz ukážem čosi, pričom sa bude triasť síce len zem, ale...

(*Zmocní sa Anjela Gabriela.*)

ANJEL GABRIEL. Ach, už sa trasie! Bože, to je krásne! Škoda, že je to z inej hry.

ZACHARIÁŠ. Je to z tejto.

ANJEL GABRIEL. Áno, máš pravdu, je to z tejto. Ešte! Ešte! Už!
(*Mávnne rukou, zablysne sa a zahrmí.*) Ale aj tak to treba škrtnúť. Boh sa to nikdy nesmie dozvedieť, musíme to urobiť znova.

ZACHARIÁŠ (*sklamane*). Znova? (*Nadchne sa.*) Ach tak, znova.

Veľmi rád ti to urobím znova. Len povedz...

ANJEL GABRIEL (*vyvedie ho z omylu*).

Pôjdeme znova od tej repliky „Celý život som verný...“

ZACHARIÁŠ (*približuje sa k Anjelovi Gabrielovi*). Celý život som verný svojej milovanej Betuške, ale musí to byť práve s ňou?

Počúvaj, doteraz si sa hral na muža, ale teraz...

ANJEL GABRIEL (*mávnne rukou, zablysne sa a zahrmlí*).

ZACHARIÁŠ (*cúvne*). No dobre, dobre, tak teda s ňou. Len neza-
budni, čo si slúbil.

ANJEL GABRIEL. Čo som slúbil?

ZACHARIÁŠ. Že to bude vrchol hry.

ANJEL GABRIEL. Neboj sa, Zachariáš, bude. Len to má malý háčik.

K tomu vyvrcholeniu patrí aj tvoje sklamanie.

ZACHARIÁŠ. Aké sklamanie?

ANJEL GABRIEL. Už si to so svojou Betuškou naposledy nerozdáš.

Boh to vymyslel inak a ja na tom nemôžem nič zmeniť.

Ty tu ďalej dym tým kadidlom – a o to, aby tvoja žena
otarchavela, sa už postarám ja.

ZACHARIÁŠ. Počkaj, akože ty? Ty si ma oklamal, ty sviniar, ty ku-
revník jeden anjelský, všetko na teba poviem Pánu Bohu!

ANJEL GABRIEL. Nepovieš nič! (*Spraví ho nemým.*)

ZACHARIÁŠ (*zúri ďalej, ale už neartikulovane*). Uááá! Uááá! Uááá!

ANJEL GABRIEL. Nevieš sa ovládať, musel som ťa spraviť nemým.

Nielenže si chcel na mňa žalovať, ale kvôli poslednému
počatiu by si dal bez mihnutia oka odrezať hlavu svojmu
synovi – nuž aj ty, milý Zachariáš, si zaslúžiš, aby si trochu
trpel. (*Pod anjelským kostýmom sa mu vztýči čosi obrovské.*)

Odchádzam zvestovať radostnú správu tvojej manželke.

ZACHARIÁŠ (*neartikulovane zúrivo*). Uááá! (*Vrhá sa na anjela.*)

ANJEL GABRIEL (*so smiechom odletí v sprievode anjelského chóru*).

ZACHARIÁŠ (*rekapituluje si sám pre seba, čo sa stalo*). Uááá, uááá,
uááá! (*Aj on sa rozosmeje.*)

(*Tma. Koniec hry.*)

Všetko sa však napokon vyvinulo inak.

Keď som sa púšťal do hry *Počatie Jána Krstiteľa*, neuvedomil som si, že vzdávať sa od Hviezdoslavovej epickej básne bolo čosi iné ako vzdávať sa od jeho už jestvujúcej hry.

Hviezdoslavova epická báseň by sa na javisko inak nedostala.

Hviezdoslavova hra ma však na to, aby sa dostala na javisko, nepotrebuje.

Dramaturgia SND aj pán režisér Polák ma rýchlo vyviedli z omylu a požiadali ma, aby som urobil iba úpravu Hviezdoslavovho verša. (Pokiaľ išlo o prozaické pasáže, rozhodli sa ich ponechať v pôvodnom Hviezdoslavovom znení.)

Nebol som však ani z tejto úlohy nešťastný. Aj hra *Počatie Jána Krstiteľa* si časom nájde svojho režiséra a svoje javisko. A aj obyčajná úprava Hviezdoslavovho verša je tvorivá úloha. Hviezdoslav nikdy nepočul svoju hru zo scény. Netušil teda, ako idú jeho verše do úst hercovi ani ako idú do ucha divákovi.

Keby ho okolnosti o túto skúsenosť nepripravili, on sám by pravdepodobne na texte hry ešte chvíľu pracoval a urobil by ho o čosi zrozumiteľnejším.

Urobil som tú službu hercovi aj divákovi zaňho.

I túto prácu lepšie než komentár ozrejmi ukážka – vyberám ju zo scény zapadenia Tamar, ktorá sa aj Hviezdoslavovi mimoriadne vydarila.

Pôvodný text:

TAMAR. Tu som, môj pane! Prosím, prehliadni
mi láskave, že pozde prichodím
ťa pozdraviť – Všet lenže otriasla som
si z očí slzy – azda – radosti:
som tu ... Lež, ach! Kto miesto zaujal
mi tvojho u boku, kto?

HERODES. Kráľovná
manželka naša; šak, Herodiada
prekrásna? Potvrď bez okolkov jej.
A to zas Salome, jej švárna dcéra,
i naša od dneška.

TAMAR. Hach, krkavci
sna môjho! Havrani! mi na srdce

až zleteli, ho, chúd'a, rozďubať,
po žilke stráviť ho... Keď ona manželkou
ti, kráľovnou, tak povedz, kráľu, čo som
ja vtedy, úbohá?

HERODES. Z tých obidvoch
si ani jedno viac. Si prepustená!

TAMAR. Že prepustená! Bože! počuj ho:
on zamieta ma, ktorý pred tvojou
velebnou tvárou, Bože, prisľúbil
záväzne, svätosväte prisahal
mi sňatok do smrti – Čo pášeš, kráľu?
Kú pohnútku máš k tomu, aby si
nezhrešil naveky?

HERODES. Nu, si cudzinka,
a neplodná: a takú dovolil
i zákon odpraviť.

Upravený text:

TAMAR. Tu som, môj pane! Prosím, prepáč mi
láskavo, že ťa idem pozdraviť
neskoro – ale tu som, len čo som
si stihla utrieť slzy radosti.
Ktože to ale – ach! – po tvojom boku
zaujal moje miesto?

HERODES. Kráľovná
a moja manželka. Však? Neokúňaj
sa, krásna Herodias, potvrd' to!
A tu je Salome, jej krásna dcéra,
odo dneška aj naša.

TAMAR. Krkavce
z môjho sna! Havrany, čo zleteli
na moje srdce! Žilku po žilke
mi ho chcú rozďobať! ... Ja úbohá!
Kráľ, ak je ona tvojou manželkou
a kráľovnou, tak čo som potom ja?

HERODES. Z tých obidvoch už nie si ani jedna.

Ty? Ty si prepustená!

TAMAR. Prepustená!

Ó, kde si, Bože? Či ho počuješ?

Odvhol ma! Ten, ktorý pred tvojou

velebnou tvárou, Bože, prisľúbil

záväzne, svätosväte prisahal

byť mojím do smrti! – Kráľ, čo to robíš?

Akú máš pohnútku, že ideš spáchať

smrteľný hriech?

HERODES. Si, Tamar, cudzinka.

A neplodná. A takú dovoľuje

aj zákon odvrhnúť.

Herodes svojej prvej žene Tamar ublížil, no verím, že Hviezdoslavovi ani takáto úprava verša neublížila.

(Vyšlo v bulletine Slovenského národného divadla k inscenácii hry P. O. Hviezdoslava *Herodes a Herodias*, prerozprávanie do modernej slovenčiny L. F., premiéra 14. a 15. novembra 2009.)

Pavol Országh Hviezdoslav

Herodes a Herodias

Podľa Lukášovho evanjelia sa Zachariášovi zjavil v jeruzalemskom chráme anjel Gabriel a oznámil mu, že on a jeho žena Alžbeta budú mať syna, hoci sú už starí a Alžbeta je neplodná. A naozaj: narodil sa im Jochanan, zvestovateľ Kristovho príchodu (prezývaný aj Ján Krstiteľ). Jochanan odsudzoval tetrarchu Herodesa, že si zo Seforis do Tiberias priviedol novú ženu Herodias, a tá sa Jochananovi kruto pomstila.

Salome, dcéra Herodias z prvého manželstva, bola ešte iba dievčatko, a tak nechápala celkom dobre, o čo ide jej matke, keď jej tá vysvetľovala svoj plán:

„Dnes večer má tetrarcha narodeniny, poriadne si vypije, ty ho potom vzrušíš tancom, a on ti za odmenu bude ochotný dať, čokoľvek si zažiadaš. Budeš si žiadať Jochananovu hlavu.“

„Ale prečo, mama? Veď je to kruté.“

„Nevypytuj sa, a ak chceš ešte niekedy vidieť svojho otca, urob, čo ti kážem.“

Salome veľmi túžila vrátiť sa k svojmu otcovi do Seforis, nevedela, že už nežije, a tak matke viac neodporovala.

Keď sa tetrarcha po večeri opil, začala tancovať – a Herodesa jej tanec naozaj vzrušil, naozaj jej kázal, aby si žiadala akúkoľvek odmenu, a vtedy si Salome šepotom zažiadala Jochananovu hlavu.

Herodes bol zdesený – veď hoci dal Jochanana za to, že odsudzoval jeho nové manželstvo, posadiť do žalára, ustavične k nemu cítil úctu, býval to ešte donedávna jeden z jeho najlepších poradcov. Ale čo mal robiť? Keď raz dal svoj kráľovský sľub, nemohol ho odvolať. Dal nenápadný príkaz svojim podriadeným – a tí, hoci aj oni boli zdesení, si netrúfali odporovať. Zmizli a o chvíľu sa vrátili – a na tácní prinášali hlavu Jána Krstiteľa.

Veľa mysliteľov a spisovateľov skúmalo, aký zmysel sa vlastne skrýva v tomto príbehu. Naozaj mala Herodias strach, že ju Jochanan pripraví o miesto na tróne vedľa Herodesa? Alebo sa Herodes bál, že neostane iba pri karhaní mravov a Jochanan vyvolá ľudové povstanie? Boli aj básnici, čo sa domnievali, že mladučka Salome sa do Jochanana zaľúbila zvrátenou láskou – „a každý vraždí, čo má rád“ povedal by Oscar Wilde. V divadelnej hre *Herodes a Herodias* (ktorú v modernej jazykovej úprave uviedlo Slovenské národné divadlo v roku 2009) sa pokúsil zobrazit Jochananovu tragédiu aj slovenský básnik Pavol Országh Hviezdoslav:

HERODES. A kde je Salome?

HERODIAS. Salome hľadáš? Pozri – tancuje!

HERODES. Tancuje pre mňa? Zázrak! Tlieskajte!

Cyprus sa nevie lahodnejšie ohnúť
vo svojom hybkom drieku, nežnejšie
neskloní svoju hlávku hyacint,
keď si – sám sebe! – dvorí v kruhu kvetín!
A vari zefýr lieta ihravejšie
po lúkach? Nie! Nech prídem o hrdlo,
ak áno! – A tie posunky! Jej rúčky
sa prepletajú ako háďatá!
A každý úsmev ako rozpuk ruže,
každý je iný, všetky čarovné.
Blesky jej očí sú dve pochodne

nastoknuté na plecía čiernej noci
pri bráne raja – len ju otvoriť!
A ako horí jablko jej líčka
v tej tóni ambrou voňajúcich vlasov
sťa v listí... Byť tak červom! Vhrýzť sa dnu!
A čo ten pohyb ňadier? Či to nie je
svadobná poduška, tá, na ktorej
sladko je bdiť i snívať v sladkom spánku?
Salome, ja som ťa už napoly
zhltol, už iba zapíť, zapíť – inak
zahyniem smädom ...
A teraz môj dar – povedz mi, čo chceš!
Pošepkaj mi to! Ó, tie tvoje líčka –
nebeská manna!... Čože? To že chceš?

SALOME. To, môj kráľ.

(Úryvok z prerozprávania hry P. O. Hviezdoslava *Herodes a Herodias* vyšiel pod názvom *Tanečnica Salome* aj v knihe *Mýty a legendy z celého sveta*. Podľa francúzskeho originálu *Fabuleux mythes et légendes du monde entier* prerozprával a použité básnické texty preložil alebo napísal L. F., Bratislava, Reader´s Digest Výber 2010.)

Hviezdoslav a medveď

V zvieracej bájke, ktorú tvorím,
vystúpi medveď. A tiež zjav
básnika slovenského, ktorým
bude sám P. O. Hviezdoslav.
Možno môj čin je málo japný,
no zmysel sa v ňom rysuje.
Hviezdoslav sedí v hore na pni
a nahlas improvizuje:

„Pozdravujem vás, lesy, hory,
z tej duše pozdravujem vás!
Čo mrcha svet v nás skvári, zmorí,

zrak jeho urknul, zmámila
lož, ohlušila presila:
vy k žitiu privediete zas,
vy vzkriesite, vy zotavíte,
z jatrivých vyliečite rán... “

Vtom zviera, dosiaľ dobre skryté,
rozhrnie krovie dokorán,
zozadu pristúpi a laba
mu s plnou váhou spočínie
na pleci básnika. Ten lapá
po dychu. A vtom nevinne
sa medveď ozve:

„Nebojže sa,
môj milý P. O. Hviezdoslav!
Nezahynieš tu, v hĺbkach lesa.
Môj obdiv získal si tvoj zjav
i tvoje myšlienky. Som hrdý,
že ktosi taký ako ty
o lese jednoznačne tvrdí,
že má len kladné hodnoty.
Si pravdivý. Vždy ostaň taký.
Môžeš ísť.“

Medveď labu sňal
z barda. Ten chrľil slová vďaky.
A na pleci – ó, čo to mal?
Suvenír od vládára zverstva!
Jatrivá rana. Celkom čerstvá.

(Z knihy FELDEK, L.: *Slovák na Mesiaci*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986.)

MARTIN BRAXATORIS SLÁDKOVIČOV

Martin Braxatoris Sládkovičov (1863 – 1934), básnik a kazateľ. Popri básnických zbierkach vydával časopis aj knihy pre deti. Prekladal Goetheho, Schillera a Puškina. Hoci nedosiahol básnickú úroveň svojho otca Andreja Sládkoviča, v jednom ho prekonal: jeho báseň *Umelec* zľudovela.

Pocť Martinovi Braxatorisovi Sládkovičovi

(2. 5. 1863 v Radvani – 26. 8. 1934 v Senici)

Medzi výročia, prehlušené podenkovými témami našich dní, patrí aj sedemdesiate výročie smrti Martina Braxatorisa Sládkovičova. Senica však na svojho básnika nezabudla. Z iniciatívy pána seniora Juraja Šefčíka a riaditeľky knižnice Kataríny Soukupovej si ho pripomenula 25. septembra. Najprv sa konala spomienka pri básnikovom hrobe, spojená s položením venca senického primátora, a potom sa konalo sympóziu v evanjelickom kostole, v ktorom Braxatoris štyridsaťdva rokov pôsobil. O jeho náboženskej činnosti prehovoril ThDr. Ivan Tóth. Vydavateľ Ivan Panenka navrhol nové zverejnenie pamätných tabúl, ktoré dnes, po zbúraní budov, na ktorých kedysi viseli, odpočívajú v depozitároch, hoci ide o ľudí ako Viliam Paulíny Tóth, Štefan Fajnor, Ivan Horváth, Ján Bežo, alebo i o tabuľu samého Sládkovičova. Sympóziu viedol hlavný iniciátor celej udalosti, evanjelický kňaz Juraj Šefčík – nezabudol sa pritom aj pomodliť za literárneho vedca Ondreja Sliackeho, ktorý tu tiež mal, ale nemohol vystúpiť, pretože práve v tom istom čase sa mal podrobiť operácii.

Modlitba mala úspech – ukázalo sa, že Ondrej Sliacky nemusel ísť pod nôž a zakiaľ modlitba stúpala k nebesám, on zase živý a zdravý behal po Bratislave. 25. septembra som však bol poctený príležitosťou povedať pár slov – namiesto neho.

&

Dovoľte mi začať osobnou spomienkou. Keď som, ešte ako malý chlapec, býval v Senici a kamarátil som sa so Sašenkou a Zorkou, vnučkami Martina Braxatorisa Sládkovičova, neraz sme sa pri svojich detských hrách zatúlali aj na cintorín, na hrob ich dedka, a mne sa zdalo, že ten, kto v ňom leží, leží v ňom už najmenej sto rokov.



Martin Braxatoris Sládkovičov so svojimi deťmi (zľava) dcéra Mária, najmladší syn Pavol, neskôr libretista, autor šlágrov, dcéra Elena, synovia Ivan a Ludevít (LA SNK)

V skutočností bol ten hrob ešte čerstvý, Martin Braxatoris Sládkovičov v ňom ležal ešte len niekoľko rokov. Ten omyl svojich pocitov som si uvedomil až neskôr, vlastne až teraz, keď som už starý.

A či to nie je tak aj s každým Slovákom? Či nemusí aj každý z nás najprv zostarnúť, aby sme si uvedomili, aká je vlastne ešte veľmi mladá naša národná kultúra? Veď len toľ to bolo, čo tu, neďaleko Senice, v Hlbokom, sa v roku 1843 stretli Štúr, Hurban a Hodža a rozhodli sa kodifikovať stredoslovenské nárečie ako spisovnú slovenčinu. Možno sa pred tým odvážnym rozhodnutím aj trochu podgurázili. Hurban predsa musel mať čosi v komore. Odvahu museli mať aj potom, keď sa vybrali na Dobrú Vodu, nechať si to rozhodnutie odobriť od Jána Hollého. A koľko veľkodušnej odvahy musel v sebe zozbierať Ján Hollý, keď im dal na ten krok požehnanie: veď tým činom odsúval na vedľajšiu koľaj svoje vlastné celoživotné dielo, napísané v bernolákovčine... Ale urobil to, aby mohli vznikať nové diela

v modernej slovenčine! Medzi najkrajšie z tých prvých patrili a dodnes patria aj básnické skladby Andreja Sládkoviča *Marína* a *Detvan*.

Martin Braxatoris Sládkovičov sa musel zmieriť s nevďačnou úlohou syna veľkého otca – ale predsa si aj on našiel dôstojné miesto v slovenskej literatúre. Po vyštudovaní teológie v Bratislave, v Rostocku a Lipsku a popri kňazskom pôsobení (od roku 1892 až do smrti v Senici) realizoval sa aj ako spisovateľ, redaktor a dobrý organizátor. V rokoch 1907 – 1914 redigoval literárny mesačník *Noviny malých* a stal sa tak prvým slovenským vzdelancom, ktorý si uvedomil rovnocennosť dospelého a detského čitateľa. „Ó, *má i dečko svet svoj vlastný*“ napísal v úvode svojej básnickej zbierky *Hrŕstka kláskov*, a tým vlastne povedal, že detská literatúra sa nemôže obmedziť iba na to, aby bola len akousi verbálnou trstenicou – ako si to mysleli dovtedajší didaktizujúci autori veršov pre deti – ale že musí plniť aj estetické poslanie. Martin Braxatoris Sládkovičov skrátka prišiel na jednoduchú pravdu, že to slávne konštatovanie jeho otca „*mladosť je túžba živá po kráse*“ sa vzťahuje aj na dieťa.

A nielenže si to uvedomil – sám ako tvorca poézie to aj potvrdil. Čo krajšie sa môže stať básnikovi, než to, že jeho báseň zľudovie? Všetci učíme svoje deti recitovať „*kreslím kolo guľaté a v ňom oči okaté*“, no nie každý vie, že je to básnička, ktorá má svoj názov – volá sa *Umelec* – a svojho autora: je ním Martin Braxatoris Sládkovičov. Zaslúži si, aby sme si ju pripomenuli celú:

*Kreslím kolo guľaté
a v ňom oči okaté,
čiara nadol – nos je to,
ústa idú tadeto;
kreslím, kreslím na hlave
vlasy dlhé, belavé;
tri čiariočky – to je krk, –
čiry, čiary, škrky, škrk,
čiry, čiary, čiry, čáj, –
to sú prsia s bruchom aj;
ťahám čiaru dvojitú
zhora nadol tu i tu,
k týmto čiaram – takto, tak –
spravím dolu hák aj hák;
ešte čiry, čiary z pliec*

*a päť prstov nakoniec.
To je Kubo okatý,
neumytý, strapatý.*

Ludská pamäť často funguje takým spôsobom, že si spája veľkú osobnosť iba s jednou myšlienkou, alebo jednou vetou. Sokrates = viem, že nič neviem. Galileo = a predsa sa točí. Prečo Martin Braxatoris Sládkovičov vstúpil do pamäti svojho národa práve touto rečňovankou? Podľa môjho názoru pamäť národa vie, čo robí, a toto nie je iba obyčajná rečňovanka. Toto malé veľdielo vzniklo síce v najmladšom spisovnom jazyku Európy, no zároveň sa priblížilo k obrázkovým písmam kultúr, starých niekoľko tisícročí. Skrátka, tu v Senici, kde sa podarilo vykopať aj praveké hrnce zo staršej doby železnej, vznikol aj tento malý novodobo-staroveký zázrak a ja som šťastný, že som mohol byť pri tom, keď vzdávame zaslúženú poctu jeho autorovi...

... a prepáčte mi, ak ste mali dojem, že som tu, v chráme, hovoril príliš svetsky. Rád by som povedal ešte niečo, čo ten dojem možno napraví. Nedávno som sa dočítal v novinách, že Americký úrad pre vesmírny výskum poslal v rakete do vesmíru list mimozemským civilizáciám. Čiže aj Pánu Bohu. A čo myslíte – čo je v tom liste „napísané“ ako hlavná správa o nás, obyvateľoch tejto planéty? Je v ňom nakreslený Kubo ušatý.

V Senici nad Myjavou 25. 9. 2004

(Prednesené v Senici nad Myjavou a uverejnené v *Knižnej revue*, roč. XIV, č. 21, 13. október 2004.)



Ludmila Riznerová-Podjavorinská v spoločnosti
Ferdinanda Gabaja (vľavo) a T. J. Gašpara na Sliači
v r. 1932 (LA SNK)

ĽUDMILA PODJAVORINSKÁ

Ľudmila Podjavorinská (1872 – 1951), vl. menom Riznerová,
poetka, prozaička, autorka kníh pre deti. Učiteľka, ne-
skôr úradníčka. Preslávila ju básnická skladba pre deti
Čin-Čin (1943).

DÚ-DÚ-DUDI-DÚ

(obraz z bábkovej hry Čin-Čin na motívy básne Ľudmily Podjavorinskej)

Bábkovú hru *Čin-Čin* som napísal na objednávku Bábkového divadla v Žiline v roku 1959 – a pri tej práci som pocítil veľký obdiv nielen k Podjavorinskej básnickému majstrovstvu, ale aj k jej odvahe. Dodnes ho cítim – trúfla si zájsť oveľa ďalej, než by si trúfol mnohý z ctihodných slovenských klasikov, a nemyslím tým len klasikov literatúry pre deti. V jej básni sú výjavy, čo priamo volajú po tom, aby ich umocnila

divadelná akcia – napríklad výjav, keď gajdoš Čmeľ vyhráva mladomanželom na svadbe a oni pri jeho hudbe zaspia, potom sa však Čimo na chvíľu prebudí – a gajdoša zožerie. Ak si uvedomíme ľudskú podstatu hrdinov zvieracej rozprávky, je to vlastne kanibalská scéna – vedel by ju hádam uplatniť aj Shakespeare vo svojom *Titovi Andronikovi*. V zobrazení vrabčej svadby som využil slovenský folklór. Hrať sa malo v celom priestore divadelnej sály, svadobčania, peši aj na vozoch, mali na javisko prichádzať po lanách, natiahnutých ponad hľadisko. Chuť, s ktorou sa divadlo na túto inscenáciu chystalo, ho však rýchlo opustila, keď zistilo, že som – po zákaze vystúpenia Trnavskej skupiny a zošrotovaní *Hry pre tvoje modré oči* – na čiernej listine a vo výrobe. Keď sa ešte navyše v tom istom roku (a práve v Žiline) ocitol vo väzení môj otec, z projektu zrazu zišlo. Ale aj tak som žilinskému Bábkovému divadlu dodnes vďačný, že mi sprostredkovalo tvorivé stretnutie s Ludmilou Podjavorinskou.

LUDMILA PODJAVORINSKÁ (*Sedí v popredí vo vysokom kresle, a zatiaľ čo sa od-
kiaľsi ozývajú gajdy gajdoša Čmeľa a pri hudbe sa stmieva, ona štrikuje a čaká, kým
z oblohy v pozadí nezmizne slniečko. Len čo sa to stane, len čo sa namiesto slniečka
objavia hviezdy a mesiac, prestane štrikovať a začína deťom v hľadisku rozprávať
rozprávku. Rozpráva ju celý čas bez toho, aby sledovala dej, ktorý sa paralelne s jej
rozprávaním odohráva za jej chrbtom.*)

Podvečer, jak Čimo chcel,
prišiel chýrny gajdoš Čmeľ,
celý v čiernej širici,
ale úsmev na líci
a v gajdičkách, skryté v rožku,
do zásoby piesní trošku.
Prijali ho, veľmi milí,
na konárik usadili
a Čmeľ gajdy naduje
a gajduje, gajduje...
ČMEĽ (*Prichádza, vyhráva na gajdy a spieva.*)
Dú-dú-dudi-dú.
ČIMO a ČIN-ČIN (*Uvitajú Čmeľa a potom sa započúvajú
do jeho hudby.*)
L. P. Čimo slúcha a sa díva,
Čin-Čin milo hlávkou kýva

a Čmeľ dudá ako zná,
až sa hora zelená.
(*V pozadí sa objaví kopa sena a zazelená sa.*)

ČIMO a ČIN-ČIN (*Pustia sa do tanca.*)

L. P. Gajdoval im bez pomoci
azda tak i do polnoci,
i sám takt si udáva.
Chvíľami len, šuchy-ruchy,
vtisne gajdy do pazuchy,
vyjme fľašku z rukáva,
a že nič, to nič ti je,
potajme si upije
a zas gajdy naduje
a gajduje, gajduje.

ČIMO a ČIN-ČIN (*Tancujú. Čin-Čin pri tanci flirtuje s gajdošom. Čimo žiarli, usiluje sa tancovať tak, aby Čin-Čin bola chrbtom ku gajdošovi. Čin-Čin sa vtedy obzerá. Čimo sa usiluje, aby jeho hlava prekážala Čin-Čin vo výhlade na gajdoša, no hlava Čin-Čin sa nakláňa raz na jeden, raz na druhý bok, takže jej pohľad sa ďalej môže stretať s pohľadom gajdoša. Čimo ťahá Čin-Čin počas tanca čoraz ďalej od gajdoša, no ani gajdoš nestojí na mieste – ustavične je im nablízku.*)

L. P. Ako každý umelec,
prirodzená ináč vec,
i náš gajdoš za radosť
chválu čaká, uznanosť,
by mu slávne publikum
kedy-tedy zatlieskalo:
bum-bum-bum!

ČIMO (*Odsacuje dotieravého gajdoša Čmeľa, a napokon ho – ale tak, aby to Čin-Čin nevidela – aj tri razy udrie.*)
Bum-bum-bum!

ČMEĽ (*Spadne, prestane hrať a ostane nehybne ležať.*)

ČIN-ČIN (*Obzerá sa, kam sa podel gajdoš, ale to, že leží na zemi, si nevšimne.*)

ČIMO (*Skôr než by si Čin-Čin mohla všimnúť ležiaceho gajdoša,*

- zatiehne ju do kopy sena a obidvaja v nej zmiznú.)
- L. P. No tí dvaja oba vera
ani nemí od večera!
- ČMEL (*Po chvíli sa spamätá a obzerá sa, kam sa tí dvaja podeli.*)
- L. P. Ani byle pochvaly.
- ČIMO a ČIN-ČIN (*Občas sa zamrvia v kope sena, nevidíme ich, no vieme o nich, pretože kopa sena sa tu a tam pohne.*)
- ČMEL (*Rozhliada sa, všimol si aj kopy sena, no ešte vždy neprišiel na to, kam sa tí dvaja podeli, pretože kopa sena je vo chvíli, keď sa na ňu díva, nehybná, a pohne sa vždy až vtedy, keď sa on, ako na potvoru, obráti k nej chrbtom a pozerá sa inam.*)
- L. P. Nie že by mu tleskali.
- ČMEL (*Spozornie, pretože kopa sena sa tentoraz pohla práve vtedy, keď sa na ňu díval. Potom zase znehybnela, no on si ju teraz neprestane všímať, chodí okolo nej a obzerá si ju zo všetkých strán.*)
- L. P. Už sa i sám sebe bridí.
Pozrie na nich – a čo vidí?
- ČIN-ČIN (*Vystrčí zrazu hlavu z kopy sena a znova si zaflirtuje s gajdošom.*)
- L. P. Krásna Čin-Čin hlávkou kýva,
čosi pekné sa jej sníva.
- ČIMO (*Vystrčí sa z kopy sena aj on, zbadá gajdoša, pohrozí mu, stiahne Čin-Čin a obaja znova zmiznú v kope sena. Chvíľu sa v nej ešte mrvia, potom však kopa sena znova znehybnie a ozve sa z nej chrápanie.*)
- L. P. Čimo, s hlavou na jej pleci,
chrápe ako myš na vreci.
- ČMEL (*To všetko chvíľu iba sleduje, no potom znova začne gajdovať a chodí pri tom okolo kopy sena.*)
- L. P. Dopálil sa gajdoš Čmeľ:
Ešte čo by ktosi chcel,
on žeby si buvikal
a gajdoš mu tuli-tuli-tulikall!
Ako každý muzikant,
i Čmeľ rád mal žart a šant,

Pomyslel si: „Vrabče heš,
keď ja dudám, ani ty spať nebudeš!“
Nadul gajdy gajdoš milý,
nadul ich on z celej sily.
Chu-chu-chu a ichuchá!

ČIN-ČIN (*Zrazu vystrčí hlavu z kopy sena a nadšene sa započúva
do gajdošovej melódie.*)

ČMEL. Chu-chu-chu a ichuchá!

ČIMO (*Aj on vystrčí hlavu z kopy, no iba na okamih trčia zo sena
dve hlavy, vzápätí už Čimo hlavu Čin-Čin donúti zmiznúť
pod senom a trčí teraz už len jeho hlava.*)

ČMEL (*Nevšimol si v tej rýchlosti tú zmenu, chystal sa zahrať
Čin-Čin do uška, no namiesto toho zahrá do ucha Čimovi.*)
Chu-chu-chu a ichuchá!

L. P. Čimčarovi do ucha.

ČIMO (*Vyrúti sa z kopy sena.*)
Chu-chu-chu a ichuchá?

L. P. Čimčarovi priam sa snije,
že ho čvirik kmáše, bije.
Reve, až mu zvoní v ušku.

ČIMO (*reve*). Ja ti dám, ty čmeľmucha,
chu-chu-chu a ichuchá!

L. P. Rozohnal sa z celej sily,
ďobol –

ČIMO (*ďobe do Čmeľa*). Ďobnem, kamarát!

L. P. Nemal času gajdoš milý
pomyslieť si, čo by rád –

ČIMO (*zožerie Čmeľa*). A je to.

L. P. Už je kdesi v vrabčom brušku.

ČIMO (*Spokojne znova zmizne v kope sena, tá sa ešte zopár ráz
pohne, potom znehybnie.*)

L. P. Zostali len gajdičky.
iba gajdy-kalamajdy
z pánbožkovej kravičky.
(*Gajdy samy hrajú a pri hudbe sa mení osvetlenie, končí
sa noc, mizne mesiačik aj hviezdičky, vychádza slniečko.*)

Radostná Čin ráno vstala:
ČIN-ČIN (*Vynorí sa z kopy sena, pretiera si oči.*)
Ej, ale som buvikala!
A kdeže je gajdoš Čmel?
ČIMO (*Aj on sa vynorí z kopy seba, aj on si pretiera oči.*)
Tašiel – a prv, ako chcel.
ČIN-ČIN. Príde ešte? Pros ho, pros!
L. P. Hriešnik iba zvesil nos.
ČIMO (*Zvesí nos a odgrgne si.*)

IVAN KRASKO

Ivan Krasko (1876 – 1958), vl. menom Ján Botto, básnik. Pôvodne vyštudoval chemické inžinierstvo na Českej vysokej škole technickej v Prahe. Ako inžinier pôsobil v Klobukoch a Slanom. Po návrate na Slovensko pôsobil v štátnych službách, bol aj senátorom.

Kraskovo „Áno, áno!“

Každý slovenský maturant vie, že moderná slovenská poézia prichádza na svetlo božie niekoľko rokov po príchode 20. storočia a že jej zrod sa spája s vyjdením dvoch básnických zbierok Ivana Kraska: *Nox et solitudo* (1909) a *Verše* (1912).

Menej však je už tých, čo by vedeli bez rozmýšľania odpovedať na otázku, ako je to možné, že dve útle zbierocky si získali také významné postavenie v dejinách našej literatúry. Veď sa v nich ustavične hovorí iba o tom, že prší od samého rána alebo že sa zmráka a stmieva, že nejaká pani kdesi kloní hlavičku alebo že sa kamsi ženie akési ľudské srdce... Vari to stačilo, aby pár básní nadobudlo taký prevratný význam?

A hľa, stačilo to.

Slovenský básnik mal v každom storočí vždy iné, ale vždy veľké povinnosti. Statočne ich niesol, no zároveň svojej službe prinášal často až neprimerane veľké obete. Veď keď si aj nejakú povinnosť splnil a chcel si iba na chvíľu oddýchnuť, hneď tu boli – vôbec nie nepriatelia – často najbližší priatelia, čo mu ten oddych

nedožičili a pripomínali mu ďalšie úlohy. Len si spomeňme, ako Kollár či Sládkovič museli zapriať do služby spoločnej veci aj svoje najintímnejšie city.

A zrazu, po storočiach ustavične uprednostňovaných veľkých povinností, tu bol básnik, ktorý bol zvedavý iba na vlastnú dušu a nestaral sa (alebo len veľmi málo sa staral) o čokoľvek iné. Ukázalo sa však, že slovenská poézia už veľmi, veľmi potrebovala práve takéhoto básnika. Povýšenie starostlivosti o vlastnú dušu na prvé miesto nebol teda únik zo služby, ale služba služieb.

Ivan Krasko si ju neodslúžil náhodou, ale celkom vedome. V básni *Kritikovi* napísal:

*... nechcem znieť jak zvon z olova,
nehromadím hluché slová;
nech kto jak chce o nich hŕta,
na každom je krv prischnutá,
srdca môjho krv prischnutá...!
Áno, áno!*

Čítajme jedno to „áno“ ako áno vlastnému srdcu.

A druhé „áno“ ako áno modernému veku slovenskej poézie.

(Napísané pre vydavateľa Viktora Vojteka ako úvod do bibliofilského vydania niekoľkých Kraskových básní, ktoré napokon nevyšlo.)

Ked' zomrel Krasko

Zomrel Krasko.

Pred budovou Zväzu slovenských spisovateľov sa konala smútočná trýzna.

Nebolo času ani vyjsť pred budovu – v jej prízemných priestoroch, ktoré boli na jar 1958 v renovácii (dnes je tam redakcia Romboidu*), medzi pracovným náradím murárov a natieračov, na akejsi doske, čo nám slúžila ako stôl, robili sme posledné korektúry skupinového čísla. Redakcia Mladej tvorby bola na poschodí, ale my sme si od nej zachovávali dôkladný, vopred dohodnutý odstup.

Z ulice vošla akási staršia, zlovestne vyzierajúca dáma v čiernom a povedala:

* Tá redakcia sa zakrátko po vyjdení knihy *Homo scribens* presťahovala na dnešnú Laurinskú (vtedy Leningradskú) ulicu.

„Som vdova po národnom umelcovi Jankovi Jesenskom, prosím si stoličku.“ Požičali sme jej jedinú stoličku, čo sa tam, zafŕkaná od farby, vyskytovala.

Spomenul som si, že som tú dámu už raz videl. Pavol Bunčák, ktorý v tom čase pôsobil ako pedagóg na Vysokej škole pedagogickej, vzal náš ročník na exkurziu do Múzea Janka Jesenského. Táto istá dáma nás vtedy priviedla ku koženému kreslu a povedala: „V tomto kresle sedával národný umelec Janko Jesenský.“ Potom si sadla do kresla a doložila: „A teraz v ňom sedávam ja.“

A my sme teda teraz stáli na miestach redaktorov Mladej tvorby...

(Úryvok z eseje *Ako*. Vyšla pôvodne v knihe FELDEK, L.: *Homo scribens*. Bratislava, Smena 1982; potom v knihe FELDEK, L.: *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava, Columbus 2007.)



Na Devíne v júli 1921 (zľava) Karol Hušek, Vavro Šrobár, Ivan Krasko a Jozef Gregor-Tajovský (LA SNK)

JANKO JESENSKÝ

Janko Jesenský (1874 – 1945), básnik, prozaik, prekladateľ. Pôvodným povoláním advokát. V roku 1915 (podobne ako J. G. Tajovský a ďalší slovenskí vzdelanci) bol odvelený na ruský front. Tam prešiel do ruského zajatia a zapojil sa do československého odboja. Po vzniku Československej republiky bol v rokoch 1919 – 1922 županom v Rimavskej Sobote. V roku 1928 sa stal vládny radcom a neskôr krajským viceprezidentom. Za vojny londýnsky rozhlas vysielal jeho antifašistické verše. Vďaka veľkému talentu i dobrej znalosti ruštiny vytvoril básnické preklady, ktoré sú dodnes živé (Puškin, Blok, Jesenin).



Janko Jesenský s manželkou Annou
na Sliachi (LA SNK)

Jesenský a Jesenin

*Nevrátim sa už, som si istý,
na svoje rodné na pole,
nado mnou krídlatými listy
nezazvonia viac topole...*

Občas, keď citujem tieto Jeseninove verše, poteší ma, ak si niekto myslí, že je to môj preklad. No hneď musím každého vyviešť z omylu. Preložil ich Janko Jesenský. Áno, prekladal som ich aj ja – no prekladať takto dobre preložené verše po Jankovi Jesenskom a nedať sa zahanbiť, to patrilo k tomu najťažšiemu, čo som ako prekladateľ poézie zažil. Veď jeho preklad Jesenina je chvíľami úplne dokonalý! Jankom Jesenským sa začínajú dejiny moderného, to značí naozaj dobrého, nielen obsah slov, ale aj ich básnický účinok zachovávajúceho a aj po sto rokoch čitateľného slovenského básnického prekladu.

Keď Jesenin prišiel do Ameriky, uvítali ho tam s výberom jeho básní preložených do angličtiny. Jesenin zalistoval v knižke, a hoci po anglicky nevedel, pochopil, že je to preklad do prózy. Nevidel rýmy, tušil, že zmizol aj rytmus a hudba jeho ruských veršov, šmaril vraj knižku do kúta a zvolal: „Nechcem nijaké preklady, chcem byť len ruským básnikom pre ruských čitateľov!“

Keď mi raz pripadla úloha prehovoriť o Jeseninovi, dodal som k tejto príhode:

Keby Jeseninov život trval trochu dlhšie a keby mal príležitosť zalistovať aj v preklade Janka Jesenského, musel by zavolať: „Nechcem nijaké preklady – s výnimkou tohto slovenského!“

Od chvály prekladateľa však prejdime k chvále básnika.

Janko Jesenský nenapísal toho tak veľa ako Hviezdoslav, ani tak málo ako Krasko. Priveľa aj primálo – oboje v našich končinách vzbudzuje obdiv. Hovorievame: hľa, génus, koľko toho stihol napísať! Alebo: hľa, génus, ako málo mu stačilo napísať! No nenapísať veršov ani viac, ani menej – napísať ich akurát toľko, koľko bolo treba, to nie je nič zvláštne – hádam to ani nebudeme čítať.

Janko Jesenský je, skrátka, dodnes nedocenený – azda najnedocenenější – slovenský básnik. A pritom je to básnik archetypálny, básnik tých najzákladnejších polôh. Prečítajme si čo len pár veršov z básne *Vyhнали ma*:

*Vyhнали ma z vlastnej chaty.
Bola zima – zvliekli šaty.*

*Smädný som bol – mláky dali.
Kamením ma kŕmievali.*

Na stopu archetypu nás privedú už hneď tie bodky, čo osamostatňujú jednotlivé verše – prezrádzajú nám, že básnik dokáže pracovať na úrovni ľudového príslovia. Povedome to musí zaznieť aj ľuďom, čo to nikdy nečítali: tie verše sa totiž ľudovým prísloviam nielen vyrovnajú, ale za sto rokov od svojho vzniku sa ľudovými prísloviami aj naozaj stali.

Jeho satirická lyrika reže do živého, akoby ju napísal niekto včera:

*Poznáte tú starú fajtu:
chce byť pekným aj tam, aj tu,
medzi bratmi, medzi katmi,
preto pred každým je špatný.*

A čo jeho príležitostné verše? Aj tie písal vždy s plným nasadením. V októbri 1924 sa dožil päťdesiatky básnikov priateľ i bojový druh z legionárskych čias Jozef Gregor Tajovský – a pripomeňme, že aj rovesník, v decembri čakala päťdesiatka aj Janka Jesenského, a tak tú drvivo pravdivú báseň nenapísal len Tajovskému, ale aj sám sebe – a nielen sebe, ale aj nám, čo presne to isté zažívame o sto rokov neskôr.

Gregorovi Tajovskému
(Na jeho päťdesiatku)

*Už život zovšednel. Tá Tvoja duša postí.
Zaspala natvrdo už doba pohnutá,
keď vetry sibírske nám lámavali kosti
a knísala nás smrť v hrud' našu vbodnutá.*

*Lež srdce horelo raz v láske a raz v zlosti
a duša slovenská, okovám zvyknutá,
pod voľným práporom, pod znakom budúcnosti
letela ako vták, na krídla zdvihnutá...*

*Už stuha červená tých časov bledne v skrini,
huňatú papachu moľ drobná necení,
meč ruský v kúte je a lentu obal stíni.*

*Raz nieto radosti, kde nieto ozveny.
Môj drahý Jozefe, už prichádzajú iní.
Už nastal čas pre hyeny.*

No ak niekomu pripadá satirická lyrika či príležitostná poézia ako čosi menej-cenné, nech si prečíta trebárs tieto verše z básne *V žltej hmle*:

*Chalupy v dedine stá mokré kvočky čušia.
Plášť nebies žltkavý sa vlečie bahnom k zemi...
Svet krásy zbavený...
Krídlami brázdí duša
po blate v hustej hmle jak moriak nadurdený.*

Pod toho moriaka duše by sa podpísal aj Jesenin.

IVAN STODOLA

Ivan Stodola (1888 – 1977), dramatik a autor memoárových próz. Povoláním lekár. Zásluhy si získal aj ako budovateľ protituberkulózných sanatórií. Táto činnosť ho však po krivom obvinení priviedla do komunistického väzenia (1951 – 1953). Jeho najznámejšia tragédia *Bačova žena* (1928) sa stala námetom filmu *Varuj!* (1946).

Stodola

Je 26. decembra 1951. Počujeme Tichú noc. Tma. V tme začne zrazu blúdiť svetlo baterky. Po chvíli lúč nájde dvere (to spoza nich sa ozýva hudba) a na dverách menovku STODOLA.

HLAS PRVÉHO TAJNÉHO.	Stodola. Tu je to.
HLAS DRUHÉHO TAJNÉHO.	Dobré meno.
HLAS TRETIEHO TAJNÉHO.	Čo je na ňom také dobré?
HLAS DRUHÉHO TAJNÉHO.	Nechcel by si mať plnú stodolu?
HLAS TRETIEHO TAJNÉHO.	Ty chumaj! Stačí škrtnúť zápalkou a je po stodole.
HLAS PRVÉHO TAJNÉHO.	Ticho, mládenci! Sú doma. Vtrhneme tam.

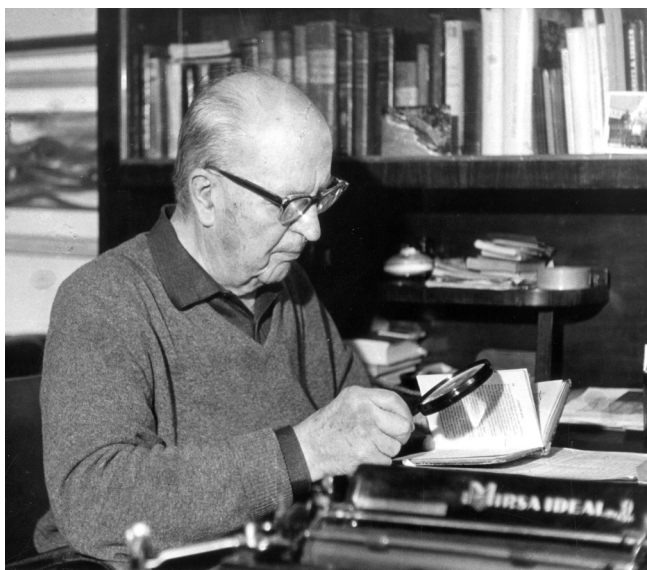
&

Takto sa začína hra, ktorú práve píšem, a volá sa *Stodola*. Spisovateľ Ivan Stodola, hoci napísal veľa hier, práve túto hru nenapísal, iba ju zažil – pokúšam sa ju teda napísať zaňho.

Nič si nemusím vymýšľať – všetko sa stalo.

Ivan Stodola, občianskym povolaním lekár, popri písaní hier zasvätil svoj život boju s tuberkulózou: čakala ho za to krutá odmena.

Do bytu Stodolovcov 26. decembra 1951 vtrhla Štátna bezpečnosť a náš vynikajúci dramatik strávil na základe vykonštruovaného obvinenia zo sabotáže nasledujúce dva roky vo väzení.



Ivan Stodola vo svojej
pracovni v Piešťanoch
r. 1976 (LA SNK)

V porovnaní s justičnými vraždami a nevinnými odsúdencami tých čias (dnes nevinne trestanými znova, pretože sa na nich programovo zabúda) bol prípad Ivana Stodolu zdanlivo šťastný. Už v roku 1963 ho rehabilitovali, jeho staršie hry sa znova dostali na repertoár, v roku 1967 sa stal národným umelcom a svoj príbeh smel pomerne otvorene vyrozprávať v memoárovej knižke *Smutné časy, smutný dom* (1969) – daň cenzúre zaplatil iba podtitulom „za kultu“.

To, že sedel relatívne krátko, však nič nemení na veci, že tomuto – vtedy už penzistovi – šlo pri drsných výsluchoch o život. Aj jeho príbeh je prízračný a príznačný.

Ivan Stodola pri výsluchoch, pred súdom a dokonca (hoci už rehabilitovaný) aj v memoároch vynakladal dojímavé úsilie, aby dokázal svoju nevinu.

A pritom si on, dramatik, nevšimol, že vôbec nešlo o to, prečo ho zavreli.

A o čo teda?

Uprostred jeho väzenských spomienok čítame zrazu zdanlivo okrajovú informáciu: „Žena mi písala, aby som sa nerozčuľoval, vysťahovala sa z nášho bytu...“

Áno, takto to vtedy fungovalo. Máš pekný byt? Si triedny nepriateľ! V horšom prípade ťa môžeme aj obesiť alebo zavrieť. V lepšom si gratuluj, ak ťa z bytu iba vysťahujeme. (Volalo sa to Akcia B.) Nie Marxova filozofia, ale primitívne zlodejské chůtky hnali vtedy kolesá dejín. A vlastne nielen vtedy, ale odjakživa: začína sa to už pri Kainovi a Ábelovi. A vari je to iné dnes?

(Vyšlo v *Sme*, 15. júna 2010, neskôr v knihe FELDEK, L.: *Keď vládzeš ísť, aj keď si musíš nadísať*. Bratislava, Ikar 2011.)

JOZEF CÍGER HRONSKÝ

Jozef Cíger Hronský (1896 – 1960), vlastným menom Jozef Cíger. Prozaik, spisovateľ pre deti a redaktor. Pôvodným povoláním učiteľ. Redigoval detský časopis Slniečko (1928 – 1945), od roku 1933 bol tajomníkom Matice slovenskej, od roku 1940 jej správcom. Zaslúžil sa o vybudovanie najmodernejšej slovenskej tlačiarne. V noci z 1. na 2. septembra 1944 ho uväznili a pravdepodobne s touto skúsenosťou súvisí, že po vojne emigroval najprv do Talianska, potom do Argentíny. Jeho telesné pozostatky boli v roku 1993 prevezené na Slovensko a dnes je pochovaný na Národnom cintoríne v Martine.



Jozef Cíger Hronský v spoločnosti umelcov a literátov v Martine – (vpred) Janko Jesenský s manželkou, (stojaci zľava) Lea Mrázová, Andrej Mráz, Jozef Cincík, Ján Marták, J. C. Hronský, Ján Karol Garaj a Ferdinand Hoffmann (LA SNK)

Zajac uškom pokýva, o všeličom rozmýšľa

1

Sú otázky, na ktoré celý život odpovedáme rovnako. Taká je v mojom prípade odpoveď na otázku „Ktoré knihy ste mali najradšej, keď ste boli dieťa?“

Vždy odpovedám: „*Smelého Zajka. Smelého Zajka v Afrike. Budkáčika a Dubkáčika*. Najradšej som mal knihy Jozefa Cígera Hronského.“

Podobne odpovedám aj na otázku, od koho som sa učil písať – najmä ak mi ju kladú v súvislosti s rozprávkami. Nevynechám Dobšinského. Nevynechám Lewisa Carrolla ani Hansa Christiana Andersena. No opäť nikdy nezabudnem spomenúť Jozefa Cígera Hronského.

Ale aj iné otázky zavedú reč k nemu – nedávno (24. novembra 2012, pri prezentácii knihy *Princ a Večernica* v kníhkupectve Panta Rhei) som od reportérov rôznych médií dostal otázku, čím bola pre mňa v živote literatúra pre deti.

Do všetkých mikrofónov som odpovedal, že bola pre mňa presne tým istým, čím bola pre celú národnú kultúru. Záchranou. Azylom. Veď najmä vďaka rozprávke sme prešli cez rozum všetkým útlakom, ktorým sme museli vzdorovať v dejinách.

Niet po zániku Veľkomoravskej ríše o našej reči, a teda ani o našom národnom bytí, päťsto rokov písomných správ? Predsa sme nezanikli! Odovzdávali sme si svoje slovenské poklady od úst k ústam ako bozk. Prerozprávali sme sa cez to obdobie a piespevali.

Podobné to bolo v 20. storočí, keď bolo treba vzdorovať dvom násilníckym ideológiám. Ako zázrakom sme z toho vyšli nedotknutí a uchránili sme pred tým aj svoje deti. A opäť bola tým ostrovom vnútornej slobody uprostred vonkajšej neslobody rozprávka.

Pravdaže, opäť aj pieseň.

Od rozprávky k piesni a naopak nebolo totiž v spevavej slovenčine nikdy ďaleko.

Už z prvej telegraficky zaznamenatej rozprávky „Amen, zabil babu kameň“ nás rým priamo vyzýva, aby sme si to aj zaspievali. A zas medzi Kollárovými *Spievankami* nájdeme spievanú rozprávku *Tam okolo Strečna*.

Má Hronský čo povedať aj k symbióze rozprávky a piesne? Prirodzene, že áno. Každá jeho veta akoby bola aj dvojverším piesne – každá aj spieva.

Keď som ho v detstve čítal, zúrila práve druhá svetová vojna. Najprenikavejšou hudbou tých rokov bola siréna, ktorá ohlasovala nálet a hnala ľudí do krytov. Ale dodnes mám v sebe z tých čias aj inú melódiu – melódiu Hronského vety. Do toho

krytu som si totiž bral so sebou *Smelého Zajka* a aj v tom kryte som si pospevoval: „*Zajac uškom pokýva, o všeličom rozmýšľa.*“

2

Na Hronského fotografiách si nemôžeme nevšimnúť okuliare so sklami, zasadenými do čiernych, dokonale okrúhlych obrúčok – v tej dobe bol zrejme takýto rám v móde. No čo sa týka hrúbky, boli možno jeho sklá aj vtedy trochu hrubšie, než bolo bežné. Hronský bol zrejme poriadne krátkozraký.

No ani krátkozrakovosť ani jeho symetrická, spevavá veta mu nebránili vidieť, že život nie je prechádzka ružovou záhradou. Vo všetkých jeho prózach pre dospelých – najmä v *Jozefovi Makovi* – je témou tvrdý boj o prežitie. Ani veselá tónina, v ktorej sú napísané *Tomčíkovci*, tvrdosť života nezakrýva. Veselí sú jeho hrdinovia, nie svet, v ktorom žijú.

Svojho času mala Slovenská televízia v oblube krátke sfilmované poviedky a vysielala vždy dve naraz. Od scenáristov vyžadovala, aby vyhľadávali také, čo majú čosi spoločné. Keď televízny dramaturg Slavo Marušiak oslovil s touto úlohou mňa, prvé, čo mi zišlo na um, bola téma hodinky, pretože som si hneď spomenul na dve prekrásne poviedky s touto témou – jednu od Tajovského, druhú od Hronského. V réžii Miloša Pietora vznikla z toho úspešná televízna inscenácia, ktorá sa dodnes z času na čas vysielala. A hoci ani Jozef Gregor Tajovský nemal vo zvyku maľovať život naružovo, predsa aj z tohto diptychu a z porovnania oboch poviedok pekne vidno, o čo drsnejší je Hronský.

Obaja rozprávajú úsmevný príbeh.

Tajovský príbeh o tom, ako sa podnapitý starý otec zastrája, že vybojuje pre vnuka hodinky v jarmočnom zápasníckom ringu.

Hronský zas príbeh o krstnom otcovi, čo už od kolísky sľubuje krstňaťu zlaté hodinky. Krstný syn vyrastie, krstný otec ho môže už vykorisťovať aj ako pracovnú silu, no zlaté hodinky mu ešte vždy iba sľubuje, iba mu ich ukazuje.

„Už teraz viem,“ hovoril mu, keď ho vypevával. „Presvedčil som sa, že si súci chlapec, vďaka ich budem opatrovať.“

A po tých slovách hodinky opäť zmiznú vo vrecku krstného otca.

Hrdina poviedky, čiže sám Hronský, však nezatrpkne, naopak, považuje to za dobrú školu – a až jeho pozvu za krstného otca, zachová sa podobne.

Akoby aj v tomto príbehu bolo obsiahnuté oboje – aj tvrdosť života, aj Hronského schopnosť odolávať jej umením.

A život bol zvedavý, či to platí.

Či má naozaj aj on tú nápaditú odolnosť, ktorou obdarúva svoje postavy.

Hronského čakala skúška emigráciou – a to bolo veru čosi iné než výlet sme-
lého zajka do Afriky.

Na chvíľu odbočme.

Nedávno vyšla kniha Samuela Abraháma *Resetované Slovensko* (Bratislava, Kalligram 2012) a v nej aj kapitolka *November 1989 a emigrácia*. Politológ Samuel Abrahám je z celkom inej generácie než J. C. Hronský (zhodou okolností sa narodil v tom istom roku, keď Hronský zomrel), ale keď čítam jeho rozprávanie o zážitku emigrácie, nevdojak musím myslieť aj na Hronského:

„Emigrácia a pád komunistického režimu sa mi v živote dokonale preplietli. Osud veľkých dejín dal mojim malým dejinám možnosť výberu, čo sa stáva zriedkavo. V roku 1980 sa mi podarilo emigrovať a po roku 1989 som sa rozhodol vrátiť. Emigrácia pred rokom 1989 znamenala dve veci – únik a nemožnosť návratu. Únik pred komunistickým režimom, ktorému jednotlivec nechce, nemôže či nedokáže vzdorovať. Emigrácia znamenala aj to, že miesto, odkiaľ človek pochádza, nikdy neuvidí. Prvý rok-dva má takmer každý emigrant nočné mory, že sa záhadne ocitol doma a nevie uniknúť naspäť. Úlava z prebudenia nemenila nič na veci, že život sa nedá len tak naprogramovať v inej reči, prostredí a zvykoch. Pre niektorých emigrantov nostalgia robila trávu tam doma zelenšou a zo spomienok zostalo len to pozitívne. Pre iných to bol nový začiatok a úporné hľadanie nových väzieb a zmyslu. O novom domove sa dá rozprávať len ťažko. Zvolil som si v emigrácii tú druhú, zmysluplnejšiu voľbu. Jediná nostalgia ma zasiahla, keď som raz večer na ulici zacítil jesenné lístie premiešané dymom z kozuba. V okamihu som bol bolestne v detstve a všetko naokolo mi bolo veľmi vzdialené a cudzie.“

Nedá mi nepovedať, že takto je to zrejme vždy – bez ohľadu na okolnosti, za ktorých kto emigruje. Veď čosi podobné som zažil aj ja v roku 1995 – a aj moje pocity sa zachytávali na maličkostiach podobných Abrahámovmu jesennému lístiu, ako o tom svedčia napríklad tieto verše z básne *Pavlovnia plstnatá*:

*Dnes v noci prebúdza ma celkom iné
šumenie v hlave.
Idem sa napiť. Trafím do kuchyne,
aj keď je inde, ako bola v Bratislave.*

*Keď trafím, nahmatám aj vypínač,
aj keď bol trochu vyššie voľakedy.
A potom idem rovno k fľaši s vodou,
aj keď sme vodu ešte z vodovodov
píjali tam a vtedy.*

Vo chvíľach takýchto pocitov vždy zrazu pochopíme aj kohosi druhého. Predovšetkým niekoho z príbuzných, kto tiež musel zažiť čosi podobné. (Ja som si predstavoval najmä pocity svojho v Amerike strateného deda.) Ale takisto sa nám môže vybaviť aj niekto cudzí. Nieкто, kto symbolizuje národ, národnú kultúru – a pritom z akýchsi nepochopiteľných dôvodov sa pobral do neznáma. Opustil svoje publikum, ktoré ho milovalo a poskytovalo mu spätnú väzbu, hoci vedel, že tam, kam odchádza, si už také publikum nevytvorí.

Kto nás to vlastne vyháňa odtiaľ, kde sme milovaní?

Politika, núka sa prvá odpoveď. No naozaj iba politika?

Jozef Cíger Hronský patrila predsa k umelcom, ktorí poznali spôsob, ako si v neslobodnom vonkajšom svete vytvoriť slobodný vnútorný. Aj naňho som myslel, keď som vo Florencii v roku 2001 otváral výstavu slovenskej knihy pre deti a keď som povedal: „Rozprávka, ktorá zachránila slovenský národ a jeho reč v dávnoteku, nás totiž zachraňuje stále znova.“

Hronského tvorba – vďaka tomu, že sa už pred vojnou dokázala zabývať v rozprávke – ostala zázračne slobodná aj za fašizmu a sklenula slobodný svet aj nad svojimi detskými čitateľmi. Hronský nemal po druhej svetovej vojne dôvod na zlé svedomie. A teda nemal ani dôvod utekať z Európy a skrývať sa až kdesi v Argentíne, ako to robili iní, čo na to dôvod mali.

Čo ho teda vyhnalo?

Vieme, ako to chodí. Darmo sa cítime dobre vo svojom meste – dokážeme sa jedného dňa zrazu odsťahovať do iného len preto, že nám život strpčoval jeden sused. Postretlo to aj J. C. Hronského. Ako sa píše v *Kalendáriu života a diela*, pripojeného k jeho nedávno vydanéj knihe *Prózy*: „1944 ... Povstalecké orgány Hronského v noci z 1. na 2. septembra zatkli a uväznili v Martine, ale pravdepodobne ho už 2. septembra prepustili.“ (Jozef Cíger Hronský, *Prózy*, Bratislava, Kalligram 2008.) Nikdy sa už presne nedozvieme, čo zažil Hronský v tú noc z 1. na 2. septembra 1944 – ale je takmer isté, že práve táto noc najviac prispela k jeho rozhodnutiu už koncom októbra 1945 emigrovať. A to bol komunizmus ešte iba za rohom.

„Naše začiatky v Argentíne boli dosť ťažké,“ čítame v tom istom *Kalendáriu*

spomienky spisovateľovho syna Juraja. „Museli sme začať bojovať s najzákladnejšími požiadavkami civilizácie, totiž komunikovať sa rečovo a spoločensky sa niekde umiestniť. Lepšie povedané, aj na psa, keď sa človek chcel zahnať, najprv musel slovník v ruke obrátiť. Okrem toho bolo treba nájsť si zamestnanie. Čo s nami, keď rozprávať nevieme? Rozriešili sme to tak, že niečo predsa vieme. Začali sme kresliť a maľovať návrhy na textilný tovar, na rôzne látky, obťahy, koberce, záclony. Definitívne sme sa dostali do jednej z najznámejších textilných fabriek v Južnej Amerike.“

Ešte šťastie, že Hronskému Boh nadelil aj maliarsky talent. Zachránil si vďaka nemu ľudskú aj umeleckú dôstojnosť – veď neostalo iba pri látkach a kobercoch, ale jeho maliarska činnosť v Južnej Amerike vyvrcholila krásnymi návrhmi vitrážnych okien františkánskeho kostola v Čile.

No predsa len – keď si uvedomíme, že to bol predovšetkým majster reči – ako zúfalo a nerozprávkoivo znie tá veta jeho syna: „Čo s nami, keď rozprávať nevieme?“

Hronský nemal to šťastie ako ja alebo Samuel Abrahám – v roku 1993 sa na Slovensko vrátili (a na Národnom cintoríne v Martine boli uložené) iba jeho telesné pozostatky.

Jeho dielo sa vracáť nemuselo: nikdy totiž zo Slovenska neodišlo.

A ak, tak iba v dušiach tých, čo si ho so sebou odnášali, keď – rovnako ako Jozef Cíger Hronský – niekam odchádzali.

Neviem, čo zo slovenskej poézie znelo v podobných chvíľach iným, ale mne sa vo chvíľach fyzickej odtrhnutosti od slovenskej kultúry zas a znova vynárala z pamäti tá Hronského spievajúca veta:

„Zajac uškom pokýva, o všeličom rozmýšľa.“

A vždy som vtedy cítil, že sa musím vrátiť, pretože druhou (a možno tou lepšou) polovicou spisovateľovho diela je jeho rezonancia v publiku a publikum slovenského spisovateľa je na Slovensku.

(Báseň *Pavlovnia plstnatá* je zo zbierky FELDEK, L.: *Lekárnička zamilovaných*. Bratislava, Ikar 2006.)

JÁN SMREK

Ján Smrek (1898 – 1982), vlastným menom Ján Čietek, básnik, publicista, autor memoárov a kníh pre deti, prekladateľ. Po účasti v prvej svetovej vojne študoval ev. teológiu. Pôsobil ako redaktor, v rokoch 1925 – 1937 založil a viedol u vydavateľa Mazáča v Prahe edíciu EMSA (Edícia mladých slovenských autorov) aj časopis Elán (1930 – 1944). Po nástupe komunizmu desať rokov smel len prekladať. Svoje básnické krédo odvodzoval od Bergsonovho vitalizmu. Vďaka editorskému úsiliu Vladimíra Petríka v roku 1993 pod názvom *Protinociv* vyšla aj rukopisná pozostalosť z päťdesiatych rokov.

Ivan Čietek vydáva Jána Smreka

Dňa 7. februára 2007 bola v kníhkupectve Veda na Štefánikovej ulici prezentácia po prvý raz knižne vydaného diela Jána Smreka *Eva ave*.

Tento básnik nikdy nemal ustlané na ružiach, či vládla totalita hnedá alebo červená. K obom sa však vedel obrátiť chrbtom a žil si svoj slobodný básnický život – trebárs aj v piatich exemplároch.

V toľkých totiž, „*klepaných na stroji Patria*“ – a pod pseudonymom Cavaliere senza Nome – vyšla básnická skladba *Eva ave* pôvodne. Ján Smrek to nenazýval samizdatom, ani seba disidentom, a neusiloval sa neskôr svoj prípad vtĺkať do pamäti potomkov – veril, že naňho nezabudnú sami od seba.

Nezabudli. Básnikov syn Ivan Čietek sa stal vydavateľom a obnovil chýr otcovej vydavateľskej značky Elán – pod ňou dnes, s kongeniálnymi ilustráciami Ivana Popoviča, vyšla aj *Eva ave*. Genézu básne vyrozprával najlepší znalec Smrekovho diela, literárny vedec Vladimír Petrík. Vyzvali prehovoriť aj mňa. S pohárom vína v ruke som nemohol povedať nič iné, len pár veršov zo Smrekovej básne *Šampanské*:

*Keď brúsený kus skla tu predo mnou sa zvíja
jak bledá baletka, jak jedovatá zmija,
ajhla, on obsah má, čo tíši moje nervy
a v duši zabíja ničoty hnusné červy...*

Zhodou okolností sa toho istého dňa objavila v novinách správa, že sa uvažuje o odškodnení bývalých nomenklatúrnikov – boli vraj poškodení, keď neskôr nomenklatúrne pozície stratili. Pri všetkej úcte k nim sa ťažko vyhneme myšlienke, že medzi nimi budú aj tí, čo napríklad v päťdesiatych rokoch zakazovali publikovať Jánovi Smrekovi.

Čo potom Ján Smrek? Nemá byť odškodnený aj on?

Zbytočná starosť. Nebol hore, nemal odkiaľ spadnúť, ľutoval iných, sám nikdy nebedákal – nieto ho za čo odškodňovať. Čo ako sa hnusné červy ničoty usilovali Jána Smreka zničiť, na najnobilejšieho slovenského básnika vždy boli krátke.

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)



Ján Smrek (vľavo) v rozhovore so spisovateľom Ľudom Zúbkom a Ivanom Stodolom (LA SNK)

Z klatby požehnanie

*Nuž takto vyjde na márnosť
paráda všetkých žien i panien.
Čo je z pliec? Hrboľ, jama kosť –
a len pár štanglí ostal z ramien.
Prsníky boli ako kameň.
Dnes? Niekomu ich ukazuj!
Stehná – dve jaternice. Amen.
A moja jaskynka? No fuj!*

Takto sklamané si sama seba prezerá v zrkadle hrdinka Villonovej básne *Lamentácie krásnej zbrojmajstrovej* už kedysi na začiatku 15. storočia.

No napriek tomu, že jej krása vädne, slovenský preklad tej básne, o ktorý sa postaral Ján Smrek, len tak ľahko nezostarne.

Podobne je to aj s básňou *Hortobád'ska krčmáročka*. V roku 1842 či 1843 mal jej geniálny autor hádam iba devätnásť či dvadsať rokov, no už sa stihol stať z Petroviča Petőfim. Nijaká tragédia – takisto Petőfiho básnický talent mohol vďaka básnickému talentu Jána Smreka zažiariť aj v slovenčine.

Hortobád'ska krčmáročka

*Hortobád'ska krčmáročka, z ruže kvet!
Vína dajte, náramne ma mučí smäd;
z Debrecína sem je cesta ďaleká,
po Hortobád' vyschne hrdlo človeka.*

*Rujnú nôtu dujú vetry do uší,
skrehnutý som na tele i na duši,
v zraku vašom, anjel môj, mám nádeju,
vaše oči trnkové ma zahrejú.*

*Hej, odkiaľže máte vínko, milená?
Veď je kyslé ako plánka zelená!
Bozkajte ma, kyslé víno nahraďte,
sladký je bozk, ústa mi ním osladte.*

*Šumná žienka... kyslé víno... ústa med...
Tackám sa ja, až sa krúti so mnou svet.
Objímte ma, sladká moja, chytro sem!
Nečakajte, kým sa vám tu natiahnem.*

*Ej, holúbok, však len mate mäkkú hrud!
Dovoľte mi hlavou na nej spočinúť!
Aj tak na noc postelou mi tvrdá zem,
zďaleka som, dnes už domov nepôjdem.*

K tomu, že sa také čosi podarilo, treba pridať ešte aj poučný príbeh.

Kam stúpili v päťdesiatych rokoch roztatárčení slovenskí stalinisti, tam nerástla ani tráva. Hrôza spomínať, ako vlastní kolegovia hnali do väzenia „kaviarensku prostitútku“ Laca Novomeského, ako donútili ničiť si zdravie na nočných zmenách v tlačiarňi Emila Boleslava Lukáča a ako svojimi zákazmi zavreli do duchovného geta aj Bohom pomazaného básnika Jána Smreka.

Ján Smrek sa ich však nezľakol. Tak ako kedysi proti prisluhovačom fašizmu aj teraz hromžil proti mátožnému tancu socialistických realistov:

*Všetko, čo píšete, je mŕtvolné,
prv, ako zrodilo sa, vyšlo z hrobu,
vy nikdy životom ste nedýchali,
ste kostlivci, čo desia Človeka,
osobnosť znížili ste na osobu.*

*Nejaký Satanáš vás odmieňa,
platí vám tupý žold za tuhé duše.
A zatiaľ nad vašimi hlavami
sa dráma plodonosná preháňa
a celé symfónie strieľa z kuše.*

(12. 9. 1950)

Keď mu stalinisti dovolili konečne zas publikovať, smeli to byť spočiatku iba preklady. I k tomu sa Smrek postavil bez bolestíntva – tak mu to poradil jeho *élan vital*. Známa je z tých čias pekná anekdota. „Ako ďaleko si už s tým prekladom

Jiráska, Janko?“ vypytovali sa básnika jeho priateľa v Štefánke, keď pre Mladé letá prekladal Jiráskov román *Proti všem*. „Už mám preložený nadpis,“ odpovedal básnik. „Bude sa to po slovensky volať *Proti všiam*.“

No hlavne vytrel stalinistom kocúra svojimi prekladmi Villona a Petőfiho. Smrek mal na rozdiel od svojich nepravdníkov takú tvorivú silu, že vedel obrátiť kliatbu na požehnanie. Na základoch, ktoré položil Janko Jesenský, postavil Ján Smrek v čase svojej kliatby elegantnú stavbu moderného slovenského básnického prekladu.



Emil Boleslav Lukáč (vľavo) nad korektúrami Roľníckych novín v Západoslovenských tlačiarňach v Bratislave (LA SNK)

EMIL BOLESLAV LUKÁČ

Emil Boleslav Lukáč (1900 – 1979), básnik, esejista a prekladateľ. Po vyštudovaní ev. teológie a filológie v Bratislave, Paríži a Lipsku pôsobil ako profesor, redaktor, poslanec a úradník na Povereníctve školstva a osvetu. Po roku 1950 pracoval v múzeu, neskôr ako korektor (1955 – 65). Lukáč založil časopis *Tvorba* (1940) a bol deväť rokov jeho šéfredaktorom. Bol aj autorom libreta k opere *Detvan* Viliama Figuša-Bystrého.

O bustách a našej pamäti

O slove *busta* hovorí *Veľký slovník cudzích slov*, že je to nielen „1) socha, zobrazujúca hlavu a poprsie človeka“, ale aj „2) napodobnenie povrchu ľudského tela od hlavy po sedovú priamku, krajčírska figurína“.

Nič proti bustám našich klasikov, úsilie sochárov je v poriadku – no treba sa aj usilovať, aby v našej pamäti nezostali z tých klasikov iba akési verbálne krajčírske figuríny. Je to úloha pre vykladačov ich diela a historikov, musia si ju plniť učebnice a učitelia. A pokiaľ im ešte slúži pamäť, kus povinnosti tu majú aj pamätníci.

Je to už dávno, čo ma jedného dňa požiadal predstaviteľ Klubu slovenskej kultúry v Prahe (nedávno zosnulý inžinier Jozef Havaš*), aby som vybral citát z Jána Smreka, ktorý dajú odliat do bronzu zároveň s jeho pražskou bustou. Vybral som verše zo Smrekovej básne *Praha 1942*: „*Stá veží porúcali avióny, však tvoje veže, Praha, pevne stoja...*“

Zdanlivo sú to iba verše o Prahe, no v skutočnosti hovoria čosi aj o slovenskom básnikovi, ktorý sa nebál ospevovať Prahu za druhej svetovej vojny. Svoju odvahu nestratil ani za ďalšej totality 20. storočia. Ktovie, ako by bol pochodil, keby mu Štátna bezpečnosť urobila bytovú prehliadku. Aj vtedy, v krutých päťdesiatych

* Ing. Jozef Havaš, CSc., bývalý vysoký štátny úradník a čestný predseda Štefánikovej spoločnosti v Českej republike, zomrel v Prahe 4. augusta 2012 vo veku 86 rokov. Ako motto uvádzal jeho parte výrok Karola Kuzmányho o Štefanovi Moysesovi: „Pane, učiň mu dobre, lebo miluje národ náš a Dom mu postavil.“ Veľa je toho, o čo sa zaslúžil, aj keď nie všetko je také viditeľné ako Štefánikova pražská socha a observatórium či Smrekova busta – nech táto esej pripomína aj jeho pamiatku.

rokoch, bola totiž – na rozdiel od prázdnych zásuviek iných básnikov – Smrekova zásuvka plná takýchto básní: „*Všelijakí fanfaróni budujú si / osobné svoje blaho na dave. / Na účet davu jedia z plnej misy / a, nasýtení, idú k poprave.*“

Je dobre, že Dr. Vladimír Petrík usporiadal a Smrekov syn Ivan vo svojom vydavateľstve Elán nedávno znova vydal knihu *Proti noci (básne vnútorného exilu)* – to je tá najkrajšia busta Jána Smreka, ktorá ho bude pripomínať ďalším generáciám.

&

27. novembra 2006 som mal príležitosť prehovoriť pri odhaľovaní busty Emilovi Boleslavovi Lukáčovi v kaviarni Štefánka.

Zacitoval som najprv nádherné Lukáčove verše, ktoré už od svojich pätnástich rokov nosím v pamäti: „*Svet je západ a východ, / sever a juh, / svet je odchod a príchod, / telo a duch. / Človek ho premenil v krvavý luh...*“ A potom som si zaspomínal na svoje prvé osobné stretnutie – nielen s Lukáčom, ale aj so Smrekom.

S oboma som sa totiž po prvý raz osobne stretol ako vysokoškolák kedysi okolo roku 1955 práve v kaviarni Štefánka. Smrek (1898 – 1982) a Lukáč (1900 – 1979) boli rovesníci, obaja mali teologické vzdelanie, obaja boli pýchou slovenskej poézie – a obaja boli v rovnakej kliatbe, do ktorej ich uvrhol vtedy zúriaci socialistický realizmus. Každý z nich to však znášal inak. Smrek sa každé ráno objavoval v Štefánke veselý a svieži, popíjal víno a rozprával protištátne vtipy. Emil Boleslav Lukáč tam na svoju rannú čiernu kávu prichádzal unavený a smutný. Mal oči červené po nočnej službe – ten veľký slovenský básnik sa musel totiž vtedy živiť ako nočný korektor v tlačiarňi.

Pri odhaľovaní Lukáčovej busty v Štefánke vystúpili aj literárni vedci Vladimír Petrík a Július Vanovič, spoluautori knihy *Čo zostalo z básnika* (Bratislava, Literárne informačné centrum 2000).

Ich záslužná kniha nielenže ocenila básnikovo umenie, ale čitateľ v nej nájde napríklad aj Drugov článok *Diskusia (tribunál) o Lukáčovej Záhrade útechy*, z ktorého sa dozvieme, ako a kde prebehla hneď na začiatku päťdesiatych rokov Lukáčova likvidácia. „Tri kritiky antológie prekladov svetovej poézie v priebehu niekoľkých dní asi neboli náhodné. Navyše – všetky vyšli v ústrednom orgáne komunistickej strany. A už 9. februára 1950 sa o nej konala diskusia v Klube robotníkov a spisovateľov... Pred záverom udelili slovo Lukáčovi. Najväčšmi ho rozčúlilo, že mu pripisovali ‚zlý úmysel, ... agentstvo západných mocností, ... úmyselné plazenie sa pred západnou kultúrou.‘“

Rozčúlenie Lukáčovi nepomohlo – musel sa pobrať do výroby. A mohol byť rád, že iba do výroby.

Nezaškodí pripomenúť si takéto veci aj dnes, keď sa znova raz pamäť strácajúca slovenská kultúra pre zmenu plazí – nie pred Smrekom, nie pred Lukáčom – ale pred ich niekdajšími stalinistickými likvidátormi.

Mená stalinistov nie sú podstatné – ide hlavne o tú stratu pamäti.

Zaiste to, že sa stalinisti neskôr spamätali a že sa zo Šavlov stali Pavlami, je chvályhodné.

Ak by to však malo znamenať, že treba kvôli nim prepísať dejiny a že tí stalinisti, čo kedysi svojim obetiam kradli slobodu, majetok, postavenie, zdravie a často aj život, teraz, v prepísaných dejinách, tým nešťastníkom ukradnú ešte aj ich utrpenie – tak to hádam nie.

Prisvojiť si cudzie utrpenie a vyzmizíkovať päťdesiate roky – to sa hádam nedá.

LACO NOVOMESKÝ

Laco Novomeský (1904 – 1976), básnik, publicista a politik. Pôvodným povoláním učiteľ. Pôsoobil ako redaktor ľavicovej tlače, najmä DAVu. Pripravoval SNP, bol podpredsedom SNR a od r. 1945 poverením pre školstvo a osvetu. V r. 1951 bol ako obeť procesu s buržoáznymi nacionalistami uväznený, v r. 1954 odsúdený na 10 rokov, r. 1955 podmienenečne prepustený, v r. 1956 – 1963 pracoval v Pamätníku národného písomníctví v Prahe, až v r. 1963 bol rehabilitovaný a smel sa presťahovať do Bratislavy. Po auguste 1968 člen ÚV KSS a predseda Matice slovenskej, od roku 1970 vážne chorý.

Pieseň bez melódie

*Od pionierskeho veku
stojíme pri človeku
a hlásame to smelo
do všetkých sveta strán:
„Hej, Kórejci, sme s vami!*

Aj s Rosenbergovcami.
Černosi, nie ste sami.
Náš podpis – to je zbraň.

Poštári, kapsy vaše
sú zo dňa na deň ťažšie,
rezolúcie naše
do sveta treba niest.
My máme jednu prednosť –
cítíme zodpovednosť
za celý svet.
Tak velí nám to česť.“

A zrazu ako blesk – a tesne kdesi –
nespravodlivosť tresne.
To nie je možné – všetci vravíme si.
Tak blízko. A tak presne.
Ach, treba zaliezt', zúria hromy-blesky.
Až dozúria – až potom
povieme: „Pardon, súdruh Novomeský,
nevedeli sme o tom.

No už sme prezreli,
no už sme dozreli,
boli sme nezrelí,
no už sme dospelí
a nikdy viacej sa nám čosi také nestane.“

A od zrelého veku
stojíme pri človeku
a hlásame to smelo
do všetkých sveta strán:
„Hej, Čilania, sme s vami!
Aj s Nikaragujcami!
Arabi, nie ste sami!
Náš podpis – to je zbraň.

*Poštári, kapsy vaše
sú zo dňa na deň ťažšie,
rezolúcie naše
do sveta treba nieť.
My máme jednu prednosť –
cítíme zodpovednosť
za celý svet.
Tak velí nám to česť.“*

*A zrazu ako blesk, a zas tak tesne,
nespravodlivosť tresne.
Už nečudujeme sa, že tak presne –
veď dnes už dnešní nie sme.
No zaliezť treba, zúria hromy-blesky.
Až dozúria – čo potom?
Čo máme vraviť, súdruh Novomeský,
keď vedeli sme o tom?*

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *Usmiaty otec*. Bratislava, Slovenský spisovateľ
– Columbus 1991.)

Laco Novomeský
(uprostred)
s Gustávom
Husákom
a Magdou
Lokvencovou



IVAN HORVÁTH

Ivan Horváth (1904 – 1960), po štúdiu práva v Bratislave a diplomacie na Sorbonne advokát, za vojny člen ilegálnej SNR, po vojne povereník sociálnej starostlivosti, podpredseda SNR, po februári 1948 krátko veľvyslanec v Budapešti, potom odsúdený v inscenovanom procese a väznený (1950 – 1960). Napísal aj niekoľko pôvabných bábkových hier, ktoré vyšli súborne pod pseudonymom Ján M. Hort v knihe *Počkaj nás Gašparko* (1948).

Spomienka na Ivana Horvátha

(26. júla 1904 Senica – 5. septembra 1960 Bratislava)

Bola vojna, milióny ľudí trpeli a umierali – no detstvo je detstvo. Roky 1940 – 1946, prežité v Senici nad Myjavou, sa do mňa vpísali radostným písmom. Dodnes si v tej senickej pamäti veselo vykračujem s „Janinkou“ Horváthovou, držíme sa jednou rukou okolo pliec, v druhej každý z nás drží farebný pelendrek – práve sme si ich za korunu kúpili na námestí u Léviusa – a vyspevujeme „my sme kamarádi, my sa máme rádi“.

Na tom námestí bolo aj kníhkupectvo. Raz moja mama, keď sme stáli pred výkladom, ukázala na jednu knihu a povedala: „Tú knihu napísal pán Horváth.“

Nespomeniem si už na jej názov – ale je skoro isté, že to bolo *Vízum do Európy**. V každom prípade to bola fascinujúca informácia. Dovtedy som si myslel, že spisovatelia sú ľudia, ktorých nie je možné len tak ľahko stretnúť, nehmotné bytosti, na papieri vytlačené mená, a inak číry duch, nič viac. A tu zrazu toto! Horváthovci sa totiž priatelili s mojimi rodičmi. A ja som sa zase kamarátil s ich deťmi Ivanom a Janou. Prvý spisovateľ z mäsa a kostí, ktorého som v živote stretol, bol Ivan Horváth.

&

Encyklopedické heslo hovorí, že Ivan Horváth bol synom Cyrila Horvátha, uznávaného senického notára a advokáta, a takisto známeho národovca, signatára

* Možno sa tu mýlim a bola to kniha *Tak sa to malo stať* (1944).

martinskej Deklarácie slovenského národa, ktorý sa po vzniku Československej republiky stal členom Slovenskej národnej rady.

Syn kráča v otcových šľapajach, na bratislavskej univerzite vyštudoval právo a vzdelanie si doplnil na Slobodnej škole politických náuk na Sorbonne. Francúzsky pobyt poznamenal jeho život. A, pravdaže, aj tvorbu. Práve už spomenutá kniha *Vízum do Európy* (1930) vie dodnes čitateľa oviať omamnou vôňou Paríža a moderného umenia. Jej autora ovplyvnil najmä surrealizmus. Všetci používame pre slovenský surrealizmus termín nadrealizmus – no len málokto vie, že ho vymyslel (v roku 1925, v eseji o výtvarnom umení) Ivan Horváth.

Po vyštudovaní začal pôsobiť ako advokát v Bratislave, no počas vojny, v rokoch 1939 – 1945, sa uchýlil do rodnej Senice. Teda v čase, do ktorého patria aj moje senické spomienky.

&

V tom senickom období som Ivana Horvátha zažil v podobe, v akej ho dejiny slovenskej literatúry takmer nepoznajú: ako zabávača detí. Pán Horváth a pani Horváthová totiž občas v sobotu, keď sa u nich zišlo pár spriatelенých rodín, nechali dospelých hostí, nech si debatujú na terase, a oni sa venovali nám, deťom. Pousádzali nás v jednej izbe, oddelenej od ďalšej rozťahovacími dverami. Tie dvere bývali už vopred upravené tak, aby nebolo za ne vidno, a uprostred nich bolo už nainštalované bábkové divadielko so spustenou oponou. Aj v izbe vyhradenej pre divákov boli už vopred pozastierané okná a vládlo v nej správne divadelné šero. Keď nás pousádzali, pán Horváth a pani Horváthová kamsi zmizli, trikrát zazvonil zvonček, zdvihla sa opona a ozvali sa ich zmenené hlasy. Nepatrili však už im, ale Gašparkovi, kostlivcovi, čarodejníkovi, princeznám, kráľom a iným rozprávkovým bytostiam, ktoré ktosi neviditeľný vodil na drôtikoch a špagátikoch na tom jedinom osvetlenom kúsku sveta, na ktorý sa vtedy upierali naše oči. Čo to boli za hry, čo nám hrali? Boli to hry, ktoré pán Horváth pre takéto popoludnia vopred písal, alebo ich on a jeho pani šikovne improvizovali? Deti v hľadisku si takéto otázky nekladú, ani ja som si nad tým nelámал hlavu. Každá veta, ozvláštnená atmosférou toho izbového divadla, sa mi však ukladala do duše. To odbíjanie polnoci, a potom hlas hlásnika: „Uderila dvanásť hodina, chváľ každý duch Hospodina, opatrujte svetlo, oheň, aby nebol ľuďom škoden...“ Alebo iný hlas, hlas začudovaného čarodejníka. Nevieť už, čomu sa čudoval, no ako dnes počujem jeho výkrik: „Čudná, čudná to vec!“ Dodnes mám v hlave zdrapy viet, čo si odniesla moja detská pamäť z bábkového divadla u Horváthovcov, a príležitostne ich používam.

&

Skončila sa vojna, odsťahovali sme sa zo Senice do Žiliny, a tak si musím opäť pomôcť encyklopedickým heslom. Hneď po vojne, v roku 1946, sa stal Ivan Horváth povereníkom sociálnej starostlivosti. V rokoch 1945 – 1946 bol aj poslancom Dočasného Národného zhromaždenia a v rokoch 1946 – 1948 podpredsedom SNR (a zároveň šéfredaktorom Kultúrneho života). Táto povojnová chuť angažovať sa v politike aj v kultúre však mala rýchlo ochabnúť. Prišiel február 1948 a Ivan Horváth bol z centra politického diania najprv odsunutý do Budapešti – tam ako čs. veľvyslanec pôsobil dva roky (1948 – 1950) – a potom už prišiel pohon na buržoázných nacionalistov. V roku 1950 bol uväznený a po štyroch rokoch vyšetrovacej väzby odsúdený na vysoký trest. Zo zdravotných dôvodov ho predčasne prepustili v januári 1960, zrejme sa chceli vyhnúť starostiam, ktoré by mali, keby im umrel vo väzení. Zostával mu vtedy už iba necelý rok života. Bola to politická vražda.

&

V čase, keď sa tá tragédia začala, som už čítal noviny. Spomínam si, že sa v nich písalo o špiónážnych kontaktoch, ktoré mal mať pán Horváth (a dokonca aj pani Horváthová, aj ona bola vo väzení) s francúzskym veľvyslancom. Hľa, aj tu, vo vyfabrikovanej obžalobe, zanechal svoju stopu parížsky pobyt! Spomínam si aj na to, že slušní ľudia tým procesom vtedy neverili, neverili im moji rodičia, neverili im moji spolužiaci, neverili im ani malé deti. A veľmi rýchlo sa ukázalo, že vlastne ani nebolo veriť čomu. Aj Ivana Horvátha už v roku 1963 rehabilitovali. Mysleli si hádam, že od radosti vstane z hrobu.

&

Neskôr, keď som pôsobil ako redaktor vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, vyhľadal som pani Horváthovú, a najmenejšie, ako som len vedel, som sa pokúšal dotknúť sa toho boľavého miesta: domnieval som sa totiž, že by z toho mohla byť kniha a že by sa už dala aj vydať. Asi som nebol dosť jemný. Pani Horváthová sa rozplakala. Nechcela sa k tomu vracieť. Keď sme však zmenili tému a zaspomínali sme si na senické bábkové divadlo, znova sa rozveselila, siahla do knižnice a venovala mi jediný exemplár knižky, o ktorej som ani netušil, že je na svete: Ján M. Hort *Počkaj nás Gašparko*. Takto, pod pseudonymom, vydal Ivan Horváth svoje senické bábkové hry v nakladateľstve Obroda ešte kedysi na začiatku roku 1948.

&

Zišlo mi vtedy na um, že aj to, ako zasiahli do osudu Horváthovcov kruté päťdesiate roky, je vlastne námet na bábkovú hru. V jej prvom dejstve by to bol ešte Ivan Horváth, kto by pre potešenie detí vodil bábkú smrti. Ale v druhom by smrť zrazu ožila a teraz už ona by neľútostne vodila Ivana Horvátha. Veď sa aj v slangu politiky hovorí, že procesy päťdesiatych rokov boli bábkové.

Dnes by však k tým dvom dejstvám muselo pribudnúť ešte tretie: o zabúdaní.

Ivan Horváth, autor najeurópskejšej slovenskej knihy *Vízum do Európy*, mal v roku vstupu Slovenska do Európskej únie storočné jubileum – a takmer nikto si to ani nevšimol.

Čudná, čudná to vec!

(Vyšlo v *Knižnej revue*, roč. XIV, č. 20, 29. september 2004 a potom v knihe FELDEK, L.: *Homo politicus*. Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2008.)

Väznili aj deti

Prvý spisovateľ, ktorého som v živote stretol, bol Ivan Horváth. Bolo to v Senici nad Myjavou, Horváthovci boli priatelia mojich rodičov, ich deti Ivan a Jana zas moji, u Horváthovcov sa každú sobotu hrávalo bábkové divadlo – žiaľ, neskôr oni sami boli obeťami bábkového procesu.

Po vojne sa Ivan Horváth stal veľvyslancom v Budapešti, v roku 1950 ho zatkli, potom ho za nič odsúdili na dvadsaťdva rokov, odsedel si takmer desať, skrátili mu to, keď videli, že do roka umrie. Pani Horváthová absolvovala dva roky vyšetrovacej väzby bez súdu.

Písal som už o tom, čítala to ich dcéra Jana, zavolala mi, po vyše polstoročí sme sa stretli – a porozprávala mi ešte toto:

Jej starší brat Ivan chodil do školy v Bratislave, v Budapešti bola vtedy (dvanásťročná) s rodičmi len ona. Raz ráno v roku 1950 ju zobudili dvaja páni v kožených kabátoch a oznámili jej, že rodičia zahynuli pri autohavárii a oni ju prevezú do Bratislavy. Keď potom auto šlo už pridlho, pozmenili svoju informáciu: rodičia žijú, museli však súrne odísť do Prahy, vezú ju za nimi. Namiesto v Prahe skončila v chatke po Nemcoch v akejsi dedine (neskôr zistila, že to boli Hvozdy pri Štětčovickej priehrade), stretla sa iba s mamou a dozvedela sa, že ich uväznili. Sledovala potom, ako mamu berú každý deň na výsluch, až sa z jedného už nevrátila. Janu previezli do inej

dediny (neskôr zistila, že to boli Kabáty pri Jílovom) a ocitla sa v stráženom dome, do ktorého pravidelne dochádzali skupinky ľudí v kožákoch. Stálymi obyvateľmi domu (a jej strážcami) boli dvaja manželia. Žena znesiteľná, muž sadista. Občas Jane ukazoval fotografie z koncentrákov a gestapáckych mučiarní a radil jej zabudnúť na rodičov, pretože oni toto vraj chceli znova zaviesť u nás a pôjdu za to pred súd. (Neskôr Jana zistila, že v dome, kde ju väznili, bola „škola“ pre vyšetrovateľov, sadista bol jej „riaditeľom“ a fotografie gestapáckych metód boli študijným materiálom.)

Po troch mesiacoch ju znova naložili do auta a uväznili na novom mieste – v stráženom detskom domove na Martincovej ulici v Prahe. Ktovie, dokedy by ju tam držali, keby Jana raz v nedeľu nevyužila poobedňajší pokoj, počas ktorého sa jej podarilo dierou v plote dostať von a dať o sebe správu príbuzným – tí dovtedy nevedeli vypátrať, kam sa podela.

Vďaka tomu ju už v júni, „iba“ po polročnom väznení, napokon vrátili príbuzným.

Boli aj takí, čo ten justičný zločin vtedy oslavovali – ale to je už iná téma.

Denník Jany Horváthovej

Jana Horváthová, o ktorej bola reč vo fejtóne *Väznili aj deti*, mi dovolila uverejniť niekoľko odsekov z denníka, ktorý si písala štrnásťročná, v čase, keď boli jej rodičia už dva roky vo väzení, ale proces s jej otcom sa ešte iba pripravoval:

Dnes je piatok, 5. decembra 1952... Včera som šla spať o 1/2 1 hod. Hneď zo školy som šla k Pavle Šulanovej. Chudáci, musia sa vysťahovať do jednej zapadnutej dediny pri Košiciach. A prečo? Pretože majú veľmi peknú vilu. To je dnes dostatočný dôvod, aby človeka prenasledovali. Aj my máme obavy (dúfam neoprávnené), že sa budeme musieť tiež vysťahovať z Bratislavy. Koluujú totižto mnohé poplašné správy. Notabene máme strach, aby nám, keď bude po procese s tatíčkom, nezobraли veci. Chceme si všetky cennejšie odnieť k známym. Svoj porcelán z vitríny som už zabalila včera. Teraz rozmýšľame so starou mamou, či si mám zabaliť aj niektoré šaty.

Včera bol u nás Ferko. Tak som sa mu potešila. Rozprával nám mnoho noviniek. Baštovanský sa otrávil. Asi ešte traja spáchali samovraždu. Teraz je to na dennom poriadku. Hovorí sa, že proces s oteckom a tzv. buržoáznymi nacionalistami bude až po Vianociach, hoci mal byť tento týždeň. Tak sme sa tešili, že budeme tieto Vianoce aspoň s mamičkou. Veď uvidíme! Vie človek, čo mu prinesie nový deň?

Chudák drahý otecko a mamička. Určite si nikdy nemysleli, že sa niečoho takého dočkajú. Som len hrdá na tatíčka, že chcel skutočne dosiahnuť viac samostatnosti

pre svoj národ, hoci mu teraz hovoria „zradca“, „špión“ atď. Veď príde raz aj na tých, ktorí to teraz hovoria, a aj oni budú špiónmi, zradcami, ale skutočnými...

... Posledné dni som vôbec strašne čudná. Už by bolo na čase, keby prišla ma-mička. Niekedy som už na pokraji zúfalstva. Udržiava ma už len nádej, že sa to už všetko na jar skončí a bude lepšie... V škole je čím ďalej tým viac odpornejšie. Nemám výhľad, že sa dostanem na gymnázium. Ale veď musím dúfať! Čo by bolo s nami, keby sme nedúfali?

Tu sa denník, ktorý má iba pár strán, končí. Jana si asi uvedomila, že aj písať si v tých časoch takýto denník je riziko. Aj to, že zachovala tých pár strán, bola slepá detská odvaha.

Učia sa vôbec študenti na Gymnáziu Ivana Horvátha o jeho tragédii? Alebo sa viac učia o tých, ktorí Ivana Horvátha vtedy hnali do hrobu?

Fotografia z detstva



Detskí priatelia zo Senice (zľava) dcéra Ivana Horvátha Jana, Ľubomír Feldek, Olinka Halabrinová, neter Laca Novomeského, a Ivan Horváth ml.

Hudobný skladateľ Ivan Horváth nedávno v rodinnom archíve objavil a priniesol mi fotografiu z nášho spoločného senického detstva. Zľava a sprava sedia na nej on a jeho sestra Janka. Dievčatko uprostred je Olinka Halabrinová, neter Laca Novomeského. A to ušaté torpédo som ja.

Vyfotografoval nás Jankin a Ivanov otec, spisovateľ Ivan Horváth, ktorý mal popri fotografovaní ešte aj ďalšiu záľubu: bábkové divadlo.

Spomínam si, ako občas v sobotu, keď sa u Horváthovcov zišlo pár spriatelých rodín, opustili hostitelia dospelých hostí a hodinku sa venovali nám deťom. Pousádzali nás v jednej izbe, oddelenej od ďalšej rozťahovacími dverami. Tie dvere bývali už vopred upravené tak, aby nebolo za ne vidno, a uprostred nich bolo už nainštalované javisko so spustenou oponou. Aj v izbe vyhradenej pre divákov boli už vopred pozastierané okná a vládlo v nej správne divadelné šero. Keď nás pousádzali, kamsi zmizli, trikrát zazvonil zvonček, zdvihla sa opona a ozvali sa ich zmenené hlasy. Nepatrili však už Horváthovcom, ale Gašparkovi, princeznej, čarodejníkovi, smrti... Veru, aj smrti, ktorú pán Horváth ohľaduplne vodil na špagátikoch pre naše detské potešenie...

... A v 50. rokoch minulého storočia to divadielko akoby zrazu obludne narástlo, aby sa na ňom mohli odohrávať bábkové procesy. Oboch manželov Horváthovcov zatkli v roku 1950 a Ivana Horvátha odsúdili za údajnú špionáž na 22 rokov. Odsedel si desať. Ťažko chorého ho domov poslali v roku 1960 (nie 1959, ako chybne uvádzajú slovníky)*. Zomrieť. Od jeho smrti uplynulo 5. septembra päťdesiat rokov.

Vedeli, že ho zabíjajú, a zabili ho.

To aj báбка smrti vtedy ožila, tentoraz ona a bezohľadne vodila na špagátikoch svoje nevinné obete a húdla si pri tom: „Zloduchovia, keby sa aspoň boli kajali... Kde, z akého pekla, z akej kloaky zjavili sa na svetle takéto netvory?... Zbrane nijakého iného nepriateľa nemôžu byť už nebezpečnejšie... Naučili sme sa poznať najhoršieho nepriateľa... falzifikát marxistu... Kozmopolitu... Darebáka...“**

* Aj ja som pôvodne v jednom z týchto textov uviedol rok 1959, ale dcéra Ivana Horvátha ma upozornila, že je to chyba. Rozhodnutie o prepustení jej otca pochádza síce – na papieri – z roku 1959, no netreba zabúdať na vždy bdely sadizmus Štátnej bezpečnosti. Keď v decembri 1959 dostali rozhodnutie do rúk tí, čo mali podľa neho konať, mohli Ivana Horvátha prepustiť v priebehu hodiny a sviatkovať už mohol v kruhu rodiny. Oni však spotrebovali na vybavovanie úradných formalít ešte ďalší mesiac, len aby mu „umožnili“ ešte jedny Vianoce za mrežami.

** Citát z článku Dominika Tatarku *Prudšie nenávidieť nepriateľa – vrúcnejšie milovať stranu* (Pravda, 26. novembra 1952).

(To takto vrúcne kolega spisovateľ vtedy nabádal ľudí, aby schvaľoval justičné vraždy. Citujem z Pravdy z 26. novembra 1952 – aj tá sa až dodnes zachovala v smutnom rodinnom archíve Horváthovcov.)

Preboha! Ktovie, či Ivan Horváth nezapltil životom aj za tú našu fotografiu z detstva? Veď aj jeho fotoarchív bol vraj vtedy zabavený ako dôkaz jeho kozmopolitických záľub...

(Všetky tri texty vyšli najprv v denníku *Sme* v roku 2010, potom v knihe FELDEK, L.: *Keď vládzeš ísť, aj keď si musíš nadísať*. Bratislava, Ikar 2011.)

ÓNDRA ĽYSOHORSKY

Óndra Ľysohorsky (1905 – 1989), vl. menom Ervín Goj, prežil väčšinu svojho života v Bratislave. Vďaka tomu – hoci nepísal po slovensky – aj on zanechal stopu v slovenskej literatúre. Všetky významné údaje o jeho živote a diele obsahuje esej.

Odpoveď profesorovi Motoki Nomachimu* alebo Stretnutie s Óndrom Ľysohorským

1

Hoci bol Óndra Ľysohorsky svetoznámy básnik, hoci to bol dvojnásobný nominant na Nobelovu cenu, ktorému zahraničné literárne časopisy venúvali osobitné čísla, slovenská kultúrna verejnosť vôbec netušila, že jestvuje – a toľkož nie, že žije v Bratislave. Dlho som to netušil ani ja.

Óndra Ľysohorsky totiž údajne ohrozoval celistvosť Československej republiky svojím lašským separatizmom – a tak ho po druhej svetovej vojne a najmä po Februári 1948 dali do kľatby.

* Motoki Nomachi je japonský slavista, pôsobiaci na Hokaidovej univerzite v Tokiu.

Jeho situácia sa zmenila až po dvadsiatom zjazde Komunistickej strany bývalého Sovietskeho zväzu (na jar 1956), na ktorom N. S. Chruščov demaskoval Stalinove zločiny. Aj v Prahe vtedy rozhodli, že čas kliatby vypršal a Ľondra Ľysohorsky môže znova publikovať. Na znak obnovennej (presnejšie povedané: dočasne obnovennej) priazne mu povolili vydanie dvoch výberov z poézie – jedného v Čechách a jedného na Slovensku.

Samozrejme, kým sa ľudia rozkývajú a kým sa taká rehabilitácia uskutoční, všeličo sa môže stať. Aj Ľysohorského rehabilitácia sa pripravovala už po potlačení budapeštianskeho povstania (na jeseň 1956) a za dverami bola stalinistická recidíva, tzv. celoštátne previerky (na jeseň 1958), ktoré mali v celom bývalom Československu skončiť s následkami chruščovovského odmäku.

Aj Ľysohorského básnické odkliatie teda viselo na vlásku.

V Prahe mu vyšla kniha *Aj lašské řeky plýnu do moře* (1958) o niečo skôr než výber na Slovensku. Skôr aj preto, že Česi ho nemuseli prekladať. Nemuseli a ani nechceli – veď tým by uznali básnikovu laštinu za jazyk rovnocenný češtine. Dovolili mu však publikovať v mikrojazyku, ktorým napísal prevažnú časť svojho diela.

Aj s prípravou vydania jeho knihy na Slovensku sa začalo pomerne skoro, už v roku 1958. No v Bratislave to bolo treba riešiť inak než v Prahe. Ľondra Ľysohorsky bol síce v tej chvíli Bratislavčan, ale nebol Slovák – a jeho laština bola slovenčine vzdialená asi tak ako poľština. Keď prišiel z Prahy príkaz, aby aj na Slovensku vyšiel výber z jeho poézie, bolo ho treba najprv preložiť.

Vydaním poverené vydavateľstvo Slovenský spisovateľ začalo hľadať prekladateľa – a Milan Kraus, vedúci redaktor oddelenia poézie, sa obrátil na mňa.

2

Paradoxný detail: Ľondra Ľysohorsky sa dostával z nemilosti práve vo chvíli, keď som sa ja dostal do nej.

Po zákaze Trnavskej skupiny, po rozmetaní skupinového čísla *Mladej tvorby* (1958/4) a zošrotovaní *Hry pre tvoje modré oči* ma čakalo aj vyhodenie z *Mladých liet*, a neskôr aj ďalšie, ešte väčšie starosti. Milan Kraus iste sledoval, ako sa vyvíja moja situácia, ale bol to jeden z tých ľudí, čo vedeli s geniálnou nenápadnosťou sabotovať diktatúru – usúdil, že mi život môže uľahčiť nejaká práca, a ponúkol mi ju. Povinnosť zabezpečiť vydanie Ľysohorského aj na Slovensku sa slovenskej vrchnosti musela javiť ako čosi, s čím ju Praha iba zbytočne obťažuje, zrejme teda nikto neskúmal, v spolupráci s kým tú úlohu vydavateľstvo Slovenský spisovateľ splní. Nuž, aj keď som bol v nemilosti, dostal som zrazu nečakanú prekladateľskú príležitosť.

Chopil som sa jej ochotne – zaujalo ma na nej aj to, že básnik, ktorého mám prekladať, žije v Bratislave a že sa s ním počas práce budem stretávať. Keď ma Milan Kraus s Óndrom Łysohorským skontaktoval, a keď mi Óndra Łysohorsky do telefónu vysvetlil, kde býva, hneď som sa k nemu vybral na prvú návštevu.

3

Tu svoj príbeh na chvíľu preruším a ponúknem čitateľovi najprv zopár detailnejších informácií o živote a diele básnika, o ktorom je reč.

Óndra Łysohorsky, vlastným menom doc. PhDr. Ervín Goj, sa narodil 6. júla 1905 vo Frýdku ako najmladšie z deviatich detí baníka Jozefa Goja. Maturoval na nemeckom gymnáziu v Ostrave (1924), potom študoval francúzštinu, nemčinu, filozofiu, literárnu komparatistiku a dejiny umenia na nemeckej univerzite v Prahe. Po získaní doktorátu (1928) študoval ďalšie dva roky češtinu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity, a pol roka si ešte doplňoval vzdelanie v Ríme a na parížskej Sorbonne.

Hneď potom (1931) sa oženil a usadil sa na Slovensku.

Štyri roky pôsobil ako stredoškolský profesor v Kremnici, potom síce dva roky na nemeckom dievčenskom gymnáziu v Ostrave, no znova sa vrátil na Slovensko a učil v Trnave a v Bratislave. Stýkal sa s ľavicovo orientovanou slovenskou inteligenciou, stretol sa aj s Vladimírom Clementisom.

Na hrozbu vojny a fašizmu zareagoval odchodom do exilu. Mal namierené do Veľkej Británie, no nevydarilo sa to, a tak cez Poľsko, spolu s vojenskou jednotkou Ludvíka Svobodu (ktorého učil po francúzsky), odišiel do Sovietskeho zväzu (1939), deväť mesiacov strávil v internačnom tábore, potom sa dostal do Moskvy. Tam (v rokoch 1940 – 1946) vyučoval jazyky na Prvej štátnej pedagogickej vysokej škole aj na Vojenskej vysokej škole cudzích jazykov. Vojnová evakuácia ho zaviaľala až do Taškentu a v roku 1946 sa vrátil znova Slovensko.

Popritom, že bol Óndra Łysohorsky nadaný lingvista schopný myslieť v rôznych jazykoch, bol to aj muž činu – a tak sa už v ranej mladosti rozhodol povýšiť na jazyk, rovnocenný iným jazykom, aj svoje rodné hornoostravské nárečie. Nielenže v ňom začal písať básne, ale prispôbil si aj jeho hláskoslovie a tvaroslovie. Jeho (ako ju sám pomenoval) laština – to bol vlastne nový jazyk, pri tvorbe ktorého si pomohol opavským nárečím, češtinou, poľštinou aj slovenčinou.

Po lingvistickom tvorivom čine prišiel básnický: Łysohorsky vydal v laštine svoj debut *Spiewajuco piasć* (1933). Nadšený predhovor mu k nemu napísal najvýznamnejší literárny vedec tých čias F. X. Šalda, ktorý neváhal tvrdiť: „Poesie

Ľysohorského môže byť dobrou protiváhou jisté časti dnešnej preumělkované poezie české, která se ráda uhýbá prostotě a ráda zabíhá do formálních schválností a plochých zvětralých hříček zájmu pouze efemérního a papírového.”

Nasledovali básnické knihy *Hłos hrudy* (1935) a *Wybrane wérse* (1936). Hoci Óndra Ľysohorsky vo svojich veršoch útočil na český kapitalizmus v nečeskom duchu, časť českej ľavicovej inteligencie mu to nezazlievala. Takto ústretovo zhodnotil jeho druhú knihu napríklad Bedřich Václavek: „Od obrazu přírody přechází k sociálnímu obrazu kraje a pak k celé šíři třídního boje světového... V závěru knihy vyrůstá jeho jistota, jeho jasné vidění světa ve velký a naprosto konkrétní obraz světa budoucího, rostoucího z dnešku.”

O básnickej kráse Ľysohorského poézie tieto hodnotenia veľa nehovorila, priaznivé prijatie jeho prvých kníh však potvrdzujú.

Priaznivé prijatie ho čakalo aj v Sovietskom zväze – vyšli mu tam v krátkom čase štyri básnické zbierky po rusky: *Pesňa o materi* (1941), *Zemľa moja* (1942), *Pesni o solnce i zemle* (1945) a *Stichotvorenija* (1946). Na prekladoch sa podieľali takí básnici ako Boris Pasternak, Marina Cvetajevová či Anna Achmatovová.

No hoci si za vojny vybudoval v Rusku slušné básnické renomé, v roku 1942 sa stal dokonca členom Zväzu sovietskych spisovateľov a od roku 1941 pôsobil aj vo Všeslovanskom výbore ako jeden z troch zástupcov Československa, po vojne sa musel Ľysohorsky odmlčať. Postarala sa o to jeho nacionalistická vízia.

Každý poriadny básnik má nejaký pochabý sen – ani Óndra Ľysohorsky nebol výnimkou. Nestačilo mu, že stvoril lašský jazyk – rozhodol sa, že stvorí k tomu jazyku aj národ. Sovietsky diktátor Josif Vissarionovič Stalin si s pomocou svojich nohsledov vytváral imidž génia, ktorý sa vyzná vo všetkom, bol medziiným aj autorom statí *Marxizmus a národnostná otázka* a *Marxizmus a otázky jazykovedy* (tú druhú vraj zaňho napísal vynikajúci gruzínsky jazykovedec Čikobava) – a tak Óndra Ľysohorsky využil Stalinov záujem o národnostné problémy a jazykovedu a v roku 1944 mu napísal list, v ktorom formuloval požiadavky svojho v Československu neuznávaného a utlačaného, hoci jazykovo samostatného lašského národa. Legenda hovorí, že Ľysohorskému sa dokonca podaril ešte husárskejší kúsok – vybavil si audienciu v Kremli a Stalin si ho vraj osobne vypočul. Aj keď ostaneme len pri liste, rozruch, ktorý ním Óndra Ľysohorsky spôsobil, nebol malý. Stalin posunul list na ústredný výbor komunistickej strany a ten potom vydal príkaz, aby lašskej otázke venovala pozornosť sovietska akadémia vied.

Ľysohorského lašský nacionalizmus bol neškodným nacionalizmom jedného muža a nemal u ruských vedcov nijakú šancu na úspech – aj tak však jeho krok

českú politickú emigráciu v Moskve vylakal. Čo ak by ním Łysohorsky predsa len negatívne ovplyvnil povojnovú mapu Československa, najmä pokiaľ šlo o severovýchodnú Moravu a Sliezsko?

Po vojne mu to zráтали a hneď mu dali najavo, že to s ním pôjde z kopca.

Po návrate do Bratislavy (1946) nedostal miesto na univerzite, hoci ho mal slúbené.

Najprv bol niekoľko mesiacov bez zamestnania, potom znova učil na gymnáziu (1947 – 1950), neskôr pracoval ako referent v Univerzitnej knižnici – a po februári 1948 ho obvinili z buržoázneho nacionalizmu.

Väzeniu sa vyhol možno len vďaka tomu, že sa za vojny stal v Sovietskom zväze básnickou autoritou a že aj po víťaznom februári to československí vládcovia aj ich ruskí poradcovia brali do úvahy.

(Našťastie nevedeli, že Łysohorského láska k Sovietskemu zväzu nebola slepá a že už od tridsiatych rokov má v rukopise v češtine napísaný *Karneval* – zbierku epigramov, ktoré medziiným zapárali aj do stalinskej justície.)

Po Stalinovej smrti sa jeho situácia nakrátko zlepšila a predsa len sa stal vedúcim katedry jazykov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (1955) a neskôr aj docentom nemeckého jazyka (1960).

Práve v tom období mu mali vyjsť aj dve antológie poézie. Názov tej pražskej už poznáme: *Aj lašské řeky plynu do moře* (1958). Tá bratislavská, preložená do slovenčiny, mala vyjsť v roku 1960 pod názvom *Brázdou k vesmíru*. (A básnika v nej malo potešiť aj uznanie od slovenskej literárnej vedy – Michal Chorváth vo svojom *Doslove* napíše: „Preložili sme si Łysohorského poéziu do slovenčiny, a hoci svojimi tvaroslovnými a prozodickými vlastnosťami ide o jazyky veľmi rozdielne a hoci sa prekladatelia väčšinou len viac-menej priblížili zvukovým vlastnostiam i obsahu Łysohorského poézie, vyšlo nám z toho úsilia niečo, čo nás dokonale presvedča o jej hodnote a o zisku, ktorý má slovenská literatúra z jej prekladu.“)

4

O Łysohorského príbehu som mal síce vo chvíli, keď som k nemu v roku 1958 kráčal na prvú návštevu, iba hmľisté informácie – to hlavné (že je to dobrý básnik) som však vedel. Milan Kraus mi dal už vopred prečítať fascikel jeho lašských básní.

Spolu so mnou sa vtedy vybral na návštevu k Łysohorskému aj môj priateľ Jano Lenčo, ktorý v tom čase pracoval vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v redakcii prózy. (Bol to Žilinčan ako ja, bol odo mňa o tri roky starší, a tak trochu bol aj

mojím osudom. To on, keď odchádzal do Slovenského spisovateľa, ma odporúčal ako svojho náhradníka Mladým letám – a bol to opäť on, kto aj Milanovi Krausovi poradil, aby sa s Ľysohorským obrátil na mňa.)

Keď sme vkročili do bytu Óndru Ľysohorského, uvítal nás okrem básnika i šuchot ženských šiat a očakávali sme, že uvidíme aj jeho manželku. Pani Mária Ľysohorská (encyklopédie o nej hovoria, že bola dcérou významného frýdeckého architekta Bezděka) sa však pred nami iba mihla a zmizla za dverami inej miestnosti, než bola tá, do ktorej nás uvádzal lašský bard.

V tej chvíli som ju zazrel nielen prvý raz, ale aj naposledy. Už nikdy, pri nijakej ďalšej návšteve nevyšla spoza nijakých dverí. Akoby sa skrývala.

No kto by netúžil občas sa skryť, keby žil s Óndrom Ľysohorským?

Túžbu kamsi sa pred ním skryť sme pocítili aj my dvaja, ja a Jano Lenčo, keď sme sa po tej prvej návšteve vytackali z domu, v ktorom básnik býval.

Strávili sme tam osem hodín a celý ten čas hovoril iba on a iba o sebe.

Jano Lenčo si už dal pozor, aby sa ďalším návštevám vyhol, ja som sa im vyhnúť nemohol. A vždy sa to opakovalo, vždy som si pri nich mlčky vypočul nekonečne dlhý a neprerušiteľný monológ.

Vôbec však netvrdím, že tie stretnutia boli zbytočné. Ľysohorsky mi pri nich vysvetlil význam každého tajomnejšieho lašského slova, zakrátko som sa už aj ja mohol svojim priateľom prihovárať po lašsky.

Pre konečnú podobu prekladu ten osobný kontakt už taký užitočný nebol.

Hoci bol Ľysohorsky majster viazaného verša a musel vedieť, že viazaný verš sa neprekladá otrocky, chcel odo mňa nemožné: aby aj v slovenčine boli identické slová, identické nie iba významovo, ale aj zvukovo. Len čo sa mi podarilo niečo pekne preložiť, hneď to začal kaziť. Hoci som nenávidel inverziu, ustavične mi ju vnucoval. Trval na tom, aby boli v rýmových polohách tie isté slová ako v origináli, a aby sa aj v preklade rýmovali, hoci v preklade sa rýmovať nemohli. A čo bolo najhoršie – tento geniálny lingvista vôbec nebral ohľad na živú slovenčinu.

Našťastie po celoštátnych previerkach v roku 1958 som už „nemusel“ chodiť do zamestnania v Mladých letách, a tak – keď som to s Óndrom Ľysohorským nevládal ďalej vydržať – zbalil som si svojich sedem slivák a odišiel som do Žiliny. Naš kontakt pokračoval v listoch. Vždy, keď som mal hrst nových prekladov, som mu ich posielal, a o pár dní som ich už dostával nazad aj s desiatkami pripomienok.

Tie pripomienky som sa so zaťatými zubami usiloval rešpektovať, a Ľysohorsky bol napokon vždy spokojný. Najspokojnejší býval vtedy, keď som ja bol zo svojich ústupkov najnešťastnejší.

Napriek svojej spokojnosti si však našiel ďalších prekladateľov. Rád chodieval do Kúpeľov Sliač a tam sa v ktorýsi rok (zrejme už v roku 1958) zoznámil so Štefániou Pártošovou (inak sestrou dobrého priateľa môjho otca, Tisovho obhajcu Dr. Ernesta Žabkaya, veľmi milou dámou a slušnou poetkou); inokedy zas kdesi stretol Rudolfa Skukálka – výsledkom tých stretnutí bolo, že sme napokon výber z jeho poézie prekladali traja.

Na Sliači, už dávno predtým než sme sa zoznámili, vznikla aj jeho veľká báseň *Moja odpoveď*, no z akéhosi dôvodu sa neponáhľal dať mi ju medzi prvými – poslal mi ju až v jednom z listov do Žiliny.

(Predsa len som si za ten čas, čo sme spolupracovali, získal jeho dôveru. Aj keď mal už troch prekladateľov, tie najťažšie opusy posielal mne.)

Báseň, napísanú v dňoch 21. až 24. júla 1958, tvorilo dvadsaťjeden dvanásťveršových strof, každá sa začínala veršom *Stá otázok som skúmal neprestajne*. V sedemnástej vzdal Ľudovít Štúr hold ôsmim géniom, medzi nimi aj svojmu priateľovi a prekladateľovi, ruskému básnikovi Borisovi Pasternakovi.

XVII

*Stá otázok som skúmal neprestajne.
Odpoveď mám len jednu: vďakyvzdanie.
Van Gogh – v horúčke korenisté sily.
Rilke – spev, ktorým hviezdy hovorili.
Ovídius – smutný brat môj, hnaný z vlasti.
Baudelaire – hľadel hrôze do priepastí.
Burns – z ticha hrúd sa rodil krásny hlahol.
Rodin – tá skala, z ktorej osud šľahol.
Ady – tieň diabla na červení makov.
A slza v blesku – sonet Pasternakov.
Vek s vekom. Tvorca s tvorcom. Nepodlomné
dubiská v poliach, hĺbavé a skromné.*

Práve v čase, keď som prekladal túto báseň, dostal Boris Pasternak Nobelovu cenu za román *Doktor Živago*. A hoci zdôvodnenie, ktoré jej udelenie sprevádzalo, bolo úzkostlivo apolitické a vyzdvihovalo hlavne Pasternakov lyrizmus a jeho zviazanosť s veľkými tradíciami ruskej prózy, nezaobišlo sa to bez rýchlej negatívnej reakcie Kremľa.

Boris Pasternak vyjadril svoje prvé pocity po udelení telegramom:

„Nesmierne vďačný, dojatý, hrdý, prekvapený, v rozpakoch.“

Po štyroch dňoch však podľahol nátlaku diktatúry a cenu odmietol. (Prevzali si ju až jeho dedičia v roku 1989.)

A rovnako rýchlo ako Kreml reagoval aj Óndra Łysohorsky. Dostal som od neho list, v ktorom ma žiadal, aby som verš „A slza v blesku – sonet Pasternakov“ nahradil veršom „Preč spiatočnosť ľahko zrudlých rakov!“

Tak to aj vyšlo, a neraz sme sa potom ja a moji priatelia na tej oprave zabávali.

Dnes si však myslím, že sme Óndrovi Łysohorskému krivdili. Veď on neurobil nič horšie, než urobil sám Pasternak. Dlhو čakal na chvíľu, keď mu na Slovensku vyjde kniha, a chvel sa obavami, že jej vyjdenie na poslednú chvíľu niekto alebo niečo prekazí.

Nebol ďaleko od pravdy.

Po pražskej antológii vyšla síce aj tá slovenská, no vzápätí mu ďalší úder uštedril hlavný ideológ pražského ÚV KSČ Václav Kopecký, ktorý ho uvádzal ako odstrašujúci príklad nacionalizmu v knihe *ČSR a KSČ* (1960).

Łysohorskému potom vyšla v Čechách už len jedna kniha (výber *Jediný pohár*, 1964), no ešte predtým ho v Bratislave zbavili vedenia katedry. Navyše dostal infarkt, po ktorom nasledoval jeho odchod do dôchodku (1961).

Až na sklonku života sa dožil básnickej satisfakcie – pod záštitou UNESCO mu vyšiel zobraňný spis *Laško poezija* (1988). Obsahoval všetky jeho lašské básne, napísané v rokoch 1931 až 1977.

Svet však naňho – ani predtým, ani potom – nezabudol. Jeho verše vyšli v tridsiatich jazykoch a v rokoch 1966 a 1970 patril medzi nominantov na Nobelovu cenu za literatúru.

Dožil sa aj pádu totality a po ťažkej chorobe zomrel 19. decembra 1989 v Bratislave. Urnu s jeho popolom uložili vo Frýdku.

5

Ozaj, kde mám tie listy od Óndru Łysohorského? Až teraz, keď som starý, vidím, že listy od dvojnásobného nominanta na Nobelovu cenu boli vzácnosťou, ktorú bolo treba opatrovať. Hádám sa ešte kdesi v mojej pozostalosti nájsť.

S Óndrom Łysohorským som sa po vyjdení knihy stretával už len sporadicky. Naše cesty sa nekrížovali. Ja som sa pohyboval v bratislavských kaviarňach, on sa vznášal vo svojich lašských hviezdach.

Predsa však sme ešte raz spolupracovali.

Stretli sme sa, keď Óndra Łysohorsky práve prekladal do laštiny báseň *Postrer adios* – bola to rozlúčková báseň, ktorú v noci pred popravou napísal filipínsky národný hrdina Jose Rizal, a na Filipínach sa pripravovalo jej reprezentačné vydanie v rôznych jazykoch. Óndra Łysohorsky ma nahovoril, aby som doň prispel aj ja, slovenským prekladom. Urobil som ten preklad, odovzdal som mu ho, a viac som sa oň nestaral. Nikdy som filipínske vydanie nevidel, a ani neviem, či sa v ňom popri Łysohorského preklade ocitol aj ten môj. Nestratil sa však, zaradil som ho do svojej antológie *Preklady* (1981).

No aj keď ďalšie spoločné zážitky s Óndrom Łysohorským už nemám, kniha *Brázdou k vesmíru* je zážitok nad zážitky, a preto sa k nemu musím ešte vrátiť.

Izolácia, v ktorej Łysohorsky prežil väčšinu svojho života, poznačila aj jeho dielo.

Hoci okolnosti, ktoré sprevádzali jeho básnický nástup, boli priaznivé, neskôr prišli roky utiahnutosti a písania do zásuvky. Už niekoľko jeho predvojnových zbierok ostalo v rukopise: *Skřýdltami přes mřeže* (1933 – 1938), *Ostrawsky spěw* (1936 – 1937), *Rybiorky nad Ostrawicu* (1936 – 1938). Takisto za vojny napísané zbierky *Ludstwo w powichře*, *Březy pod mračným nebém*, *Plody pustyře*, *Taškéntske sónety*, či povojnové *A věčně spjéwo zém* a *Lašsky testament*. Rovnako sa to týka aj poém *Pěsňa o matce* či *Polsky podzim*. Pri svojich návštevách som tie rukopisy opakovane vídal porozkladané v jeho pracovni – nielenže každý ležal na osobitnej kôpke, ale každý bol naklepaný na priklepovom papieri inej farby a farba sa usilovala korešpondovať s jeho obsahom: napríklad v susedstve púšte napísané *Taškéntske sonety* boli naklepané na žltom. Básnik bol zrejme dlhé roky aj svojím jediným čitateľom, čoraz viac mu chýbala spätná väzba, a úmerne tomu sa v jeho tvorbe stupňoval samolúby prístup: trčal pomaly z každej jeho metafory.

Na začiatku síce, akoby ma chcel zmiast, mi dal preložiť svoju hádam najlepšiu (a aj najpokornejšiu) báseň *Jesenné šidielko*.

Jesenné šidielko

S. Maršakovi

*Tento verš píše ľavá ruka.
Na pravej šidielko mi sedí.
V úsmeve môjho oka sledí.
Červené lístie padá z buka.*

*Kde také stvoreniatka sídlia?
Kam odletíš mi z teplej ruky?
Na zimu chystajú sa buky.
Korene nemá, čo má krídla.*

*Odletelo, zas priletelo.
Červená lútosť padá z buka.
Divoko dýcha úzke telo.
A zaplakala moja ruka.*

Moskva 31. augusta 1943

Nadchol som sa tou básňou, pochválil som aj pokoru – a autor sa iba tajomne pousmial, a potom sa už na mňa začalo valiť čosi celkom iné. Či spomenul v básni slnko alebo zem, oceán alebo potôčik, vždy to bol on.

On bol mapou sveta aj vesmíru, on bol tisícročie aj chvíľa, on bol hlavnou križovatkou dejín prírody aj ľudstva. Niežeby jeho básne boli zlé – zdali sa mi len neznesiteľne egocentrické.

Nič však už na tom nezmeníme – a ktovie, či by bez toho egocentrizmu dosiahol Óndra Łysohorsky také básnické výsledky, aké dosiahol.

Aj v *Taškentských sonetoch* bol osamelo sa týčiacim stredobodom vesmíru:

Hora a krty
G. Leonidzemu

*Zmocnel som tak, že nič ma nepodlomí,
do vlny piesne sa mi všetko vlieva,
či na život mi siahnu blesky, hromy,
či mierna noc ma do tmy rozospieva.*

*Zmocnel som tak, že podobám sa hore,
som kdesi v oblakoch aj v hĺbkach zeme.
Z mojich brál šumia sosny v smutnom chóre
k vám, vlčie maky, šachty, polia nemé.*

*Dolinu rozrýva krt vedľa krta,
v podzemnom šere každý chodby vrta,
krtinec každý Lysou horou chce byť.*

*Pokorná hora s mrakmi vôkol čela
sa zatiaľ musí krutým mrazom prebiť
a večné pravdy rodí osamelá.*

Taškent 17. januára 1942

No predsa bolo v iných sonetoch tohto cyklu relatívne najmenej egocentrizmu. Akoby sa to exotické prostredie, kde vznikali, zaslúžilo aj o zvrúcenie básnikovho vzťahu so ženou:

*Ty mierna družka
Nine Nikolajevne Sokolovovej*

*Ty mierna družka mojich temných rokov,
hriech by bol obísť bez jedného slova
subtilnosť tvojich nenáročných krokov
deň za dňom pri mne. Hoci bez domova,*

*boháčmi sme v tom tichu v ére revu
a nečakáme na úlavu z neba,
keď večer dožičí mi chvíľku spevu
a ty si v rade vystojíš kus chleba.*

*Bez teba či by vznikli tieto listy?
Dnes každý hraničný stĺp krvou mokne
a na vyhnančov sa aj vtáky menia.*

*Beda, čo dám ti, ty môj tieň. Tieň čistý
ako kvet, ktorý opatruješ v okne,
ako lúč, čo mi svieti na písmeňá.*

Taškent 20. januára 1942

V *Taškentských sonetoch* nájdeme nielen inú hierarchiu motívov, ale občas aj trochu záhadnejšiu metaforu, než je u tohto básnika bežným zvykom. Nad básňou *Slniečnica* sa môžeme dokonca aj zamyslieť – kto je tou slnečnicou, ak by ňou nebola iba slnečnica na obraze? Naozaj je aj táto báseň o básnikovej žene? Nestretol na návšteve v priateľovom ateliéri aj nejakú inú, ktorej obraz mu neschádza z mysle? Łysohorsky nevzbudzoval lásku. Nielenže odpudzoval kritikov (Milan Šútovec ho nazval „tým najzbytočnejším básnikom“), ale pravdepodobne ani v mladších rokoch nebol príťažlivý ani ako muž. Bolo by možné, že by aj on mal svoje intímne tajomstvá? Ťažko. Aj táto úvaha bola asi zbytočná.

Slniečnica

M. Sarjanovi

*Sem k tebe. Do tých tvojich vrátok. Z ruchu
električiek. Tu príroda má stánok.
Lastovičky. Tieň padá na žeruchu.
Mostík a voda. Vŕby a ich spánok.*

*Neopatrný krok na vetvu suchú.
No kráčam ďalej ľahko ako vánok.
Tvoj obraz celý deň som videl v duchu.
Čakal som večer ako kosec džbánok.*

*A večer prišiel. Pri tebe som zase.
A voľne dýcham. Mizne to, čo tiesni.
Nad lúkou hudba koníkov sa trasie.*

*Za obzor klesá slnko. Zlatá vlna.
No ty aj v noci rozpáliš ma k piesni,
ty slnečnica moja slnka plná.*

Taškent 29. júna 1942

A stihol si v týchto sonetoch všimnúť občas aj pekné detaily, hoci nesúviseli s jeho osobou:

Taškent na predjarí

*Predjarné dni už do topoľov šibú,
aleje z mesta vykročili k horám:
v ďalekých perspektívach ešte horia
ladové štíty ohňom bez pohybu.*

*Podobné smutnej vdove mesto s nehou
do púšte hľadá, dokorán má brány.
Nad tichom striech sa s krikom nesú vrany
pod modravosťou neba hodvábného.*

*A v holých vetvách už hlas jari krúži.
Sneh v horách tají pod sebou šum vody:
v kaskádach zo skál skočia biele stáda.*

*Zo sivej vdovy, pozri, deva mladá,
čo v hnedých rukách nesie plné plody,
v jej čiernych vlasoch blčí veniec ruží.*

Taškent 24. januára 1942

Taškentské sonety ma upútali hneď pri prvom čítaní – a dodnes ich ako prvé odporúčam každému, koho chcem presvedčiť o kvalitách Ľysohorského poézie.

6

No vidím, že zabúdam zoznámiť čitateľa s Ľysohorského laštinou.

Príležitosťou na to môže byť napríklad báseň *Benátske mosty*. (Jej hudobnosť aj vizuálnosť ocenil a báseň do ruštiny preložil Boris Pasternak.)

Wénecyjske mosty

*Jak kočky po dlhým číhaňu
vyšvihly se mosty k skoku
nad kanaľem w zadumaňu
od gotyky k baroku.*

*Jejich strakate hřbety
na věky usternuły,
mjeňawe sylhuety
hodzaju na schody a koły.*

*Kajś teskňo persty po strunach.
Wesłowani gondolijera.
Most hodzo ćeň po balkonach
a přepuščo gondolu do šera.*

*Gdo kajśi na koho čeko?
Zawřela se bahenina
jak se zawře čišina měkko,
kěj odbije wečerňo hodžina.*

*Pasu se břydke ščury
na odpadkach, co utonuły.
Terčo palacow mury
a plesniwe schody a koły.*

*Pro koho stojo jak posty?
Drama se downe dohrało.
Jak na sceně čihaju mosty
w dźiwadle, kěre věky přespało.*

Prirodzene, že som ju nemohol obísť ani ja, keď som si v roku 1958 vyberal, čo z Łysohorského preložím do slovenčiny.

Benátske mosty

*Nie mačky v strehu zdĺhavom –
mosty sa vyplli k skoku
nad zadumaným prieplavom
z gotiky ku baroku.*

*Ich pestré chrbty vystreté
stúpili – sú navždy, ako boli.
Poznať ich po siluete,
hodenej na schody a koly.*

*V tme struna vzlyká od bólu.
Zábery vesiel – a zas tóny.
Most pustil do tmy gondolu
a hodil tiene na balkóny.*

*Čaká tam niekto niekoho?
Zavrel sa kanál, rozčerený
ako tá tíš, keď oblohou
dozníeva echo po večierni.*

*Potkany brázdia výkaly
a pomyje tam na dne vody.
Z palácov trčia portály
a plesnivé koly a schody.*

*Kto núti ich stáť vznešene?
Dávno je po hre. Prázdna sála.
Len mosty striehnu na scéne,
čo celé veky predriemala.*

Moskva 1. júna 1943

7

Nie iba pod touto – pod každou Ľysohorského básňou nájdeme dátum. Aj tie dátumy potvrdzujú jeho úctu k vlastnej tvorbe – no máme mu to vyčítať? Veď vďaka dátumom si ešte lepšie uvedomíme, ako prežíval pohnuté časy druhej svetovej vojny a svojho ruského exilu. Ľysohorsky nie je básnik, ktorý by sa vyhýbal spoločenskej téme – naopak, od prvých ostravských básní ju vyhľadáva, inak by sa len ťažko mohol hlásiť ako k svojmu vzoru k Petrovi Bezručovi. Nevyhýbal sa teda ani téme vojny a vojnového utrpenia – a predsa! Čím bola druhá svetová vojna ukrutnejšia, tým väčšiu potrebu mal písať aj básne, v ktorých si budoval iný svet, uprostred

vojny svet predvojnový, uprostred vonkajšieho chaosu svet vnútorného pokoja. Či lepšie povedané: svet na rozhraní pokoja a nepokoja – ako tie mačacie mosty na rozhraní nehybnosti a skoku.

Platí to aj o téme Bratislavy. Kým žil v Bratislave, budoval si v poézii svet, v ktorom Bratislavu obchádzal. A čo sa stalo v exile? V Taškente, kam ho zahнала evakuácia, sa síce nebránil, aby mu do básne vnikla orientálna inšpirácia (veď napokon aj tá akoby bola z iného sveta), no ani tam ho neopustil sklon byť v básni niekde inde než v skutočnosti – a zrazu jednu zo svojich najkrajších taškentských básní venoval Bratislave. Štvordielnu formu sonetu využil na to, aby ním nechal defilovať štyri čiastky roka. Jediné plátno – no máme pred sebou ako na dlani celý bratislavský rok.

Bratislava

*Lad puká. Jar sa skláňa ku Dunaju.
Jelše sú zeleňou zas pofrkane.
Teplý dych vane v pastelovom ráne.
Gaštany pučia. Vtáci pribúdajú.*

*Skala. A sivý hrad, čo prečnieva ju.
Poludnie leta. Táčňa mesta. Na nej
farebné plody – pestré požehnanie.
Obloha žehná zvlnenému kraju.*

*Cigánska pieseň. Večer. Víno. Džbány.
Už z viníc vezú hrozno. Siedma bila.
Pohorie dýň. Vzduch vonia po ovocí.*

*A zima. Noc. Je posvätená chvíľa.
My dvaja. Dole Dunaj zadumaný
odvádza vlny do neznámej noci.*

Taškent 26. januára 1942

Je možné, že by som sa už nikdy nevrátil k spomienkam na svoje stretnutie a spoluprácu s Óndrom Eysohorským, keby ma na to nevyzvala múza, ktorej požičal svoje meno aj podobu profesor Motoki Nomachi. Ten mi totiž, po výmene prvých kontaktných mailov, 3. júna 2010 napísal:

*Dear Mr. Lubomir Feldek,
thank you very much for your e-mail. I was sick and could not write to you earlier.
Though I understand Slovak, my competence in this language is fairly poor, so I decided to compose a letter in English.*

Yes, I am now interested in Óndra Eysohorsky. And I am particularly fascinated by the fact that his poetry is being translated into Slovak. Having returned to Czechoslovakia, he could not write, to the best of my knowledge, in Lachian until 1958 since all this could be easily interpreted as a sort of "separatism".

In this regard, I have several questions.

My first question is concerned with the overall intention of this translation.

His Lachian language, as far as I know and Eysohorsky himself wrote, is not, to say the least, altogether incomprehensible to the speakers of Slovak, Czech and Polish. So could you please enlighten me on the reason of the translation into Slovak? I guess, a translation into German or English or French would be more fitting from the point of view of propagating the poet's works.

My second question is about Eysohorsky's position.

So far as I remember the government of Czechoslovakia believed that Óndra Eysohorsky was a dangerous person because of his activities, especially after his return from the Soviet Union. So even if he is a great poet, being translated into some Western European languages, it might be not be feasible to translate his works in Central and Eastern Europe. Did you have any concerns about translating his poetry into a Slavic language? So did you have any problem with the idea of translation?

Finally, I am interested in how the publication of his poetry in Slovak was received by the public.

These are a few questions that came to mind on the occasion of the publication of your translation.

Thank you for your masterful translation of Japanese poetry into Slovak. I wish you good luck in your future creative endeavors.

Best regards,

Motoki Nomachi

Prečítal som si ten mail, potešil ma záujem vynikajúceho japonského slavistu pána profesora Motoki Nomachiho o moje informácie, potešilo ma aj to, že pozná výber z japonských päťverší *Kvety vln*, ktorý som preložil v spolupráci s Viktorom Krupom (hoci na Slovensku o ňom nevie takmer nikto, pretože vyšiel iba ako nepredajná prémia Kruhu milovníkov poézie, Slovenský spisovateľ 1985) a stala sa podivuhodná vec. Chcel som napísať pánu Nomachimu stručnú odpoveď, rozrástla sa však na celú esej. Z vďačnosti za inšpiráciu dávam eseji názov *Odpoveď profesorovi Motoki Nomachimu*.

(Pod druhou polovicou názvu *Stretnutie s Óndrom Lysohorským* a v skrátenej podobe vyšlo v časopise *Tvorba*, 2011, č. 1, s. 7 -15.)

THEO H. FLORIN

Theo H. Florin (1908 – 1973), vlastným menom Teodor Herkeľ, básnik a publicista. Od roku 1932 žil v Novom Sade, v rokoch 1934 – 1940 v Paríži, počas vojny pôsobil aj ako úradník exilovej vlády v Londýne a redigoval exilový časopis *Nové časy*. V rokoch 1945 – 1948 pracoval v diplomatických službách v Paríži a Washingtone, neskôr bol osobným tajomníkom ministra zahraničných vecí Vladimíra Clementisa, v roku 1950 ho zatkli a tri roky väznili. Po prepustení žil ako dôchodca v Dolnom Kubíne, spolupracoval na príprave Hviezdoslavovho Kubína a vydával bibliofílie. Aj jeho príbeh potvrdzuje, že slovenskí spisovatelia by sa mali na sto honov vyhýbať politike – ešte nijakému nepriniesla trvalé šťastie.

Môj priateľ Theo

Dostal som od milých dám z agentúry COMM scenár na predvianočný večierok a v ňom takúto otázku: „Vaša žena o vás hovorí ako o archetypálnom heterosexuálovi.“ Hneď som mal naporúdzi odpoveď: „Je to tak.“ „Ale veľa veľkých básnikov

milovalo mužov, nie je to zaujímavé?“ bola ďalšia otázka. A v tej chvíli sa mi vyrojili spomienky na dobrého priateľa, básnika Thea H. Florina, ktoré si nechcem zobrat do hrobu.

Tvrdošín, odkiaľ pochádza moja žena, je na skok od Dolného Kubína, kde žil Theo, a tak sme sa s ním počas našich oravských pobytov často stretávali.

Theo bol príjemný, neobyčajne vzdelaný a pôvabne výstredný človek. Aj na staré kolená nosil dlhé vlasy, za aké v tom čase tajná polícia prenasledovala mladých rockerov. So svojou homosexualitou sa netajil, ba rád o nej rozprával: „Keď som žil v Paríži, miloval ma Cocteau. Mal som po ňom aj dediť, ale napokon mi dedičstvo vyfúkol ten svinár Jean Marais.“ Keď sme sa raz na jeseň prechádzali po už pustých brehoch Oravskej priehrady a ja (ako vtedajší otužilec) som dostal chuť sa okúpať, vytrhol potom Theo mojej žene z ruky uterák a vrhol sa ku mne s nadšeným výkrikom: „Oľga, dovoľ mi ho poutierať!“

Theo bol nielen básnik, ale aj diplomat. Bol tajomníkom Vladimíra Clementisa – a za vojny, počas Clementisovho parížskeho a londýnskeho exilu, asistoval pri jeho protestoch proti rusko-nemeckému paktu a proti Stalinovmu útoku na Fínsko. Nie že by som ospravedlňoval Clementisovu účasť v Gottwaldovej vláde – ale zas: koľko ľudí z komunistického tábora sa dokázalo otvorene postaviť proti Stalinovi? Zrátame ich na prstoch a všetci si tým podpísali rozsudok smrti.

Keď nadišla chvíľa Stalinovej pomsty a začal sa pripravovať bábkový proces s buržoáznymi nacionalistami, Clementis, ako minister zahraničných vecí, bol práve na zasadnutí OSN v New Yorku a Theo H. Florin, ktorý tam bol s ním, na to spomínal:

„Dostal som správu, čo sa chystá, a na kolenách som ho prosil, aby sa nevracal. Ale Lída, jeho žena, ktorá prišla za ním, aby ho priviedla nazad do Prahy, mu povedala: ‚Snad nebudeš veriť Theovi? Vždyť se na něj podívej – vždycky to byl blázen.‘“

Clementis poslúchol svoju krásnu ženu (ktorej, žiaľ, chýbala intuícia), a tá ho priviedla rovno pod šibenicu. Aj Theo sa vrátil a za svoje varovanie si odsedel tri roky.

Nuž, niekedy by aj heterosexuál urobil lepšie, keby si dal poradiť od homosexuála.

(Vyšlo v *Sme*, 7. januára 2009, potom v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2010.)

JÁN KOSTRA

Ján Kostra (1910 – 1975), básnik, prekladateľ a esejista. Po štúdiu kreslenia a architektúry v Prahe redaktor, dva roky šéfredaktor Kultúrneho života, od roku 1956 sa venoval iba literatúre. Za vojny použil pri niektorých zbierkach pseudonym Ján Medník.

Spomienky z kufra

Spomienky na Jána Kostru som už roztrúsil kade-tade, stačí len zopár ráz správne siahnuť do kufra a esej hravo porastie.

Jedna z nich je napríklad utrúsená aj v šiestej kapitole eseje, v ktorej som opísal svoje básnické začiatky. Esej sa volá *Ako* (vyšla v knihe *Homo scribens*, 1982), ale spomienke na Jána Kostru, ktorú v nej nachádzam, dávam iný názov (podobný názvu celej eseje) – vnukla mi ho sama tá spomienka.

(Prvá spomienka z kufra)

... píšem iba o tom, čo mi umožňuje uvažovať o písaní. No či literatúra tých čias, alebo aspoň to, čo sme vtedy písali my sami (t. j. v päťdesiatych rokoch ja a môj priateľ Jano Lenčo, druhý hrdina tejto spomienky) súvisí nejako so skutočnosťou, že sme posielali telegramy k meninám takým významným osobnostiam, ako bola napríklad anglická kráľovná Alžbeta, alebo že sme dohodli portrétovanie známeho slovenského herca u nemenej známeho slovenského maliara? O čosi priamejši súvis s literatúrou je v ďalšom z našich početných telefonických žartov: objednali sme pod Kostrovým menom zhudobnenie ktorejsi jeho básne u významného skladateľa. A Ján Kostra si veru takúto našu pozornosť zaslúžil! Keď sme jedného večera kráčali po Leningradskej (dnes Laurinskej) ulici a venovali sa ďalšiemu svojmu obľúbenému žartíku, prekvapujúcemu zavytíu, obrátil sa krok pred nami vážne sa tváriaci muž (vždy sa tváril vážne, hoci jeho zmysel pre humor nebol malý): Ján Kostra. Poznal nás už a pozval nás do nočného baru v Carltone. Zaplatil nielen vstupné a celý účet, ale i vrátnika štedro odmenil za to, že nám dvom požičal kravaty, bez ktorých bol vstup nemožný. Z baru nás pozval k sebe, do vily na Timravinej ulici

– obýval ju celú práve vtedy tuším iba sám a bolo mu vo vile otupno. Sťažoval sa, že mu nemá kto kúriť – zjednali sme sa za kuričov. Na realizáciu tohto užitočného dohovoru neprišlo. Zato iný detail tejto nočnej návštevy zanechal stopu v mojej duši: Ján Kostra nás pri prechádzke vilou doviedol i do miestnosti, v ktorej nebolo nič, iba uprostred veľký (aj v neskorších časoch povestný) kufor, plný popísaných papierov a papierikov. „Toto by sme spálili hneď zajtra,“ navrhol som ako budúci zamestnanec. Vedel som, pravdaže, že je to básnický kufor, ale mal som v tých časoch vo zvyku páliť po sebe písomnosti, akosi sa mi nič napísané nezdalo vhodné na dlhodobé skladovanie. Ján Kostra môj návrh zamietol. „Ja nepíšem zbierky. Ani jednu zbierku som ešte nenapísal. Vyťahujem ich už napísané z tohto kufra.“ „Ja zase všetko, čo napíšem a nedokončím, pálim. Človek má čisto,“ usiloval som sa poučiť ho. Ján Kostra znova pokrútil hlavou: „Prídete raz na to, že je to nerozumné.“ (Prišiel som na to odvtedy už viac ráz. A iste ešte viac ráz na to prídem.)



Ján Kostra so svojou vtedajšou manželkou Hanou Ponickou v Prahe počas druhého zjazdu čsl. spisovateľov (LA SNK)

(Druhá spomienka z kufra)

Druhú spomienku z kufra nachádzam v rozhovore *Sedem otázok*. Chcel mi ich (ale nestihol) ešte zaživa položiť Vinco Šikula. Našla ich vo Vincovej pozostalosti jeho žena Anička, priniesla mi ich a ja som mu na ne odpovedal posmrtné. Pri jednej z odpovedí som sa celkom nevdojak dostal aj k Jánovi Kostrovi: hodilo sa mi zacitovať v nej jeho aforizmus.

V. Š.: *Lubo, priblížil si svojimi prekladmi slovenským čitateľom toľko hodnôt z iných literatúr, že ja, ktorý som nepreložil nič, lebo neviem „z reči do reči“, môžem len ticho obdivovať. Možno by som mohol i pochváliť, lebo poznám každú tvoju – aj prekladovú – vetu. Správnejšie by bolo verš, slovo-hračku. Lebo si pamätám aj to, čo si uverejňoval ako prekladateľ v Mladej tvorbe, a aj tvoje nedávne preklady od Morgensterna – aby nebola otázka dlhšia než tvoja odpoveď – až po Rimbauda.*

L. F.: Bud' rád, Vinco, že si neprekladal. Stihol si napísať, čo si mal napísať. A ak mal pravdu Jano Kostra, ktorý hlbokým, vážnym hlasom občas hovorieval „*neprekladaj, nebudeš prekladaný*“, potom si prekladaný aj vďaka tomu, že si nebol prekladateľ. Žartujem. Kto už by mal byť prekladaný, ak nie ty, Rudo Sloboda, Jano Ondruš? Tak to vidíš. Si aj po smrti stále medzi najlepšími. A stačilo písať, nemusel si preložiť ani krížom slamy.

(Tretia spomienka z kufra)

Tretiu spomienku som našiel hneď vedľa druhej – v odpovedi, ktorú som dal nebohému Vincovi Šikulovi na ďalšiu otázku.

V. Š.: *Vieš čo, Lubo, niekedy sme mali aj smolu. Smola bola napríklad aj v tom, že sme sa narodili nie iba v jednom roku, ale aj v tom istom mesiaci. Mne aj dnes pripomínajú, čo sme vyparátili – kedysi totiž bolo samozrejmosťou, že spisovateľ vyparatil nejakú hlúposť, neraz iba preto, aby si ho mali ľudia prečo pripomenúť, no nám dvom zakázali chodiť na besedy s čitateľmi, ba chceli nám zakázať chodiť i do klubu spisovateľov, hoci bol umiestnený v budove, v ktorej sme pracovali. No a teraz čo...?*

L. F.: Nemýliš sa, Vinco, naozaj si tú našu výtržnosť ľudia dodnes pripomínajú. Nedávno som sa zoznámil s človekom oveľa mladším než my, volá sa Peter Ilčík, je

to synovec Jána Kostru. Celý večer sme si recitovali Kostrove verše. Zistil som, že ešte stále viem spamäti povedať kusisko z básne *Už smútok preteká*:

*Už smútok preteká okrajom všetkých nádob
a človek uteká nadarmo, hoci za hrob,
i tam ho dostihne šialený sykot stroja.
Zachráň sa, ako vieš, úbohá duša moja.
Na inú hviezdu snáď, na inú planétu,
do inej podoby, do zvera, do kvetu?
Jedno je, jedno je, hľadať si domov iný,
na sídla človečie dolahli ťažké stíny.
Už nikdy, nikdy viac ich vrstvu neprerazí
prúd stúpajúcich dúh. Na rumovisku skazy
plaz bude šafáriť ponuro do vekov
v sklepeniach zloby a hnevu a nárekov.
Čo ešte ostáva, je poézia vína!
Bud' pozdravená, svätá zeme hlina,
za zázrak viničný, za strapce opojné,
za búrku v mieri a za mier vo vojne...*

Zase sme pri víne. Tak sa patrí v rozhovore s tebou. A aj s tým Petrom Ilčíkom sme sedeli pri víne, a on si zrazu zaspomínal, že ako mladý muž sa v lete v roku 1986 zatúlal do čítárne U červeného raka a počúval nás, ako si dobre naladení robíme žarty z ministra kultúry, a od tej chvíle má v duši pocit slobody... Takže kde bola chyba?

(Štvrtá a ďalšie spomienky z kufra)

Ďalšie spomienky sa mi vynárajú dezorganizovane – ale možno práve preto patria k najkrajším.

Keď som mal štrnásť rokov, poslal som svoje básne do Kultúrneho života a jednu z nich – *Pieseň radosti* – mi naozaj uverejnili. Ale ešte predtým mi riaditeľ žilinskej školy, do ktorej som vtedy chodil, – bola to Nižšia stredná škola na Zaymusovej ulici a riaditeľ sa volal Ján Janko – prišiel povedať, že volali z Bratislavy, z redakcie Kultúrneho života a zisťovali si, či naozaj existujem. „Potvrdil som im, že existuješ

a že si práve vyhral súťaž na hymnu našej školy.“ Bolo to naozaj tak – hymnu školy som napísal na melódiu piesne Isaka Dunajevského (v slovenčine sa začínala slovami *Lahko je na srdci tomu, kto spieva*) a museli sa ju, chudáci, naučiť všetci žiaci – dodnes mám výčitky svedomia, že som ich donútil na slávnostiach a pochodových cvičeniach vyspevovať:

*Kdekoľvek stojíme, na poli, v škole,
cestu si razíme pesničkou vpred!
Sme mladá armáda nezlomnej vôle,
s úsmevom na perách budujeme svet...*

Aj riaditeľ školy Ján Janko sa teda zaslúžil, že *Pieseň radosti* mi onedlho vyšla v Kultúrnom živote. Nevedel som však vtedy a nevedel som ani dlhé roky potom, kto bol ten záhadný telefonista z redakcie Kultúrneho života.

Až keď sme sa spriatelili tak dobre, že sme sa (ako svadobní svedkovia) dostali dokonca s Jánom Kostrom a jeho ženou Milkou do rodiny, prezradil mi zrazu, že to telefonoval on ako vtedajší šéfredaktor Kultúrneho života.

„Tie tvoje básne mali dokonalý rytmus, rýmy, metaforu – bál som sa, aby sme sa nestali obeťou podvrhu.“

Vďaka tomu, že sa moja existencia potvrdila, som sa potom stal najmladším socialistickým realistom už nie iba v školskom, ale aj v celoslovenskom meradle – pozvali ma v roku 1951 dokonca aj na školenie do Budmeríc. (Otec mi vtedy povedal: „Nezakazujem ti tam ísť, len aby ťa to neskôr nemrzelo“ – a podobnú vetu hovorí s veľkým úspechom aj dnes, ako divadelná postava v hre *Stalin v Žiline*.)

&

Rád som Jana Kostru navštevoval a rád som ho celé hodiny počúval napríklad aj vtedy, keď ma portrétoval. Bol to totiž aj výborný maliar a práve mňa si rád pozýval ako model. Pomohol som mu pri tom vždy vypíť celú zásobu vína.

A pretože neboli nablízku ženy, porozprával mi vždy aj nejakú nemravnú príhodu.

Najviac sa mi páčila tá, ako v čase – keď študoval v Prahe – chodievali slovenskí študenti na majálesy.

„Kazo Bezek mal z nás všetkých najlepši privát – býval v nádhernej vile, do ktorej areálu sa vchádzalo starobyľou železnou bránou. Patrila však k tomu aj povinnosť ustavične so sebou nosiť obrovský železný kľúč. Ten kľúč si teda Kazo

Bezek brával so sebou aj na majálesy a mal ho pri sebe aj počas tanca. A my ostatní, keď sme videli, ako rady s ním dievčatá tancujú, sme si vždy, keď sme šli niektorú požiadať do tanca, ten kľúč od neho požičiavali. Všetky Česky najradšej tancovali s nami Slovákmí.“

Ktovie, či sa v tom kľúči básnika Kazimíra Bezeka, autora *Valpurginej noci*, ne-skrýva aj kľúč k záhade, prečo sa takmer každý Slovák, čo študoval vtedy v Prahe, vrátil odtiaľ aj s českou manželkou.

&

Niektoré ďalšie spomienky uchovala zas pamäť mojej ženy. Keď som ju ešte ako študentku začal vodiť do klubu spisovateľov, zapamätala si napríklad Jána Kostru, ako sa práve chystal opustiť klub a vyraziť do zimnej noci. Obliekol si už kožuch, no ešte postával pri vešiaku a hľadal baranicu. Na klubovom vešiaku viselo niekoľko rovnakých baraní, všetci starší spisovatelia si chránili v zime svoje hlavy rovnako, iba my mladší sme chodili s holými hlavami. Nečudo, že si Ján Kostra pomýlil cudziu baranicu so svojou, a ako si ju nasadzoval, ozval sa od jedného zo stolíkov hlas Štefana Žáryho: „Nie dost, že si mi zobral ženu, ešte mi berieš aj baranicu.“ Ján Kostra totiž vtedy žil s Hanou Ponickou, ktorá bola predtým manželkou Štefana Žáryho.

&

Ale hlavne si ja aj moja žena často spomíname na obdobie, keď už sa v Janovi Kostrovi zahniezdila choroba. Rozhodli sa vtedy – on a Milka Lopašovská, s ktorou žil na sklonku života – že sa vezmú, a to vo všetkej tichosti, doma v obývačke, len za účasti sobášneho úradníka a dvoch svadobných svedkov: boli sme to my dvaja.

V najbližšie leto, už ako naša rodina, si potom Jano a Milka urobili výlet na Oravu. Presvedčili sme ich vtedy, že si rozhodne musia pozrieť aj expozíciu sakrálnej plastiky na Slanickom ostrove, ale veľká loď Oravskej galérie, o ktorej sme si mysleli, že by nás tam mala dopraviť, kotvila opustená pri brehu – kapitána nikde.

Moja žena a Milka ho šli pohľadať do najbližšej krčmy a ja som zatiaľ postával s Janom pri lodi a poskytoval som mu rôzne informácie – medziiným sa odo mňa dozvedel aj to, že hĺbka vody medzi brehom a Slanickým ostrovom je osemnásť metrov.

A vtom už prichádzali naše ženy s tackajúcim sa kapitánom.

Jano Kostra sa musel preľaknúť, už keď ho uvidel z diaľky, ale nedal na sebe nič znať. Zrazu však kapitán namiesto na veľkú galerijnú loď nastúpil do motorového člna kotviaceho vedľa nej a vyzval nás, aby sme ho nasledovali. A bolo jasné, že na

sedačky člna sa síce horko-ťažko pomestíme, ale nohy budeme asi držať vo vzduchu, pretože takmer s hladinou splývajúci čln je po daždi plný vody. Vtedy sa Jano Kostra prelakol po druhý raz, svoje obavy už neskrýval a zdvorilo odmietol nastúpiť:

„Ďakujeme vám za ochotu, ale rozmysleli sme si to.“

„A prečo?“ čudoval sa kapitán. „Veď vaša pani hovorila, že neodídete z Oravy, kým si nepozriete náš ostrov umenia.“

„Pozrieme si ho – ale až niekedy inokedy.“

„A prečo nie teraz?“

„Pretože Ľubo mi práve prezradil, že je tu osemnásťmetrová hĺbka a ja som si dnes obul iba ľahké poltopánky. Prídeme, keď bude lepšie počasie.“

„Ojoj!“ smutne zvolal kapitán. „To tu bolo naposledy pred dvadsiatimi rokmi. Vy už neprídete nikdy.“

A hoci bol namol opitý, nemýlil sa. Kostrovci odišli a na Oravu sa už nevybrali nikdy. Jano Kostra zomrel 5. novembra 1975. Dobré si to pamätáme aj preto, že presne o rok, 5. novembra 1976, sa narodila naša dcéra Anička.

ANTON HABOVŠTIAK

Anton Habovštiak (1924 – 2004), jazykovedec a spisovateľ. Okrem vedeckých diel vydal aj niekoľko rozprávkových kníh.

Spomienka v srdci

Aj keď som sa s pani Katkou Habovštiakovou stretol už na Vysokej škole pedagogickej (robil som u nej skúšku z dejín spisovnej slovenčiny), moja spomienka na Antona Habovštiaka sa začína až knihou *Oravské nárečia*. Z nej som si ho obľúbil už vtedy, keď som ho ešte osobne nepoznal. A nielen ja, ale aj moja žena – ako inak, veď je to Oravka, „Tvrdošanka“. Nuž aj ona vždy rada siahala po tej knihe a vedela oceniť, ako presne je v nej zaznamenané i jej rodné nárečie.

A nielen presne, ale aj krásne. V tej knihe je zachytená nielen reč, ale cez reč i duša Oravy, jej múdrosť i cit, jej realizmus i fantázia, jej lyrizmus i humor. Aj

teraz – hoci tú knihu nemám práve v tejto chvíli po ruke, z nej môžem z hlavy uviesť ukážku, len si ju musím, aby som nič nepokazil, overiť u svojej ženy. „Píšem o Antonovi Habovštiakovi, povedz mi, ako je to správne – cminter, či cmintier?“ pýtam sa jej. „Cminter,“ odpovedá, a hneď vie aj ona, kam mieri moja spomienka, aj ona bez váhania a spamäti cituje z knihy *Oravské nárečia*: „Cminter by sme už mali, môžeme začať pochovávať. Porozprávala Anna Baračková z Tvrdošína.“

Keď si niekoho obľúbime z knihy, túžime ho spoznať aj osobne. Obaja, moja žena i ja, sme sa teda veľmi potešili, keď sme sa s Antonom Habovštiakom napokon aj zoznámili. Kedy a kde to bolo? Najskôr na jednom z tých bratislavských „stretnutí Oravcov“, niekedy v šesťdesiatych rokoch, a odvtedy sme boli priatelia. Nestretávali sme sa nejako často, ale vždy, keď sa nám to podarilo, hoci len na ulici, mali sme sa aj hodinu o čom porozprávať. Orava, slovenčina, rozprávka – to boli naše najobľúbenejšie témy. A vždy som si z tých rozhovorov s ním odniesol niečo na celý život.

Spomínam si, napríklad, ako sme si raz podebatovali o oravských buchnátoch. „Keď bola moja žena malá a niečo vyparatila, mama ju za to vypunčovala. Čo vy na to? Nepriputovalo to slovo punč do tvrdošínskeho nárečia až odkiaľsi z Indie, zo sanskritu?“ vyrukoval som naňho so svojou odvážnou teóriou. „Priputovalo,“ zasmial sa profesor Habovštiak, „ale okľukou. Na Oravu ho priniesli Amerikáni.“

Aj Amerikáni bola jedna z tém, o ktorej vedel pútavo rozprávať. Pútavo a vrúcne. Veď i jeho otec bol Amerikán. Slzy musel mať v očiach každý, kto videl dokumentárny film, v ktorom Anton Habovštiak spomína na ten okamih zo svojho detstva, keď jeho otec stál, po návrate z Ameriky, zrazu na prahu. Aj my, hneď potom, ako sme si ten film pozreli v televízii, sme mu museli zavolať a zablahoželať – a, žiaľ, bol to jeden z našich posledných rozhovorov. Niet pomoci, na každého sa vzťahuje tá neúprosná veta z knihy *Oravské nárečia*: „Cminter by sme už mali, môžeme začať pochovávať...“

Ale spomienka na takého človeka, ako bol Anton Habovštiak, tá sa nepochováva na „cminteri“ – tá sa ukladá v srdci.

(Napísané pre knihu HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KOVÁČOVÁ, A. (zost.): *Anton Habovštiak v spomienkach*. Dolný Kubín, Oravská knižnica Antona Habovštiaka 2009.)

MILAN KRAUS

Milan Kraus (1924 – 2006), básnik, prekladateľ a redaktor. Pôvodným povoláním evanjelický teológ. Toto povolanie však opustil a od roku 1952 bol redaktorom, vedúcim redaktorom a zástupcom šéfredaktora vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ.

Milan Kraus – génius nenápadnosti

(20. augusta 1924 v Tisovci – 8. augusta 2006 v Považskej Bystrici)

„Ale či nebýva nejednen básnik priam zasypaný kvantom svojho vlastného diela? Isteže vädnú listy aj na strome poézie a zráža ich vietor – čas. Mnoho je básnikov a i oni musia bojovať o miesto na slnci. Lenže k tomu dopomáha len najživšia časť ich diela.“

Milan Kraus

„Ale všetko toto sú len zlomky poznania,“ tvrdí v najživšej časti svojho diela, v básni *Zlomky*, Milan Kraus – a sám mi takto odkiaľsi z večnosti radí, ako mám uchopiť esej, ktorú si objednal pre Tvorbu Julo Vanovič. Veď Milana Krausa som naozaj poznal iba zlomkovito. A ktovie, či sa o to nezaslúžil aj on sám – či sa aj on nedával každému poznať iba takto. Ak totiž uveríme básni *Zlomky* – aj on sám poznával svet týmto spôsobom, bol to jeho nenápadný ľudský aj básnický program.

1

Prvý zlomok – Milan Kraus sa iba mihne pred mojimi detskými očami ako nový kaplán. Chvíľu ma učil náboženstvo – muselo to teda byť ešte pred víťazným februárom, v príme žilinského gymnázia. Potom náboženstvo z vyučovania zmizlo, spolu s ním zmizlo aj gymnázium – a rovnako nenápadne, ako sa objavil, zmizol zo Žiliny aj Milan Kraus. Stihol som sa dozvedieť aspoň to, že je básnik? Je to možné, no jeho prvá zbierka *Stromoradie ticha* (1944) sa mi dostala do rúk až neskôr. Predsa však mi čosi z neho uviazlo v duši. Keď sa niekto narodí v Tisovci, všade, kam potom príde, zanecháva po sebe gemerskú melódiu. Aspoň mne ako jedenástročnému Žilinčanovi ostala naňho spomienka, že to bol človek, ktorý nerozprával, ale spieval.

2

Druhý zlomok – znova som sa s jeho menom stretol, keď mu vyšla zbierka *Vďaka a láska* (Slovenský spisovateľ 1952). Iste som už vtedy niekde začul aj to, že zavesil teológiu na klinec. Nikdy však nezavesil na klinec mravný imperatív – jeho druhá zbierka básní, vydaná práve v dobe najdivšie zúriaceho socialistického realizmu, sa s geniálnou nenápadnosťou dokázala vyhnúť poplatnosti.

3

Tretí zlomok – keď som už ako bratislavský vysokoškolák chodieval občas do vydavateľstva Slovenský spisovateľ navštíviť svojho žilinského kamaráta Jana Lenča, ktorý redaktorčil v oddelení prózy, vždy som tam stretol aj Milana Krausa – bol redaktorom v oddelení poézie. O tom, že v roku 1958 – práve keď ma vyhodili z Mladých liet a keď mi šrotovali *Hru pre tvoje modré oči* – ma redaktor Milan Kraus zrazu oslovil aj ako prekladateľa, som už napísal v eseji o Óndrovi Łysohorskom, no pre poriadok pár slov zopakujem: „Milan Kraus iste sledoval, ako sa vyvíja moja situácia, ale bol to jeden z tých ľudí, čo vedeli s geniálnou nenápadnosťou sabotovať diktatúru – usúdil, že mi život môže uľahčiť nejaká práca, a ponúkol mi ju... Nuž, aj keď som bol v nemilosti, dostal som zrazu nečakanú prekladateľskú príležitosť.“

4

Štvrtý zlomok – v čase, keď som si odkrúcal svoj dvojročný pobyt vo výrobe, vo fabrike v Nižnej nad Oravou, zazvonil zrazu telefón a znova som začul gemerskú melódiu. Volal mi z Bratislavy Milan Kraus a navrhol mi stretnutie. Závodný časopis Orava, v ktorého redakcii som pracoval, som chodil raz do týždňa zalamovať do tlačiarne v Ružomberku, tam sme si teda dali zraz. Muselo to byť niekedy na jeseň 1960 – vtedy som totiž mal už pohromade básnickú zbierku a poslal som ju do vydavateľstva Slovenský spisovateľ v nádeji, že by mi ju ako človeku, čo si už odkrútil polovicu trestu, predsa len mohli vydať. Milan Kraus teda prichádzal za mnou ako jej zodpovedný redaktor – overujem si to v tiráži, ale, preboha, čo to tam vidím? V knihe *Jediný slaný domov*, ktorá vyšla v roku 1961, je ako zodpovedný redaktor uvedený Vojtech Mihálik. Mihálik, vtedajší šéfredaktor, zrejme odjakživa túžil stáť pri kolíske všetkých básnických generácií a čo neprešlo jeho rukami, to si aspoň dodatočne prisvojoval – no inak som ho nevidel ani z rýchlika. Z bratislavského rýchlika s mojím rukopisom v aktovke vystúpil a v ružomerskej kaviarni Kultúra so mnou pár hodín strávil iba Milan Kraus. Práve sa začínali šesťdesiate roky, generácia, čo sa prihlásila v čase chruščovovského odmäku, pomaly dostávala zelenú, a tak

ani môj rukopis by nemusel už byť problematický. Jeden problém sa však predsa len vyskytol: jedna z básní sa volala *Amnestia 1960*. Bola to vtedy ojedinelá báseň na muklovskú tému, no ja som si jej ojedinelosť neuvedomoval – môj otec vyšiel v tom roku z väzenia, pre mňa to bola predovšetkým osobná báseň. V poznámkach ku knihe *Prekliata Trnavská skupina* (Bratislava, Columbus 2007) o nej píšem:

„VEČERNÝ VOZEŇ. Báseň sa pôvodne volala *Amnestia 1960*, ale vyšla pod názvom *Večerný vozeň* v zbierke *Jediný slaný domov* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1961). Zmenu názvu vtedy navrhla redakcia, vynútila si ju doba. O rok ju, pod iba mierne pozmeneným názvom *Amnestovaní*, uverejnil tiež *Almanach Klubu čtenářů* (Praha 1962)... A práve tá zmena názvu *Amnestia 1960* na názov *Večerný vozeň* sa odohrala v ružomberskej kaviarni. Okrem toho názvu sme zmenili iba jedno slovo, namiesto mrákav sme dali brehy, a inak báseň v rukopise ostala, čím chcem povedať, že redaktor Milan Kraus aj v Ružomberku potvrdil renomé „nenápadného sabotéra diktatúry“ ...“

Až teraz zisťujem, že všetko bolo napokon inak! Keď totiž po rokoch znova beriem do ruky *Jediný slaný domov*, báseň *Večerný vozeň* hľadám v tej knihe márne. Čo to píšem všade za nezmysel, že tá báseň je v mojom debute? Veď ona je až v *Almanachu Klubu čtenářů* (1962), a potom až v doplnenom vydaní, vo výbere *Severné leto* (Slovenský spisovateľ, 1974). Úplne som zabudol, že z môjho básnického debutu napokon vypadla. Predsa len si zaredigoval aj Vojtech Mihálik. A Milan Kraus bol potom iste aj rád, že nemusel niešť za jeho cenzorský zásah zodpovednosť v tiráži.

5

Piaty zlomok – v roku 1973 som sa stal vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ kolegom Milana Krausa. Nastúpil som tam namiesto Jana Stacha do redakcie Kruhu milovníkov poézie. Rok nato sa vedúci redaktor oddelenia poézie Milan Kraus stal zástupcom šéfredaktora a ja som prevzal (po zlúčení redakcií KMP, pôvodnej poézie a prekladovej poézie) aj jeho rezort. Z tohto obdobia zaznamenám najmä dva okamihy.

Rád spomínam, že v roku 1977 v mojej redakcii debutoval (už nielen ako spisovateľ pre deti, ale aj ako básnik) zbierkou *Slávnosti jari* Rudolf Dobiáš (v päťdesiatych rokoch nevinne odsúdený na 18 rokov väzenia a prepustený práve na amnestiu 1960). Nikdy však nezabúdam pripomenúť, že Dobiášov rukopis mi položil na stôl zástupca šéfredaktora Milan Kraus.

A teší ma aj to, že medzi zostavovateľmi tematických či žánrových antológií, ktorých vydávanie som zaviedol v KMP, nechýba ani meno Milana Krausa.

Pre ročník 1984 zostavil antológiu z tvorby slovenských romantických básnikov *Zažiaril meteor*. Génus nenápadnosti Milan Kraus vzdal tak hold svojim duchovným bratom z 19. storočia, neprávom zabúdaným básnikom Jánovi Franciscimu, Jánovi Kalinčiakovi, Petrovi Kellnerovi-Hostinskému, Jankovi Matúškovi, Mikulášovi Dohnánymu, Samovi Vozárovi a Viliamovi Paulínymu-Tóthovi.

6

Šiesty zlomok – keď Milan Kraus dovŕšil šesťdesiatku, napísal som na jeho počesť veselú báseň, ktorá sa dala spievať na melódiu piesne *Komandir geroj, geroj Čapajev* – a aj sme mu ju na posedení v klube spisovateľov zborovo zaspievali.

Jej melódiu som si nevybral náhodou. „Komandir geroj, geroj Čapajev byl vsjo vremja vperedí“ – priam sa teda núkala parafráza, ktorá by ocenila, ako dobre zahral svoju celoživotnú rolu Milan Kraus. Bol „komandirom“, ktorý bol celý čas v pozadí.

Tá báseň nebola nikdy uverejnená, a ktovie, či sa zachovala v oslávencovej pozostalosti – nech ju teda zachová aspoň toto číslo časopisu Tvorba.

Bol celý čas v pozadí

*Redaktor geroj geroj Milan Kraus
bol celý čas v pozadí.
On presviedčal našich veršotepcov,
aby menej písali.
Navrhoval, aby každý dostal
desaťtisíc do ruky,
keď prisľúbi, že básnickú zbierku
nenapíše tri roky.*

*Redaktor geroj geroj Milan Kraus,
on mal dobrú ideu.
Chcel, aby sme mali „lesy, hory“ –
nie pohoria papieru.*

*Chcel aj, aby tlačiarenské stroje
mali menšiu robotu*

*s tlačení tých zbierok, ktoré zajtra
beztak pôjdu do šrotu.*

*Chcel aj, aby národ videl lepšie,
a nie všetko naopak –
chcel, aby už tie mizerné verše
nekazili ľuďom zrak.*

*A preto aj on sám písal málo –
štyri riadky do roka.
Po troch rokoch chytil dvanásť riadkov
a vyhodil z obloka.*

*Myslel, že aj iní potom budú
písať ročne riadky tri,
že aj štátny súbor grafomanov
dáky papier ušetrí.*

*Lenže sa on dokonale zmýlil,
neujal sa jeho štýl –
popísali oni aj ten papier,
čo Milan Kraus ušetril.*

*Oni vzali aj tie honoráre,
čo on zobrať nemohol –
ani sa mu nepoďakovali,
že im k tomu pomohol.*

*Nezachránil štátu ani halier,
nezachránil ani les.
Nahonobil len šesťdesiat rokov –
a v penzii je už dnes.*

20. augusta 1984

Siedmy a posledný zlomok však poprie všetko, čo som povedal doteraz. Boh si zrejme Milana Krausa obľúbil, a tak si povedal, že tohto génia nenápadnosti a komandira v pozadí napokon prekvapujúco odmení.

Nemám po ruke telefónne číslo Miroslava Žbirku, aby som sa ho opýtal, ako sa mu dostala do ruky báseň Milana Krausa *Zlomky* – je však fakt, že ju zhudobnil a že ju už dlhé roky s úspechom spieva. Tak sa stal Milan Kraus z génia nenápadnosti najpopulárnejším slovenským básnikom.

Aj keď preto ešte neprestal byť géniom nenápadnosti. Veď jeho autorstvo si uvedomuje asi len málokto z tých tisícok mladých ľudí, čo si s nadšením pospevujú jeho verše zo zbierky *Kroky* (Slovenský spisovateľ, 1961):

*Poznám prvky, zlúčeniny,
kovy, soli, plyn,
študoval som vzorce vody,
zásad, kyselín,
valencie, hypotézy
do zunovania.
Ale všetko toto sú len
zlomky poznania...*

(Vyšlo v časopise *Tvorba*, ročník 2011, č. 2, s. 34 – 36.)

DALIBOR HEGER

Dalibor Heger (1930 – 2011), dramaturg, prekladateľ a priekopník hudobného divadla na Slovensku. Prasynovec Pavla Országha Hviezdoslava. Od r. 1954 dramaturg, neskôr aj riaditeľ Novej scény – až do 5. marca 1977, keď tam mala mať premiéru hra macedónskeho spisovateľa Živka Činga *Veľká voda*. Cenzúra v nej objavila metaforu komunizmu, hru zastavili a Dalibora Hegera odvolali. S jeho menom sa spája najmä tzv. „zlaté“ obdobie muzikálu na Slovensku koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov. Viaceré libretá sám preložil.

Spomienka na „zlaté“ šesťdesiate

V roku 1961 som sa po dvoch rokoch strávených vo výrobe vrátil znova do Bratislavy.

Verdikt preverovacej komisie, ktorá ma v roku 1958 vyhadzovala z Mladých liet – a potvrdila ho aj odvolacia komisia na Ústrednom výbore KSS – znel „na dva roky do výroby“ – a dva roky v roku 1961 uplynuli.

Teda – na splátky.

Ak by niekto rátal, koľko uplynulo od januára 1960, keď som nastúpil do Tesly Orava v Nižnej nad Oravou, do môjho odchodu, zistil by, že to boli celé dva roky. No už v roku 1960 som sa tam, na Orave, zaľúbil do maturantky z Tvrdošína a moja maturantka túžila študovať na vysokej škole. Našťastie ju neprijali hneď po maturite, aj ona si musela najprv odkrútiť rok v Tesle Orava ako robotníčka pri páse. Bola to tvrdá práca – tvrdšia než tá moja v redakcii závodného časopisu – no ďakoval som za ten rok Pánu Bohu aj komunistickej strane, veď ktovie, ako by šiel život, keby ju na vysokú školu prijali už v roku 1960? V roku 1961 ju však predsa len prijali – a moja zaľúbená, no i žiarlivá duša dospela k rozhodnutiu, že treba konať. Dal som vo fabrike výpoveď a putoval som do Bratislavy spolu s ňou.

Vravel som si – hádam to nikto nebude tak presne rátať a tých pár mesiacov, čo mi chýbajú do dvoch rokov, si komunistická strana nevšimne. A napokon – veď mi ani nechýbajú, ak k nim prirátam tých pár mesiacov, čo som – až do úrazu – zarezával v roku 1959 ako pomocný robotník v bratislavskej tlačiarňi Pravda.

Naozaj si komunistická strana nič nevšimla. A prečo aj by si čosi všimla? Dva roky vo výrobe – to bol trest, ktorý súvisel s možnosťou môjho návratu do Mladých liet. Ja som sa však do nijakých Mladých liet vrátiť nechystal.

V Nižnej som sa skamarátil s geniálnym matematikom Ďurom Hornišom, Žilinčanom ako ja, ktorému – takisto z kádrových dôvodov – nedovolili v Žiline ani zmaturovať. Musel sa stať opravárom na páse a maturitu si urobil až po absolvovaní tesláckej učňovky. Popritom sa naučil aj po anglicky – nuž som aj jemu zariadil odchod z Nižnej do Bratislavy. Navštívil som šéfredaktorku Mladých liet Lýdiu Kyselovú a požiadal som ju, aby prijali Ďura Horniša namiesto mňa. Urobili to – a osvedčil sa.

A čo ja? Povedal som si: prejdem vám cez rozum. Už nikdy sa nikde nezamestnám, aby ste ma už nikdy nemohli odnikadiaľ vyhodiť.

Rozhodol som sa, že sa užívím na voľnej nohe – a skutočne sa mi to darilo.

V tom čase práve začali prenikať na javisko Novej scény muzikály a môj sused z Vysokej ulice, Dalo Heger, zistil, že niet odo mňa lepšieho a rýchlejšieho spolupracovníka, čo sa týka textov piesní.

Už nežije – no ešte za jeho života som sa mu poďakoval v bulletine Novej scény, ktorý vyšiel k obnovennej inscenácii *West Side Story*. Ako mi prezradil jeho syn Juraj, vraj sa ešte aj v posledných hodinách života zabával na mojej spomienke.

Dnes večer svet je náš...

K najkrajším rokom môjho života patrili šesťdesiate roky – prežil som ich celé na voľnej nohe. Na tom, že sa mi čosi také podarilo, má však zásluhu aj Nová scéna.

Nová scéna mala v tom čase na čele výborné vedenie. Riaditeľ Ján Kákoš a dramaturg Dalibor Heger sa usilovali udomáčniť na Slovensku muzikál – viaceré z tých najslávnejších mali v Bratislave premiéru iba krátko potom, čo ich uviedli v Londýne alebo na Broadwayi. A ja som mal to šťastie, že si ma práve vtedy vyhládli za stáleho spolupracovníka.

Možno zohralo úlohu aj to, že som býval iba pár krokov od Novej scény na Vysokej 32 a že Dalo Heger býval iba o pár domov ďalej. A tak sa začalo pravidelne stávať, že ma navštívil s obligátnou vetou: „Súrne potrebujem preložiť piesne.“

Nemal som ho ani dobre kde posadiť – moja izbička v podnájme mala iba 2x3 metre. No čo bolo treba, zúradovali sme aj postojáčky – a z gauča nás sledovala po bradu zakrytá moja budúca žena. (Bývala tam so mnou tiež – iba keď sa z Oravy do Bratislavy občas blížila jej mama, sťahoval som ju na Suvorák.) Tušil beťár Dalo, že

je pod paplónom nahá? Asi hej, lebo vždy na odchode jej šiel galantne pobožkať ruku – a keď ju vystrčila spod paplóna, on sa k tej ruke nesklonil, ale naopak, dvíhal jej ruku čo najvyššie k ústam...

No ak takto prichádzal dva-tri razy za sezónu, tak iste nie iba preto – ale aj preto, že som bol rýchly a dobrý. „Opesničkoval“ som mu nielen tie nové muzikály, ako *Kiss Me Kate*, *West Side Story*, *My Fair Lady* či *Gréka Zorbu*, ale aj všeličo z operetnej klasiky, ako bol *Cigánsky barón* či *Parížsky život*. Občas som urobil aj piesne do pôvodných muzikálov, ako boli *Klebetnice* či *Pánska volenka*, občas sa vyskytla i divadelná hra, ako bol Čapkov *Tučný pradeduško* – raz som to rátal a s úžasom som narátal okolo tridsať titulov.

Keď som to začal robiť, vládla ešte na Novej scéne „časomerná prozódia“ ako pozostatok starých českých prekladov. Kedysi sa totiž kašľalo na to, že hudobný prízvuk sa má zhodovať so slovným a že slovenské slovo má prízvuk na prvej slabike. Keď sa napríklad spievalo „Môj domov je Maxim“, ako na potvoru bol prízvuk na druhej. Za tie roky, čo som s Novou scénou spolupracoval, sa mi podarilo urobiť v tom poriadok, hoci najmä nové muzikály kládli tuhý odpor. Len si vezmite ten šlágvort z *West Side Story* – slovíčko *tonight*. Pauza pred ním, pauza za ním a prízvuk na druhej. Čo s tým? Muselo sa však poddať aj to. Recept? Dve jednoslabičné, z toho druhé dlhé a významovo závažnejšie. A čo s tým „dnes večer“? Dostať to do druhého verša – a nech potom ešte niekto tvrdí, že slovenčina si nevie poradiť s anglickým piesňovým textom!

*Je náš, je náš,
dnes večer svet je náš,
je hviezdou, na ktorej žiť sa dá.
Je náš, je náš,
keď mám tá, keď ma máš,
lepší svet nikto z nás nehladá...*

Som vďačný Novej scéne, že dnes večer je svet znova náš, a že si môžeme pripomenúť to prvé uvedenie *West Side Story*, od ktorého uplynulo už pomaly pol storočia – ukazuje sa však, že nielen Shakespeare, ktorý poslúžil ako inšpirácia, ale aj tento muzikál, a dokonca aj jeho preklad, úspešne vzdorujú času.

(Pôvodne vyšlo v bulletine divadla Nová scéna, vydanom k obnovení premiéry *West Side Story* v r. 2007, neskôr v *Žilinskej knihe Lubomíra Feldeka*. Žilina, Artis Omnis 2011.)

VLADIMÍR KOMPÁNEK

Vladimír Kompánek (1927 – 2011), sochár, maliar a básnik.
Člen aj určujúca osobnosť Skupiny Mikuláša Galandu, ktorá sa predstavila na prvej spoločnej výstave v Žiline (1957).

Básnik Kompánek

1

Je známe, že Vladimír Kompánek je jeden z najlepších slovenských sochárov a maliarov, príslušník Skupiny Mikuláša Galandu, ktorá odzvonila socialistickému realizmu už svojou prvou výstavou v roku 1957.

Menej známe je už, že Vladimír Kompánek bol aj básnik. Pravidelne vymieňal sochárske dláto či maliarsky štetec za básnické pero a písal prekrásne básne, ktorých umelecká hodnota je porovnateľná s hodnotou jeho výtvarných diel.



Vladimír Kompánek s Lubomírom Feldekom

2

Aj keď rok jeho narodenia svedčí o tom, že jeho básnickými vrstovníkmi boli Rúfus, Turčány a Válek – a bol to práve Miroslav Válek, kto otváral v roku 1957 spomenutú žilinskú výstavu – galandovci si čoskoro potom porozumeli skôr s mladšou básnickou generáciou, najmä s Trnavskou skupinou. Čitatelia mojej knihy *Prekliata Trnavská skupina* vedia, že vo chvíli, keď v roku 1958 aj Trnavská skupina pripravovala svoje vystúpenie v tom slávnom, hoci zhabanom aprílovom čísle *Mladej tvorby*, jeho

„pôvodnú obálku vytvoril akademický maliar Rudolf Krivoš, člen Skupiny Mikuláša Galandu“. Redakcia Mladej tvorby ju síce zamietla, „tuším s poukazom, že sa vymyká zo série obálok ročníka“, no to nič nezmenilo na blízkosti umeleckých programov oboch skupín aj na osobných priateľstvách, ktoré sa vďaka tomu zrodili.

Najmä o Vladimírovi Kompánkovi nemôžem písať bez toho, aby sa mi to osobné priateľstvo do toho nepriplietlo. Veď nielenže sme drali lavice toho istého žilinského gymnázia, ale zažili sme spolu aj príbehy, pri ktorých šlo o život. Napríklad v roku 1963, keď sme sa potrebovali dostať z Oravy do Bratislavy s čerstvo narodeným synom (zbehol sa to tak, že sa narodil v trstenskej pôrodnici), ponúkol sa Vlado Kompánek, že nás prepraví. S nadšením sme ten kamarátsky návrh prijali a až keď sme už sedeli v jeho celkom novom aute, sme zistili, že celkom nový je aj jeho vodičský preukaz – bola to jeho úplne prvá jazda a o to, aby sa z nej nestala jazda smrti, sa staral ďalší galandovec, Paľo Tóth, ktorý robil Vladovi Kompánkovi mitfárera.

Naše priateľstvo úspešne pretrvalo aj všetky zvraty šesťdesiatych, sedemdesiatych a osemdesiatych rokov a pomáhali sme si, keď sa jeden alebo druhý z nás ocitol na čiernej listine. Stalo sa napríklad v sedemdesiatych rokoch, že aj galandovci – hoci boli bezpartajní – sa stali obeťami politickej čistky, povyhadzovali ich zo Zväzu výtvarných umelcov a nesmeli na Slovensku vystavovať. Našli sa však nadšenci, čo dokázali ten zákaz obísť a usporiadať im výstavy na území Českej republiky. Tak sa stalo, že sa 1. júna 1976 konala výstava drobnej plastiky Vladimíra Kompánka v kultúrnom dome v Ostrave Hrabůvke, a mal som na jej vernisáži otvárací prejav, v ktorom sa mi podarilo povedať, že Vlado Kompánek svojou drobnou plastikou protestuje proti oficiálnemu monumentalizmu.

Samozrejme, nezaobišlo sa to bez pozornosti Štátnej bezpečnosti aj nadriadených orgánov. No výsledok bol paradoxný – nevymýšľali už ďalšie tresty, ale naopak, pohli sa ľady aj na Slovensku. Vďaka frmolu, ktorý vyvolala výstava v Ostrave Hrabůvke, som mohol v roku 1977 už otvárať Kompánkovi matičnú výstavu v Martine, v roku 1978 výstavu v bratislavskom Múzeu hodín, a onedlho aj výstavu v Dome umenia pod záštitou ZSVU.

3

Nebola to však ešte idyla. Keď v roku 1979 vydavateľstvo Smena súhlasilo, že mi Vlado Kompánek bude ilustrovať básnickú zbierku *Poznámky na epos*, tesne pred distribúciou do kníhkupectiev ÚV KSS (varovaný „dobrodincom“, ktorého meno som našťastie zabudol) knihu pozastavil. Aj pre ilustrácie. No takisto pre báseň o Kompánkovi. Bola to táto báseň:

Vladimír Kompánek páli svoje sošky

*Vladimír Kompánek sedí pri kozube a kúri
drevenými hudcami a kancami,
drevenými vevericami a ženami,
aj drevenými turoňmi –
turoň, to je
polotur-poločlovek,
od pása nahor zviera,
od pása nadol ešte čosi horšie...*

*„Prečo to robíš? Veď sú všetci
tí pandrláci dobrí!“ „Všetci nie! Robím to
ako v pekle – pálim horších!“
Zdravím, tá, Satanáš, rob teda svoju užitočnú
prácu! Na svete pália lepších.*

„O kom je to ,na svete pália lepších‘?“ dostal som otázku, keď si ma predvolal na koberec vtedajší ideologický tajomník ÚV KSS Ľudovít Pezlár. Odkedy sa upálil Jan Palach, bola im tam totiž každá metafora ohňa podozrivá.

Odpovedal som: „Napríklad o Jánovi Husovi.“

„A prečo to tam nie je napísané? Stačilo pridať riadok, a nemuseli ste mať ťažkosti.“

4

Kompánkove kresby sa zase stali terčom cenzúry pod inou zámienkou.

Kompánek ilustroval knižku celkom voľne, takpovediac bez prečítania. Urobil to tak, že si pozval do ateliéru výtvarného redaktora vydavateľstva Smena Joža Gálica a grafického upravovateľa Pavla Blaža, nech si z jeho kresieb sami vyberú.

Tí si naozaj vybrali a s vybranými kresbami potom zaobchádzali voľne.

Napríklad na obálku dali dve samostatné kresby – turoňa a sklonenú, zadoček vystrkujúcu ženu s mačacou hlavou. Kresby sa prekryli a vytvorili pozoruhodnú kompozíciu.

Bol to signál, že čitateľ nájde dnu v knihe aj cyklus erotických básní *Piesne piesní*.

Keď potom knižka vzbudila pochybnosti a vznikla na ňu séria dodatočných posudkov, jeden z posudzovateľov si všimol aj kresbu na obálke. Kresbu obvinil zo sodomizmu a Kompánka zo zvrátenosti. A pretože knižka vychádzala vo

vydavateľstve, ktoré malo v erbe napísané slová „vydavateľstvo Socialistického zväzu mládeže“, vyslovil posudzovateľ obavu, že by kresby mohli trestuhodne kaziť slovenskú mládež, a odporúčal nepustiť knihu do predaja.

Ideologický tajomník na túto výhradu nadviazal slovami, ktoré som potom presne odcitoval aj vo svojom ďalšom otváracom prejave na vernisáži Kompánkovej výstavy, tentoraz to bola výstava v Galérii Miloša A. Bazovského v roku 1987.

(A ten prejav – preložený do češtiny – si mohli potom prečítať aj čitatelia knihy esejí *À propos svědomí*, Československý spisovatel 1989).

Nie náhodou som tento príbeh porozprával práve v Trenčíne – aj výstava, ktorú som tam otváral, bola zostavená najmä z diel Kompánkovo „sodomistického obdobia“.

5

S výstavou v Trenčíne sa už dostávame do záverečného obdobia komunizmu, keď sa Vlado Kompánek znova stal členom Zväzu výtvarných umelcov a prejavoval sa tam podobne ako ja vo Zväze slovenských spisovateľov.

Ja som v roku 1987 na zjazde na Dobříši vyzval, aby sa skoncovalo s trieštením literatúry na povolenú a zakázanú. A v roku 1989 som na pôde federálneho výboru požadoval prepustenie Václava Havla z väzenia. Vlado Kompánek zase na pôde Mestskej organizácie Zväzu výtvarných umelcov presadil do predsedníckej funkcie bezpartajného Mira Cipára.

Okrem paralelných akcií sme mali aj spoločné. Spoločne sme posielali telegram Gustávovi Husákovi požadujúci návrat Alexandra Dubčeka do politického života, spoločne sme zbierali podpisy proti procesu s tzv. bratislavskou päťkou, stretli sme sa aj ráno 19. novembra 1989 v ateliéri Mira Cipára a napísali sme tam protestné vyhlásenie proti masakre na Národní třídě a potom aj zvolali protestné zhromaždenie v Umeleckej besede, ktorým sa začala Nežná revolúcia. A pravdaže, stretli sme sa aj na jej tribúne, kde mal Kompánek krásny výtvarno-básnický prejav proti klietke z ostnatého drôtu, ktorou je opletený náš staroslávny hrad Devín...

6

... a spomienka na ten prejav ma upozorňuje, že som tomuto textu dal názov *Básnik Vladimír Kompánek*.

Nemôžem predsa vynechať dôležitú informáciu, s ktorou sa vrátíme až do roku 1985.

V tom roku totiž vyšla nádherná antológia slovenskej poézie o Slovensku

Krajina pod Tatrami. Zostavoval ju Štefan Moravčík – a potešil sa, keď som mu vtedy podstrčil aj Kompánkovu tajnú básnickú písanku. Hneď si z nej vybral – a do antológie zaradil – štyri básne.

Jednou z nich zakončím aj túto kompánkovskú spomienku.

Vladimír Kompánek
Polnočné cesty vlakom

*Stanička za staničkou: Kanská, Jasenová, Kľače,
Rajec za nimi plače...
Blikajú spomienky.
Dohromady si dávam svoje dni.
Schádzam na poslednej zastávke.
Snehové ticho, stopy, ostrý vzduch a kľúč v okne.
Adventové teplo po izbách.
Za pecou leží psík.
Mama už zaspala.
Sedím za stolom po dlhej ceste.
Hodiny jednoslabične hláskujú cestu k ránu.
Sedím, sedím.
Nohy sôch mi visia v hlave.*

A hádam pridám ešte jednu:

Vladimír Kompánek
V šťastných chvíľach

*V šťastných chvíľach som zas tam
(hoci sedím v Devíne alebo pod viechou),
medzi našimi,
v tej dlhej zablatenej doline,
pri vystávaní žien,
ktoré sú také podobné drobným chalupám,
alebo tie chalupy drobným ženičkám,
že ani neviem,*

či to rozprávajú ústa,
alebo sa otvárajú okná.

Mohol by niekto pochybovať, že Vladimír Kompánek bol aj básnik?

O pekelnom šťastí

Knižku, ktorú držím v ruke, ilustroval majster, čo tu dnes vystavuje.

Je to moja zbierka básní, volá sa *Poznámky na epos* a vyšla v lete 1981, s vročenním 1980, keď si predtým pol roka (už vytlačená) poležala v skladoch a očakávala, aký osud ju stihne. O jej tzv. pozastavenie sa tesne pred jej vyjdením postaral akýsi anonymný dobrodinec.

Kompánek ju vlastne neilustroval – pri voľbe ilustrátora som vyslovil želanie, aby moje básne sprevádzali Kompánkove kresby a výtvarní redaktori vydavateľstva Smena si ich prišli vybrať z Kompánových bohatých kresliarskych zásob. S vybratými kresbami narábali voľne – napríklad na obálku dali dve nezávislé kresby, turoňa a sklonenú ženu s mačacou hlavou, kresby sa prekryli a vytvorili pozoruhodnú kompozíciu.

Keď potom knižka vzbudila pochybnosti a vznikli na ňu rozličné dodatočné posudky, jeden z posudzovateľov si všimol aj kresbu na obálke. Kresbu obvinil zo sodomizmu a Kompánka zo zvrátenosti. A keďže kniha vychádza vo vydavateľstve Smena, ktoré má v erbe uvedené, že je vydavateľstvom Socialistického zväzu mládeže, vyslovil obavu, že moja poézia aj Kompánkove kresby by mohli trestuhodne kaziť slovenskú mládež a odporúčať knihu nepustiť do predaja.

Iní posudzovatelia našli chyby iného druhu. A iní zas bojovali za knihu.

Príležitosť zastat sa svojej knihy som dostal aj ja. V určený deň som sa dostavil k vysokému činiteľovi, kde sme bod po bode preberali výhrady posudzovateľov i jeho vlastné – a tak sme prišli až ku Kompánkovi.

„Videl som výstavu súdruha Kompánka v Múzeu hodín, tam nijaké takéto sexuálne motívy neboli. To ho musela zviesť na scestie len tá vaša poézia,” povedal vysoký činiteľ.

Vysvetlil som mu, že Kompánek za nič nemôže – kompozícia na obálke vznikla z dvoch kresieb vo výtvarnej redakcii, a tiež bez úmyslu kaziť mládež. Kentaurus a žena je mytologický motív, vyučuje sa to na školách, nikomu to neprekáža, nikto to nevníma inak ako mýtus – okrem prudérneho posudzovateľa.

Všetko sa podarilo vydiskutovať a kniha nakoniec vyšla.

Pravdaže, neodpustil som si, aby som nezašiel poštekliť Vladimíra Kompánka rozprávaním o spomínanom rozhovore s vysokým činiteľom.

„Tak vidíš – ty mu vyhovuješ. Zistil, že to, čo robíš, je bez sexu.”

„Čože?” vykrikoval Vladimír Kompánek. „On si myslí, že to, čo robím, je bez sexu? Veď ja mu ukážem!”

A zakrátko po tomto výkriku vznikla nádherná séria obrazov – na všetkých je variovaný nejakým spôsobom ten motív údajného sodomizmu, ktorý náhodne vznikol na obálke knihy. Séria je taká veľká, že sa dá hovoriť o Kompánkovom „sodomistickom období”. Diela z tohto obdobia visia dnes už v domácich aj svetových galériách – a tvoria aj podstatnú časť tejto výstavy.

Nuž, hľa – ako sám život vyvracia pochybnosti tých, ktorí neveria v inšpirujúcu silu vysokých činiteľov.

(Tento text som predniesol ako otvárací prejav na vernisáži výstavy Vladimíra Kompánka v Galérii Miloša A. Bazovského v Trenčíne 7. decembra 1987. Tlačou vyšiel pred novembrom 1989 iba v češtine, v knihe FELDEK, L.: *À propos svědomí*. Praha, Československý spisovatel 1989. Zvyčajne za normalizácie na Slovensku vychádzali knihy, ktoré by nemohli vyjsť v Čechách. V tomto prípade to však bolo naopak – výber z mojich publicistických textov, ktorého vydanie neprichádzalo do úvahy na Slovensku, vyšiel v Prahe z iniciatívy šéfredaktora vydavateľstva Československý spisovatel Miloša Pohorského.)

VILIAM TURČÁNY

Viliam Turčány (1928), básnik, prekladateľ a literárny vedec. Po absolvovaní Filozofickej fakulty UK až do odchodu na dôchodok (1988) pôsobil v Ústave dejín slovenskej literatúry SAV (okrem dvoch rokov pôsobenia na univerzite v Neapole).

Zdravica k päťdesiatke Vilkoovi Turčánymu

Moja prvá spomienka na Vilka Turčányho obstojí možno i na začiatku tejto zdravice: zavedie nás do Budmeríc, na školenie začínajúcich autorov v septembri 1951. Vilko, ak správne rátam, mal vtedy dvadsaťtri rokov, ja som mal v októbri dovŕšiť pätnásť.

Bol som najmladším účastníkom školenia, ale Vilko, ako vidím, nebol oveľa starší. Z dnešného zorného uhla sa mi už zdá byť takmer rovnakým uchádzačom, ako som bol vtedy ja. Pravda, keď som sa naňho pozeral okom pätnásťročného, zdal sa mi starší podstatne. (Túto zvláštnosť sa pokúsil vysvetliť Albert Camus svojmu učiteľovi Jeanovi Greniérovi, keď ospravedlňoval ich vzájomný odstup, tvrdením, že v tých raných rokoch každý rok rozdielu medzi mladými mužmi z hľadiska mladšieho vydá za desať.) Správal som sa v tom čase hrozne. Na jednom z večierkov v budmerickom salóne prišla reč na moju báseň a vyzvali ma, aby som ju predniesol. Namiesto prednesu som zaliezol pod klavír. Zdvihol sa však Vilko Turčány, vzal báseň a predniesol ju namiesto mňa... Zaujímavé, ako presne kreslí prvá spomienka. Čo všetko a namiesto koho všetkého od tých čias urobil.

Vilko Turčány – každý mu tak vraví, občas niekto povie Vilo, nikto nepovie Viliam – dožíva sa teda päťdesiatky. Básnik, vedec, prekladateľ. Poeta doctus. Najnenápadnejší z toho žiarivého štvorhviezdia svojej básnickej generácie. Ale popri Váľkovi, napínajúcom v poézii struny vlastných nervov, popri rustikálne pevnom postoji Rúfusovom, popri triedne inšpirovanom Mihálikovi, je tu básnik, ktorý bez obalu dáva najavo, že jedným z najčírejších zdrojov, z ktorých čerpajú literáti, bola (a bude vždy) aj literatúra. Šťastná generácia, ak má vo svojom strede básnika tohto typu. Napokon on sám, stručne a jasne, odpredu aj odzadu vyznačuje svoj význam v názve svojej poslednej zbierky: *Aj most som ja*. A v jednej z najkrajších básní tejto knižky, básni *Suchá nad Parnou*, keď vymenúva, kto všetko má zásluhu na tom, že „zníe ešte hudba svetu“, tiež nezabudne povedať, že je to

*I otec môj, čo v záhrade
ukladá hriadky ako riadky rýľom,
i dávni pevci, čo rad po rade
zem pretvárali svojím krásnym štýlom.*

U Turčányho život, báseň, preklad a vedecké poznanie splývajú do komplexného činu. V jeho básňach zaznievajú echá obľúbených básnikov, ktorých prekladal, podobne ako leží pečať jeho svojrázneho rukopisu na jeho prekladoch. A ustavične sa usiluje nielen písať a prekladať, ale aj byť na rodných miestach svojich vlastných i prekladaných básní. To všetko potom vyúsťuje do syntézy, ktorá sa u Turčányho odohráva na pôde eseje. Dalo by sa povedať, že Turčány esejista vytvoril u nás i nový štýl čítania poézie – komentované čítanie. Čitateľ jeho skvelej knihy *Petrarcov vavrín* si ani neuvedomí – a s väčšími-menšími prestávkami prečíta v rámci eseje

i niekoľkotisícveršovú zbierku básní. Tak ako u Turčányho prelínal sa u nás preklad s pôvodnou tvorbou u málokoho – azda sa mu v tom vyrovná iba básnik z jeho najmilších (práve ten, ktorému venoval jednu zo svojich najkrajších kníh) – Ján Hollý.

A opäť musím byť osobný: keď som si trúfol napísať knižku esejí o básnickom preklade v čase Turčányho pôsobenia v oblasti prekladu i v oblasti teórie, nemohol som si dovoliť napísať ju napriek tomu, ale iba vďaka tomu. Bez príležitosti, ktorú mi poskytovalo Turčányho priateľstvo, by som možno vôbec nezobdieral na tú prácu odvahu. Ochoťne čítal všetko už v rukopisoch. Keď bolo viac variantov, čítal viac variantov. A tá delikátnosť, keď naďabil na nejakú chybu. Hoci ho na to všetko oprávňovalo, nikdy nepoučal. Iba skrútol reč na patričnú tému a vpašovával nápravu chyby do nášho rozhovoru, „Aha,“ vravel som, „to je kritika.“ „Nie!“ usmieval sa. „Alebo že by?“

Dočerta, píšem o všetkom, akoby to bolo neviemako dávno. Vilko Turčány vstupuje do druhej päťdesiatky – čože je to? Vek, keď sa človeku zdá, že väčšinu roboty má ešte pred sebou. Zatelefonoval som mu na Nový rok – už bol v práci. Práve sa pustil do rozhodujúceho útoku na Danteho *Očistec*. I päťdesiatku oslávi v *Očistci* – do neba i do pekla je odtiaľ asi rovnako ďaleko. Nuž teda, Vilko, nedokonalý stroj pamäti predsa len asi nie náhodou vpašoval do úvodu tohto rozjímania Camusa. To odbočenie k nemu môže mať len jeden vnútorný motív: prikazuje mi nezabudnúť na alžírské víno. Pred dvadsiatimi rokmi dalo sa v stánkoch na pravom brehu Dunaja kúpiť výborné alžírské víno Oran. Tam sme sa neraz stretli v horúcom lete a vypili sme po kúpaní fľašku na súmraku.

Zdvihnime teda na tvoju počesť symbolický pohár práve tohto vína. Nech to značí, že to, čo vytvorilo naše spomienky, stále trvá. A nech to trvá ďalej. Chcel som ti na záver tejto zdravice vyhotoviť niečo pekné zo slov. Vyhotovil som prešmyčku z tvojho mena. VINIČ MA UTÝRAL: Ale nech to ešte dlho nie je pravda!

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *Homo scribens*. Bratislava, Smena 1982.)

Portrét Viliama Turčányho (Bez jedného dňa 59-ročného)

*Veziem Vila... Zrazu – fľaška vína
a bonboniéra pre deti.
Odporujem – prečo takto mŕňa?
„To mi nerob!“ vziať ma donúti.*

*Už sme u Rúfusa. Ďalšie dary.
„Čo tak hýriš?“ Milan bráni sa.
„Keď sme hostia, tak sa patrí vari,“
upokojuje aj Rúfusa.*

*„Uvidel som vo výkladnej skrini
Elegido... No a čo sme už
tak zle na tom, že ho majú iní
vypíť za nás? Je to hnedý rúž.
A náhodou na narodeniny
zajtrajší deň pripadá mi, nuž...“*

23. februára 1987



Viliam Turčány (zľava), Milan Rúfus, Karol Strmeň a Ladislav Ťažký r. 1992 (foto Peter Procházka)

MILAN RÚFUS

Milan Rúfus (1928 – 2009), básnik, prekladateľ, po skončení štúdia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1952) až do dôchodku tam pôsobil ako vysokoškolský pedagóg s výnimkou dvoch rokov, keď bol ako lektor na univerzite v Neapole.

Básnik hraničnej situácie

*Lanové vlasy mŕtvej Ofélie
sa uviazali o kríž. Zakotvená
je krásna loď.
Tým ťažkým...*

*Tým, čím sa mŕtvi držia života
a živí smrti...*

Hraničná situácia medzi životom a smrťou je odjakživa skúšobným kameňom dobrej literatúry. Hemingway dokonca tvrdil, že najideálnejšia je táto situácia, keď ide o smrť násilnú alebo tragickú. Všetci spisovatelia to vedia, a predsa len máloktorému sa pošťastí ubytovať sa na tejto hranici. Prežiť na nej celý život sa zdá byť na prvý pohľad čosi až neznesiteľné. Veľký umelec však vie, že tá hranica sublimuje, že je skrytá v každom, aj v tom najbežnejšom zážitku, takže, či chceme alebo nie, žijeme vlastne na nej a len zbabelci a hlupáci pred tým zatvárajú oči.

Čitatelia Rúfusových básní a esejí dobre vedia, že tento básnik medzi zatváračov očí v nijakom prípade nepatrí. Naopak – odvažujem sa tvrdiť, že na tú prvú a zásadnú hraničnú situáciu zamieril hneď na začiatku svojej literárnej dráhy a že na príležitosť dostať sa na ňu – keď to nešlo inak – vydržal aj nejaký ten ročik čakať. Narodil sa v Závažnej Porube na Liptove 10. decembra 1928. Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rokoch 1948 – 1952 vyštudoval slovenčinu a históriu a už vtedy sa vedelo, že v ňom má slovenská poézia jeden z najväčších talentov, ktorý však odkladá okamih svojho debutu a mlčí, zatiaľ čo iní – aj jeho rovesníci – chrlia knihy a radostne si pospevujú dokonca aj vtedy, keď na to nie je nijaký dôvod.

Rúfusa prvá básnická zbierka *Až dozrieme* vyšla až v roku 1956 a pripadla jej úloha položiť sa ako hraničný kameň na rozhranie dvoch období. Všimol si to aj prvý recenzent knihy Vladimír Mináč. Už v názve recenzie postihol hraničnosť básnikovej situácie – volala sa *Prichádza básnik* – a napísal v nej okrem iného: „Ešte nedávno mali sme u nás infláciu veršov a veršovníkov. Moderní minnesangri sa masovo vydávali na púť za témou, pod ktorou sa rozumel *predmet obdivu*... Téma – to som ja! hovorí básnik, ktorý prichádza. To som ja a moja doba, ja v dobe a doba vo mne, sme nerozluční a neoddeliteľní, sme organizmus, ktorý dýcha, žije a trpí.“ (Mladá tvorba, 1959, č. 1.)

Rúfus je prostý a skromný muž, ktorý nikdy netvrdil, že on sám sa takto naprogramoval. Akoby tušil podobné podozrenie, hovorí v článku *Podoba tvorivého činu v literatúre* (Kultúrny život, 1966, č. 9): „Umelecký čin nevzniká tak, že básnik do seba ako do elektrónkového počítača naprogramuje všetky možnosti, teoreticky mu vyjde postulát a ten potom začne uskutočňovať. Dovoľte mi vysloviť trochu kacírské a zastarané tvrdenie, že i básnik objaviteľ je ten, kto prichádza skutočnosti do rany a kto zo všetkého najmenej chce byť patentovaným objaviteľom.“

Nech je akokoľvek, Rúfus aj skutočnosť si prišli naozaj do rany – ako to v prvej zbierke dokumentovala napríklad báseň *Verše*. Bola to vlastne správa o jednej z hraničných situácií päťdesiatych rokov, akási minihra o tom, ako sa v tých časoch „besedovalo“ s básnikom.

*Čítali a potom riekli: – Smutné.
Svitlo už a svitlo bez teba.
Už nám tvojej slzookej lutne
v šťastí našom, synak, netreba.*

Básnik sa bráni:

*Nechcel som sa sebe koríť, smiešny.
Nechcel som o plytkom bóli húšť.
Cudzia slza svieti z mojich piesní.
Cudzia rana horí z mojich úst.*

Najmä posledné dva verše sa neskôr stali akýmsi Rúfusom v kocke – dnes ich odrecituje každý maturant. Rúfus si takýmito veršami dokázal vybojovať v slovenskej poézii socialistického obdobia dovtedy neznáme právo – právo na

smútok. Formuloval vzťah básnika a doby na rozdiel od svojich bezprostredných predchodcov nie ako vzťah oslavný, ale ako vzťah polemický. Bol to statočný čin, z ktorého mal úžitok nielen sám básnik, ale celá literatúra.

Pravda, pre Rúfusa z toho statočného činu vyvstala neľahká – a opäť hraničná – situácia. Mať polemický vzťah k skutočnosti znamená postaviť sa na hranicu medzi ideálom a realitou. A teda zvoliť si taký spôsob služby národu, spoločnosti, dobe, ktorý nezaručuje, že ho správne pochopia; skôr sa dá očakávať, že básnik bude z času na čas stáť pred návrhmi a občas aj pred pokúšením svoj spôsob zmeniť.

Od okamihu, keď si Rúfus vybral svoju pozíciu, ubehlo tridsať rokov. Tých tridsať rokov, to je jeho „žitá báseň“ – o to sa usiloval autor, a tak to vníma aj jeho publikum, pre ktoré je v tej žitej básni dôležitý každý Rúfusov krok, každé vyslovené slovo aj každá zámlka.

Práve mlčaním vyplnil Rúfus prvých desať rokov z tridsiatich. Až desať rokov po debute vydal bibliofíliu *Chlapec* (1966). Prečo sa na desať rokov odmlčal, to v Romboide č. 1/1967 v eseji *Báseň a doba* vysvetlil takto:

„Umenie musí pracovať na pozadí výsostných kritérií, neznáša oportunizmus, ani múdrosť líšky pod hroznom, zaveseným príliš vysoko... Umenie nemôže upustiť zo svojich kritérií a živočíšna ľudská skutočnosť dodnes nie je vstave takéto kritériá realizovať. V tom je základný rozpor, básnikovo jarmo, také neelastické, že mu už po stáročia odiera kožu, ostatne príliš tenkú...

Dejiny participácie umelcov na veľkých historických pokusoch o poľudštenie society sú dejinami umelcových ilúzií, jeho nepretržitých pokusov uľahčiť umeniu i sebe v absurdnom postavení. Básnik si stále sníva spoločnosť, ktorá by mu umožnila vyjsť zo seba, stotožniť sa, rozplynúť sa v ľuďoch. Táto potreba je taká silná, túžba taká intenzívna, že za možnosť jej realizácie býva občas ochotný zaplatiť pre neho neúmerne vysokú cenu: dať zbohom umeniu.

*Básniku, odejdi,
zahod' vše – jenom s rýčem se vrať
a přerj ten lán od hřbitova k obzoru,
zvečera zasej tu lásku a pokoru,
aby se urodilo ráno zlaté a zářící,
jemuž by scházeli básníci,
protože všichni lidé
by dovedli plakat a zpívat.*

Wolkrova výzva nebola prvou v dejinách umenia, prvým pokusom čarovať poéziu za život hodný človeka.“

No dovoľme si s polemickým básnikom aj polemizovať. Aj jeho veľké odmlky patrili do dejín jeho osobných ilúzií. Napokon – časom na to prišiel sám. Vo chvíli, keď sa spoločenský vývoj zdramatizoval a ne jeden z mnohovravných odrazu nevedel, čo povedať, Rúfus sa rozhovoril. Nebol to ani taký veľký paradox. Básnik hraničnej situácie si opäť uvedomil svoju chvíľu. Jeho knihy sa začali zrazu objavovať v kratších intervaloch, než to uňho bývalo zvykom. V roku 1968 vychádzajú *Zvony*. V roku 1969 *Triptych*, obsahujúci popri reedíciách *Chlapec* a *Až dozrieme* aj nový cyklus *V krajine nikoho*. V tom istom roku vychádzajú aj *Ludia v horách*, v roku 1972 *Kolíška* a *Stôl chudobných*. V roku 1974 vychádza kniha *Chlapec maľuje dúhu*, ktorá je rozšíreným vydaním staršej bibliofilie *Chlapec*. V roku 1975 Rúfus zdanlivo vybočil do poézie pre deti svojou *Knihou rozprávok*; viac než vybočenie je to však rozšírenie básnikovho záujmu o realitu, veď napokon lyrické intermezzá tejto zbierky tvoria plynulé pokračovanie jeho básnickej tvorby pre dospelých. V roku 1977 vydáva zbierku *Hudba tvarov*. V roku 1979 *Sobotné večery*, nadväzujúce na *Knihu rozprávok*. Za ďalšie básnické dielo *Óda na radosť* (1981) mu udelili Národnú cenu SSR, keď už niekoľko rokov predtým sa stal zaslúžilým umelcom. Dosiaľ posledným dielom je *Studnička* (1984), zbierka napísaná z detstva a o detstve. Nezabudnime však pripomenúť, že Rúfus sa niekoľko ráz prezentoval aj ako vynikajúci esejista a prekladateľ. Vydal esejistické knihy *Človek, čas a tvorba* (1968), *Štyri epištoly k ľuďom* (1969), *O literatúre* (1974). Z jeho prekladov spomeňme predovšetkým Ibsenovho *Peera Gynta*, Puškinove *Malé tragédie*, Lermontovovu *Maškarádu* a Jeseninovu lyriku. Prekladal aj českú poéziu, najmä Františka Hrubína. Český výber z Rúfusovej poézie a esejistiky *Zem trvá* vyšiel v prekladoch Miroslava Floriana a Josefa Peterku v nakladateľstve Československý spisovateľ v roku 1984; koncepcia nášho výberu sa usiluje neopakovať spomenutý edičný čin, naopak, chceme doplniť českému čitateľovi obraz o Rúfusi aj s rizikom, že urobíme presah a niekto si povie, že nebolo treba ísť až tak ďaleko a siahať aj do Rúfusových kníh pre deti. Myslíme si však, že Rúfusova tvorba pre deti môže zaujímať aj dospelého čitateľa – aj tu, ako vždy a všade, Rúfus úspešne zvládol hraničnú situáciu.

Výpočet Rúfusových hraničných situácií by mohol ešte pokračovať. Mohli by sme napríklad hovoriť aj o hraničnej situácii medzi básňou a esejou, keď básnik dokáže navodiť a udržať napätie medzi jazykom básnickej metafory a vedeckou

presnosťou myšlienky – napätie oveľa väčšie, než na aké si trúfla slovenská esejistika pred Rúfusom, (A myslím si, že cena tohto činu bude ešte rásť, pretože zdravú ľudskú reč ustavične a čoraz viac ohrozuje ten pseudovedecký blabot, čo od rána do večera útočí na naše uši, oči a mozgy.)

A na záver: Rúfus ešte nepovedal svoje posledné slovo. Každodenná hranica, na ktorej sa tento básnik spaľuje, ustavične horí. Aj keď to nie je v pravom zmysle slova hranica Husova, homonymum hranica / hranica nás nevdojak upozorňuje, že Rúfus sa usídlil ešte na jednej významnej hranici – na tej medzi českou a slovenskou kultúrou. Pátos, s ktorým už tridsať rokov vyháňa kupcov z chrámu, je nepochybne husitský. Možno sa to v českom preklade stratí, ale jeho signálom je v slovenskom origináli ne jeden starobylý bohemizmus. Hľa, je tu ešte dôvod navyše, aby si tohto básnika vďaka prekladu do češtiny prisvojil aj dnešný český čitateľ.

(Spätňý preklad nezachovaného textu, ktorý vyšiel iba v češtine ako doslov ku knihe RÚFUS, Milan: *Oféliin pohřeb*. Zostavil L. F., preložili Miroslav Florian, Josef Peterka, Jana Štroblová a Jiří Žáček. Praha, Mladá fronta 1986.

V druhej polovici osemdesiatych rokov som bol poradcom MF pri výbere slovenských titulov – výsledkom tejto spolupráce boli české vydania Slobodovho *Rozumu*, Šikulovej básnickej zbierky *Z domu na kopci* a výberov z poézie Štefana Strážaya a Milana Rúfusa.)



Milan Rúfus a Viliam Turčány
(foto Peter Procházka)

VOJTECH MIHÁLIK

Vojtech Mihálik (1926 – 2001), básnik, prekladateľ, politik. Po vyštudovaní Filozofickej fakulty UK bol redaktorom, šéfredaktorom aj riaditeľom vydavateľstva Slovenský spisovateľ (naposledy v rokoch 1977 – 1984, potom odišiel do dôchodku). Bol tajomníkom (1954 – 1959) aj predsedom (1965 – 1967) Zväzu slovenských spisovateľov, členom ÚV KSS (1966 – 1981), pôsobil ako odborný poradca na predsedníctve vlády (1971 – 1973), bol poslancom SNR (1964 – 1981) aj poslancom Snemovne národov Federálneho zhromaždenia (1970 – 1981). Po zániku Mladej tvorby viedol rubriku mladej poézie v *Novom slove*.

Plebejská melódia Vojtecha Mihálika

Plebejská košela po prvý raz vyšla v roku 1950. No skôr, ako som ju čítal, som sa stretol s ozvučenou podobou jej centrálnej básne. Zdá sa, že to bolo na jar 1951, keď ma slovenčinár Matúš Fundárek jedného dňa upozornil: „Nezabudni ísť večer do Reprezentačného domu, uvidíš živých básnikov a možno sa po programe s tebou aj porozprávajú.“

Na javisku Reprezentačného domu v Žiline skutočne sedel v ten večer celý tím spisovateľov. Z môjho pätnásťročného pohľadu vyzerali starí. Dnes, keď na to spomínam, pripadajú mi zas ako mladíci. Najstarší z nich bol tuším Hečko, mal vtedy štyridsaťpäť rokov. Kostra ledva prekročil štyridsiatku, sedel tam Lenko, o štyri roky mladší než Kostra, Brezina o ďalšie tri roky mladší než Lenko. Mináč mal dvadsaťdeväť rokov a benjamín celej spoločnosti Mihálik dvadsaťpäť. Učilo sa však už o nich na hodinách slovenčiny, i tí najmladší z nich boli totiž generáciou bez predkov, pretože prvou generáciou slovenskej socialistickej literatúry – „večne starou“, ako ju zvykne nazývať generácia idúca po nej, tá, ktorej nemohol už pripadnúť iný údel, ako byť „večne mladou“. Mal som teda, budúci príslušník „večne mladej“ generácie, v ten večer príležitosť po prvý raz si naživo pozrieť a vypočuť súdruhov predchodcov: bol som očarený a spomínam si presne aj čím. Tromi hlasmi. Mináč čítal úryvok z *Modrých vlín*. Dunelo to. Kostra predniesol úryvok z poémy *Na Stalina*. Dunelo to ešte väčšmi. Potom vstal Mihálik a nezabudnuteľným

spôsobom predniesol *Kroniku*. Nebolo to už také dunenie ako v Mináčovom či Kostrovom prípade, no bola tu zvláštna melodická vlna, odvaha k pátosu, ktorý sa však nevymkol z moci majiteľa hlasu a vždy vo chvíli, keď sa už-úž zdalo, že sa melódia stane nepravdivou, majiteľ hlasu na konci verša melódiu stiahol tak, ako sa sťahuje knôt, a v poslucháčovi zostával iba príjemný pocit, nie nepodobný pocitu, aký po prudkom oslnení mávame z náhleho šera.

Akože inak – túto melodickú vlnu som potom neskôr našiel aj v obsahu jeho básní. Všimnime si napríklad v *Plebejskej košeli* báseň *Varšava*. Mihálik v nej stojí zoči-voči vzkriesenému mestu, ktoré je jednou z najpatetickejších tém, aké poskytuje lyrike povojnová Európy. A báseň sa skutočne poddáva tomuto faktu, z verša na verš jej pribúda pátosu. Má tri strofy. Prvá strofa je rozháraním, v druhej však už pátos blčí naplno: dvaja slepci spievajú na Jeruzolimských alejach, ale Mihálik sa nevie pozrieť do ich tvárí, „do týchto chrámov bez veží a pivníc, plných ľadu“. Jasne cítime, aké nebezpečenstvo sa tu podstupuje, aká hrozba sentimentality tu striehne. Ako si poradí silný (lebo musí byť silný) básnik v tretej strofe? „Odtiahol som sa pomaly / a zašiel k Visle, kde na slnečnom nábreží / mladí a zdraví ľudia ležali / a pili oranžádu.“

Slovo „oranžáda“, použité v pravej chvíli, je oným stiahnutím hlasu, ktoré badáme i v melódii Mihálikovej myšlienky. A zároveň môžeme pri tejto príležitosti analyzovať aj základný svetonázorový postoj knihy, zdôraznený už v názve: jej plebejskosť. Kniha vyšla, ako sme už spomenuli, v roku 1950, teda v období, ktoré malo, ako každé literárne obdobie, nielen prehry, ale i víťazstvá: *Plebejská košeľa* je jedným z nich. Oficiálna požiadavka, aby socialistická literatúra zobrazovala boj tried, sa stretla u Mihálika s autenticitou osobného zážitku. Nemusel si triedny pohľad na svet osvojovať: mal ho v krvi a mohol ho spontánne vysloviť. Preto jeho „spev múdrej žobrače“, ako nazýva svoju poéziu v básni, podľa ktorej pomenúva zbierku, nie je odindividualizovaný, neredukoval sa – ako sa to stalo najneúspešnejším textom vtedajšieho obdobia – na tlmočenie globálneho triedneho postoja, ale stále je to spev konkrétneho plebejca, ktorý nenadväzuje iba na veľké dejinné udalosti. Zažíva i to, že sa ho po koncerte, keď hľadá na „splav patricijských tiel“, dotkne pohľad neznámej mu ženy a on uniká, aby sa „vyšmykol z pasce možnej idyly“. To je z básne *Pohľad* – Mihalkovič i ja sme ju vedeli naspamäť, podobne ako inú, ktorú vedel naspamäť i Stacho (Stacho, ktorý si slovo „žobrač“ iste obľúbil práve pri čítaní *Plebejskej košeľe*) – *Svadobnú cestu*, ktorej meno vyberá Mihálik z moci šéfredaktora i za názov prvej Stachovej zbierky.

Svadobná cesta – je v nej všetko. Láska i smrť. Životný pocit kolektívu i zvrchované gesto jednotlivca. Tentoraz v „cigánskom“ vydaní: táto metamorfóza

základnej témy plebejstva patrí k Mihálikovým najobľúbenejším a odvdáva sa mu za to tým, že ho ani ona nikdy nezrádza. Práve vyšiel zväzok Mihálikových prekladov*, či skôr parafráz: volá sa *Cigánske piesne*.

Ale zabudli sme na oranžádu. Plebejská téma bude vždy len plebejskou témou. Téma jestvuje mimo básne. Ako sa odlíši plebejec dobrý básnik od plebejca zlého básnika? Vraciame sa k melódii Mihálikovej myšlienky. Nie že by oranžáda bola práve najplebejskejším nápojom. Mihálik však vie, že klasicky postavený verš (a jeho verš je vždy postavený klasicky) dostáva vďaka z klasického hľadiska nebásnickému slovu punc modernosti práve tak bezpečne ako príbeh, ktorého hlavným hrdinom je plebejec, získava potrebné napätie vtedy, keď autor svojho plebejca pošle do Reduty na koncert. Mihálik teda plebejizuje nielen tematiku básne, ale i básnickú reč (dôraz je na slove „básnickú“). Plní svoj sľub zo vstupnej básne, že bude poéziu „brechať“ (dôraz je na slove „poéziu“). Ako veľmi sa tým ponáša na mladého Majakovského, ktorého, žiaľ, nikdy neprekladal, hoci vo chvíľach, keď Majakovskij takmer súčasne s *Plebejskou košelou* u nás po prvý raz po vojne vychádzal, bol to Mihálikov básnik oveľa viac než kohokoľvek z tých, čo dostali príležitosť prekladať ho. A teda „brechanie“ poézie bolo vlastne prejavom Mihálikovho vrcholného estétstva, jeho príspevkom k vytvoreniu novej básnickej reči, zreteľne odlišujúcej slovenskú povojnovú poéziu od poézie predvojnovnej, reči, z ktorej si stále majú prečo brať ponaučenie i príslušníci novoprichádzajúcich básnických pokolení.

(Pod názvom *Plebejská košeľa po tridsiatich rokoch* vyšlo v knihe FELDEK, L.: *Homo scribens*. Bratislava, Smena 1982.)

* T. j. v roku, keď vychádzala kniha *Homo scribens*.

MIROSLAV VÁLEK

Miroslav Válek (1927 – 1991), básnik, prekladateľ a publicista. Po absolvovaní štyroch semestrov na Vysokej škole obchodnej v Bratislave nemohol od polovice roku 1949 ďalej pokračovať v štúdiu a – hoci už bol známy ako talentovaný básnik (najmä z rokov 1942 – 1948, z publikovania v časopisoch Plameň a Rozhľad), zúžili sa aj jeho publikačné možnosti. Počas nasledujúcich rokov mohol pracovať iba v outsiderskom zamestnaní. Jeho situácia sa zmenila až v období tzv. odmäku, po roku 1956. Pôsobil ako redaktor, šéfredaktor (Mladá tvorba, Romboid), predseda Zväzu slovenských spisovateľov, minister kultúry SR (1969 – 1988) a predseda Československého zväzu spisovateľov.

Básnik-šachista

(Prípitosť k nedožitým osemdesiatym narodeninám Miroslava Válka)

1

17. júl 2007 je deň nedožitej osemdesiatky Miroslava Válka.

Aj nedožité narodeniny si zasluhujú prípitok – najmä keď ten prípitok dlhujem Miroslavovi Válkovi už päťdesiat rokov. Veď až po polstoročí som si uvedomil, že okrúhle narodeniny mal aj v roku 1957, keď sme sa po prvý raz stretli, ale akosi na to vtedy neprišla reč.

Zaujímavejšie vtedy bolo, že práve, po dlhej pauze, začal znova publikovať básne. Aj to boli svojím spôsobom narodeniny. Básnické znovunarodeniny.

Mladým, nádejným básnikom totiž už raz bol – ešte pred Februárom 1948.

A nielen básnikom.

Miroslav Válek si vo voľných chvíľach rád zahral aj šachy – a všetci, čo s ním hrali, sa zhodli na tom, že bol aj talentovaný šachista.

Navyše tí, ktorí poznali oba jeho talenty, radi dodávali, že Válek mával aj ako šachista básnické nápady – a že jeho šachové myslenie nájdeme aj v jeho poézii.

Ak nás takéto hľadanie zväbi – na čo prideme?

Už roku 1947, keď začala Apoštolská administratúra v Trnave vydávať časopis *Jas*, hneď v jeho prvom čísle sa objavila Váľkova báseň *Okienko*, ktorá potom nechýbala ani v *Zápalkách* – cykle prvotín, obohacujúcim nové, rozšírené vydanie *Dotykov* (Slovenský spisovateľ 1971).

Okienko

*Netreba k tomu mnoho ambície,
stačí pár dosák, klinec hrdzavý
a veľká láska, ktorá ešte žije,
je zasiahnutá priamo do hlavy.*

*Stával tam vandrák, príliš na to pyšný,
že kráľovná má rada chudákov,
a zasnívany nad halúzkou višní
netušil ešte, koľko prázdnych slov*

*sa onedlho o okienku stratí.
Veď bolo isté: čosi zostane;
napríklad krížik z púte, ktorý kúpila ti
a položila prasto do dlane.*

*A zostanú aj mnohé krajšie veci,
tie, o ktorých sa teraz nevrávi
a ktoré budú závidieť ti všetci,
až budeš ležať v hrobe meravý.*

Ak si nad touto básňou i sami trošku zabásnime, nájdeme šachové myslenie už priamo v jej názve. Veď každý štvorec je bratom všetkých štvorcov – prečo by teda nemohol byť akýsi príbuzenský vzťah aj medzi okienkom, štvorverším a šachovnicou?

Dokonalým štvorcom sú i tie štyri štvorveršia.

A ako sa na básnika-šachistu patrí, nechýba v básni ani najvzrušujúcejšia šachová figúra – kráľovná.

Vo chvíli, keď *Okienko* vyšlo, bol jeho autor najväčším príslubom svojej generácie – doba mu však nedovolila nerušene pokračovať v rozvíjaní básnického talentu.

Objavilo sa iné okienko – zamrežované, za ktorým po nastolení stalinskej diktatúry v Československu skončil básnikov otec. Profesor telesnej výchovy (a autor metodických príručiek, používaných aj na vysokých školách) Ján Válek bol funkcionárom Demokratickej strany, ktorá síce roku 1946 vyhrala na Slovensku voľby, no po Februári 1948 ju čakala nemilosrdná likvidácia.

V tých časoch mávala takáto likvidácia široký záber – čo postihlo otca, pocítil aj syn. Miroslava Válka vyhodili po štyroch semestroch z Vysokej školy obchodnej (na ktorej začal študovať na jeseň 1947). Práca na Jednotnom zväze slovenských roľníkov, kde sa uchytil, aby nejako prežil nasledujúce roky, určite nebola tým najzaujímavejším, čo túžil v živote robiť.

Všetko zlé je na niečo dobré – outsider Miroslav Válek vynechal nápor socialistického realizmu, ktorý práve, zároveň s diktatúrou proletariátu, nastúpil, aby zdevastoval slovenskú literatúru i duše jej predstaviteľov v období medzi Februárom 1948 a „odmäkom“ roku 1956. Socialistickým realizmom nezaťažený Válek mohol potom úspešne zohrať svoju úlohu v literárnom pohybe na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov.

3

Chruščovovskému „odmäku“ po Stalinovej smrti a kvalite svojich čerstvo publikovaných básní – medzi ktorými nechýbala báseň *Šachy* – mohol aj básnik-šachista Válek ďakovať za to, že sa zmenila jeho spoločenská situácia. Späť na vysokú školu ho síce nevzali (a ani nemali dôvod, neusiloval sa už o to), ale zato mohol konečne odísť z Družstevného obzoru. Milan Ferko mu ponúkol redaktorské miesto v Mladej tvorbe a Válek tam nastúpil v roku 1957. Nová metla dobre metie – ten návrh „Čo keby ste tak, chlapi, spravili skupinu?“, vyslovený 1. decembra 1957 v Štefánke, patril k najlepším nápadom, ktoré dostal na novom pôsobisku.

No naozaj Miroslav Válek ešte aj v roku 1957 veril, že rok staré posolstvo ÚV KSČ, aby umelci názorovo si blízki zakladali tvorivé skupiny, stále platí? A že aj po potlačení budapeštianskeho povstania v októbri 1956 bude odmäk ešte pokračovať? Netušil básnik-šachista, že aj keď sa navonok nič nemení, v skutočnosti nielen v Budapešti, ale aj v Prahe a Bratislave je v roku 1957 už po odmäku?

Určite čosi také tušil, pretože zatiaľ čo my mladší sme sa pustili do prípravy aprílového čísla 1958, on sa pustil do zabezpečovacích prác. Budoval obrannú líniu ešte skôr, než sa objavia súperove figúry – a písal svoj povestný článok *Cesty poézie*.

O tom článku píšem podrobne v eseji *Ako*, no predsa len sa aj tu pristavím pri jednej jeho pasáži – pri tej, v ktorej si Válek zaprorokoval, odkiaľ príde nová poézia.

„Odkiaľ teda príde táto poézia? Príde z ulice a bude hovoriť rečou ulice. Príde z tovární, z polí, z kaviarní, z autobusov, príde zo súčasného života a bude hovoriť jeho rečou. Bude mať udivené a trocha detské, ale vidiace oči. Bude objavovať svet okolo seba a v sebe. Objaví veci netušené a nové, a bude chcieť o nich hovoriť. To preto jej nebude stačiť to, čo bolo, ani to, čo je. Odkojená súčasnou poéziou bude si vážiť jej tvorcov, ale ich poéziu bude popierať. Zrúti staré múry, ale svoj dom nebude stavať vo vzduchu. Začne tam, kde ešte rezonujú najlepšie verše Plávku, Kostru, Horova, Žáryho, Mihálíka, verše, ktoré prerástli poetickú koncepciu doby svojho vzniku. Ostatné ponechá histórii. Zo začiatku bude azda priveľmi prudká v gestách...“

(Cesty poézie, *Mladá tvorba*, 1958, č. 3)

Keď bolo o pár mesiacov neskôr skupinové číslo zastavené a sadzba scenzurovaných materiálov rozmetaná, cenzorský zásah akoby sa dostal až do našich duší: nikto z nás sa nestaral o záchranu dokumentov. Neusilovali sme sa urobiť si kópie z tých dvadsiatich posudkov, ktoré si dal o nás vypracovať ÚV KSS a Milan Ferko nám ich na niekoľko hodín požičal, aby sme vedeli, na čom sme. (Ale vďaka buď za to Pánu Bohu – aspoň nemôžeme dnes na nikoho nič vytahovať.) A nezachovali sa ani mnohé naše vlastné cenzúrou zadržané materiály – medzi nimi aj manifest *Bude reč o poézii*. Ak si ho aj niekto z nás odložil, neurobil to natrvalo. U mňa vydržal do začiatku roka 1959, potom som, pred nástupom do výroby, urobil za minulosťou hrubú čiaru a spálil som vo vysokej stavanej peci na Gunduličovej 1, kde som býval v podnájme u pána Milána, všetky svoje rukopisy. Bolo z toho dosť dymu, aj pani Milánová sa prišla pozrieť, či nehorí. Tak odišli hore komínom moje vtedajšie básne, články, poznámky, zápisníky – aj manifest.

Viem si však spomenúť, čo v ňom bolo, a tak aj dnes ho môžem virtuálne položiť vedľa Válekova článku *Cesty poézie* – a s prekvapením zisťovať, ako dôkladne kopíroval Válek terén toho manifestu, ako ho korigoval, ako ho zjemňoval a ako už vopred vyvracal výčitky, o ktorých predpokladal, že prídu.

Naozaj to bol básnik-šachista.

Nie je azda perfektnou šachovou kombináciou vymenovanie území, z ktorých príde nová poézia? To „z tovární, z polí“ bolo dobové klišé. Kto ho používal, nevybočoval z radu.

Válek ho teda použil ako uspávanku smerom nahor, k bdelej vrchnosti, aby vzápätí povedal „z kaviarní“. To už klišé nebolo, a ak, tak len odstrašujúce, kaviareň bola symbolom buržoázneho štýlu života. Básnik-šachista vedel, že zaspávajúce

bdelé oko vrchnosti sa v tej chvíli muselo znova pootvoriť, a preto dodal „z *autobusov, príde zo súčasného života a bude hovoriť jeho rečou*“, a uspal to oko znova.

Alebo iný šachový ťah: Válek tuší, že starší slovenskí básnici sa môžu uraziť na skupinový manifest, viacerí sú v ňom vymenovaní – a tak aj on niektorých vymenúva a vopred chlácholí.

Alebo iný ťah: Válek už vie, že tón manifestu je bezočivý, a tak už vopred oroduje, aby si to nikto nevšímal, veď je to len gesto, veď je to len zo začiatku...

Z dnešného pohľadu sa môže niekomu zdať tá úzkostlivosť básnika-šachistu priveľká. Ba mohlo to vyzeráť ako zbytočná úzkostlivosť ešte aj v marci 1958, keď článok *Cesty poézie* vyšiel. No už o mesiac sa ukázalo, že ani takáto veľká úzkostlivosť na záchranu skupinového čísla nestačila.

4

Básnik-šachista mal však na viac než na priateľstvo s Trnavskou skupinou. Mal na simultánku s celou nastupujúcou generáciou. A, pravdaže, aj na simultánku so svojou vlastnou. Vlastne sa takto stal dvojgeneračným syntetikom.

Roku 1958 sa konali celoštátne previerky, v ktorých dala vládnuca moc definitívne najavo, že sa odmäk skončil a treba sa pozrieť na tých, ktorí naň naleteli a predčasne vystrčili hlavy zo závejov. Tí teraz po nich dostanú. Z každého podniku, úradu, školy, redakcie vtedy niekoho pre výstrahu ostatným vyhodili – z Mladých liet vyhodili mňa.

Keď sa však celoštátne previerky vybúrili, situácia sa znova upokojila, a predsa sa len ukázalo, že sa čosi zmenilo. Napríklad v literatúre: Trnavská skupina bola síce rozprášaná, ale jej bojová úloha splnená. Socialistický realizmus stratil svoju pôvodnú zúrivosť a začali zrazu vychádzať normálne, ideológiou už iba zľahka štrajchnuté knihy. Chýbali v nich už tie protiimperialistické „povinné cviky“, akým sa nevyhol ešte Rúfusov debut v roku 1956. Zato však si Válek hneď vo svojej prvej knihe a v rámci svojej simultánky mohol zahrať so svojim najkvalitnejším generačným kolegom úspešnú partiu na šachovnici smútku.

Prirodzene, Válek nič po Rúfusovi neopakoval. Bol autentickým básnikom a autentická bola aj skepsa, ktorá vyžarovala z jeho vlastných veršov. O dôvodoch, ktoré mal na ňu z mladosti, sme už hovorili – a dosť mu ich prinášal aj neskorší život. V roku 1958, práve keď sa pripravoval na svoj básnický debut, sa uňho objavila tuberkulóza, na ktorú sa musel opakovane liečiť. V roku 1961, po ťažkej chorobe, zomrela jeho prvá manželka Marianna, sestra Jozefa Mihalkoviča. Roku 1977, takisto po ťažkej chorobe, tragicky zomrela druhá – Zora Zorinová, dcéra sovietskeho diplomata Valeriana Zorina. I Váľkovej vlastnej smrti predchádzala ťažká choroba.

Neboli teda nijakou básnickou pózou, ale iba súčasťou intímnej sebareflexie aj tie samovražedné pointy jeho najúspešnejších básní:

*Každý deň si uväzujem kravatu,
každý deň myslím presne na to isté.*

*(Príťažlivosť, Slovenský spisovateľ 1961, z básne Domov sú ruky, na ktorých
smieš plakať)*

Tu môžem pridať aj svoju redaktorskú spomienku. Keď sme vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ pripravovali do tlače *Žihadlice* (1980), antológiu slovenskej humoristickej a satirickej poézie, našiel jej zostavovateľ Rudolf Chmel veselú báseň takmer u každého slovenského básnika, dokonca aj u takých clivých lyrikov ako Sládkovič či Krasko. Iba u Rúfusa nič. A u Válka sa mu podarilo nájsť iba veselú báseň pre deti, no ani jednu pre dospelých.

U Rúfusa sa to dalo čakať, no že by ani u Válka? Zaujalo ma to a prečítal som si celého Válka z tohto zorného uhla. Nebol to celkom neúspešný pokus – doplnil som *Žihadlice* ešte Vákovou básňou *Óda na boha zvierat z Milovania v husej koži* (Slovenský spisovateľ 1965). Tá báseň je totiž „veselá“ aspoň z hľadiska spôsobu, ako v nej básnik pracuje s jednotlivými slovami či metaforami:

*Vyslyš nás, milostivý hmyz,
zamávaj anjelskými krídlami,
odpovedzte, cyklámenová voš:*

Vy ste boh?

Ale veru ani toto nie je veselá báseň, ak ju vezmeme ako celok. Hľadačom humoru nedával Válek veľkú šancu. Ukázal sa byť – hneď po Rúfusovi – druhým najsmutnejším básnikom v dejinách slovenskej poézie.

5

Vráťme sa však k tým normálnym, ideológiou už iba zľahka poznačeným knihám, ktoré zrazu začali vychádzať na konci päťdesiatych rokov.

Jednou z nich boli Váلكove *Dotyky* (1959). Ďalšou *Zem pod nohami* (1960) – básnická zbierka Mikuláša Kováča.

Mikuláša Kováča (1934 – 1992) vonkoncom nemôžem obísť. Bol to môj rovesník a priateľ, s ktorým som sa stretol aj v prvom ročníku Vysokej školy pedagogickej, no potom ho zo školy vyhnala a do ústrania zahнала choroba. V ústraní sa liečil, v ústraní žil a v ústraní začal aj písať a vypracoval si svoju vlastnú básnickú metódu, založenú na kombinácii prozaických fragmentov, dalo by sa povedať na filmovom strihu.

A bolo pozoruhodné, že debutant Miroslav Válek mal zrazu rovnako blízko nielen k Rúfusovi, nielen k Trnavskej skupine, ale aj k poézii Mikuláša Kováča. Nielenže jedna z kľúčových básní *Dotykov* sa volala rovnako ako Kováčova zbierka. Ešte bližšie ku Kováčovi, najmä k jeho poéme *Mesto*, mala Válkova druhá zbierka *Príťažlivosť* (Slovenský spisovateľ 1961) a v nej najmä lyricko-epická skladba *Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať*.

Z pozície redaktora Mladej tvorby, ktorú si udržal aj po veľkom tresku Trnavskej skupiny, mal totiž Válek dobrý prehľad nielen o svojej generácii, ale aj o všetkých nových individualitách a tendenciách, ktoré sa postupne prihlasovali. Mikuláš Kováč (ktorý sa prihlásil – pod menom Jozef Kováč – takisto už roku 1957) bol popri básnikoch Trnavskej skupiny tou najväčšou. Nečudo teda, že básnik-šachista si zahral simultánku s celou touto plejádou, a nerobím asi chybu, keď ho nazývam dvojgeneračným syntetikom.

No iba dvojgeneračným? Netreba nejakú tú generáciu pridať?

Keď po Trnavskej skupine nastupujú Osamelí bežci, opäť ich totiž, ako ich „starší brat“, uvíta a uvedie v Mladej tvorbe (vtedy už ako jej šéfredaktor) Miroslav Válek. A keď z Mladej tvorby roku 1966 odchádza, dokonca im ju prenechá. Hoci som tam v tom čase pôsobil ako externý redaktor, ani na um mu nezišlo prenechať časopis Trnavskej skupiny – ved' videl, že mne ani na um nezišlo zatúžiť po takom chomúte, radšej som sa po jeho odchode dal vyhodiť.

Válkova simultánka však ešte vždy nie je kompletná. Prečítajme si najprv *Smutnú rannú električku*.

Smutná ranná električka

*Smutná ranná električka
a ja v nej a ja v nej,
už ma vezú
ako v rakve sklenenej.*

*Smutno zvoní pred nami
a za nami smutno zvoní
smutné zvonce v smutnom dni,
smutný sprievod pohrebný.*

*Vždy, keď idem takto k tebe,
vždy, keď idem takto k vám,
plačem ako na pohrebe.
Lúto mi je vlastnej smrti.
Vždy sa niečo vo mne zrúti,
vždycky niečo pochovám.*

*Celé mesto je dnes smutné.
Smutné parky, smutná pláž.
A ja smútim preukrutne:*

*Chodím k tebe, keď ma voláš,
chodím, aj keď nevoláš.*

(Dotyky, Bratislava, Mladé letá 1959)

A potom, po prečítaní tejto básne, preskočme až do roku 2007 a prečítajme si, čo napísal pri príležitosti Váčkovej nedožitej osemdesiatky jeho podstatne mladší básnický kolega Daniel Pastirčák v časopise .týždeň (23. júla 2007). Zistíme, že aj na partiu s Pastirčákovou generáciou bol básnik-šachista – a v tom čase už minister kultúry – schopný nájsť vhodný variant:

„Boli sme v tej dobe Váľkom posadnutí viacerí. Keď v sedemdesiatych rokoch v Košiciach kandidoval na poslanca, vybrali sme sa do divadla na predvolebné zhromaždenie (čo v tom čase odporovalo zdravému rozumu). Chceli sme vidieť Váľka. Nesklamal. Do poloprázdnej sály ponurým hlasom predniesol prejav, ktorý od prvej po poslednú vetu protirečil historickému optimizmu komunistickej strany. Civilizáciu opísal ako monštrum spejúce k sebazničeniu. Neradostnú víziu nerozjasnil ani jedinou vetičkou povinnej nádeje. Preto som ho mal tak rád. Pre ten jeho bezútešný agnosticizmus a beznádejný nihilizmus... Jeho poézia nás strhávala silou svojho smútku. V krajine, kde vládol historický optimizmus, i obyčajný ľudský smútok pôsobil ako politická diverzia. *Smutná*

ranná električka zhudobnená Mariánom Vargom nám vtedy znela ako hymna vzbúrencov.“

6

Zdá sa teda, že básnik-šachista je aj z dnešnej perspektívy pozoruhodným zjavom a ani posmrtnú partiu svojej simultánky neprehráva.

Má, prirodzene, aj svojich odporcov, ktorí mu neodpúšťajú jeho ministerské pôsobenie.

A predsa sa nedá nič zmeniť na tom, že prichádzajú ďalší a ďalší básnici, ktorí sa k nemu hlásia. Aj v najnovšej zbierke najlepšieho z nich – v zbierke Erika Ondrejičku *Tanec večerných vločiek* (Bratislava, Galéria Brunovský 2006) – nachádzame báseň *List pre princeznú – P. S. s venovaním Miroslavovi Váľkovi*. Válek je v nej prevtelený do starého javora a uvaľkaná pointa básne znie priam prorocky:

*Starý javor v sebe tajne ukrýva
smutnú pesničku z husľového dreva
a jeho pieseň uvaľkaná do cliva
v záhrade ani s vetrom nedoznieva*

7

Váľkova simultánka s rôznymi generáciami trvá, no môj prípitok sa chýli k záveru.

Nemôžem ho ukončiť lepšie, než tým, že básnikovi-šachistovi Miroslavovi Váľkovi pripijem jeho vlastnou básňou *Šachy* – aj keď mat kráľovi je ešte v nedohľadne.

Šachy

*Ak sadnete si z dlhej chvíle k šachom,
pre šťastie lebo pre sklamanie hrať,
nezabúdajte, že je problém, na kom
závisí vaše víťazstvo či pád.*

*Neukazujte svojmu súperovi päty
a dámu strážte, ak ju máte rád.
Nepúšťajte ju samu na výlety
– nevieme nikdy, čo sa môže stať.*

*Nakoniec sa to zvrtnie na zákone,
že silu umu zdolá sila zrád.
V partii často vyhrávajú kone;
jedine kráľ však môže dostať mat.*

(Z knihy FELDEK, L.: *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava, Columbus 2007.)



Miroslav Válek ako minister kultúry
blahoželá k 70. narodeninám
E. B. Lukáčovi (LA SNK)

Štefánka tango
(Ilja Zeljenka / Lubomír Feldek)

*Keď túžim ujsť už od dejín,
od vrážd a lží a zlodejín,
nie, nemusím si pustiť plyn –
len v Štefánke si pustím splín.*

*Tá Štefánka je kaviareň,
kde nádherne nám prejde deň
a bez volania o pomoc
tam po dni prejde nám aj noc.*

*Aj mŕtvi si k nám prisadnú,
aj oni ešte chcú byť dnu.*

*Zvon lumpov – to je dobrý zvon,
čo neženie nás do tmy von.*

*V Štefánke to tak byť musí – k živým mŕtvi prisadnú si,
aj k neláske šampanské tu strieka.
Smutná ranná električka vždy tu vyčká
Válka, Stacha, Lukáča, aj Zeljenku, aj Feldeka, aj Smreka –
Zeljenku, aj Feldeka, aj Smreka.*

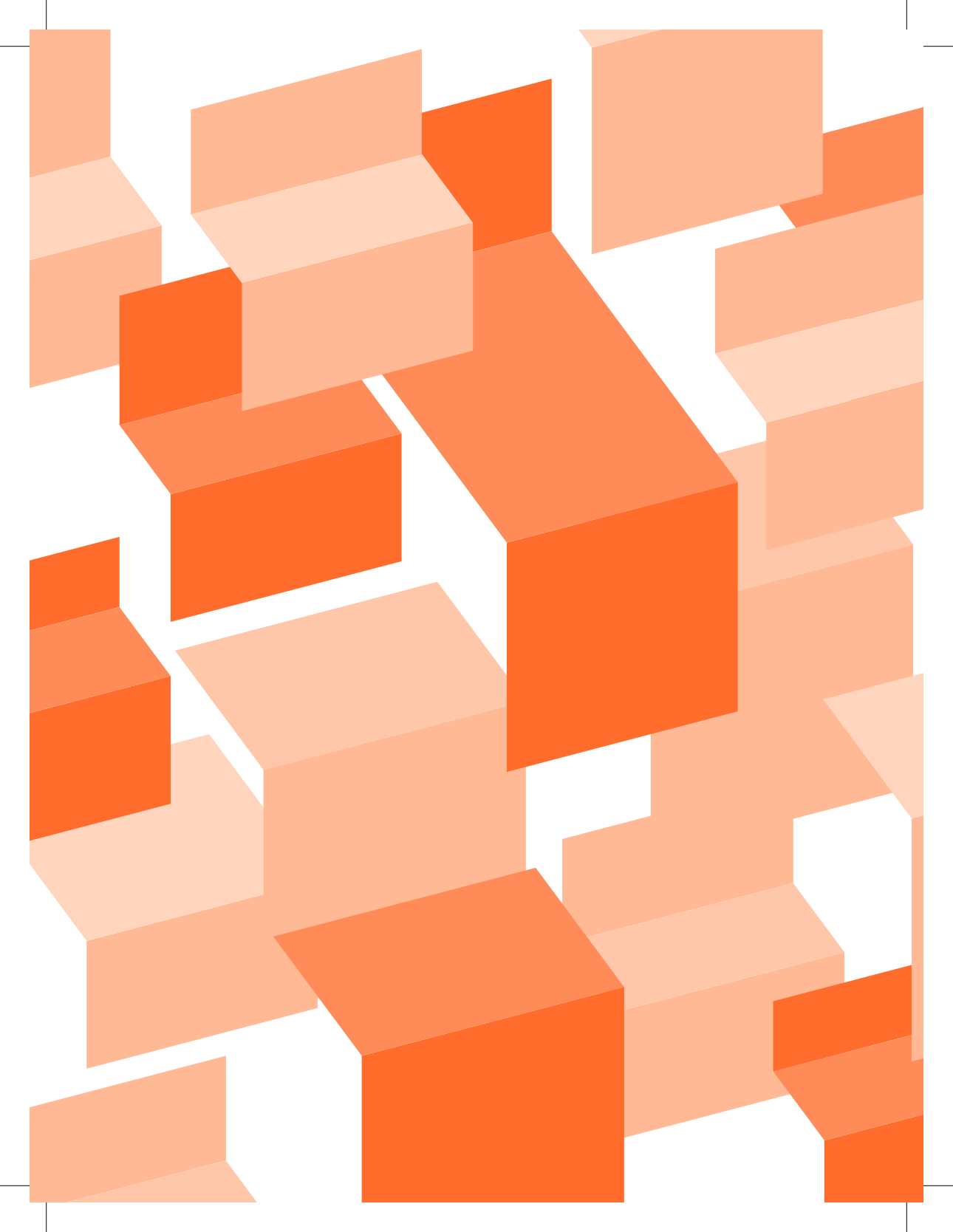
*Tam v Štefánke – tam môže nás
aj bez hľadania každý nájsť.
Tam prisadne si k nám vždy rád
aj Čas, náš dobrý kamarát.
Tam v Štefánke sú noviny –
no čítať nie sme povinní.
Tam my aj Čas len driememe
a všetkým nám je príjemne.*

*V Štefánke to tak byť musí – k živým mŕtvi prisadnú si,
aj k neláske šampanské tu strieka.
Smutná ranná električka vždy tu vyčká
Válka, Stacha, Lukáča, aj Zeljenku, aj Feldeka, aj Smreka –
Zeljenku, aj Feldeka, aj Smreka.*

*Tá Štefánka je kaviareň,
kde nádherne nám prejde deň
a bez volania o pomoc
tam po dni prejde nám aj noc.*

*Keď túžim ujsť už od dejín,
od vrážd a lží a zlodejín,
nie, nemusím si pustiť plyn –
len v Štefánke si pustím splín.*

(Text na melódiu skladby Iľju Zeljenku *Štefánka – Slovak tango for cello a orchester*, publikovaný v rovnomennom fejtóne v denníku *Pravda*, 30. mája 2013.)



The background of the entire image is composed of numerous 3D cubes in two shades of orange: a vibrant, saturated orange and a lighter, peach-like orange. These cubes are arranged in a complex, overlapping pattern that creates a sense of depth and movement. Some cubes are positioned to look like they are floating or stacked on top of others, while others are partially obscured. The overall effect is a modern, architectural aesthetic.

Šiesta časť

**VEČNE
MLADÁ
GENERÁCIA**

KORNEL FÖLDVÁRI



Kornel Földvári (1932), prozaik a esejista. Štúdium na Filozofickej fakulte UK v Bratislave ho režim donútil preučiť. Ďalšie roky strávil vo výrobe a na vojenčine u „čiernych barónov“. Za normalizácie bol opäť v nemilosti. Až v rokoch 1990 – 1992 sa dočkal spoločenskej satisfakcie: stal sa námestníkom ministra kultúry.

Viliam Žingor – slovenská Horáková

Keď som zazrel v článku Milana Navrátila *Z odtajnených dokumentov k prípadu kauzy Žingor a spol.* (Sme, 24. 5. 2007) vetu, že Žingor je slovenská Horáková, zvolal som: Konečne! Veď celé roky všade čítame, že Slovensko nemalo v zápase s totalitou také osobnosti, aké mali inde, a nie je to pravda. Malo ich.

Neviem, aký bol Žingor v súkromí, a predsa mám pocit, akoby som ho osobne poznal. Súvisí to s mojím otcom, po ktorom neostalo skoro nič, ale medzi vecami, ktoré si až do smrti odkladal, a ja ich opatrujem dodnes, nechýbala tá brožúra.

Odkladal si ten výsmech práva, pretože bol právnik? Najmä sa v tej brožúre asi skrývali (a neskôr sa, žiaľ, takisto naplnili) jeho vlastné obavy. Veď Viliama Žingora obesili roku 1950 za to, že „vo februári 1948 stál na strane zradnej pučistickej reakcie... Pripravoval založenie strany Obrana demokracie... Zdôrazňoval potrebu zastaviť znárodňovanie podnikov, vrátiť ich do súkromného vlastníctva, autonómiu pre Slovensko v rámci ČSR a neskôršie jeho začlenenie do Únie stredoeurópskych štátov“ – teda za to, v čo celá tá generácia verila, a čo je samozrejmosťou dnes.

Je známe, že brožúru vyprodukoval spisovateľ Ladislav Mňačko. Kornel Földvári, Mňačkov redakčný kolega zo 60. rokov, o ňom nedávno v časopise *týždeň* (14/2007) napísal: „Vždy som ho vnímal pozitívne... Keď bol druhýkrát šéfredaktorom Kultúrneho života, tak do jeho kancelárie chodili zástupy ľudí v núdzi ako do prezidentskej kancelárie... On sa naozaj snažil intervenovať, pomôcť, odčiniť zlo.“ Mám na Mňačka podobné spomienky – veď z intelektuálov, ktorí aktívne podporovali justičné vraždy 50. rokov, bol jediný, kto sa za to ospravedlnil a usiloval sa chybu odčiniť. Nebol vrah, popravy by vykonal aj bez jeho brožúry – a predsa trpel výčitkami svedomia až do smrti a v úvode k reedícii *Oneskorených reportáží* napísal: „Prehral som svoj život.“

No aj pri všetkých sympatiách k Mňačkovi bude múdre dohodnúť sa, že ani všetci na Pavlov obrátení Šavlovia dokopy nevyvážia význam osobnosti Viliama Žingora – inak nebude história napísaná pravdivo.

Mimochodom: keď som si poriadne prečítal článok Milana Navrátila, zistil som, že Žingora za slovenskú Horákovu neoznačil novodobý historik, ale je to citát z roku 1950, z hlásenia Žingorovho brutálneho vyšetrovateľa škpt. Bohumila Doubeka, ktorý ešte za socializmu zinkasoval za svoje metódy deväť rokov.

Absurdný je život!

Aj také krásne slovo ako impresionizmus bolo pôvodne nadávkou. Aj najspravodlivejšie ocenenie, ktoré dodnes Žingorovi dlhuje slovenská demokratická elita, vyslovil jeho kat.

(Z knihy FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)

Kornelovi k osemdesiatke

*Keď mal ešte zuby Kornel Földvári,
neleňošil s nimi kdesi v lekvári.
Čo bolo zlé, hrýzol – až kým dohrýzol,
až kým z pomsty celý chrup mu nezmizol.*

*Ale my mu za odmenu želajme,
nech zas k zubom príde aspoň potajme –
ó, nech príde bezzubého Kornela
aspoň vo sne pohrýžť Mutti Ornela!*

JÁN LENČO

Ján Lenčo (1933 – 2012), prozaik a literárny kritik. Vyštudoval slovenčinu a dejepis na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, pôsobil ako redaktor, gymnaziálny profesor aj vedúci kina. V auguste 1968 sa preslávil telegramom čínskej vláde, ktorý podal na žilinskej pošte: „Sme okupovaní. Príďte nás oslobodiť.“

Zomrel Ján Lenčo

1

Keď nám zomrie dobrý priateľ, zvyčajne banujeme za poslednou príležitosťou, ktorú sme mali na stretnutie s ním a ktorú sme nevyužili.

Aj ja som sa iba toľ nedávno zúčastnil na otvorení Žilinského literárneho festivalu a potom aj na predstavení svojej hry *Stalin v Žiline*. V hľadisku bol aj Lenčov spolubývajúci z domova dôchodcov, síce starší než Lenčo, no mobilnejší. Cez prestávku mi porozprával o Janových problémoch s pohybom, ktoré mal po mozgovej príhode, no o tých som vedel už dávnejšie, a tak som si myslel, že jeho stav je stabilizovaný. Bol som v Žiline iba na skok, nechal som ho iba pozdravovať – a o pár dní sa ukázalo, že to bol pozdrav rozlúčkový.

Listujem teraz v pamäti, aby som si pripomenul jeho najlepšie knihy.

Ján Lenčo absolvoval na Filozofickej fakulte kombináciu slovenčina – dejepis, a tak nečudo, že sa jeho najobľúbenejším žánrom stal historický román. Čo sa mu v tomto žánri vydarilo najviac? Bezpochyby *Egyptanka Nitokris* (1972), *Hviezdne okamihy* (1974), *Zlaté rúno* (1979), a najmä *Odyseus, bronz a krv* (1982). Napriek tomu som však mal z jeho tvorby vždy najradšej diela, ktoré zo série historických próz najviac vybočili, pretože v nich najhlbšie načrel do svojich osobných zážitkov: *Rozpamätávanie* (1978) a *Roky v kine Úsmev* (1987).

No ktovie, či treba hovoriť o vybočení. Skôr to bude tak, že spisovateľ Ján Lenčo mal dva obľúbené žánre a v oboch sa cítil ako doma.

Knihy *Rozpamätávanie* a *Roky v kine Úsmev* som mal najradšej navyše aj preto, že v nich bol najodvazanejší. Napísala ich hlavne veselá stránka jeho povahy.

Nájdeme v nich aj satirický tón – no hneď dodajme, že veselosť nie je to isté, čo satira. Satirický tón nájdeme totiž nielen v jeho veselých knihách – nájdeme

ho aj v tých vážnych. Nájdeme ho aj v Lenčových historických prózach – satirická (a aj vďaka svojej satirickosti skvelá) je napríklad aj *Didaktická kronika rodu Hohenzollernovcov* (1968).

2

Pristavme sa ešte trochu pri Lenčovi satirikovi.

Satira mala významný podiel aj na tom, že slovenská literatúra už v polovici päťdesiatych rokov úspešne vzdorovala socialistickému realizmu.

Zaiste, vzdor môže byť aj vážny – vzdor uprostred povinnej radosti zo „šťastného dneška“ sa prejavil napríklad aj tým, že básnici si vybojovávali právo na smútok.

No to nič nemení na večne platnom poznatku, že tam, kde je satira, sa najmenej darí ideológii. Vedeli to už proroci aj apoštoli – to preto do Biblie nevputili ani jedinú satirickú vetu.

O zdravom a oslobodzujúcom účinku satiry vedel vždy aj Ján Lenčo. Vedel však aj o riskantnosti satiry a iste aj preto sa jeho satira usilovala – niekedy viac, niekedy menej – o nepolapiteľnosť. Bolo to občas žartovanie s takou vážnou tvárou, že sa čitatelia na ňom neodvážili ani pousmiať.

Ako príklad odcitujem Lenčovu reakciu na prelomovú udalosť v živote mladej generácie – na to, že v roku 1956 začal vychádzať časopis *Mladá tvorba*.

Lenčo vtedy napísal – a to rovno do 1. čísla *Mladej tvorby* – takúto bezočivosť: „Centrálnym problémom tejto generácie nie je snaha pochopiť dobu a seba samých, ale celá jej energia sa vybíja v lamentovaní nad neexistujúcim časopisom. Nebudeme spisovatelia, ak nebudeme mať možnosť odtláčať svoje práce – vyhrážali sa najmladší. Význam tohto časopisu sa preceňuje. Veď predsa spisovateľmi sa ľudia nestávajú na stránkach časopisu, ale *sami v sebe*.“ (*O väčšiu náročnosť, Mladá tvorba* 1956, č.1, s.7.)

Využiť priestor nejakého časopisu, aby sme na ňom rozjímali o jeho nepotrebnosti, to je čosi ako podať si žiadosť o rozvod ešte pred svadbou. Nás, čo sme sa pobavili nad touto Lenčovou výtržnosťou, nebolo vtedy veľa.

Ponechajme bokom, či sa práve na tomto texte mohli alebo nemohli pobaviť aj viacerí – faktom ostane, že satira vo svojej ironickej alebo aj sebaironickej polohe robila vtedy, v päťdesiatych rokoch, slovenskej literatúre dobré služby: aj vďaka nej sa jej socialistický realizmus nedostal pod kožu až tak hlboko, ako o tom rozprávajú tí, čo dnes tak statočne bojujú proti jeho mrcine.

Ak si dobre spomínam – aj Lenčovo vynikajúce vystúpenie na jednom zo spisovateľských zjazdov v období normalizácie sa venovalo práve satire. Škoda, že

z neho nemôžem citovať – nemám ho v tejto chvíli po ruke – no redakcia neurobí chybu, ak ho vyhľadá a znova uverejní.

Ani v poslednom období Lenčovho života a tvorby sa satirický moment nevyratril – a opäť sa stávalo, že nie každý sa v jeho žartovaní dobre zorientoval. V deväťdesiatych rokoch sa napríklad konal spoločný zájazd českého aj slovenského PEN klubu do Ruska. Nezúčastnil som sa na ňom, ale dopyčul som sa, akí boli najmä českí penklubisti vydesení, keď v Petrohrade vystúpil zrazu na schody vedúce do Zimného paláca slovenský účastník zájazdu Ján Lenčo a predniesol odtiaľ plamenný prejav na počesť V. I. Lenina.

„Nechápali jsme to. Umíš mi to vysvětlit?“ opýtal sa ma môj priateľ, český spisovateľ Pavel Verner, ktorý pri tom bol a rozprával mi o tom.

„Tebe to mám vysvetľovať? Príslušníkovi národa, ktorý dal svetu Švejka?“

A Pavel Verner sa až dodatočne rozosmial.

Taký bol Jano Lenčo – nestačilo mu satiru len písať, on ju od mladosti až do smrti aj žil.

3

Naposledy sme sa stretli pri príležitosti jeho besedy v bratislavskej Mestskej knižnici, no naša posledná spoločná fotografia je o čosi staršia – pochádza zo Žiliny, z roku 2006. Sme na nej zvečnení ako dvaja spoluautori knihy jej tretieho – hlavného – autora, fotografa Laja „Leidža“ Kupkoviča.

Kniha sa volá *Žilinčania po osemsto rokoch* a obsahuje portréty 170 Žilinčanov – nechýbajú medzi nimi ani tie naše. Pri každom portréte je aj nejaký výrok portrétovaného.

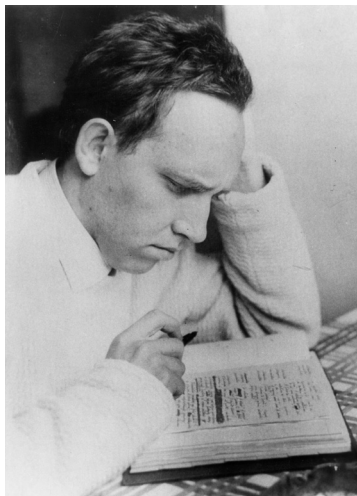
Ján Lenčo k svojmu portrétu napísal: „Nikomu neublížiť, každému pomôcť.“

Pokúsil sa vtesnať do niekoľkých slov svojej životnej krédo, alebo iba čosi, čo mu v tej chvíli najviac ležalo na duši?

On nám už na túto otázku neodpovie. No jedno si môžeme vydedukovať aj sami: či už písal Jano Lenčo vážne historické romány, alebo veselé autobiografické prózy, či písal satiru s vážnou tvárou, alebo či ju dokonca žil, vždy všetko robil s dobrým úmyslom – a tie najlepšie z jeho diel patria aj k najlepším dielam slovenskej literatúry.

(Vyšlo v *Slovenských pohľadoch*, 1/2013.)

JÁN JOHANIDES



Ján Johanides (1934 – 2008), prozaik a esejista. V roku 1960 pol roka pôsobil ako psychológ v závode Tesla Orava v Nižnej. Neskôr ako redaktor, úradník, väčšinou však žil v slobodnom povolaní. Podľa jeho novely *Potápača priťahujú pramene mora* nakrútil v roku 1969 režisér Dušan Hanák film 322.

Spomienka na slovenského Európana

„Po februári 1948, keď sa aj u nás podarilo Stalinovi udomáčniť stalinizmus, naši otcovia rojčili, že to nebude mať dlhé trvanie a totalitu nahradí demokratická stredoeurópska federácia. Ich sen sa splnil až oveľa neskôr – vtedy, keď ho snívali, bol ešte predčasný a hlavne nebezpečný: stačilo, aby sa o ňom porozprávali príliš nahlas niekde v kaviarni – a končili v Leopoldove a Jáchymove. Na tento kontext nesmieme zabudnúť, ak chceme vychutnať, čo to znamenalo pre vtedajšiu mladú umeleckú bohému, keď sa zrazu na bratislavských uliciach objavil nádejný spisovateľ Ján Johanides, ktorý pri každej príležitosti veselo pokrikoval na svojich priateľov: „Bon jour, cári! Som Európan!“

Takto som začal svoj nekrológ v časopise .týždeň (25/2008) za slovenským Európanom Jánom Johanidesom (18. augusta 1934 – 5. júna 2008), ktorý nás v júni opustil.

To recesisticky pôvabné Johanidesovo európanstvo sa však nedá dosť dobre pomenovať v niekoľkých riadkoch, a preto by som sa rád k nemu vrátil ešte raz – citátom zo svojho románu *Van Stiphout*. Van Stiphout v tom románe nie je Ján Johanides, a ani René nie som ja – ale predsa len som si na vytvorenie tých dvoch postáv požičal pár historiek, ktoré sme ja a Jano Johanides kedysi spoločne zažili. A nazdávam sa, že on sám – ako slovenský Európan – oceňoval, že som zaznamenal najmä túto:

&

„Johanidesovo pôvabné Európanstvo, to nebola iba bohémstva recesia. Nielenže hneď jedna z prvých poviedok, ktoré vtedy začal písať a uverejňovať v Mladej tvorbe, sa volala Európan – aj z tých ostatných bolo zrejmé, že ich autor má prehľad aj o tom, čo sa píše za železnou oponou, že má, napríklad, dobre prečítaného Camusovho Cudzinca – a že aj on sám je svojím spôsobom cudzincom tam, kde žije, pretože v totalite je aj pod rodnou strechou tak trochu cudzincom každý, komu to myslí slobodne.

No práve vďaka tomu jeho tak trochu cudzinecťu sa jeho dielo stalo jednou z najnespornejších hodnôt slovenskej literatúry.“

Takto som ukončil svoj nekrológ v časopise .týždeň – a takto končím aj túto spomienku.

(Úryvok z textu publikovaného v knihe PETRÍK, Vladimír (zost.): *Ján Johanides – prozaik ľudského údely*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2012.)

RUDOLF DOBIÁŠ

Rudolf Dobiáš (1934), prozaik, básnik, autor literatúry pre deti. Hneď po maturite na gymnáziu v Trenčíne (1953) ho krivo obvinili z protištátnej činnosti, odsúdili na osemnásť rokov a sedem rokov väznili v Jáchymove. Prepustený bol až na amnestiu v máji 1960. Pôsobí v Konfederácii politických väzňov, je šéfredaktorom jej časopisu Svedectvo.

Tam sa nepísalo

„... Zrazu sa mu z duše vynorí pocit, ktorý mu do nej vkĺzol nedávno, na jednej z jeho každotýždňových ciest do ružomerskej tlačiarne. Hoci pôvodne chcel ísť autobusom, dal – akoby mu to vnukol šiesty zmysel – prednosť vlaku. Už ráno cestoval lokálkou z Nižnej do Kralovian, tam presadol na rýchlík do Ružomberka – a rovnakou trasou sa z Ružomberka vracal. Bol májový podvečer a v Kralovanoch, kde presadal, nastúpila do vozňa oravskej lokálky spolu s ním skupina mužov, na ktorých bolo čosi pozoruhodné. Aj keď svetlo vo vlaku len sliepnalo, pomohol mu spln, ktorý v ten večer svietil, a René prišiel na to, čo ho to vlastne zaujalo: všetci tí muži mali príliš veľké šaty. A pretože všetci boli tichí, bolo dobre počuť, keď vlak zahŕgloval, ako sa im všetkým čosi presúva v malých kufríkoch, ktoré držali na kolenách. Tie kufríky museli byť takmer prázdne! To, čo sa gúľalo, bola možno štetka na holenie alebo mydlo. A zrazu René všetko pochopil: bola amnestia, sú to prepustení mukli. Neuveriteľne veľa muklov sa v ten večer vracalo na dolnú i hornú Oravu. Na každej staničke ich niekoľko vystupovalo – a tí, čo sa viezli ďalej, sa s nimi zdržanlivo lúčili. O čo zdržanlivejšie, o to to bolo dojímavejšie. Dojatí boli tí muži – dojatie sa prenieslo aj na Reného. Jeho otca síce prepustili už skôr – ale akoby v tom vozni bol aj on. René si zrazu predstavil svojho chorého a zlomeného otca, ako v tej chvíli sedí kdesi v Prahe pri spustených roletách, ktoré nevyťahuje ani cez deň, ako odmieta večeru, ako si drží v dlaniach hlavu, ktorá ho ustavične bolí, takže už neužíva algeu po jednej či dvoch tabletkách, ale sype si vždy do úst celú škatuľku naraz, a ani to mu už nepomáha, a on premýšľa tou ubolenou hlavou o svojej budúcnosti, hoci ktovie, či ešte v týchto časoch nejakú má a či ju vôbec chce mať. René si predstavil aj prsty otcových rúk, ktoré zakrývajú jeho tvár a pripomínajú mreže – tie prsty akoby hovorili, že Reného otec je už síce

spoza mreží vonku, no v skutočnosti je ešte vždy vo väzení. Aj René, podobne, ako tí lúčiaci sa muži okolo neho, svoje dojatie ovládne, odvráti oči od tých mužov, pozrie sa z okna vlaku, uvidí spln a v hlave sa mu sama od seba začne písať báseň: Ako len vzbĺkol mesiac...”

Ospravedlňujem sa, že začínam doslov, o ktorý ma požiadal môj vzácny priateľ Rudolf Dobiáš, citátom z vlastnej knihy *Van Stiphout* – hľadám si však, sám pre seba, odpoveď na otázku, či vôbec mám právo vstúpiť do tejto antológie, a vravím si, že ten citát by sa azda mohol stať mojou vstupenkou.

Mám totiž pocit, akoby môj hrdina René stretol v ten dojmavý májový večer 1960 v oravskej lokálke aj všetkých básnikov, ktorí napísali verše, prezentované v tejto antológii.

Viem, že slovo „napísali“ treba v tomto prípade používať citlivo. Veď často ide o verše, ktoré boli v pravom zmysle slova napísané až dlho po svojom vzniku. Ako hovorí básnik Štefan Sandtner a ako zdôrazňuje aj zostavovateľ antológie, *„tam sa nepísalo“*, tam bolo treba uložiť si verše do pamäti spolu so všetkými krutými spomienkami, ktoré sa stali ich inšpiráciou.

Ani najbujnejšia fantázia nevymyslí príbehy, aké do osudu a do pamäti muklov vpisovala realita totality. Príbehmi sa zaoberá najmä próza, no ani poézia sa im nevyhýba: napríklad báseň Pavla Brodňanského *Súdna správa*, hoci kostrbatá, sa môže smelo priradiť k najlepším slovenským ľudovým baladám.

Tie príbehy z totalitného „popeklia“, horšieho než peklo, sú však kdesi v pozadí aj vtedy, keď poézia uprednostní iba myšlienky a pocity. A vnímavý čitateľ (hoci mal to šťastie, že nikdy nič podobné nemusel zažiť) si dokáže predstaviť spoza myšlienok a pocitov presvitajúce situácie. Napríklad situáciu toho vyšetrovanca v básni Vojtecha Beláka, ktorý si neželá nič iné, len to *„nech zápisnica s jeho podpisom / nikomu neublíži a zatemní mu / pamäť na mená“*. Alebo situáciu, skrývajúcu sa za slovami *„Prečo umierajú ruže lásky, keď miesto nich kvitnú chryzantémy?“* Pre ich autora Jozefa Šandorfiho sa stalo hlavnou témou to, čo tiež neraz znásobilo utrpenie na dlhé roky uväzneného mukla: strata rodinného zázemia. Vnímavý čitateľ sa určite dokáže vžiť aj do snov o slobode, na vyjadrenie ktorých uväznenému básnikovi stačil iba náznak, spomienka na matku, ktorá mu, ešte ako dieťaťu, máva v otvorených dverách, alebo ranný vtáčí spev, začutý spoza mreží. Rovnako vieme precítiť aj tú oporu, nachádzanú v Bohu a v modlitbe. Veď ozveny žalmov, ktoré zaznievajú z veršov Štefana Sandtnera a premieňajú utrpenie na radosť, patria k tomu najkrajšiemu, čo nachádzame nielen v tejto antológii, ale v celej slovenskej poézii:

Te deum

*Tot sint tibi laudes,
litteras quod scribam,
v každej si ma nájdeš,
ešte tisíc pridám,
napriek svojim chybám.
Kto ich, Bože, zráta,
chyby a či chvály?
Tieto zrnká zlata
v radosti i žiali
život vyspievali.
Tvojou slávou, Pane,
je ti živý človek.
Z tvojej štedrej dlane
skromne prosím o liek.
More vteká do riek.
Sú to chválospevy
s anjelskými chórmí,
zrno a nie plevy:
podľa tvojej normy
čisté srdce stvor mi.*

Jeden básnik mi však v antológii chýba – je to sám Rudolf Dobiáš. On ju totiž zostavil s takou pokorou a úctou k ostatným, že pokladal za nutné sám seba vynechať.

Mal som to potešenie, že som – ako vedúci redaktor oddelenia poézie vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ – mohol byť pri tom, keď sa Rudolf Dobiáš (dovtedy známy najmä z detskej literatúry) predstavil aj ako básnik. Bolo to v roku 1977, vtedy mu v Slovenskom spisovateľovi vyšla zbierka *Slávnosti jari*. Jeho doterajší básnický vrchol však predstavuje zbierka *Medzi trávou a vetrom* (2004). Nuž, keďže on sám sa do antológie nezaradil, urobím to zaňho a dovoľm si zo spomenutej zbierky odcitovať aspoň jednu báseň.



Rudolf Dobiáš s bývalým
spoluväzňom a „básnikom
za mrežami“ Jozefom
Šandorfim r. 1960

Kam odchádzate, jáchymovskí chlapci
(Za Štefanom Paulinym)

*Kam odchádzate, jáchymovskí chlapci?
Rudenku hľadať, fárať do bane?
Po toľkých rokoch a po takej pláci
byť zase na dne a zas na rane?*

*Kam odchádzate, jáchymovskí chlapci?
Odviezť sa v klietke, visieť na lane
a potom ako špendlík zatvárací
dve ruky zopnúť k márnej obrane?*

*Či azda chcete, jáchymovskí chlapci,
znovu vziať ťažký krompáč do dlane,
pod zemou hľadať, hoci nevidiaci,
jas Božej lásky v čiernom uráne?*

*Či trúfate si, jáchymovskí chlapci,
dobehnúť ešte vlaky zmeškané
a potom ako ťahovaví vtáci
do vetra zvolať svoje volanie?*

*Kam odchádzate, jáchymovskí chlapci?
Rudenku hľadať, fárať do bane,
na novom diele pokračovať v práci,
odznova plniť staré poslanie?*

*Povedzte, prosím, jáchymovskí chlapci:
Keď odídete, kto nám zostane?*

Túto báseň niekedy čítam aj na besedách a vtedy vždy poukazujem nielen na silné zážitky, ktoré stoja za jej zrodom, ale aj na silu básnickej metafory, do ktorej sú pretavené. Ako mohutne na nás pôsobí ten *jas Božej lásky*, keď ho básnik nachádza aj v nebezpečne vyžarujúcom uráne! Ako zamrazí slovo *klietka*, keď si uvedomíme, že nejde len o klietku, v ktorej sa jáchymovskí baníci spúšťajú do bane, ale aj o klietku ich väzenia, o klietku neslobody, v ktorej je uväznená celá krajina. Podobne veľkú výpovednú hodnotu majú aj ďalšie slová, temná hrozba skrytá v slove *visieť*, alebo aj to slovo *zatvárací*, hoci ide len o prívlastok slova *špendlík*, ku ktorému básnik prirovnáva zopäté ruky.

Zaiste, nie všetci básnici tejto antológie sú takí majstri slova ako Štefan Sandtner alebo jej zostavovateľ Rudolf Dobiáš. No je tu aj ďalší aspekt, ktorý otázku väčšej alebo menšej miery básnického majstrovstva odsúva do pozadia vo chvíli, keď si uvedomíme obrovskú mravnú hodnotu tejto poézie.

Až je potom nepochopiteľné, prečo ani po dvadsiatich rokoch demokracie sa slovenská kultúrna verejnosť nenaučila uprednostňovať jej význam. Ľudí, ktorí kedysi písali články a brožúry (či dokonca aj básne) na podporu vykonštruovaných procesov a justičných vražd, oslavujeme dnes za to, že sa dokázali v priebehu rokov zmeniť zo Šavlov na Pavlov – a zabúdame na tých, čo takúto zmenu nemuseli nikdy podstúpiť, lebo boli iní, a vďaka tomu, že boli iní, boli hneď medzi prvými mučeníkmi tej doby. Možno je to len náhoda. Možno je to len preto, že to bolo tak dávno. No má to za následok zlú informovanosť, či dokonca neinformovanosť generácií, ktoré to nezažili. Potom to naozaj vyzerá tak, akoby sa nielen vtedy „tam“, ale ani potom a inde nepísalo. Tomu treba čeliť – a aj preto sú prepotrebné také knihy ako je táto.

(Vyšlo ako doslov k antológii *Básnici za mrežami*, ktorú zostavil Rudolf Dobiáš. Prešov, VMV 2010.)

Večerný vozeň

1

*Ako len vzbĺkol mesiac,
voľný
v tej chvíli trvajúcej uprostred dvoch mrákav!*

*Ako keď uprostred vozňa sedí muž,
voľný
vo svojich veľkých šatách.*

*Alebo ako čosi, čo sa presúva
voľne
v kufríku, ktorý drží
muž na kolenách...*

2

*Pamätáš? Vlak bol plný takých mužov.
„Pozrite!“ povedal ktosi.
„Ó!“
Vstávali.*

*Dívali sa.
Zas bolo okno na vyklonenie po pás.
Zas bolo okno na padanie po zem.*

3
*Potom sa znova sedí.
Mlčí.
A cez prsty sa pozerá,
zatiaľ čo mesiac blčí,
voľný
v tej chvíli trvajúcej uprostred dvoch mrákav...*

(Báseň sa pôvodne volala *Amnestia* 1960, no aj po zmene názvu na *Večerný vozeň* musela vypadnúť zo zbierky *Jediný slaný domov*, 1961, a vyšla až v *Almanachu Klubu čtenářů*. Praha, Odeon 1962, pod názvom *Amnestování* – tak pozmenil jej pôvodný názov zostavovateľ Vladimír Justl.)



Rudolf Dobiáš (vpravo vpredu) medzi „čiernymi barónmi“, kam narukoval po amnestii

VERA MEISELS

Vera Meisels (1936) sa narodila v Prešove. Ako osemročnú ju internovali v Terezíne. Od roku 1949 žije v Izraeli. Venuje sa poézii a výtvarnému umeniu. Jej socha *Muzulman* je súčasťou zbierok jeruzalemského múzea Jad Vašem. Píše po hebrejsky, po anglicky a po slovensky. Na Slovensku jej vyšla básnická zbierka *Moje vytrhnuté korene* (2005).

Napriek vytrhnutým koreňom

O tom, že Vera Meisels sa stane slovenskou umelkyňou žijúcou v Izraeli, sa rozhodlo už v roku 1949. Správnejšie povedané, rozhodlo sa o tom ešte o čosi skôr – keď ako osemročná musela zažiť terezínske geto – a iba so šťastím ho prežila.

Jej životopis, uvádzaný na záložkách jej kníh, je lakonický – výrečne ho však doplňujú jej básne, najmä tie, čo sa vracajú do minulosti. Nájdeme v nich popri jej vlastných zážitkoch aj zážitky iných ľudí. Napríklad báseň *Pôrod v Terezíne* zaznamenáva skutočnú udalosť – v Terezíne sa narodil Fedor Gál, ktorému je báseň venovaná. No aj zážitky iných sú vlastne len obmenami toho, čo musela prežiť sama autorka, takže z básní ustavične čítame jej vlastnú skúsenosť s holokaustom. Ba ak aj básne hovoria o niečom príjemnejšom, o niečom, čo sa stalo neskôr, trebárs len nedávno, zážitok holokaustu je ustavične v pozadí: autorka ním neprestajne meria celý svoj život, aj hodnotu ľudského života všeobecne. Od holokaustu, ktorý podstúpila, keď mala osem rokov, už nemohla zažiť nič, čo by prekonal bolesťnú hĺbku tohto zážitku.

Poézia Very Meisels nie je formálne vyzývavá, nehýri metaforami ani rýmami – ako keby si autorka uvedomovala, že tam, kde sú fakty silnejšie než básnické efekty, by mohlo nadužívanie básnických prostriedkov skôr uškodiť než prospieť básni, ustavične sa dotýkajúcej tragickej stránky života. To však neznamená, že by sa poetka zriekala básnickej iniciatívy – ale jej spôsob je zdržanlivý, namiesto metafor a rýmov používa nenápadnú montáž faktov, metódu filmového strihu. Zreteľne to vidno napríklad v básni *Deň oslobodenia* 8. 5. '45:

*A znova som mala
„hračky“, hrala som sa „na obchod“.
Škriabala som na ruinách z tehly
„papriku“, balila som ju
do zdrapu novín s rubrikou
„hľadání příbuzní“.*

*Urobila som si papierový veterníček,
nech sa dozviem, odkiaľ fúka vietor,
nech nájdem svoj smer.*

*Na špagát som si priviazala
prázdnu škatuľu od topánok
a ťahala som ju, bol to môj kočiarič
pre stratenú bábiku.*

Ten náhly prestrih zo zdrapu novín s rubrikou „hľadání příbuzní“ na papierový veterníček a potom na prázdnu škatuľu od topánok, z ktorej sa stal kočiarič pre stratenú bábiku, je takou silnou básnickou výpoveďou, že to naozaj nepotrebuje na posilnenie už nijakú metaforu. Rovnakou metódou pracoval aj Mikuláš Kováč – zhodou okolností básnik rovnakej generácie a podobných tém.

V jednej zo svojich básní sa Vera Meisels komusi nostalgicky zdôveruje:

*Reč mojej matky
nepoznáš,
rečou môjho otca sa tu
nehovorí,
moja rodná reč ma už
nesprevádza.*

*Len moje sny vravia tými jazykmi,
moje korene
sú vytrhnuté.*

No pri prekladaní jej po anglicky napísaných básní som mal – aj napriek vytrhnutým koreňom – pocit, že nielen tým, o čom píše, ale aj tým, ako o tom píše,

dáva táto poetka najavo, že stále nosí Slovensko v srdci a chce patriť aj do poézie svojich „rodákov“, ktorí „zaplatili za ňu päťsto nemeckých mariek, aby sa jej zbavili“.

(Vyšlo ako úvod ku knihe Vera Meisels Moje vytrhnuté korene. Preložil L. F., Bratislava, SNM – Múzeum židovskej kultúry 2005.)

Pôrod v Terezíne Fedorovi

*Pekné miesto na to, aby sa začal život,
tam medzi hradbami, kam
si priputoval v dobytčiaku
za päť dní, ešte len ako embryo,
spojené s matkou pupočnou šnúrou.*

*Nemohol si sa postáťovať
na podmienky, ale aj ja,
už osemročná, som dokázala
iba čušať ako každý.*

*Ktovie, možno som si ťa vtedy pritúlila,
a keby aj nie,
dodnes cítim, že sme si blízki,
stal si sa mojím milovaným bratom
a chápem, čo je osud.*

*Matka ťa tíšila.
Tvoj otec sa nevrátil.*

*Ostala ti zvedavosť a dodnes
hľadáš stratené
stopy a korene.*

(Moje vytrhnuté korene, Bratislava, SNM – Múzeum židovskej kultúry 2005. Prebásnil L. F.)

MIKULÁŠ KOVÁČ



Mikuláš Kováč (1934 – 1992), básnik a autor kníh pre deti. Začal študovať na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, zo zdravotných dôvodov štúdium prerušil. Pôsobil ako osvetový pracovník, dramaturg bábkového divadla a redaktor v Banskej Bystrici. Od roku 1980 bol na invalidnom dôchodku.

Pozdrav Banskobystričanom

Som ročník 1936, vojnu som prežil na Záhorí, v Senici nad Myjavou, a dodnes si viem živo predstaviť, ako dostal nad Senicou zásah americký bombardér, ako sa horiaci odlúčil od letky a padal k zemi, zatiaľ čo sa na nebi objavovali biele bodky – padáky amerických letcov...

Spomenul som si na nich aj v divadelnej hre *Stalin v Žiline*. Moje alter ego Marián Geišberg v tej hre hovorí:

„Padáky ich zanesli oveľa ďalej, než dopadol bombardér, až kdesi na kopanice, a tam ich včas poukryvali kopaničiari. Šikovní ľudia z mestečka, jeden z nich bol aj môj otec, pomohli potom americkým letcom dostať sa z kopaníc až do Banskej Bystrice, na povstalecké územie, a odtiaľ už mohli odletieť nazad na svoju základňu, alebo až do Ameriky.“

Áno, vtedy v Senici, ako osemročný chlapec, som prvý raz počul o Banskej Bystrici a o tom, že v nej prepuklo Slovenské národné povstanie. Pre moju generáciu to vždy bude jedna z najsilnejších spomienok na toto mesto, aj keď tým mladším nezazlievam, že im tá moja spomienka hovorí už menej.

Nuž, a potom som Banskú Bystricu zažil nielen z počutia, ale aj z videnia. Aj keď som v nej nikdy nebýval, rád som do nej chodil – mal som tam výborných priateľov básnikov. Žil tam aj môj rovesník, básnik Mikuláš Kováč. Spoznal som ho v Bratislave – spoločne sme začali študovať slovenčinu na Vysokej škole pedagogickej. Vtedy som ešte o tom, že píše básne, nevedel. Potom sa zrazu zo školy vytratil – na vine bola tuberkulóza, s ktorou dlho úspešne bojoval, no napokon mu predsa len skrátila život. Nechala mu však dosť času na to, aby sa stihol prejaviť a rozvinúť jeho básnický talent.

Aj on bol v čase druhej svetovej vojny a SNP ešte len chlapec. Chlapci nevedia, čo je strach, a vojnu vnímajú, akoby sedeli v hľadisku a akoby vojna prebiehala iba na nejakom javisku, odkiaľ im nemôže ublížiť. To trvá dovtedy, kým divadlo nevtrhne z javiska do hľadiska a kým im neublíži. Nevyhlo sa to ani Mikulášovi Kováčovi – priamo pred očami mu otca, účastníka Slovenského národného povstania, zatklo gestapo – a už sa viac nevrátil. Popravili ho – ostali po ňom iba šlapaje v čerstvom asfalte. Úmerný veľkosti toho zážitku bol, našťastie, aj básnický talent Mikuláša Kováča. Vypracoval si originálnu metódu podobnú metóde filmového strihu a už vo svojej prvej knihe *Zem pod nohami* obohatil slovenskú poéziu o jednu z najkrajších poém. Je to poéma o Banskej Bystrici. Volá sa *Moje mesto* a keby ju napísal básnik väčšieho národa, určite by obletela svet.

Práve motív šlapají patrí k jej najnezabudnuteľnejším pasážam:

*Prišli si po neho. Pomaly vstal, poobzeral sa.
Múry však boli nepriestupné. Pod oknami tma.
Zem studila pod dlážkou – nebolo úniku.
Pomaly vstal, pobožkal matku,
odopál si z ruky hodinky, podal mi ich a o tri štvrté na desať
odišiel.*

*Cez mäkký asfalt bola preložená doska,
ale on ju nevidel. Prešiel vedľa nej...*

Zostali po ňom šlapaje v asfalte.

&

Aj o niečo mladší Marián Kováčik – hoci rodák z Bystrej – bol istý čas Banskobystričan. Chodil tam totiž na priemyslovku a napísal cyklus básní *Žiacka knižka*, ktorý celý je inšpirovaný banskobystrickými zážitkami. Jedna z mojich najobľúbenejších básní z toho cyklu je báseň

O kováčoch

*Tam pri soške Svätej Anny
kováči sú hodinami
maliar v žltých poltopánkach
chodieval sa dívať na nich*

*Podkova vraj lásku chráni
Kone bolí toľko šťastia
Tam pri pumpe benzínovej
zamiloval som sa vlani*

*Hodiny bijú bijú kováči
Podkova na lásku už nestačí
Kone sú šťastné Človek stratí ju*

*Bolo to dávno vlani
pri soške Svätej Anny
Hodiny bijú hodiny bijú hodiny všetko zabijú*

Banská Bystrica, ako vidieť aj z mien básnikov, aj z názvu tejto básne, bola asi vždy plná kováčov a kováčikov. Želám všetkým Banskobystričanom, aby hlavne vždy boli kováčmi svojho šťastia.

(Vyšlo v *Sme*, 27. júla 2012.)

JÚLIUS VANOVIČ

Július Vanovič (1935), prozaik a esejista. V roku 1952, keď bol jeho otec uväznený v rámci bábkového procesu s Viliamom Žingorom, ho vylúčili z gymnázia a externe zmaturoval až v roku 1955. Takisto vysokoškolské štúdium slovenčiny na Filozofickej fakulte UK musel dokončiť externe. Podobnú kalváriu absolvoval aj v zamestnaniach ako redaktor a vedecký pracovník. V súčasnosti je šéfredaktor časopisu *Tvorba*.

Jacques Vanovič

„Povedať o knihe Júliusa Vanoviča, že je zaujímavá, by bolo fádne klišé. Isteže aj, ale predovšetkým v tomto čase potrebná a prepotrebná,“ povedal Ján Beňo na nedávnej prezentácii knihy *Listy zo starého dvora* v klube spisovateľov – text jeho prejavu vyšiel aj v *Tvorbe* 2/2013. Podobná jednota ako jednota zaujímavosti a potrebnosti býva aj v citátoch, ktoré si zo svojich obľúbených majstrov rád vypisuje Július Vanovič a nájdeme ich aj v *Listoch zo starého dvora*. Napríklad: „Nestačí mať ducha. Bez charakteru, nech robíme čokoľvek, naše umelecké diela budú vždy prostredné, statočnosť je vždy prvou podmienkou estetiky“ – nikto iný ako Gustave Flaubert.“ Toto si poznačil Július Vanovič 24. januára 2009.

Jednota zaujímavosti a potrebnosti, jednota talentu a statočnosti, jednota estetiky a etiky, to je totiž jednota, ktorou sa celý život zaoberá, ktorú hlása, ktorú žije aj on sám.

Ako obstojí v takomto pohľade zjednocujúcom etiku a estetiku posledná kniha samotného Júliusa Vanoviča? Nebudem napínať – obstojí veľmi dobre.

Listy zo starého dvora sú čítanie krásne aj mravné. Postaral sa o to rovnakou mierou prozaik i mysliteľ – autor, čo vie jedným dychom živo zobrazit' nielen nadčasový, ale aj časový pôvab svojho rodného dvora. Pôvab aj „pôvab“ – ten druhý v úvodzovkách. Robí to napríklad takto: „Kam som to zablúdil? Sedím predsa na voňajúcej doske na Kaplnke, zopár krokov odo mňa žblnkoce jarok, v ktorom môžeš všetky skalky prečítať, z reproduktorov sa rozlieha náladovka, akási country music, a ja sa rozhliadam po tvárach, okolo mňa sedia známi, neznámi aj poloznámi podielníci martinského urbáru, medzi nimi moja bližšia i ďalšia rodina, starí,

starí obyvatelia Martina i okolia, potomkovia meštianskych i zemianskych rodín... Tváre sú vo väčšine ušľachtilé... A počuješ, čo inde nepočuješ: „Našou úlohou je zveľaďovať majetok svojich predkov.“ To sa v akciových spoločnostiach nepovie, také slová v nijakej eseročke nepadnú, novodobí zbohatlíci a privatizéri nemajú takýchto predkov!“

Pri pohľade na tieto tváre pocíti rozprávač „bergsonovské durée, čiže trvanie“. Lenže aj v bergsonovskom durée sa čosi zjednocuje, rozprávač vie, že to trvanie znamená, že „zároveň narastá ten čas a tvorí sám seba, čiže teba, ide, valí sa ako snehová guľa dolu svahom čoraz väčšia a väčšia, no zároveň či súčasne nesúca a obsahujúca v sebe všetok sneh nazbieraný od prvej vločky až po to miesto a chvíľu, kde stojíš“. Skrátka – že z minulosti nedopadá na prítomnosť len svetlo, ale aj tieň.

„Pozerám - a nechcem veriť vlastným očiam.“ Rozprávač zrazu zazrie tvár privandrovalca, ktorý nemá nič spoločné s urbárikmi – iba ak to, že im kedysi ničil životy, vrátane toho rozprávačovho. (Pre tých, čo to nevedia, pripomínam, že Julo Vanovič je syn mukla, jedného z tých, čo boli odsúdení v monsterprocese s Viliamom Žingorom.) „Keď som po dvojročnom pobyte vo výrobe vyslovil žiadosť ísť nazad do školy – lebo, ako sa povedalo, poslali ma na preškolenie medzi robotnícku triedu... , dal mi prihlášku do baní. ‚Uhlie, súdruh, je naše zlato. Keď sa po roku vrátite z baní, budem vás odporúčať do školy.“

Nuž a na tohto súdruha, bývalého okresného tajomníka strany, čo si teraz neváhal sadnúť medzi svoje niekdajšie obete ako novopečený urbárny podielnik, sa rozprávač teraz pozerá. Zdanlivo iba jedna schôdza, jeden pohľad – no mágia umenia z toho urobila divadelnú scénu, čo aj nás posadí „na voňajúce dosky na Kaplne“, aby sme si tam pozreli, ako funguje celý svet.

Odkiaľ to poznáme? To Shakespearov filozof Jacques z hry *Ako sa vám páči* bol presvedčený, že rozdiel medzi rozmermi malej a veľkej scény je zanedbateľný, pretože „all the world´s a stage“. Náš priateľ Julo Vanovič má s filozofom Jacquesom spoločnú aj melancholickú povahu – a tým by som hádam mohol aj skončiť. Prirovnal som ťa, Julo, k jednej z najkrajších Shakespearových postáv, nemôžem o tebe povedať už nič lepšie navyše.

(Text odznel 27. júna 2013 v Mestskej knižnici Bratislava na prezentácii knihy Júliusa Vanoviča *Listy zo starého dvora*. Bratislava, MilaniuM 2012.)

VINCENT ŠIKULA

Vincent Šikula (1936 – 2001), prozaik, básnik, scenárista, spisovateľ pre deti. Pôsobil ako učiteľ hudby, redaktor, dramaturg. V r. 1994 – 1999 predseda Spolku slovenských spisovateľov. Režisér Elo Havetta nakrútil podľa jeho scenára film *Lalie poľné*.

Prihovor sa, Vinco!

Mám v poslednom čase šťastie na dôležité udalosti – ani nestíham napísať o všetkých. A čo je osobitne milé – väčšinou sa nezaobídu bez vína. Ako inak na úpätí Karpát?

Aj nedávno som mal príležitosť prehovoriť pri odhaľovaní pamätnej tabule na rodnom dome Vincenta Šikulu v Dubovej. Prirodzene, ani na Vinca sa nedá spomínať bez toho, aby sa nespomenulo víno. Ubezpečil som svojich poslucháčov, že keby sa zmapoval výskyt básnického talentu na Slovensku, mapka by presne kopírovala vinohradnícky terén.

Či nevyrástol náš najväčší ospevovateľ vína Ján Smrek v Modre?

A hoci bol Šikula prozaik, či vďaka tomu, že sa narodil vo vínorodom kraji, nespieva aj každá jeho veta, akoby to bol verš básne? A či nemá korene v Modre aj vychádzajúca prozaická hviezda – Ľubo Dobrovoda?

Porozprával som aj, ako raz, keď som bol u Vinca Šikulu na návšteve, navštívil som i jeho sociálne zariadenie a musel som odtiaľ vykriknúť: „Vinco, veď ty máš demižón aj na záchode!“ A Vinco spoza dverí zahlaholil: „No a? Ani chvíľu nesmieš zaháľať. Len si daj!“

Z toho zážitku povstalo potom štvorveršie, ktoré som venoval Vincovi v *Lekárničke zamilovaných*. Zarecitoval som ho aj účastníkom odhalenia pamätnej tabule – no zarecitoval som ho už aj Vincovi, predvlani, priamo nad jeho hrobom, keď sme odhaľovali krásny pomník, ktorý mu vytesal Šaňo Ilečko.

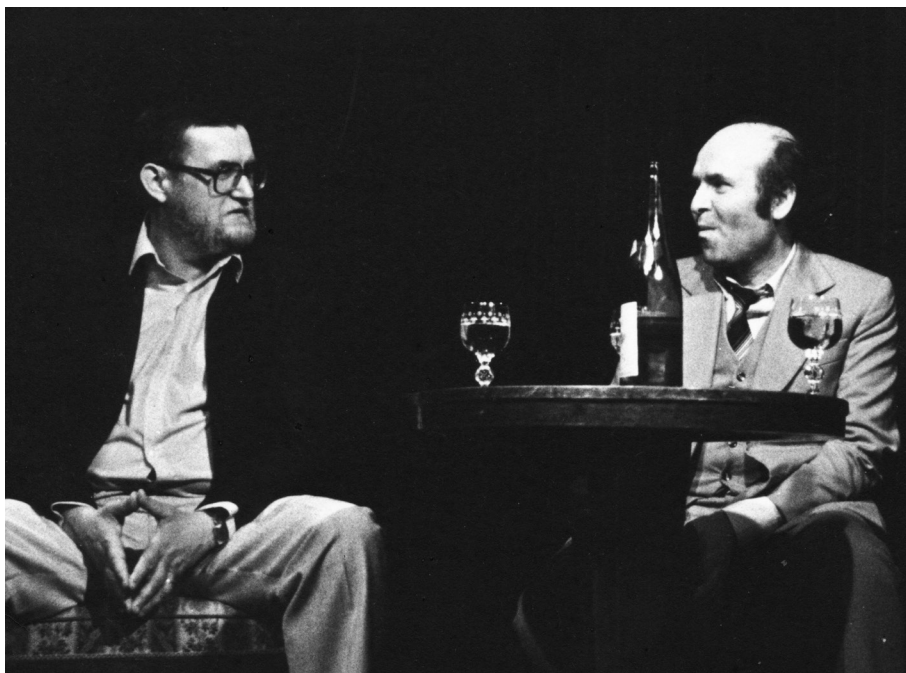
*Vinco pil v každej dennej, v každej nočnej dobe –
demižón patril k jeho garderóbe.*

*Ak ostaneš raz, Bože, v nebi bez vína,
prvého jeho vzkries! Má demižón aj v hrobe...*

Vinco na nebi sa tomu štvorveršiu iste potešil – určite však ani jeho nepotešila správa, ktorá pred pár dňami prebehla agentúrami: vraj sa uvažuje o likvidácii európskeho vinohradníctva, budeme už piť len čínske či kalifornské. Čo je to za nezmysel? Kde potom vezmeme chuť zaspievať si *Ešte si ja, ešte si ja pohár vínka vypijem* a sto iných nádherných slovenských piesní o víne, keď si nebudeme môcť k nim štrngnúť pohárom slovenského vína?

Vinco! Keď budeš hostiť tým svojím demižónom Pána Boha, prihovor sa uňho, nech nám to slovenské zachová!

(Z knihy FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)



Lubomír Feldek s Vincentom Šikulom

TRNAVSKÁ SKUPINA

Literárna skupina, ktorú tvorili traja Trnavčania – Jozef Mihalkovič, Ján Ondruš, Ján Stacho – a jeden Žilinčan, Lubomír Feldek. Preto Trnavská. Redakcia Mladej tvorby jej umožnila vyplniť celé aprílové číslo 1958 vlastnými textami – podmienkou bolo zachovanie rubriík. Skupina teda v rubrike Nové hlasy uviedla aj svojho piateho člena – prvú publikovanú poviedku Rudolfa Slobodu *Do tohto domu sa vchádzalo širokou bránou*.

Skupinové číslo Mladej tvorby obsahovalo tri manifesty – *Bude reč o poézii*, *Bude reč o preklade a Bude reč o literatúre pre deti* – a sprevádzala ich pôvodná aj prekladová tvorba členov skupiny, napr. Ondrušova báseň *Pamäť*, Mihalkovičova *Priložím*, Stachova *Ranná spomienka medzi dvoma cigaretami*, Feldekova *Hra pre tvoje modré oči*. Manifesty odmietali schematizmus a požadovali používanie slov v odideologizovanom zmyslovo-konkrétnom význame. Z toho konkretisti (skupinu tak nazvala kritika). Cenzúra včas zasiahla, polovicu materiálov, vrátane programu *Bude reč o poézii*, zlikvidovala a redakcia Mladej tvorby ich musela nahradiť inými materiálmi. V ďalších rokoch existovala skupina ako voľné priateľské zoskupenie.

Prekliata Trnavská skupina

Keď roku 1884 vydal Paul Verlaine knihu *Les poètes maudits* a vyspovedal sa v nej z lásky k priateľom symbolistom, ktorí položili základy modernej francúzskej poézie, nezabudol vysvetliť, prečo ich nazýva prekliatymi: „... či nie je pravda nunc et semper et in secula, že úprimný básnik vidí, cíti a vie, že je prekliaty každým režimom...?“

Lepšie sa to povedať nedá.

Zhodou okolností z Paríža prišla aj iniciatíva, ktorá umožnila vznik tohto fejtónu. Pán Michel de Maulne v spolupráci s pani Antóniou Miklíkovou vymysleli a v Banskej Štiavnici usporiadali už tretí ročník festivalu Cap à l'Est. Tohto roku, 18. augusta, venovali večer aj Trnavskej skupine. V réžii Petra Gábora sa okrem mňa a Jozefa Mihalkoviča na ňom podieľala aj prekladateľka Mirka Vallová, výborní recitátori a moderátor Igor Hochel, ktorý mi dal otázku, kto vlastne do Trnavskej skupiny patril.

Pripustil som, že v tom vládne chaos. Veď Trnavská skupina nie je ani v *Slovníku slovenských spisovateľov* – treba ju hľadať pod heslom konkretisti (nazvali ju tak kritici). Aby som problém zjednodušil, navrhol som obecnstvu dívať sa na Trnavskú

skupinu nie ako na ľudí, ale ako na udalosť. Tá udalosť trvala krátko – ale veď aj Veľký tresk trval krátko a následky trvajú dodnes.

Roku 1957 navrhol redaktor Mladej tvorby Miroslav Válek štyrom mladým básnikom (mne, Jozefovi Mihalkovičovi, Jánovi Stachovi a Jánovi Ondrušovi), aby sme vytvorili skupinu. Časopis nám dal k dispozícii celé 4. číslo ročníka 1958 – s tým, že zachováme aj rubriku Nové hlasy. Našli sme si teda nový hlas, piateho „skupinára“ Rudolfa Slobodu.

Skupina sa pokúsila vystúpiť s programom odideologizovanej poézie – viac než ideológii dôverovala zmyslovej konkrétnosti. (Odtiaľ prezývka konkretisti.) Cenzúra však pochopila, že je to útok na hlavný pilier socialistického realizmu – povinnosť slúžiť ideológii vládnucej strany. Včas to hlásila na ÚV KSS – a ten skupinové číslo zastavil, vyšlo z neho iba torzo.

Trnavská skupina bola teda vlastne čosi ako karambol, krátka divoká jazda, ktorá sa skončila síce zle, ale nielen pre skupinu – ani socialistický realizmus, do ktorého narazila, nevyviazol z toho so zdravou kožou. Dá sa povedať, že v apríli 1958 si naposledy namýšľal, že má v hrsti slovenskú literatúru, odvtedy skutočnú moc nad ňou navždy stratil. Tak sa zrodilo nielen prekliatie, ale aj historický význam Trnavskej skupiny.

A aby bolo jasné, čo to bola tá zmyslovo-konkrétna poézia, na záver večera som vyzval publikum zapamätať si aspoň jeden „sluchovo-hmatovo-zrakový“ Stachov verš:
„... a dlaňou hovoriť: si krásne opálená.“

(Vyšlo v *Sme*, 21. 9. 2007, potom v knihe FELDEK, L.: *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava, Columbus 2007.)

Rečníci v Hyde Parku

*Na hrane kontajnera v rohu Hyde Parku
bezpečne ako vták
stojí modrovlasý mladík
a kritizuje anglický školský systém.*

*Iný čudák
sa postavil na dve debničky od coca-coly
a iný
len na jednu*

*a ďalší
stojí iba na zemi,
no nad úroveň poslucháčov ho dvíha
vysoký klobúk a v ruke zákonník.*

*Väčšinou ich nikto nepočúva.
Národ viac zaujíma divadielko,
čo stĺkajú pre zajtrajší Royal Wedding.*

*Mládenci bohvieodkiaľ spia na anglickej tráve
s motocyklami pod hlavou,
zatiaľ čo ich dievčatá
pripravujú čaj na cestovných varičoch
a v duchu sú už v tme ako v spacom vreci
po večernom ohňostroji.*

*Tí, ktorí predsa obklopujú rečníkov,
počúvajú bez nadšenia.
Vedľa jedného sa postavila
Američanka v šortkách.
Jej manžel spravil snímku.
To bude všetko, čo si svet zachová
z tej úpenlivej reči.*

*Okolo iného sa práve
rozišiel nasýtený hlúčik,
reční však ďalej.
Poteší ho, keď pristúpim bližšie?
Teraz reční len pre mňa.
Nevie, že vnímam iba hudbu.
I don't understand.
A predsa – rozumiem mu dobre.
My brother!
I ja som blázon,
čo verí,
že pozná miesto,*

*kde sa smie
a je komu
a podarí sa
niečo povedať.*

*Vystupujem na debničku od coca-coly
a rečným teraz ja
o význame Trnavskej skupiny
vo svetovej poézii.*

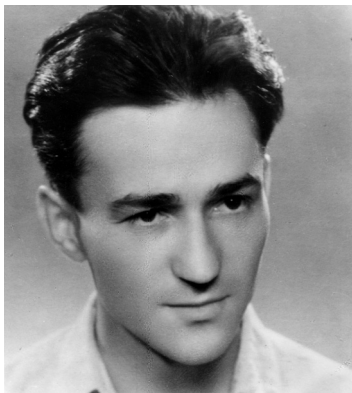
*Po slovensky.
A iba pre neho.*

(Z knihy FELDEK, L.: *Slovák na Mesiaci*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986.)



V záhrade výtvarníka Ľudovíta Ilečku r. 1981, stojaci sprava: Ilja Zeljenka, Ľubomír Feldek, Peter Ševčovič, Ján Urbílik, Ján Majerník, Jozef Šimonovič, Rudolf Sloboda, Ivan Popovič, Vincent Šíkula, Alexander Ilečko, vpredu Ľudovít Ilečko s nevestou Sylviou Ilečkovou (LA SNK)

JÁN ONDRUŠ



Ján Ondruš, vl. menom Ján Ondrus (1932 – 2000), básnik a prekladateľ. Po maturite študoval na Vysokej škole politických a hospodárskych vied v Prahe, štúdium nedokončil zo zdravotných dôvodov. Pracoval ako účtovník, knihovník a organizačný pracovník DJGT v Banskej Bystrici. Od r. 1961 v invalidnom dôchodku. Zomrel v dome dôchodcov v Stupave. Výber z jeho poézie vyšiel v nórčine: *Ansiktet mitt signerer jeg ikke* (1995).

Ján Ondruš a jeho i naša pamäť

Pekný, hoci smutný bol život Jána Ondruša – netreba ho zlepšovať ani o ten vlások z jeho básne *Pamäť*, ktorá sa v apríli roku 1958 stala erbovou básňou Trnavskej skupiny:

*... matka ťa niesla, tíšila ústami a na nich
spadnutý vlások z mihalnice
šklbal sa ako pavúčia odlomená nôžka.*

Tak ako nás dobrý kresliar presvedčí o svojom umení jednou čiarou, aj dobrého básnika spoznáme z niekoľkých slov. Aj v tých troch citovaných veršoch

je Ondruš celý. Hľa, ako zavčasu, takmer ešte v stave nevedomia, sa prebúdzajú jeho pamäť a do akej mohutnosti v nej vyrastajú veci, ktoré si dospelý človek už ani nevšimne! Ako v nej ožíva a šklbe sa i ten neživý vlások – aby znova zomrel v prirovnaní, v odlomenej pavúčej nôžke! Je tam všetko – šťastie i smútok, narodenie i smrť...

Obdobie po auguste 1968 zdanlivo neprežíval politicky, a predsa – ak budeme jeho život čítať tak pozorne ako báseň – nájdeme v ňom aj ten politický vlások: Ondrušovi sa zhoršil zdravotný stav a po vyjdení kníh *Kľak* (1970) a *Mužské korenie* (1972) sa odmlčal. Nebol zakázaný, ale zakázalo sa čosi v ňom.

V čase, keď sa blížila jeho päťdesiatka, som pracoval vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ a inicioval som vydanie antológie z jeho dovtedajšej tvorby. Z dôvodu choroby (a iste aj preto, aby ho ochránili) ho lekári zbavili svojprávosti, podpisové právo mal a zmluvu zaňho podpísal jeho brat. Neuspokojili sme sa s tým však a dali sme zmluvu na podpis aj jemu. Žil vtedy ako invalidný dôchodca v biednych pomeroch v Banke pri Piešťanoch a v priateľskej výprave, ktorú som mu tam – okrem zmluvy – priviezol, boli aj básnici Buzássy, Strážay a Kondrót. Porozumel si najmä so Strážayom – ten potom antológiu k jeho päťdesiatke zostavil. Volala sa (rovnako ako jeho slávna báseň) *Pamäť* a s kongeniálnymi ilustráciami Ľudovíta Hološku a Strážayovým doslovom vyšla v roku 1982.

Ubehlo tridsať rokov a dnes sa tu a tam vyskytne dezinformácia, že kniha vyšla proti Ondrušovej vôli. Alebo názor, že vyjdenie knihy za normalizácie pokazilo Ondrušovi disidentský imidž. Oboje je nezmysel.

Keď v Čechách za normalizácie publikoval Bohumil Hrabal, aj on sa stretol s podobnými výčitkami. A bol to disident Václav Havel, kto vtedy na jeho obrazu povedal, že taký veľký spisovateľ ako Hrabal nesmie chýbať v pamäti nijakej generácie.

Čo povedať pri nedožitej osemdesiatke Jána Ondruša? Tento básnik nebude chýbať ani v pamäti budúcich generácií.

(Vyšlo v *Sme*, 12. apríla 2012.)

JOZEF MIHALKOVIČ

Jozef Mihalkovič (1935), básnik, esejista a prekladateľ. Po vyštudovaní chémie na VŠCHT v Pardubiciach (1959) technológ v stupavskej cementárni, neskôr riaditeľ Múzea Ľudovíta Štúra v Modre (1964 – 1965), redaktor vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ (1966 – 1967), v rozhlase (1968 – 1973), v Revue svetovej literatúry (1973 – 1977), v Romboide (1977 – 1978) a od roku 1981 opäť vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v redakcii poézie. V deväťdesiatych rokoch pracoval v Národnom literárnom centre.

Jozef Mihalkovič – básnik do nepohodlia

1 (Mihalkovič a nepohodlie)

Jozef Mihalkovič to mal na stretnutia Trnavskej skupiny najdlhší kus cesty – až z Pardubíc, kde študoval za chemického inžiniera.

Užil si teda – tým cestovaním – najviac nepohodlia v čase, keď sme pripravovali skupinové číslo.

Ale nereptal – a tak sa nám možno zdalo, že toho nepohodlia si užíva ešte málo a treba mu pridať.

„Jozef,“ vraveli sme mu my ostatní, „keď už si tak doma v tých vlakoch do Čiech a späť, nebude ti hádam zťažko prerušiť jednu z ciest v Brne, vyhľadať tam Jana Skácela a urobiť s ním interview.“

Jozef Mihalkovič najprv – ako mal vo zvyku – chvíľku len mlčal a usmieval sa, a potom zrazu prudko prikývol:

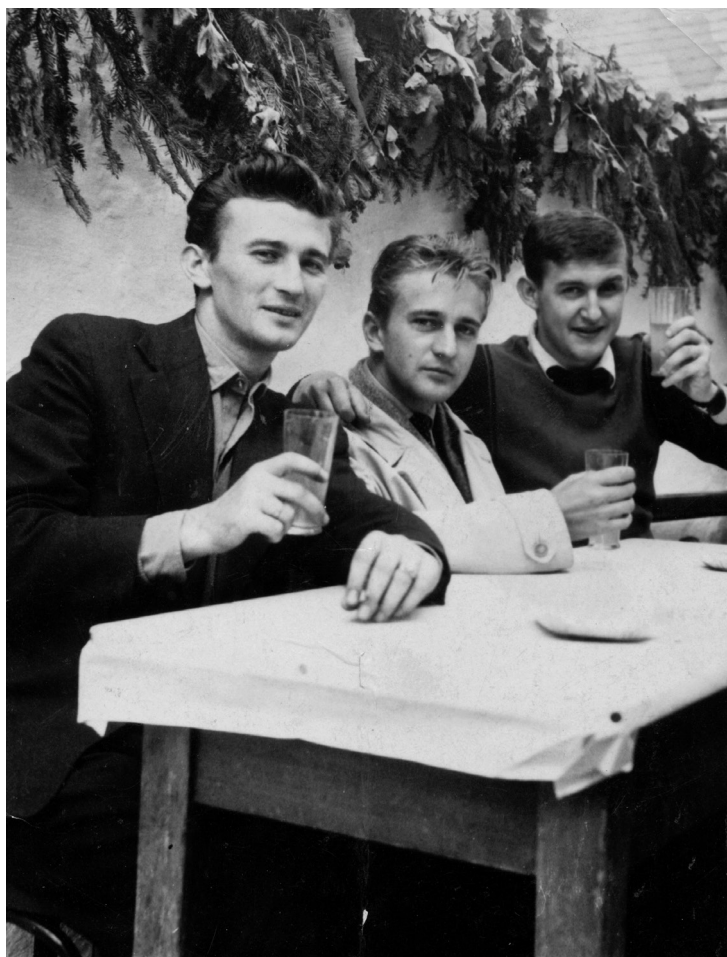
„Áno!“

To bol signál, aby sme mu úloh ešte pridali: „Keď už budeš mať vybaveného Skácela, zjdi aj za Kroupom.“

A zase najprv chvíľka usmievavého mlčania a zase prudké prikývnutie:

„Áno!“

Tak sme získali do skupinového čísla nielen to exkluzívne interview so Skácelom, nielen Skácelovu báseň, ale Jožo doviezol aj kopu kníh, vypožičaných od Adolfa Kroupu – bolo z čoho prekladať.



Ján Stacho,
Jozef Mihalkovič
a Lubomír Feldek

2 (Mihalkovič a pohodlie)

No netreba si spájať Jozefa Mihalkoviča iba s nepohodlím, ktoré tak dobre znášal – mal on, beťár, rád aj pohodlie.

20. decembra 1959, keď už som mal po promócií a Miro Cipár bol prvý deň ženatý, navrhol som Mirovi a Vilme, aby sa vybrali na svadobnú cestu do Stupavy. Budem ich na nej sprevádzať a spoločne navštívime na slobodárni Jozefa Mihalkoviča, ktorý – už novopečený chemický inžinier – tam pôsobí ako technolog v cementárni.

Novomanželia Cipárovci boli nadšení, neboli to vtedy ešte takí veľkí svetobežníci, akými sa stali neskôr, a keby aj boli – svadobná cesta do Stupavy sa im zdala originálna, a čo je originálne, je aj svetové. Napokon, Jožo Mihalkovič bol aj Mirov kamarát, tak aké váhanie?

Zo svadby ešte všeličo dobré zostalo – a u Joža sa iste tiež čosi nájde. Hneď ráno sme vyrazili a pre istotu sme nejakú fľašku prikúpili ešte cestou...

... nuž, a v ďalší deň ráno, keď som otvoril oči, zistil som, že som sa vyspal posediačky na stoličke. Oproti mne sa posediačky vyspatý budil Cipár. A na tretej stoličke by sa mal posediačky vyspatý budiť Mihalkovič, pretože posteľ bola v tej Jožovej izbe na slobodárni iba jedna, a tú sme ako džentlmeni prenechali Vilme.

Lenže, kam sa podel Jozef Mihalkovič? Tretia stolička bola prázdna.

Našli sme ho vo všetkej počestnosti chrápať vedľa Cipárovej čerstvej manželky. Teda čerstvej ako čerstvej. Aj ona sladko spala, nič netušila, možno Jozefovi Mihalkovičovi v spánku venovala aj nejaké to Cipárovi patriace pohladenie.

3 (Básnik do nepohodlia)

Odhliadnuc od toho, že si vie rovnako dobre užiť nepohodlie i pohodlie, je Jozef Mihalkovič za každých okolností výborný básnik. Nielen za každých svojich okolností, ale aj a hlavne za každých okolností toho druhého, komu je jeho báseň určená.

Pred pár rokmi sme spoločne vystupovali v Mirbachovom paláci pri príležitosti bratislavského kongresu poézie. Jožo tam predniesol nádhernú novú báseň a ja som si z nej zapamätal tento verš:

„A tam, kde sa končí noblesa, spovedáme sa iba sebe sami...“

Odvtedy ho používam, keď sa ma niekto vypytuje na niečo, na čo sa mi práve nechce odpovedať.

Vzťah medzi Mihalkovičom a pohodlím je totiž predovšetkým taký, že Mihalkovič je básnik do nepohodlia.

Vždy, keď má človek nejaký nepohodlný pocit, môže si uľaviť tým, že si len tak pre seba zahundre nejaký Mihalkovičov verš.

Nech to potvrdí aj táto jeho báseň:

Také

*Také slovenské,
mäsiar, ako začne vtip,
a nedopovie... váži,
dovažuje: sedem
osemdesiat! Také
slovenské, vdova kráčajúca hore
ku škole
na polievku, neviete, či je
táto drevenica (sčernetá,
okná vytlčené)... či
by bola, nechali ju tu, preniesli sa
bývať do mesta. Poludnie
v Polomke a také
slovenské, na komíne fary
košísko s bocianom –
A ty čo tu robíš?*

(Kam sa náhlite, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974)

Ten posledný verš „A ty čo tu robíš?“ si totiž niekedy zahundrem, keď mi je smutno v Prahe – a hneď mi je veselo.

(Z knihy FELDEK, L.: Prekliata Trnavská skupina. Bratislava, Columbus 2007.)

JÁN STACHO

Ján Stacho (1936 – 1995), básnik a prekladateľ. Ako lekár pôsobil v Rožňavskom Bystrom a Šenkviaciach. V rokoch 1964 – 1969 redaktor vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, potom kultúrny atašé Čs. veľvyslanectva v Indii. V rokoch 1970 – 1973 šéfredaktor Revue svetovej literatúry a vedúci redaktor edície Kruh milovníkov poézie. Po autonehode (a ďalšom úraze) bol od roku 1973 pripútaný na lôžko.

Ján Stacho ako na detskom obrázku

(k nedožitej sedemdesiatke)

1

Budú to mať ťažké Stachovi životopisci! Nezanechal autobiografiu, ani nič, čo by sa jej aspoň vzdialene podobalo. Z jeho života by si mohli všeličo pamätať jeho priatelia. A ženy. Ale neviem o nikom, kto by tie spomienky už dal na papier. Ako to už býva na Slovensku zvykom – to, čo by bolo treba napísať, si ľudia iba znova a znova rozprávajú na súmraku pri poháriku, a napokon si to nenapísané odnášajú do hrobu.

No keby to aj všetci napísali – väčšinou by to boli spomienky zo študentských čias a z dospelosti. Málokedy máva pamätníkov rané detstvo – ak o ňom nenapíše básnik sám, je pre literárnu históriu takmer stratené. Čosi z toho nám však pomôže zachrániť pozorné čítanie básní. Ján Stacho bol určite presvedčený, že najlepším životopisom básnika je báseň – a svoje spomienky na detstvo roztrúsil vo veršoch.

2

Narodil sa ako novoročný darček – 1. 1. 1936 v Trnave. Otca nepoznal – opustil jeho matku ešte skôr, než si ho mohol zapamätať. Pamätal si ho iba z matkinho rozprávania – a pamätal si ho nádherne. „Keď ju opúšťal, máł opášanú zásteru plnú zrna. Ako sa vzdaloval krížom cez pole, videla ho, ako to zrno rozsieva a počula ho spievať,“ rozprával mi raz o ňom.

Kto zrátá všetky tie vykročenia do poľa a všetko to zrno, porozsievané v Stachových básňach? Akoby v nich jeho odchádzajúci otec bol ešte vždy na dohľad.

*Zasľzí sviečka k stolu. Ticho vzlyká.
Život ju gniavi. Spieva na život,
keď si tvár chlebom stiera z tanierika.
Nad sviečkou krúži krádeľ nočných psôt.*

*K ústam si čučky zodvihneme plásty.
Keď jej med potom vstúpi do jazyka,
rozhovorí sa o stratenom šťastí.*

*Žihadlo krvou až do srdca vniká.
Taký bol ten tvoj otec... Škoda slov.
Slza je včela s čírou lampičkou.*

(Z básne S medom na jazyku a mama, Svadobná cesta, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1961)

Aj tie tri bodky za slovom *otec* akoby vypadli z rozsievачovej zástery.

3

O otcovi, a takisto o iných blízkych ľuďoch, ktorí sa zapísali do jeho detskej duše, sa dozvedáme z jeho veršov len sporadicky. Ak sa to však stane, sú to nádherné momentky.

*Hrmí. Kôň dupe po pieskovej pláni.
A lampa ďalej čierna zostala.
Žeravý uhlík na dedovej dlani
žmurká jak mačka, keď je ospalá.*

(Z básne V modrom svetle blesku, Svadobná cesta, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1961)

Ustavične však je vo veršoch prítomná matka – a právom. Mala iba jeho a sama ho vychovala. Celý život tvrdo pracovala ako robotníčka a snívala o tom, že synovi tak vydláždí cestu nahor. Akoby sa synov úspech mal stať ušľachtitou pomstou jeho otcovi: „Pozri, koho si opustil!“ Určite si musela odtŕhať od úst, aby jej syn mohol dostať vzdelanie. A hoci ich vzájomný vzťah nebol ideálny, študent Stacho

sa jej odvdáčoval tým, že s vyznamenaním zmaturoval a s červeným diplomom vyštudoval medicínu. Aj keď potom dal pred medicínou prednosť literatúre, hrdosť na to, že bol pôvodne lekárom, sa z jeho poézie nikdy nevytratila:

*Prikrčený, dva kroky za plukom,
s červeným krížom na chrbte,
ako pavúk
na smrť budem číhať
a naopak.*

(Z básne *Elégia, Svadobná cesta*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1984, štvrté vydanie, rozšírené o časopisecké básne)

No nielen ako študent – svojej matke sa Stacho odvdáčil aj ako básnik. Pomník, ktorý jej postavil v poézii, to je skoro vždy pieta. Plačúca matka. Slza, „*včela s čírou lampičkou*“, nechýba ani v básni *Hlad atď.*, ktorá zaznamenáva okamih, keď sa Stacho stáva gymnazistom a zažíva atmosféru kláštorného internátu. (Tu kdesi treba hľadať aj počiatok jeho záľuby v pátose, i počiatok cesty od jednoduchej poetistickej metafory k zložitejšej barokovej.)

*V septembri v štyridsiatom šiestom
zdvihol som päste z nahluchnutých už vrát.
Hľadal som Jeho.
Nad znervózneným mestom
zakrúžil holub,
otvoril nebo zobáčikom,
vstúpil som.
Za hrdzavým vzlykom
začul som cherubínov hrať.*

*Rytmy
rozhorúčených nôh.
Šelest reverend.
Anjeli v čiernom
vo vyziabnutom prítmí,
Boh.*

*Tak mama priniesla kufor,
trocha si aj poplakala,
odišla potom v Kristupánu.
V ručníčku si odnášala
hlavu ustaranú.*

(Z básne *Hľadáť*, *Svadobná cesta*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1984,
štvrté vydanie, rozšírené o časopisecké básne)

4

Zjednodušená biografická informácia hovorí, že po autohavárii v septembri 1973 ostal Stacho až do konca života pripútaný na lôžko. I ja túto formuláciu občas používam kvôli stručnosti – ale nie je to pravda. Stachova autohavária bola skutočne ťažká. Dlhو bol po nej v bezvedomí, no napokon jeho vitalita zvíťazila nad smrťou a spamätal sa tak úspešne, že dokonca napísal knihu *Z prežitého dňa*, v ktorej opäť nechýba pieta:

*Škoda ho, škoda básnika či vtáka.
Po vtáčo žil on. Prelietal.
Let nad oblaky stále naňho čaká.
Len matke zostal ľudský žiaľ.*

(Z básne *Bolesť*, *Z prežitého dňa*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1978)

Stacho sa znova objavil na ulici, v kaviarni – a hoci nepil, hoci kríval, chodil o palici a trochu pomalšie rozprával, zdalo sa, že to je alebo čoskoro bude znova ten starý Stacho. Čo ho definitívne zložilo na lôžko, nebola teda autohavária.

Pani Stachová bývala v Trnave, kde jej Jano vybavil malý byt. Keď sa však potom on sám ocitol v Bratislave bez bytu, vymenil matkin trnavský byt za byt v Bratislave – bol na dnešnom Jakubovom (vtedajšom Leninovom) námestí a bol dostatočne veľký na to, aby v ňom Jano mohol bývať spolu s matkou a baletkou Vierkou Baumanovou, ktorá bola vtedy jeho ženou. Isté nezhody, aké už prináša takéto spolužitie, spôsobili, že matka sa jedného dňa zbalila a vrátila sa do Trnavy, kde si našla podnájom. Nevieť už presne, ako Janova bytová anabáza pokračovala a ako sa dostal do ďalšieho bytu – či došlo k ďalšej výmene bytov, alebo to bolo nejaké inak – isté však je, že v období, o ktorom rozprávam – v období po autohavárii

– zachytáva moja pamäť Jana Stacha v byte v Prievoze, na ulici Staré záhrady. V tom období nemal nijakú ženu – ale nebýval v tom byte sám. Potreboval opateru – a tak sa znova z Trnavy do Bratislavy presťahovala pani Stachová.

Byt bol trojizbový, v jednej izbe býval Jano, v druhej jeho matka. Ich izby nesusedili. Bola medzi nimi ešte izba, ktorú by sme mohli nazvať hosťovskou, no v skutočnosti ju nikto nepoužíval. Ak prišli hostia, sedeli v Janovej izbe, pri jeho posteli. Hosťovská izba bola pýchou pani Stachovej – nebolo v nej síce nič, iba stôl, stoličky, a možno nejaká skriňa, no zato sa tam ustavične leskli parkety, ktoré pani Stachová leštila znova a znova. Každý hosť, ktorý cez túto izbu prechádzal do Janovej izby, mal pocít, že prechádza cez klzisko.

A práve táto matkina poriadkumilovnosť sa stala Janovi Stachovi osudnou. Jedného dňa – v čase keď už vychádzal do mesta – raz, keď sa vracal domov, pošmykol sa na čerstvo vyleštených parketách v hosťovskej izbe, spadol a zlomil si stehnovú kosť v krčku tak nešťastne, že sa už nikdy viac nepostavil na nohy.

5

K tej hosťovskej izbe sa viaže aj jedna moja spomienka, ktorá, dúfam, nepretrhne niť tejto úvahy. Zhodou okolností zasiahla Janova autohavária aj do môjho života. Kým sa mu to nestalo, žil som na voľnej nohe. V čase jeho rekonvalescencie ma však oslovili z vydavateľstva Slovenský spisovateľ (kde bol vtedy zamestnaný ako vedúci redaktor Kruhu milovníkov poézie), či by som ho nešiel na pár mesiacov, kým sa vystrábi, zastupovať. Súhlasil som – a po jeho druhom úraze som tam uviazol na trinásť rokov.

Počas svojho pôsobenia vo vydavateľstve som sa usiloval, aby sa na Stacha nezabudlo – nielen ako na básnika, ale ani ako na prekladateľa poézie. Vymyslel som edíciu Básnický preklad a v nej, pod názvom *Preklady* (1983), vyšiel súbor všetkých Stachových prekladov. Náhodou som sa v tom istom roku stal aj členom poroty Cenu Jána Hollého, ktorá sa každoročne udeľuje za najvýznamnejšie nové preklady. Byť jedným z členov poroty nie je bohvieako silná pozícia, no mal som v tejto disciplíne už istú autoritu, a hlavne istú autoritu malo aj meno Ján Stacho. Vďaka tomu sa mi podarilo presvedčiť celú porotu, aby porušila štatút a udelila za rok 1983 Cenu Jána Hollého Jánovi Stachovi za knihu *Preklady*, hoci išlo o staršie veci. Členovia poroty uznali najmä dva dôvody, prečo treba porušiť štatút: Ján Stacho Cenu Jána Hollého ešte nikdy nedostal, a po autohavárii nový preklad už neurobí.

Cenu sme sa mu – bolo to kedysi na jar 1984 – vybrali odovzdať do Starých záhrad dvaja – predseda poroty Ján Števček a ja. Zorganizoval som aj televíziu:

zároveň s nami tam dorazil aj televízny mikrobús. O tom, že sa blížime v takejto zostave, som zavolať pani Stachovej vopred, aby sa na to pripravili. Keď sme vstupovali do bytu, myslel som si, že sa to celé odohrá pri posteli, ale čakalo nás prekvapenie – vyobliekaný Jano Stacho sedel pri stole v hostovskej izbe. Po prvý raz si táto nepoužívaná miestnosť mala zaslúžiť svoje meno.

Pani Stachová zalamovala rukami: „Predstavte si to, pán Feldek! Hovorila som mu, že môže ostať v posteli, no on si nedal povedať, a len že musí a musí sem. Odmietla som mu pomôcť – pomohol si sám. Od rána sa sem presúval kúštiček po kúštičku, trvalo mu to niekoľko hodín, ale muselo byť po jeho.“ Režisér to počúval so znechuteným výrazom tváre a rozhliadal sa po hostovskej izbe, v ktorej nenachádzal vhodné pozadie. „Kde máte knihy?“ opýtal sa Jana. „Vo vedľajšej izbe, ale tam je rozostlaná posteľ,“ povedal Jano. „Keď nechce, aby bola na obrazovke posteľ, urobte to tu,“ prihovoral som sa aj ja, lebo som tušil, že sa v režisérovej hlave prihlasuje k slovu zaužívané klišé. Keby bol Stacho roľník, vyniesli by ho do poľa. Ale keďže je spisovateľ... A veru naozaj sa to stalo! „Posteľ nám nevadí,“ zvolal režisér a obrátil sa ku kameramanovi. „My potrebujeme knihy. Chyť ho za nohy.“

Kameraman chytil Jana Stacha za nohy, režisér popod pazuchy, a cestu medzi hostovskou a susednou izbou, ktorá Janovi trvala niekoľko hodín, absolvovali za niekoľko sekúnd. Aspoň, že ho nenútili ležať. Posadili ho tak, aby bolo vidieť knižnicu za jeho hlavou, redaktorka povedala úvod, Jano Števíček i ja svoje príhovory, laureát nám odpovedal, prevzal Hollého cenu, kamera všetko zachytila – a rozlúčili sme sa s dobrým pocitom, že sme nielen odovzdali cenu do správnych rúk Stachovi – básnikovi a prekladateľovi, ale sme aj spestrili život Stachovi – televíznemu divákovi. Keď totiž redaktorka dva razy zopakovala pani Stachovej, kedy presne to majú pozeráť, aby im to neušlo, pani Stachová zvolala: „Ojoj, Jankovi to neujde. Veď on nerobí nič iné, len pozerá televíziu. Len čo odídete, mu ju budem musieť zapnúť, hneď odteraz začne čakať, kedy sa tam uvidí.“

Aj ja som na to čakal, a keď sa v určený deň a hodinu nič nevysielalo, myslel som, že nastala nejaká zmena v programe, a zavolať som redaktorku, aby som sa dozvedel nový termín a mohol ho oznámiť aj Janovi.

„Nebude sa to vysielat nikdy,“ povedala mi redaktorka Agátka Horváthová skoro s plačom. „Alebo sa stratil pás, alebo sa čosi pokazilo a nepodarilo sa to nafilmovať.“

Nemal som síl to Janovi zatelefonovať – nechal som ho ďalej čakať. Na to, kedy sa uvidí v televízii, čakal možno až do smrti – a možno na to ešte stále čaká v nebi.

Nuž, tak to bolo s tou hostovskou izbou – ale budme spravodliví, Stachov druhý úraz nemajú na svedomí len tie vyleštené parkety, iste k nemu prispela aj jeho neistá chôdza po autohavárii. A tá autohavária sa podpísala aj na rozhodnutí lekárov, že nebudú Stacha operovať – báli sa, že by operáciu nezvládol. V tom sa možno mýlili, Stacho mal nielen silný organizmus, ale aj silnú vôľu žiť, možno by operáciu prežil. A keby ju aj nemal prežiť, mohli mu vyhovieť – on sám ako lekár vedel posúdiť riziko a dožadoval sa vabank operácie, ponúkal sa, že podpíše reverz, ale všetko márne. Operáciu mu odopreli. A tak – aký paradox! – ten optimizmus, čo ho neopustil ani po hrôzostrašnej autohavárii, pri ktorej vraj vyletel z auta a zlomil hlavou strom – ho začal opúšťať po nevinnom domácom úraze, po ktorom ostal natrvalo pripútaný na lôžko. I on sám sa postupne opúšťal. Ďalšiu knihu už nenapísal.

Nerád by som pani Stachovej ublížil, ale musím v tejto súvislosti zaznamenať ešte jeden dôležitý Janov výrok. Keď som sa ho pri jednej návšteve opýtal, prečo už nič nepíše, zasmial sa: „A načo? Keď niečo napíšem, mamička si to prečíta – a pokrčí to a hodí do koša. Vraj – čo mám čo písať také sprostosti.“

Úraz, ktorý privodili Janovi navoskované parkety, z neho urobil znova dieťa. Nemohol žiť bez cudzej pomoci – vo všetkom, dobrom i zlom, bol odkázaný na svoju matku. Akoby opísal v živote kruh a vrátil sa na svoj vlastný začiatok. Janovi Stachovi sa po celý život nepodarilo vytvoriť si stály vzťah s nijakou ženou, aj keď sa o to viac ráz pokúšal. A tak sa po autohavárii ukázalo, že matka je jedinou stálicou, na ktorú sa môže spoľahnúť. Iste by sa našla aj iná žena, ktorá by sa oňho aj v tom ťažkom období dokázala s láskou starať. Ved' napokon – Jano Stacho matku prežil a musel sa oňho starať niekto iný. Ale pani Stachová bola po autohavárii pri jeho posteli prvá – a kým žila, nijakú inú ženu (okrem prvej manželky Eriky a dcéry Ester) k jeho posteli už nepustila.

Nuž, keby Stachov príbeh poznal nejaký psychoanalytik, zvýskol by asi od radosti. Lenže tak, ako nemá na Slovensku kto písať životopisy básnikov, ani psychoanalytikmi slovenská veda veľmi neoplýva. A chvalabohu, že neoplýva. Načo vykladať Stachov príbeh psychoanalyticky? Bol to predovšetkým príbeh básnika, na ktorom sa podpísal aj alkohol – ale veď aj alkohol patrí k poézii.

*Po liehu som sa spotil
ospalý ako med.
Čierny mrak, biely motýľ.
Znie agátový kvet.*

*Dozvonil biely agát,
Blyslo sa, zhasol pyl.
Dážď začal o plech plakať.
Ach, spln sa začadil.*

(Z básne *Ako na detskom obrázku, Svadobná cesta*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1961)

A ak budeme pozorne čítať, aj v tejto básni, napísanej zdanlivo iba na počesť liehu, zazrieme mihnúť sa tieň básnikovej matky. Mihne sa už v názve, za tým *detským obrázkom*. Pripomenú nám ju slová *meda agát* – pani Stachová celý život pracovala ako robotníčka v trnavskom záhradníctve. A okrem toho si musíme spomenúť na verše, ktoré sme už citovali, na slzu, tú „*včelu s čírou lampičkou*“. A ešte je tu aj ten plačúci dážď. Dážď ako pieta. Dážď plačúci nad trnavskou rovinou, po ktorej ktosi odchádza:

*Z trnavskej roviny pod nebo žito horí.
To vzletné holuby ufrkli k anjelom.
Aj stromy polnočné vyhupli z teplej kôry,
v nahote blikajú jak pieskovcový lom.*

*Len básnik nevzlieta. Básnik je v bôli nemý.
Sršanie iskier ho naveky púta k zemi:
Pod tarchou jagotu nie, nevládze sa vzniesť.*

*Len anjel básnický krídlami leto meria,
kým básnik odchádza na nohách do večera
a čuje v zátylí obrovský tikot hviezd.*

(Z básne *Letný večer, Z prežitého dňa*, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1978)

7

Post scriptum

Takmer by som bol zabudol, že do tejto úvahy patrí aj celkom prvá Stachova knižka – knižka pre deti *Čokoládová rozprávka*. Je to tá, čo vyhrala súťaž Mladých liet roku 1957 a potom vyšla s ilustráciami Albínami Brunovského roku 1959. Aj Albín Brunovský ňou debutoval ako ilustrátor.

Našťastie mi tá knižka – už potom, ako som odovzdal príspevok do časopisu Bibiana – náhodou padla do ruky. Našiel som v nej dvakrát aj svoje meno: v tiráži som uvedený ako zodpovedný redaktor. A na prvej strane mám venovanie: Ľubovi Jano, Trnava 20. VII. 59.

A hľa, ako sa začína tá *Čokoládová rozprávka*:

*Janko sedí v izbe sám,
rozmyšľa a trie si bradu:
„Mám si kúpiť čokoládu,
či kvet mame k meninám?*

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava, Columbus 2007.)

Ech, bližšie k mesiacu

V priebehu dopoludnia sa mi zrodilo v hlave pár myšlienok, ktoré som chcel povedať na záver, ale cez obedňajšiu prestávku – aj vďaka slivovici – mi všetky vyšumeli.

Takže vás už nebudem dlho zdržovať – len sa chcem poďakovať pani docentke Eve Tkáčikovej, riaditeľovi Bibiany Petrovi Čáčkovi, a najmä profesorovi Ondrejovi Sliackemu, ktorí sa postarali o to, aby sa táto konferencia mohla konať.

Takisto patrí vďaka vám všetkým, že ste to až do tejto chvíle vydržali a vytvorili konferencii také pozorné a krásne publikum.

Moja vďaka patrí aj bratislavskému Konzervatóriu a účinkujúcim umelcom, ktorí nám svojim vstúpením konferenciu spríjemnili.

A napokon ďakujem všetkým literárnym vedcom, ktorí tu vystúpili, či chceli vystúpiť, predovšetkým profesorkám Viere Žemberovej a Zuzane Stanislavovej, ďalej profesorovi Martinovi Porubjakovi, docentovi Renému Bílikovi, doktorovi Vladimírovi Petríkovi, teatrológovi Vladimírovi Predmerskému, výtvarnému teoretikovi Fedorovi Kriškovi, profesorovi Ondrejovi Sliackemu, na ktorého už čas nevyšiel, no ktorého si prečítame v pripravovanej Bibiane, ako aj básnikovi Erikovi Ondrejičkovi, za jeho milé želanie.

Ich vystúpenia si cením o to viac, že patrím do generácie, ktorá už od svojho vstupu do literatúry naháňala kritike hrôzu. Začalo sa to tým, že keď – v tom istom roku (1961) – vyšli takmer súčasne dva básnické debuty, môj *Jediný slaný domov*

a Stachova *Svadobná cesta*, môj debut kritik Milan Hamada prijal s veľkými sympatiami, ale k Stachovmu mal výhrady. „Čo toto má znamenať?“ hnevala sa Trnavská skupina. „Treba sa proti tomu ohradíť.“ Slúbil som svojim priateľom, že to vybavím, a tak vznikla moja s Hamadom polemizujúca esej *Metaforou ku komplexnosti*, z ktorej aj dnes René Bílik niekoľko ráz citoval. Bola to, myslím, dosť nevídaná udalosť – nikdy predtým sa ešte nestalo, aby básnik polemizoval s kritikom, ktorý ho chválil. Milana Hamadu to muselo tiež poriadne prekvapiť – ale dal si povedať, a odvtedy začal chváliť Stacha a mňa prestal.

No mojím bojovným vzťahom ku kritike sme vyľakali nielen Milana Hamadu, ale aj ostatných. Iste nie Vlada Petrika, lebo ten sa, našťastie, vždy venoval próze – ale napríklad Stana Šmatláka. Všimnite si, všetky Šmatlákovy knihy o poézii sa končia Rúfusom a Válkom. Keď vyšla jedna taká, pýtal som sa ho, kde je Trnavská skupina. „Áno,“ vravel Stano, „máš pravdu, k vám som sa nedostal, ale nabudúce to napravím.“ Vyšla ďalšia Šmatláková kniha – a zase sa končila Rúfusom a Válkom. Ubehlo pár desaťročí, sú tu noví vedci, vznikajú nové panoramatické správy o slovenskej lyrike – a všetky sa dnes začínajú Osamelými bežcami. Zastrážovanie kritiky sa nám vypomstilo – Trnavská skupina, ako kedysi tá moravská hymna, sa stala pomlčkou medzi Rúfusom, Válkom a Osamelými bežcami. Tejto fúge v dejinách slovenskej lyriky, ktorou sme sa stali, hovorím geniálna fúga a vôbec ma to netrápi, veď to nesvedčí o ničom inom, len o tom, že sme boli mimoriadna generácia, aká sa rodí len raz sto rokov. Viacerí z nás už nežijú – a tak chápem túto dnešnú konferenciu aj ako poctu celej tej generácii, Janovi Ondrušovi, Rudovi Slobodovi, Mikulášovi Kováčovi, Vincentovi Šikulovi, Jožovi Mihalkovičovi, ale aj výtvarníkom, Albínovi Brunovskému a Mirovi Cipárovi – a, pravdaže, aj Janovi Stachovi, ktorý by sa tohto roku takisto ako ja dožil sedemdesiatky (on už v januári). Na jeho počesť teda – aspoň pár jeho veršov, ktoré nosím v pamäti:

*Nuž padaj, ranená, nech sa už kovy vznietia.
Ech, bližšie k mesiacu, oblúčik z pružných nôh.
Z tej ryhy v marhuli raz musíš stvoriť dieťa,
ty, pani nad prachom, ty, každodenný Boh.*

(Časť vystúpenia na záver konferencie, ktorú 10. novembra 2006 usporiadali k sedemdesiatke L. F. Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK a Bibiana, medzinárodný dom umenia pre deti. Pod názvom *Ďakujem alebo Recept na šťastné manželstvo* vyšlo v časopise *Bibiana*, roč. XIII, č. 4/2006.)

RUDOLF SLOBODA

Rudolf Sloboda (1938 – 1995), prozaik, básnik, dramatik, esejista, autor kníh pre deti a filmový scenárista. Po prerušenom štúdiu na FF UK pôsobil ako robotník, redaktor a v rokoch 1972 – 1982 ako interný scenárista v Slovenskej filmovej tvorbe. V roku 1972 sa ocitol v nemilosti, ktorú prelomilo až vyjdenie zbierky básní *Večerná otázka vtákovi* (1977). Podľa jeho scenárov vznikli filmy *Milosrdný čas* (réžia Otakar Krivánek, 1975), *Prerušená hra* (réžia Jozef Režucha, 1979) a *Karline manželstvá* (réžia Vladimír Kavčiak, 1980).

Umenie škandálu

Spýtal sa ma mladý sused, prečo týram svojich nepriateľov: darmo sa vraj hľadajú v mojich knihách. Vravím mu: kniha je posvätná. Malé úcty si môžeme vybaviť v krčme, veľké na súde, ale nijaké v knihe. „To tak bývalo za komunizmu!“ zvolal. „Nemuseli ste ovládať umenie škandálu. Pracovala za vás cenzúra.“

Kúsok pravdy mal – najslávnejšie knihy za komunizmu naozaj boli tie zakázané.

Ale že by sme neovládali umenie škandálu? Omyl. Akurát, že sme ho nepestovali predčasne. Vyčkali sme, kým kniha alebo premiéra uzrela svetlo sveta – a škandál nasledoval.

Keď napríklad Rudovi Slobodovi vyšla *Britva*, zapil to, a potom s knihou v ruke podriemkaval v meste na lavičke. Prebudil ho nezrozumiteľný krik – bolo to v roku 1967, v čase týždňovej vojny, a okolo neho prechádzala arabská demonštrácia. Najhlasnejšie vykrikoval mladík, ktorého iný niesol na pleciach. Rudo sa zdvihol a stiahol krikľúňa nosičovi z pliec.

Vzápätí boli pri Slobodovi tajní, zatiahli ho pod najbližšiu bránu, a chceli vedieť, prečo to urobil. „My nemôžeme demonštrovať, a oni môžu?“ spýtal sa ich Rudo a jeho logika tajných tak očarila, že ho zase pustili.

Hneď zamieril ku mne, aby mi porozprával, ako „stiahol Araba z koňa“, a večer sme skončili v klube spisovateľov, kde som to, ako Sloboda „stiahol Araba z koňa“, zase ja porozprával šéfovi klubu, pánu Zapletalovi.

O deň prídem do klubu, a pán Zapletal mi referuje: „A víte, čo vyviedol ten Sloboda? Po Bratislave išli Arabi na koňoch, a on skočil medzi nich a stáhol jedného z koňa.“

„Nie z koňa!“ naprával som nedorozumenie.

Pán Zapletal si to však už nedal vyhovoriť: „Tak teda z mulice, či čo to oni majú.“

Nechal som ho v tom. Vďaka nemu celá spisovateľská obec potom obdivovala Slobodov škandál s jazdeckou demonštráciou.

A bol by sa náš výtržník zachoval rovnako, aj keby Bratislavou tiahli Marťania. Hlavne si chcel vychutnať umenie škandálu.

Rudo občas hovorieval, že slovenská literatúra trpí nedostatkom samovrahov – vždy som ho vtedy zahriakol. Vedel som, že všetko, čo povie, je schopný aj spraviť. Ale v roku 1995, keď premýšľal, akým škandálom by oslávil premiéru svojej divadelnej hry *Macochy*, som bol ďaleko, ani z jeho blízkych nik nebol práve nablízku – a on to urobil. Doma v Devínskej. Šiesteho októbra to bude trinásť rokov (t. j. v r. 2013 osemnásť). Netreba škandál naháňať po exotických plážach. Dá sa urobiť, aj keď človek nevytiahne päty z domu. A nestojí svet. Stojí len život.

(Z knihy FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)

Nomen omen

(Rudovi Slobodovi k päťdesiatke)

*Naše životy sú prostá náhoda
Tak sa narodil aj Rudolf Sloboda
Vhupol do sveta jak do mliečneho baru
Nad Moravou zazrel k nebu stúpať paru
Pokladal ju za Boha a vďačný Boh
dal mu (skôr než vyparil sa) dobrý sloh*

*A dal mu aj iné slobodovské črty
Odvalu a radosť z života aj smrti*

*Keď sa poobzeral a zbadal svoj tieň
hneď v ten prvý deň vraj zvolal „Dobrý deň!“
(Hoci niektorí čo študujú ho z lásky
hovorja že prehovoril po chorvátsky
„Dobar dan!“ A iní prísne vedecky
dokazujú, že to zvolal po grécky)*

*Ale mal aj iné slobodovské črty
Odvahu a radosť z života aj smrti*

*Bol apríl a sneh sa menil na lístky
Rudolf Sloboda sa zdvihol z kolísky
Zapálil si a vykročil na ulicu
Podľa jedných opieral sa o palicu
Podľa druhých po Devínskej Novej Vsi
kráčal bez nej Zhovárali sa s ním psy*

*Ale mal aj iné slobodovské črty
Odvahu a radosť z života aj smrti*

*O chvíľu bol na Devínskej Kobyle
V tej chvíli tam pristál práve Nobile
s vzducholôďou a do reči dal sa s Rudom
ktorý tvrdil že Boh krídla dal aj ľuďom
Na dôkaz sa vzniesol – a tak na kúsku
odprevadil hosta smerom k Rakúsku*

*Ale mal aj iné slobodovské črty
Odvahu a radosť z života aj smrti*

*Už vtedy mal za sebou pár prudkých zmien
Už vtedy mal päťdesiat (Dnes ani deň)
Už vtedy mal premyslené všetky knihy
(Dnes to čo si pamätá sú okamihy)
Už v prvý deň vedel myslieť abstraktne
a rozmiestnil krásne škvrny na plátne
Dnes keď študujeme tieto vonné maľby
vieme že tak videl z južných okien Alpy
V diaľke Alpy blízko bola hranica
Blížil sa máj trpel smútkom panica*

*Ale mal aj iné slobodovské črty
Odvahu a radosť z života aj smrti*

Celý život prežil tak a podobne
Nedá sa to porozprávať podrobne
Podnikal Mal malú továrničku na sny
Ich súpis sa nedá spraviť v jednej básni
Ó krasne sny Ostrava a Sušice
Praha Lázně Jeseník a Košice
Ale inak – tak ako Kant z Königsbergu –
Sloboda sa nevzdávaloľ spod Sandbergu
Krátky rozum nepredľží zemepás
a Sloboda Rudolf nikdy nemal pas
Len v kresle čo sám si zhotovil rád sedel
na zobcovej flaute hral všetko čo vedel
Vedel že sa nerobieva potreba
do vlastných úst – a viac vedieť netreba

Ale mal aj iné slobodovské črty
Odvalu a radosť z života aj smrti

Jeho obraz nám len jedno slovo dá
Najslobodovskejšie slovo sloboda
Raz vymyslel hrdinovi meno Uru
a potom sa bližšie pozrel na kultúru
akéhosi afrického národa
Slovo uru značilo tam sloboda
Nuž nech žije aj keď pije iba vodu
Pripime si čistou vodou na Slobodu
Vodou zo studničky kobýľ Vodou múz
ktorú pije náš slovenský génus

Nech aj do nás prejdú slobodovské črty
Odvalu a radosť z života aj smrti

(apríl 1988)

(Z knihy FELDEK, L.: *Milovanie v pokročilom veku*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1999.)

RUDOLF CHMEL

Rudolf Chmel (1939), literárny kritik a historik. Vyštudoval slovenský jazyk na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od roku 1961 až dodnes pôsobí v Ústave slovenskej literatúry SAV. Medzičasom tajomník Zväzu československých spisovateľov (1975 – 1982), šéfredaktor časopisu *Slovenské pohľady* (1988 – 1989), veľvyslanec ČSFR v Maďarsku (1990 – 1992), minister kultúry aj podpredseda vlády SR, v súčasnosti je poslancom Národnej rady SR.

Zelený štvrtok, Veľký piatok

V Prahe u Feldekvcov je situácia takáto:

Na Zelený štvrtok, 27. marca 1997, sme sa vybrali do Maďarského kultúrneho strediska na literárny večer – moderoval ho György Varga, bývalý maďarský veľvyslanec v Prahe, a bratislavské vydavateľstvo Kalligram na ňom predstavilo štyri knihy – Zajacovu *Sen o krajine* (uvádzal Ján Čarnogurský), Šebejovu *O plameni a nočných motýloch* (uvádzal Ján Sokol), Mikloškovu *Čas stretnutí* (uvádzala Dagmar Burešová) a Chmelovu *Moja maďarská otázka* (tú som uvádzal ja).

Maďarské kultúrne stredisko pripravuje svoje podujatia vždy veľmi starostlivo a s reprezentačnou účasťou. Aj na tomto sa zúčastnil predseda českého senátu Petr Pithart, súčasný maďarský veľvyslanec v Prahe a mnoho ďalších osobností.

Vystúpenie som si starostlivo napísal a hneď v úvode som zdôraznil: „Vážené dámy a páni, knižka, o ktorej mám hovoriť, je knižka politická. Vopred však vás chcem ubezpečiť, že dôvody, prečo som prijal výzvu povedať o nej pár slov, nie sú vôbec politické, ale rýdzo priateľské. Priateľstvo mi nedovoľuje odmietnuť nič, čo vidím na očiach pani Krisztíny Reményiovej, riaditeľky tohto strediska – a vy viete, že sú to oči veľmi pekné. A k mojím najlepším priateľom patrí práve tak riaditeľ vydavateľstva Kalligram, ktoré knižku vydalo, Laco Szigeti, ako aj autor knižky Rudolf Chmel. Keď už som takto začal, budem takto aj pokračovať – a kľúč ku kvalite tej knižky sa pokúsím nájsť mimo nej, teda práve v tej priateľskej skúsenosti s jej autorom. Rudolf Chmel je to, čomu sa hovorí spoľahlivý priateľ. Je dostatočne prostoreký, aby ste mali istotu, že vám vždy hovorí všetko, čo si myslí. A to, čo si myslí, je vždy dostatočne noblesné, aby sa to dalo vydržať. Už z tejto

jednej poznámky je jasné, že bol ako stvorený na diplomatické poslanie, a to práve v Budapešti, ktorá je sídlom európskej noblesy – aj prostorekosti.“

Tak som to aj predniesol a na ilustráciu Chmelovej povahy som ešte pridal historku o tom, ako so mnou v čase, keď som v rokoch 1973 – 1986 pôsobil vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, spolupracoval ako lektor:

„Externé lektorské posudky mali byť nástrojom kontroly, ale na jánošíkovskom Slovensku sa stávali občas svojím opakom – nástrojom obídienia kontroly. Lektorský zbor si každá redakcia mohla navrhnúť sama. Najlepší lektorský zbor v celom vydavateľstve mala moja redakcia pôvodnej a prekladovej poézie – na jeho čelo som si totiž prozreteľne nanominoval vždy spoľahlivého Rudolfa Chmela. Niekedy bolo treba konať rýchlo, a preto mi Rudolf Chmel, v čase keď pôsobil v Prahe, nechával dokonca niekoľko bianko podpísaných listov papiera, na ktoré som si mohol písať jeho posudky sám. Pár ráz som to naozaj využil, a potom som iba zatelefonoval do Prahy: ‚Práve si posúdil‘ Rudo Chmel sa opýtal iba, či tá kniha stojí za to. Nikdy sa nepýtal, či to nie je preňho riziko. Riziko to, samozrejme, bolo. Rudo Chmel mal však riziko rád a jeho reakciou naň bývali výbuchy smiechu. Opäť teda vlastnosti, aké sa mu neskôr zišli aj v diplomatickom poslaní v Budapešti.“

K historke som pridal ešte báseň *Portrét Rudolfa Chmela ako tenistu*, ktorú som mu svojho času napísal k päťdesiatke, a prizdobil som ju veselým komentárom: „V tej básni sa vlastne skrýva slovenské štátne tajomstvo, a ak si ju maďarskí odborníci preštudujú a Chmel sa ešte niekedy znova stane veľvyslancom, už budú vedieť, ako majú naňho hrať – ale risknem to a prečítam ju.“ Skrátka – urobil som všetko, aby bolo jasné, že som na svete, aby som ľudí zabával, a nie, aby som sa miešal do politiky.

Kým som však prišiel na rad, dostali sa pri Mikloškovej knihe na pretras tie štátoprávne rozhovory ešte pred voľbami 1992, a tak mi, ešte pred prečítaním príhovoru, priniesla slina na jazyk aj pár nepripravených viet. Povedal som, že nepokladám vznik dvoch suverénnych štátov za zločin – no podľa mňa viedol k rozdeleniu aj nedostatok politickej fantázie. Mal ju prezident Václav Havel, keď hovoril o autentickej federácii. Mal ju český premiér Petr Pithart, keď hovoril o dvojdomčeku. Mal ju Milan Šimečka, keď hovoril o dvoch posteliach pre dvoch bratov. Mal ju slovenský premiér Ján Čarnogurský, keď hovoril o hviezdike. No to bolo, čo sa politickej fantázie týka, tak asi všetko. Moja žena má na to možno iný názor – ale niet sa čomu čudovať, ženy nemajú fantáziu vôbec.

Moja žena Oľga má pravdu, keď tvrdí, že si to viem jednou vetou rozlúčiť u obrovského množstva ľudí: teraz som šmahom urazil polovicu ľudstva. Hneď ma

aj najbližšie sediaca dáma, pani JUDr. Dagmar Burešová, upozornila, že niekedy dôležitejšie, než mať fantáziu, je rešpektovať ústavu a zákony.

„Prečo si vlastne pridal tých pár viet?“ opýtala sa ma doma moja žena Olga.

„Zaujalo ma to, o čom sa hovorilo.“

„Tvrdil si, že sme sa odsťahovali, aby ťa také veci prestali zaujímať.“

„Neustriehol som to,“ hovorím. „Do koho som vlastne zabrdol?“

„Iba sám do seba,“ povedala moja žena Olga. „To ty si vtedy hlásal konfederáciu, ktorú nikto okrem teba nebral vážne.“

„Ja blázon!“ hovorím. „Kvôli tomu som potom nemusel uraziť všetky ženy!“

„Ale veď ani to sa ti nepodarilo! Prečo uraziť? Bol to kompliment,“ hovorí moja žena Olga. „Ešte si predsa dodal, že ak ženy nemajú fantáziu, tak za to treba ďakovať Bohu. Keby som vraj mala aj ja takú veľkú fantáziu ako ty, už dávno nie sme nažive.“

„Aj to som povedal?“ čudujem sa. „Ako to, že sa na to nepamätám?“

„Prišli sme tam trochu predčasne a vypil si u pani riaditeľky sám celú fľašku tokajského,“ hovorí moja žena Olga. „Ale nič si z toho nerob. Neurobil si nijakú chybu.“

Dívam sa na ňu podozrieľavo, či to nehovorí len preto, aby ma uchránila pred samovraždou. Nebude to však s tou mojou zábudlivosťou až také hrozné – nezabudol som, že má dnes, práve na Veľký piatok, narodeniny. Už ráno som skočil po kvety a po šampanské – a k tomu jej teraz dávam do daru aj sľub:

„Ale odo dneška sa už naozaj prestávam miešať do politiky.“

A ona vraví:

„Pokojne sa miešaj – no ak sa nemáme znova sťahovať, pomalšie pri tom pi!“

(Z knihy FELDEK, L.: *Keď vládzeš ísť, aj keď si musíš nadísať*. Bratislava, Ikar 2011.)

TOMÁŠ JANOVIC

Tomáš Janovic (1937), básnik, prekladateľ, autor obľúbených kníh pre deti *Malá samoobsluha* (1963), *Rozprávkové varechy* (1975), *Drevený tato* (1979), *Jeleňvízor* (1982). Po absolvovaní Filozofickej fakulty UK pôsobil ako redaktor najmä v humoristických časopisoch (Roháč, Aréna). Známy aj ako autor vynikajúcich piesňových textov. Vydal takmer desiatku kníh aforizmov, spolu s fejtónmi Milana Lasicu v knihe *Zoči-voči* (1999).

Janovicova stručná mnohovravnosť

„*Najprv len raz prikývneš, a potom aj privykneš*“ – týmto dvojverším vstúpil dokonca aj do slovenskej mutácie amerického *Ilustrovaného slovníka ľudskej vzdelanosti* (heslo: epigram) jeden z najlepších príslušníkov silnej generácie, ktorá sa vo viacerých vlnách začala na slovenskej literárnej scéne objavovať na sklonku päťdesiatych i počas celých šesťdesiatych rokov a ostala tvorivá dodnes.

To dvojveršie však určite nie je autobiografické. Socializmus trval 42 rokov – dosť dlho na to, aby sa dalo s pochopením prijať, že aj keď slovenskí básnici odvádzali Bohu, čo je Božie, občas odviekli aj cisárovi, čo bolo cisárovo.

Napriek tomu si nespomínam, že by sa to niekedy prihodilo Tomášovi Janovicovi.

Poézia vždy býva dobrým východiskom k ďalším žánrom – k detskej literatúre, k javiskovému textu, k piesni. Všetky tieto výlety absolvoval aj Tomáš Janovic, no hlavne ho to, bez ohľadu na žáner, vždy najviac lákalo k najstručnejším formám – k anekdote, k epigramu, k aforizmu. Od aforizmu je to už iba krôčik k totálnej stručnosti ticha – iste aj vďaka tomu sa Tomáš Janovic vedel vyhnúť každému lživému slovu. Ktovie však, či aj každému jeho čitateľovi došlo, aké pravdivé bolo v istých chvíľach Janovicovo mlčanie. Až dnes, keď už vstúpil do veku zobraňovaných aforizmov, si čoraz lepšie uvedomujeme, ako veľa nimi vedel – a stále vie – povedať.

Aj v knižke *Maj ma rád* ostáva verný svojmu naturelu, ktorý je v jeho prípade zároveň mravným imperatívom. Doba je už iná, ale ľudská povaha tá istá. Nuž práve tak včera ako dnes si môžeme spolu s Janovicom vzdychnúť: „*Keby kradli popritom / že niečo vytvoria / ale oni kradnú popritom / že kradnú.*“ Alebo: „*Náš demokrat chce rozhodovať / kto smie byť demokrat.*“ Alebo: „*Ľudí spoznáme / až keď každému dáme / rovnakú príležitosť / byť sviňou.*“

Šesťdesiat takýchto verbálnych perál rovnako vzácnymi výtvarnými perlami sprevádza majster slovenského absurdného humoru bez slov a zároveň hlboko vážny grafik Dušan Polakovič.

Na počesť tých dvoch môžeme pokojne obrátiť naruby jednu z Janovicových myšlienok: „*Keby tvorili popritom / že niečo ukradnú / ale oni tvoria popritom / že tvoria.*“

(Vyšlo v *Sme*, 1. marca 2006.)

MILAN LASICA a JULO SATINSKÝ



Milan Lasica (1940), básnik, dramatik, prozaik, publicista, autor piesňových textov. Po absolvovaní VŠMU od roku 1959, keď vystúpil s Julom Satinským v Tatra revue, tvorili autorskú aj hereckú dvojicu. Po zavretí Divadla na korze mali od roku 1970 stop na Slovensku, od roku 1972 aj vo Večerním Brne. V polovici sedemdesiatych rokov sa vrátili ako herci do spevohry Novej scény a od roku 1982 pôsobili v Štúdiu S (dnes Štúdio L+S), Milan Lasica aj ako riaditeľ.

Július Satinský (1941 – 2002), dramatik, prozaik, publicista a autor kníh pre deti. Spoluautor Milana Lasicu. Po absolvovaní VŠMU mal podobný herecký osud ako Milan Lasica.

Divadlo slova

V hre *Ktosi je za dverami* je scéna, v ktorej jeden z dvojice L+S dostáva telefonickú ponuku, aby sa zamestnal ako muzeálny exponát typického Slováka.

Skúsme zistiť, aký divadelný dôvod majú dvaja skúsení divadelníci, aby túto scénu nechali vyrásť práve z takéhoto motívu.

Azda to robia preto, že sa im črtá možnosť predviesť v nej živého človeka ako figurínu? Stará jará príležitosť na malý koncert hereckého pohybu?

Vôbec nie – to múzeum sa predsa v scéne napokon ani nevyskytne. Tak ako v antickom divadle ostáva hlavné dejisko príbehu mimo scény a na scénu o ňom prinesie správu len moderný posol – telefón.

Netreba teda veľa dôvtipu, aby sme pochopili, že dôvod, pre ktorý L+S rozvinuli muzeálny motív, bol iný. Bola ním síce tiež herecká príležitosť, ale príležitosť na hru iného druhu: na hru so slovom.

To slovo, určené na hranie, nájdeme na samom konci scény. Tam, kde sa L. pýta na podrobnosti telefonátu a S. mu odpovedá: „Do telefónu mi povedali len toľko: vezmite si kefku na zuby a dajte sa vypchať.”

Detektívky sa píšu odzadu, básne od pointy, a tak i o tomto slove na konci scény môžeme pokojne hovoriť ako o biblickom slove, ktoré bolo na počiatku.

„Dajte sa vypchať.”

Perla z klenotnice hovorovej slovenčiny.

Idiom, ktorého doslovný význam tvorí absurdná metafora. Čas ju však ošúchal a používame ju všetci len v prenesenom význame, keď chceme niekoho umlčať alebo usadiť. Keď ju berieme do úst, vieme, že sme smelí a bezočiví – a to nám poskytuje dostatok príjemného vzrušenia. Ďalší pôžitok – pôžitok z doslovného významu tohto idiomu si zväčša nechávame márnотratne uniknúť.

L+S nám to však tentoraz nedovolia!

Rozhodla sieť svojho dialógu.

Zachytia do nej doslovný význam absurdnej metafory.

Realizujú ju. A doručia ju divákovi ako milú pozornosť, ktorú mu posiela jeho rodný jazyk. Isteže, vedia oni hrať divadlo „so všami všade”. Majú oni dostatok pohybovej fantázie. Vedia sa pohrať s rekvizitou.

V tejto chvíli sa však neobťažujú, aby dar slova herecky alebo režijne prizdobili.

Vedia, že ten dar je dosť honosný sám osebe. A tak s ním – a nielen tentoraz – ale takmer zakaždým, keď sa rozhoduje o konečnom úspechu ich výstupu – vystačia. Vystačia s tým, s čím musia vystačiť básnici.

Nechcem tvrdiť, že poézia je kráľovnou všetkých umení. Aj keby som si hneď čosi také myslel, usiloval by som sa túto myšlienku dobre utajiť ako nezdvorilú – veď nehovorím teraz len o poézii, ale aj o divadle. Nielen o spisovateľoch, ale aj o hercoch. Ba keby som nehovoril práve o L+S, ale povedzme o Bolkovi Polívkovi, určite by som sa vedel rozplývať nadšením, ako dokáže mím povedať bez slov, o čom iní narobia toľko reči.

No darmo je – ak hovorím o L+S, som povinný povedať, že sú to nie majstri mlčania, ale majstri slova, a to takí, akých môže divadlu závidieť aj hrdý Olymp našej nežnej lyriky.

A teda – že divadlo L+S si zaslúži, aby sme ho nazývali predovšetkým divadlom slova.

A ak hovorím o divadle slova, mám na mysli slovo pravdivé. Aké iné by stálo za reč?

Pravdivé slovo je slovo, ktoré je schopné stať sa činom. Nehovorí o jestvovaní niečoho – ono samo jestvuje. Presahuje cez rampu z umenia do života.

Nuž, a pretože žijeme na Slovensku – pod slovom, ktoré je pravdivé tu a teraz, rozumieme slovo, ktoré presahuje cez rampu zo slovenského umenia do slovenského života.

Neurobil som teda asi chybu, ak som začal túto úvahu práve rozoberaním scény, v ktorej je hlavným motívom muzeálny exponát typického Slováka.

Odhodlanie predvádzať sa ako takéto exponáty potvrdzujú L+S v celom svojom diele.

Chopia sa témy Slováka – a rampy niet. Javisko a hľadisko dýchajú jedným dychom. Spoločne si ozrejmujú rôzne aspekty spoločného problému.

Slovák a iné národy.

Slovák a iné rasy.

Slovák a náboženstvo.

Slovák a veda.

Slovák a politika.

Slovák a alkohol.

Slovák a sex.

Slovák a minulosť.

Slovák a budúcnosť.

Ale najmä a vždy Slovak a prítomnosť.

A Slovak a Slovak.

Slovák, ktorý uprostred Európy už toľké stáročia bojuje svoj nikdy nie celkom úspešný, a predsa nikdy nie celkom prehratý boj.

Možno sa niekomu zdá, že L+S si zákerne všímajú najmä chyby tohto Slováka. Lenže vedieť hovoriť o svojich chybách – to už je prednosť.

A L+S sú Slováci, ktorí túto prednosť majú – a s nimi ju majú aj takmer všetci ich diváci. Okrem niekoľkých, ktorí nie sú ochotní mať túto prednosť za žiadnych okolností. Podaktorí sú za to, že ju nemajú, aj platení. No L+S spolu s väčšinou svojich divákov sú veľkorysí – a majú tú prednosť dokonca aj za tých niekoľkých.

Veru vám hovorím: v tomto divadle sa sebavedomie národa neubíja – ono sa tu pestuje a vzmáha.

Krásny paradox tohto divadla sa dá totiž pomenovať ešte aj inak: divadlo L+S slovenské chyby zrkadlí preto tak ostro, že tak bravúrne narába so zrkadlom slovenčiny.

A každá ich paródia na slovenskú tému je teda zároveň aj ódou na nádheru jazyka, ktorý si ten nebohý Slovák, počas tisícročného brodenia sa svojimi chybami vypestoval.

Pretože len málokto sa vie u nás tak pohrať s významom slovenského slova ako L+S!

Veverice tak neskáču z konára na konár, ako sa oni pohybujú medzi vrstvami slovenského jazyka a jeho nárečiami a štýlmi!

Holuby si tak nezahrkútajú, ako sa oni vedia pozhovárať v slovenských porekadlách!

Vždy sa musím usmiať, keď počujem tie hrdinské hlasy, volajúce, aby sa už konečne narodil básnik slovenského javiska. Tie hrdinské hlasy, ktoré si o sebe namýšľajú, že sú hlasmi volajúcich na púšti.

Nevšímli si, že tí básnici stoja na tomto javisku?

Nevidia pre oči?

Nepočujú pre uši?

Nech sa dajú vypchať!

(1986)

(Prednesené v rámci hostovania v predstavení L+S *Ktosi je za dverami* 14. decembra 1986, publikované ako doslov ku knihe LASICA, Milan – SATINSKÝ, Július: *Tri hry*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1988.)

MARIÁN KOVÁČIK

Marián Kováčik (1940 – 2004), básnik a prekladateľ. Po štúdiu na SVŠT asistent na Katedre experimentálnej fyziky Prírodovedeckej fakulty UK, neskôr vedúci redaktor Romboidu, v deväťdesiatych rokoch úradník na ministerstve kultúry.

Spomienka na Mariána Kováčika

(20. mája 1940, Bystrá – 16. marca 2004, Lehnice)

1

Kedy som ho stretol prvý raz? Bolo to na jar 1958, keď v Mladej tvorbe vyšlo-nevyšlo číslo Trnavskej skupiny a šéfredaktor MT Milan Ferko nás (mňa a Jana Stacha) vzal vtedy aj na výjazd do Banskej Bystrice, na stretnutie so stredoslovenskými autormi. K stolíku, za ktorým sme sedeli, pristúpil zrazu študent elektrotechnickej priemyslovky a podal nám modrú písanku, plnú básní. Na štítku bolo napísané *Marián Kováčik, Žiacka knižka 1957/58*.

Tá spomienka vyzerá trochu profesorsky. My v nej sedíme, Marián stojí, navyše je pomeňší a v krátkych nohaviciach... Ale veď aj ja som bol vtedy ešte študent! Hneď sme sa skamarátili. A už prvá báseň, ktorú som si z jeho písanky prečítal, ma navždy očarila:

O zime

*Hádzu gule ako na kolkárni
A zo strechy visia klávesy
Pán učiteľ hrával koledy
Rád ma mal a ja som býval planý*

*Chlapci hádžu gule do cencúľov
Pokazili organ ladový
Hrá len čierny poltón polnoci
Klávesy sú deväť starých kolov*

*Na kolkárni sú koly pobité
Veľkých už nemá rád pán učiteľ
A organ nestarne*

*Dnes nie je Štedrý večer štedrých večerov už nieto
Chlapci šli spať Sneh padá Ulica je pre básnikov a vietor
(Len mesiac Ako rozštiepená guľa z kolkárne)*

V tých veršoch zvučala hravá struna poetizmu, ktorá v tom čase znamenala nielen básnický výboj, ale aj oslobodzujúce gesto a klinec do rakvy schematizmu.

To, že sú jeho básne geniálne, som mu povedal hneď, a opakoval som mu to aj neskôr, keď sa objavil v Bratislave ako poslucháč elektrotechnickej fakulty. Mladý básnický orchester sa však vtedy rýchlo obohacoval o nové nástroje. Po oneskorených debutoch o niečo starších mladíkov (Rúfus, Válek, Turčány) sa objavil debut Mikuláša Kováča, debuty Trnavskej skupiny, a dlho nedali na seba čakať ani mladší básnici – Šimonovič, Strážay, a pravdaže aj Kováčik. Jeho debut *Súradnice* vyšiel v roku 1963.

Aj keď vývoj je pri „odbohatalentoch“ vždy tak trochu iluzórna vec, Marián Kováčik sa už pred *Súradnicami*, a takisto po *Súradniciach*, usiloval vyvíjať. Nechcel ostať len tým geniálnym žiakom, chcel zmužniť aj zväžniť. Zakladal si na tom, že je jediný fyzik v slovenskej poézii, a dával to najavo. Nie, že by to jeho novej poézii ublížilo, len to trochu zatienilo tú staršiu: vždy, keď som sa ho pýtal, kde je *Žiacka knižka*, mávol nad ňou rukou.

Umelci sa niekedy správajú sami k sebe a k svojmu dielu nevyspytateľne – ale asi to inak nejde. Básnik, ktorý vie ukontrolovať počet slabík vo verši, keď je už verš na papieri, nemusí mať vždy kontrolu aj nad šťavami, ktoré sa v ňom varia a ktoré ten verš na papier vychrstli. Kováčik-študent písal s nezvalovskou ľahkosťou – zdalo sa, že do slovenskej poézie sa valí gejzír. A stal sa prísny opak: publikoval skôr zriedkavo (*Vodoznak*, 1969; *Modré obdobie*, 1973; *Pramienok*, 1980; *Medzimesto*, 1983). Čo na tom, či básnik napíše málo alebo veľa? Hviezdoslav napísal veľa, Krasko málo – veľkí sú rovnako. Hlavne, aby sa nám ani to veľa, ani to málo nestratilo z očí.

Žiacka knižka sa nám však z očí trochu stráca. Ako redaktor som Mariána Kováčika neraz presviedčal, aby sa jej nezriekal, a keď ju vynechal zo svojho debutu, aby ju zaradil aspoň do niektorej z ďalších kníh. Zaradil ju až do *Modrého obdobia* – ale ktovie, či celú. A ako sóloknižka nevyšla nikdy. Azda raz niektorý

vydavateľ-fajňšmeker vydá aspoň to, čo sa z nej zachovalo, ako krásnu bibliofíliu. Je to perla slovenskej poézie – zaslúžila by si to.

2

Normalizácia zastihla Mariána Kováčika ako odborného asistenta na Katedre experimentálnej fyziky PF UK. Žil bokom od literárneho diania – normalizačné opatrenia sa nedotkli ani jeho existencie, ani vnútornej slobody. A bol by možno na literárne dianie aj celkom zabudol, keby si ono nespomenulo naňho.

Normalizačný trest, vymeraný slovenskej literárnej obci, spočíval aj v zglajchšaltovaní časopisov, ktoré nezanikli. Pre jeden z nich, Romboid, to znamenalo zmenu línie – z kritickej revue sa stal „Romboid vo svete kníh“, košatejší dvojník propagačného týždenníka Slovenskej knihy. Odzrkadlilo sa to aj na zložení redakčnej rady – tvorili ju zástupcovia vydavateľstiev.

Vedúcim redaktorom Romboidu sa v tom čase stal Ondrej Grieš, ktorý bol zároveň aj riaditeľom vedeckého ústavu. Ondrej Grieš sa ako šéf Romboidu správal voči literárnej obci ústretovo – skľučujúce bolo len to zúžené zameranie časopisu, ktorý bol predtým diskusnou tribúnou literárnej vedy. Prešlo však pár rokov – a prišlo nariadenie, že ľudia s viacerými úradmi si môžu ponechať len jeden. Grieš dal prednosť funkcii v ústave a miesto vedúceho redaktora Romboidu sa uvoľnilo. O tom, kto naň nastúpi, rozhodoval riaditeľ vydavateľstva Slovenský spisovateľ – organizačne patrila Romboid pod jeho strechu. A riaditeľ Matej Andráš dostal nápad, že by to miesto mohol obsadiť mnou.

Pracoval som v tom čase v knižnej redakcii vydavateľstva a odísť z nej do časopisu som netúžil.

„Teraz, keď som sa dočkal, že klub sa presťahoval sem, ja by som sa mal sťahovať tam?“ odbavil som to žartom, pretože klub spisovateľov sa práve presťahoval z budovy na Ulici obrancov mieru, kde sídlil aj Romoid, do budovy na Leningradskej ulici, kde malo zase sídlo vydavateľstvo.

„Koho tam teda mám dať?“ požiadal ma Matej Andráš aspoň o radu.

Zišlo mi na um meno Mariána Kováčika. Povyratúval som jeho prednosti a Matej Andráš, ktorý to musel ešte predložiť na schválenie ministrom, sa zamyslel už len nad tým, ako prijme takýto návrh Miroslav Válek.

„Priaznivo,“ ubezpečil som ho. „Veď aj on bol vtedy na tom výjazde v Banskej Bystrici.“

Marián Kováčik chvíľu váhal, ale napokon súhlasil. Chvíľu sa obával, že ho neuvolní školstvo, ale aj školstvo ho uvoľnilo. Správa, že to bude on, kto prevezme

Romboid, sa rýchlo rozšírila a začali sa mu hlásiť potenciálni zástupcovia i radoví redaktori.

Bol som pri tom, keď si Marián vyberal svojho zástupcu. Ak mám byť presný: poradil som mu ho. Nijako to nezmenšuje hodnotu jeho vlastného rozhodnutia. A zhodou okolností som bol aj pri tom, keď predkladal Miroslavovi Válkovi svoju koncepciu (bola jednoduchá: vrátiť Romboidu jeho pôvodný zmysel) a keď vyslovil pred ním meno Pavla Vilikovského. Pavol Vilikovský bol jedným z redaktorov, ktorí opustili Slovenské pohľady na protest proti odvolaniu Milana Ferka, odvtedy bol bez zamestnania a mal štatút človeka, ktorý je v nemilosti. Válek bez váhania so všetkým súhlasil.

Marián Kováčik mal už iba jeden problém – čo na to povedia jeho rodičia. Čo som mal robiť, keď som sa už stal tak trochu jeho osudom? Len sadnúť si s ním do auta, zájsť na Bystrú a rodičov presvedčiť. Boli to milí ľudia, hrdí na to, že dali svetu experimentálneho fyzika, ale rýchlo sa zmierili aj s tým, že toho fyzika ešte viac potrebuje slovenská literatúra.

Tak sa stal Marián Kováčik vedúcim redaktorom Romboidu a v tandeme s Pavlom Vilikovským obnovil jeho dobrú povest'. Pri úpadku Slovenských pohľadov to bol dlhé roky jediný dôstojný časopisecký stánok slovenskej literatúry za normalizácie.

Samozrejme, nešlo všetko bez problémov. Občas, keď mu strpčil život nejaký cenzorský zásah zhora, býval Marián Kováčik znechutený a vzdychal:

„Mohol som radšej ostať experimentálnym fyzikom.“

Už si nezavzdychá – 16. marec 2004 urobil nečakanú bodku za jeho životom.

Už ho tam hore Pánboh chváli nielen za jeho básne, ale iste aj za ten nefyzikálny experiment s Romboidom.

A ak dovidí, môže si Marián prečítať aj pochvalu tu na zemi. Pavol Vilikovský v spomienke *Za Mariánom Kováčikom* napísal:

„Som presvedčený, že aj vďaka Romboidu a jeho šéfredaktorovi sa nepodarilo skrátiť koleso literárneho vývinu späť do rokov päťdesiatych, hoci snaha o to v najvyšších sídlach moci určite nechýbala.“ (Rak, 4/2004.)

Len časopis Romboid si smrť svojho šéfredaktora ani nevšimol.

(Vyšlo v *Knižnej revue*, roč. XIII, č. 12, 9. jún 2004, neskôr aj v knihe FELDEK, L.: *Homo politicus*. Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2008. V oboch prípadoch bez poslednej vety.)

Horehronská zasekávaná

To, čo dáva tú správnu príchuť životopisom básnikov, sú často maličkosti.

Či by nám nechýbalo v Chlebnikovovom portréte čosi podstatné, keby jeho priatelia nezaznamenali, že sa radoval z každej tlačovej chyby?

Alebo o čo milší je nám Ján Šimonovič, keď sa od Rudolfa Slobodu o ňom dozvedáme, ako si kompenzoval svoj nižší vzrast – vraj si neskladal z hlavy klobúk ani v najintímnejších situáciách.

A informácia je o to pôvabnejšia, že pochádza od spisovateľa, ktorý nebol oveľa vyšší.

Ani ja teda nezatajím, že keď ma v roku 1958 vyhadzovali z Mladých liet, vyzvali ma, aby som pred odchodom uhradil zálohu, ktorú som dal vyplatiť Janovi Ondrušovi za ešte nenapísané lepoprelo *Náprstok* – alebo aby som ten *Náprstok* od autora priniesol. Jano Ondruš *Náprstok* síce napísal, ale potom zničil. Najjednoduchšie bolo napísať to zaňho. Odovzdal som rukopis, ktorý sa síce volal *Uspávací drozd*, ale Mladé letá boli spokojné – úradne to sedelo a vydať to aj tak nemienili. Jana Ondruša to trápilo – najmä potom, keď sa o texte dozvedela redakcia ktoréhosi časopisu a publikovala ho. Samozrejme, pod jeho menom. Keď som znova mohol publikovať aj ja, naliehal na mňa, aby som si tú báseň zase prisvojil – a uspokojil sa, až keď som mu vyhovel.

O Mariánovi Kováčikovi prezradím zas toto:

Keď ma Marián Kováčik raz navštívil, a keď sme vypili hlt vína, zdôveril som sa mu, že ma práve požiadal Tibor Andrašovan, aby som mu napísal nejaké texty pre SLUK. Čo keby sme si spolu zaimprovizovali? Bez váhania sme sa do toho pustili.

Najprv sme urobili *Májovú pieseň*, vypointovanú zákernou slovnou hrou, a potom Horehronec Marián navrhol, aby sa ďalšia pieseň volala *Horehronská zasekávaná*. Na prvý pohľad sa zdá, že vychádzal z niečoho, čo už existovalo. No omyl – práve tú zasekávanú vymyslel. Ja som zase hneď vzápätí vymyslel spôsob zasekávania – budeme to zasekávať postupne, po slabikách! A tak vznikol text:

*Hej, ho,
hore, hore,
Horehro, Horehro,
Horehronie –
už sa tvoje nebobro,
nebobro,
nebo bronie!*

Čo som stihol zapísať, to som tuším ešte v ten istý večer zanesol na poštu. Ráno ma to mrzelo – čo ak sa Tibor Andrašovan urazí? Veď musí prísť na to, že vážna úloha, čo mi dal, bola splnená v nie celkom vážnej nálade.

Áké však bolo moje prekvapenie, keď sa mi Tibor Andrašovan za texty milo poďakoval – a o nejaký čas, keď som si pustil televíziu, som zrazu z obrazovky začul *Horehronskú zasekávanú*. Nielenže ju spievali, ale vymysleli na ňu aj tanec.

A hneď po nej sa dokonca ozvala aj *Májová pieseň*:

Ten máj je báj...

(Vyšlo v *Slovenských pohľadoch* 4/2013.)

MILAN TOKÁR

Milan Tokár (1940), prekladateľ a diplomat. Vyštudoval Právnickú fakultu UK v Bratislave a Moskovskú štátnu vysokú školu medzinárodných vzťahov. Ako diplomat pôsobil v Berlíne (1966 – 1969), v Moskve (1990 – 1996) a v Ľubľane (1998 – 2001). Za normalizácie bol v nemilosti. Spolupracoval s Ľ. F. na knižných výberoch z tvorby Vladimira Vysockého *Taký bol Vysockij*, *Štyri štvrtiny cesty*, Jevgenija Jevtušenka *Len aby z toho niečo nebolo*, *Ľudská tvár* a na antológii *Aktívne svedomie*. Takisto na časopisecky publikovanom preklade Alexander Tvardovskij *Právom pamäti* (Revue svetovej literatúry), alebo na cykloch básní Borisa Sluckého, Bulata Okudžavu a ďalších (Sovietská literatúra). Vždy šlo o texty, ktorých vyjdenie bolo za normalizácie udalosťou. Keď vyšla v Sovietskej literature báseň z Vysockého rukopisnej pozostalosti *Nestál som nikdy o raj zajtraš*, pozitívne na to reagoval aj Milan Šimečka v disidentskom časopise *Listy*.

20 rokov zhabané

Čas letí – zrazu zisťujem, že je to práve dvadsať rokov, čo Štátna bezpečnosť zhabala knihu *Aktívne svedomie*.

Bolo to roku 1987. Vývoj u nás stagnoval – bábková moc v ČSSR sa paradoxne pokúšala osamostatniť od ZSSR až vo chvíli, keď to malo viesť nie k väčšej, ale k ešte menšej slobode. Dostal som vtedy nápad preložiť a vydať vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ antológiu z „perestrojkovej“ poézie – boli to nevidane ostré básne, ktoré mi na ten zámer zozbieral z ruskej dennej tlače Milan Tokár. Úvod som nazval *Preklad – príklad* a knihe dala názov básň Andreja Voznesenského, v ktorej boli napríklad verše:

*Zalezte s frázami už do diery,
vy falzifikátori ideí!
Nech vyreže sa každý včerajší
vred, ktorý ľuďom život mrzačí!
Čitateľ, moje svedomie, ty tiež
nestrácaj život vo frontách – a rež!*

Výtvarníci Miroslav Cipár a Igor Imro dali knihe podobu voľne vyberateľných listov – dúfali, že keď vyjde, bude sa vešať na ploty. Opak sa stal pravdou. Medzi čitateľov sa stihlo dostať len pár exemplárov, a potom, o druhej v noci, zazvonila pri dverách bytu vedúceho predajne a centrálného skladu vydavateľstva Slovenský spisovateľ pána Dušana Bobríka Štátna bezpečnosť – vyzvali ho, aby si vzal kľúče a šiel im otvoriť predajňu a sklad. Odniesli si celý náklad. (Pán Bobřík však vo chvíli ich nepozornosti jeden balík kníh zachránil – zakopol ho pod pult.) Podobne ako Štátna bezpečnosť sa zachovala aj Slovenská televízia – reláciu, ktorú sme o knihe nakrútili v dubnickom Klube mládeže, nepustila do vysielania. Dramaturg Milan Ježík si vyslúžil dištanc aj finančný trest. Protestoval som proti tomu listom – nedostal som odpoveď. A márne som sa pokúšal vydolovať reláciu z archívu aj po Nežnej revolúcii. Odolnosť televízie pokračovala, pravdaže, už v novodobom duchu: „Prosím vás, koho by ešte dnes zaujímala ruská poézia?“ A tak – hoci vtedajší mladí Dubničania majú už dnes deti vo veku, v ktorom boli oni sami, keď spolu so mnou a Marošom Kramárom účinkovali v tejto relácii – nevideli sa na televíznej obrazovke dodnes.

Nielen príbeh tej knihy, ale aj príbehy pána Bobríka či Milana Ježíka sú dnes dôkladne zabudnuté. Dejiny sú pre vyvolených. A ako aj inak? Tisíce drobných

príbehov slušných ľudí (podobne ako tisíce príbehov muklov z päťdesiatych rokov sa do nich nepomestia: bolo ich priveľa. Nanajvýš sa v nejakom elaboráte o nich napíše, že za komunizmu tvorili pasívnu sivú zónu a chodili do prvomájových sprievodov...

(Vyšlo v *Sme*, 19. mája 2007, potom v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)



Jevgenij Jevtušenko počas návštevy v Bratislave 16. júna 2005 na Hviezdoslavovom námestí

Vladimir Vysockij

*Nestál som nikdy o raj zajtrajší
a neveril som vo fatamorgánu...
Učiteľov mi zhltnulo more lží
a vyvrhlo ich v lágroch Magadanu.*

*Zbytočne pri lumpoch som zvieral päst –
veď líšil som sa od nich iba málo.
Veď zabolieť ma mala Budapešť
a pre Prahu mi srdce puknúť malo!*

*Ach, hlučné naše hry aj životy!
Boli sme chlapci, hlúpi, nedospelí.
Vraj čoskoro nás ktosi zhodnotí?
Hej! Kto si trúfne? Dať mu po papuli!*

*No nebezpečenstvo, čo po nás pátra,
sme zvetrili, vždy skôr než udel mráz
a srdcia múdrosť – nehanebná fľandra –
nám zatvárala znútra na reťaz.*

*Hoci však prežili sme strach a úzkosť
a nestali sa obeťami sálv,
aj my sme deti strašných rokov Ruska –
ten krutý nečas do nás vodku lial.*

1979 – 1980

(Vyšlo v časopise *Sovětská literatura*, potom v zhabanej knihe *Aktívne svedomie*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1987; potom v knihe *FELDEK, L.: Homo politicus*. Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2008.)

VLADO BEDNÁR



Vlado Bednár (1941 – 1984), prozaik, dramatik a spisovateľ pre deti. Zahynul po nešťastnom páde do jamy na rozkopanej ulici.

SLOVENSKÁ SMRŤ

*Zomrel kamarát môj.
Spadol do jamy,
keď si niesol fľašku vína v taške.
Keď hútam nad jeho zlámanými rebrami,
hútam vždy
aj o tej nerozbitej fľaške.*

*My, Slováci, takto umierame!
Pri páde si nechránime nijakú časť tela –
okrem jednej.
Nech sa čo chce zláme,
iba fľaška nech ostane celá.*

(Z knihy *Slovák na Mesiaci*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986.)

ŠTEFAN MORAVČÍK

Štefan Moravčík (1943), vyštudoval filozofiu a dejepis na Filozofickej fakulte UK, pracoval ako redaktor v Tatrane, po vylúčení zo Zväzu slovenských spisovateľov ako „vyhľadávač kníh“ v Univerzitnej knižnici, neskôr ako referent pre mladé výtvarné umenie na Zväze slovenských výtvarných umelcov, potom ako redaktor a od roku 1986 ako vedúci redaktor oddelenia pôvodnej a prekladovej poézie vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, od roku 1994 ako šéfredaktor Slovenských pohľadov.

Príbeh Čerešňového hladu

1

Štefan Moravčík si kdesi krásne spomína, že nikdy nepočul od svojej matky normálnu vetu, len samé „šlebedo šlofňo“. Už od kolísky teda vedel, že jazyk nie je len dorozumievací prostriedok, ale aj pohanský rituál sprevádzaný tajomnými zaklínadlami. A – pretože človek neprestal byť súčasťou kolobehu prírody – že i ľudský jazyk sa nielen používa, ale aj ustavične obnovuje a tvorí. Tak spoznala slovenská literatúra básnika, u ktorého ani tá najobyčajnejšia veta – napríklad „dievčatá začínajú kukat po chlapcoch“ – nie je určená iba na zrozumiteľné vnímanie, ale vždy z nej vyletí aj číry zvuk, pretože podľa neho nikdy nie sme iba v civilizácii, vždy sme aj v prírode, nie iba medzi kukajúcimi sa dievčatami, ale aj medzi kukučkami. Ak k tomu pridáme Veľkú Moravu, šesťdesiate roky, univerzitné vzdelanie, Mladú tvorbu a, samozrejme, osobné dispozície – medzi nimi na prvom mieste veľký talent – máme na svete picassovského básnika, nie zdĺhavo a zúfalo hľadajúceho, ale vždy hneď a hravo nachádzajúceho. Stačí si porovnať Moravčíka so Stachom. Obom sadne erotická téma – ale Stacho si ju ešte musí vybojovávať, na dobe aj na sebe, Stacho ešte miluje „s trňom pri pohlaví“, kým Moravčík je už bezstarostný „Venušin paholok“, ktorý Stachove muky dávno hodil za hlavu.

Teda aspoň by sa to tak mohlo zdať – medziiným aj vďaka Stachovi, ktorému sa Moravčíkov básnický naturel nemohol nezapáčiť a ako redaktor vydavateľstva Slovenský spisovateľ to bol určite predovšetkým on, kto sa postaral, aby Moravčík bez problémov odštartoval.

V tom čase som Moravčíka – hoci to bol rovesník mojej ženy – ešte osobne nepoznal.

Stacho sa s ním ako redaktor stretnúť musel, ja som na to dôvod nemal. Bol by azda taký dôvod počas mojej externej epizódy v Mladej tvorbe v roku 1966 – no Moravčíkove básne a články som v nej začal čítať až po svojom odchode.

Aj to však malo svoje čaro – čítať niekoho, kto síce žije kdesi nablízku, ale poznáme ho iba z jeho textov, akoby to bol nejaký Francúz alebo Američan. Moravčíkove básne sa mi páčili – a jeho kritiky takisto. Už ich nadpisy – ako *Trikrát veľké duchhovno* – boli také výrečné, že ani nebolo treba ďalej čítať. Jakubovské pohanské zaklínadlá nedokázalo skrotiť ani jeho medzičasom v Bratislave nadobudnuté vzdelanie.

No aj keď som Moravčíka osobne nepoznal, vedel som si predstaviť, že musí vzbudzovať u svojich obetí poriadnu nenávisť. Nebudú sa mu chcieť pomstiť?

2

Štart v rokoch 1969 a 1970 sa mohol ešte odohrať bezproblémovo – normalizácia neudrela hneď vzápätí po auguste 1968. No i tak tie vročenia prvých dvoch Moravčíkových kníh vyzerajú zlovestne a veštia už trochu iné pokračovanie jeho príbehu. Najnekomplikovanejší talent, aký sa objavil v slovenskej literatúre z konca šesťdesiatych, sa vo svojom osobnom aj básnickom príbehu nevyhol komplikáciám sedemdesiatych rokov.

Po auguste 1968 totiž – po dvoch rokoch relatívneho pokoja – nastalo vybavovanie účtov. Na rozdiel od päťdesiatych rokov, keď si vybavovali stalinisti účty s triednym nepriateľom, tentoraz sa čistka odohrávala najmä vnútri komunistickej strany, ktorá dostala z Moskvy úlohu zbaviť sa tých, čo zlyhali počas Pražskej jari. No ani zvyšok spoločnosti sa nemal iba nečinne prizerať. Z rodnej strany vylúčených komunistov čakal ešte ďalší postih – mali prísť o svoje nomenklatúrne posty a – pokiaľ to boli umelci – mali byť vylúčení aj z umeleckých zväzov.

Vylučovanie viselo vo vzduchu aj nad Zväzom slovenských spisovateľov a v strehu museli byť práve tak jeho najvyšší funkcionári, ako aj všetci členovia.

Vylučovaniu predchádzal chýr, že na ruskej ambasáde pracuje akýsi zbor poradcov, ktorí vypracúvajú smerné čísla, koľko ľudí sa má odkiaľ vylúčiť. A neskôr potom chýr, že sú už známe aj presné počty: Zväz slovenských spisovateľov má vraj opustiť 35 vylúčených komunistov.

Organizácia komunistickej strany pri Zväze slovenských spisovateľov sa ich zbavila jednohlasne, tak ako jej to velila stranícka disciplína. No predsedníctvo zväzu sa chcelo vylučovaniu vyhnúť, a tak vypracovalo a na podpis všetkým

členom rozoslalo nové stanovy, v ktorých preambule bolo kulantne naformulované zmierenie sa so situáciou. Podľa mienky autorov preambuly so zmierením nebudú kandidáti vylúčenia súhlasiť a nové stanovy nepodpíšu. Sami sa tak vylúčia zo zväzu – a nebude ich treba vylučovať.

Bola to chybná kalkulácia. Členstva v komunistickej strane zbavení spisovatelia to podpísali všetci. Muselo prísť druhé kolo – skutočné vylučovanie, o ktorom som už viac ráz písal. Nebol som vtedy v strane, nijaká stranícka disciplína ma k ničomu nenútila a keď prišla chvíľa vylučovania, ruku som nezdvihol.

No toto nie je teraz našou témou: ostaňme pri Moravčíkovi a vráťme sa ešte k tým novým stanovám.

Hoci bezpartajný, Štefan Moravčík bol jediný člen Zväzu slovenských spisovateľov, čo nové stanovy nepodpísal, a tak on jediný sa sám vylúčil zo Zväzu slovenských spisovateľov už v tom prvom kole.

Bol to paradox – nuž nečudo, že mal aj paradoxné pokračovanie. Hoci v Čechách sa normalizácia veľmi rýchlo začala podobať na päťdesiate roky a najmä rovesníci Jana Palacha sa čoskoro začali ocitať za mrežami, na Slovensku to prebiehalo inak. Komunisti si povedali, že sa nebudú k sebe navzájom správať tak ukrutne, ako sa v päťdesiatych rokoch správali k triednemu nepriateľovi.

Len čo mali za sebou vylučovanie, hneď začali premýšľať, ako vylúčeným súdruhom pomôcť a plietli pre nich záchranné siete.

Predseda Matice slovenskej Vladimír Mináč ich vraj pozachraňoval toľko, že vytvorili celé jedno oddelenie (hovorilo sa mu vraj „rakovinové“). A inde zas iní nevyhlásení držali ochrannú ruku nad vylúčenými a nachádzali spôsob, ako im pomôcť v existenčných ťažkostiach.

Iba bezpartajného Štefana Moravčíka sa to netýkalo. Nemal nič spoločné s komunistickým „zlyhaním“ – nuž, paradoxne, práve naňho doľahol existenčný postih najhoršie.

Alebo možno aj nie paradoxne. Nezabudnime, že to nebol iba básnik, ale aj kritik. Kritizovaní mávajú dobrú pamäť – Moravčík ťažko mohol rátať s tým, že ho pustia k nejakému honoráru čo i len pod falošným menom. Nielenže mu odmietali pomôcť, ale aj dozerali, aby mu nepomohol niekto iný. Hoci mal päť detí, nikoho z mocných to nedojímalo – a jediné miesto, ktoré sa mu v tej dobe podarilo získať, bola práca v katakombách Univerzitnej knižnice, kde vyhľadával knihy podľa žiadaniek.

Bol v pasci duchhovna.

Navyše ani v tej pasci si nedával pozor a nahlas si uľavoval. Jeho výkriky už vzápätí ktosi donášal duchhovnu do uší – a tá pasca duchhovna bola čoraz bezvýhodnejšia.

Nebudem znova rozprávať, ako som sa po Stachovej autohavárii stal redaktorom vydavateľstva Slovenský spisovateľ – rozprávam o tom v kapitolke o Janovi Stachovi. Hoci to nebola nejaká vysoká pozícia, v mojom prípade mala zvláštny pôvab.

Bolo mi jasné, prečo si na zastupovanie Jana Stacha vyhliadli práve mňa. Nielenže som bol – podobne ako Stacho – na tú prácu vhodný ako básnik. Bol som aj – podobne ako Stacho – priateľom Miroslava Válka, ktorý sa v tom čase stal ministrom kultúry.

No aj keď mi to bolo jasné, nečakal som od nikoho nijaké rady, čo mám robiť – sám som si určil priority. A prioritou číslo jeden sa stal pre mňa Štefan Moravčík. Skamarátil som sa s ním a ubezpečil som ho, že keď prinesie zbierku básní, hneď ju zaradím do edičného plánu. Aby s tým nemali problémy moji nadriadení, preskočil som ich a ohlásil som sa s Moravčíkovou kauzou u ministra kultúry.

„Nemôžem sedieť na stoličke vedúceho redaktora oddelenia poézie a prizerať sa, ako má zakázanú publikačnú činnosť jeden z najväčších talentov slovenskej poézie,“ referoval som mu, keď ma prijal.

„Hovorí mi, že je to len taký slovný hračkář,“ povedal mi na to Miroslav Válek.

Moravčík mal aj tú smolu, že v čase, keď sa objavil na scéne, Válek už nové talenty nesledoval, inak by si názor urobil sám.

„A komu veríš?“ opýtal som sa ho. „Tým, čo ti to hovoria, alebo mne?“

„Verím tebe,“ zasmial sa Válek, a kto si tú vetu chce nahlas zopakovať, nech sa tiež pri tom zasmieje a nech nemäkčí, Válek bol z Trnavy.

No potom zvažnel: „Môj súhlas máš, ale musí to ešte schváliť predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov.“

Predsedníctvo sa so schválením neponáhľalo. Jednak sa predsedníctva nezvyknú s ničím ponáhľať už zo svojej podstaty – a jednak mal Moravčík zopár nepriateľov priamo v predsedníctve.

Bol červeným súkonom najmä pre Vojtecha Mihálíka – zrejme preto, že sem-tam urazil niektorého z mladých autorov z mihálíkovej liahne a títo urazenci Mihálíkovi naňho donášali.

Nie všetci členovia predsedníctva však boli na Mihálíkovej strane. Dôveroval som najmä Vladimírovi Mináčovi. Práve keď sa blížilo zasadnutie predsedníctva, kde sa mal preberať Moravčíkov prípad, sa stalo, že súd omilostil akéhosi vraha a ten, len čo ho prepustili z väzenia, zavraždil pri škriepke na stanici v Kralovanoch železničiara.

„Povedz na tom vašom predsedníctve, prosím ťa, že aj vrahovia už dostávajú milosť, aby mohli znova vraždiť – a Moravčík, ktorý nikoho nezavraždil, ešte stále nesmie publikovať.“

Mináč nesklamal a povedal to tam.

Mihálik vraj ešte urobil posledný pokus a citoval Moravčíkov kaviarenský výrok, v ktorom Moravčík nazval Andreja Plávku národným umrlcom. Chcel tým zdvihnúť žlč predsedovi Zväzu spisovateľov – národnému umelcovi Andrejovi Plávkovi. No Plávku sa to vraj vôbec nedotklo, zato Mináč to už nevydržal a na Mihálika sa rozkričal: „Vojtech, nepleť sem kaviarenské klebety, toto je rozhodovací proces.“

Mináčov krik zabral. A predsedníctvo rozhodlo, že Moravčík môže znova publikovať.

4

Dosiahnuť na predsedníctve toto víťazstvo trvalo dva roky – a nebolo vyhraté ani potom.

Darmo Moravčík už dávnejšie priniesol rukopis básnickej zbierky *Čerešňový hľad*, darmo som sa poponáhľal zaradiť ju do plánu, darmo som čo najrýchlejšie na ňu získal tie vtedy nevyhnutné dva kladné posudky, darmo som sa usiloval, aby ten rukopis – a presne taký, ako ho priniesol, bez akéhokoľvek „dobového“ zásahu – čo najskôr putoval do výtvarnej redakcie a odtiaľ do tlačiarne...

Nastala nová situácia. Vojtech Mihálik – potom, čo ho pre akési galantné dobrodružstvo vypoklonkovali zo Snemovne národov – sa zrazu začal doma nudiť a vydupal si riaditeľskú stoličku vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Iste tým nebol nadšený dovtedajší riaditeľ, ktorý mu ju musel uvoľniť. No svojím vlastným rozhodnutím nebol veľmi nadšený ani Miroslav Válek. Keď ma vtedy stretol, povedal mi:

„Dávam ho tam len preto, že si tam ty – ty si s ním poradiš.“

Aj vtedy sme sa obidvaja zasmiali – no, pravdupovediac, netušil som, ako si môže vedúci redaktor jedného oddelenia poradiť s riaditeľom celého vydavateľstva.

Do Mihálikovho príchodu som ani necítil, že mám vo vydavateľstve nejakých nadriadených. No keď sa stal riaditeľom básnik, musel som sa zmieriť s tým, že ho bude zaujímať najmä redakcia poézie. Nezabudnuteľný bol hneď prvý prejav, s ktorým predstúpil pred vydavateľský kolektív, a aforizmus, ktorým komentoval svoj prvý riaditeľský čin.

„Z edičného plánu redakcie poézie vyradujem dve zbierky – Moravčíka a Marčoka. Marčoka preto, lebo je angažovaný, ale netaľentovaný. A Moravčíka preto, lebo je talentovaný, ale neangažovaný.“

Bol som práve na tvorivej dovolenke, prekladal som Kollárovu *Dcéru Slávy*, nuž nepočul som ten výrok naživo. Iba sa ku mne doniesol – aj s Jóbovou zvestou, že Moravčíkov *Čerešňový hlad*, ktorý už-už odchádzal do tlače, dal Mihálik stiahnuť z výroby. Zastaviť Marčoka bolo ešte ľahšie – bol iba v rukopise.

Viliam Marčok bol literárny vedec – poézia nebola jeho parketa. Ani ja som neprečoňoval jeho básnický talent – no ako vylúčenec nesmel vtedy publikovať vôbec a tá bariéra by sa vydaním básnickej zbierky prelomila. Podobne to bolo s Moravčíkom. Nemal síce nič spoločné s tým, ako si medzi sebou vybavovali účty bývalí stalinisti a nezlyhavší komunisti, no, zopakujme si to, bol to jediný nestraník, ktorý nepodpísal nové stanovы Zväzu slovenských spisovateľov, a tak sa z neho sám vylúčil – čo znamenalo aj preňho zákaz publikovania. Takisto v jeho prípade bolo treba prelomiť bariéru. Z Mladých liet aj Smeny sa vypytovali: „Kedy už vyjde ten *Čerešňový hlad*, aby sme aj my mohli dať do tlače Moravčíkove rukopisy?“ Aj Mihálik musel vedieť, že je to takto. No na počudovanie – hoci vyrástol v plebejskej košeli a v detstve možno aj hladoval – súcit s Moravčíkovými hladnými deťmi sa mi v ňom prebudiť nepodarilo. Mihálik uctieval iba siamske dvojbožstvo talentu a angažovanosti.

Marčokova básnická zbierka nevyšla nikdy. Moravčíkov *Čerešňový hlad* som však obetovať nemienil a odkázal som Moravčíkovi, aby nevešal hlavu, budeme bojovať ďalej.

Nevedno, či dostal môj odkaz, no keď som sa vrátil z tvorivej dovolenky, vítal ma Vojtech Kondrôt, ktorý ma počas neprítomnosti zastupoval, prekvapujúcou informáciou:

„Nemusíš sa už púšťať do nijakého boja, Moravčík je v tlači.“

„Čože?“ čudoval som sa. „Mihálik ustúpil?“

„Nie Mihálik. Ustúpil Moravčík.“

A dozvedel som sa, že celý prípad vyriešil ešte pred mojím návratom naozaj sám Štefan Moravčík: prišiel a doplnil zbierku o pár optimistických básničiek.

Náš najbližší rozhovor bol potom takýto:

„Nemusel si to robiť. Dotiahli by sme to do víťazného konca aj bez toho.“

„Chcel som ti pomôcť. Nemohol som sa už dívať, ako sa so mnou trápíš.“

Nuž, toto je príbeh *Čerešňového hladu*, v ktorom som nakoniec nepomáhal ja Moravčíkovi, ale on mne. V tých časoch to bolo takmer dojímavé.

5

To, čo hovorím vyššie, však treba čítať ako citát – posledné odseky sú prevzaté z článku *Poznámky na pamäti*, ktorý vyšiel v roku 2004 v Romboide a začínal sa slovami:

„V červenom Romboide č. 1/2004 má Valér Mikula v článku „Červené“ päťdesiate v „zlatých“ šesťdesiatych takúto vetu:

„Pokiaľ ide o Feldeka, jeho neodškriepiteľná zásluha na vyjdení mnohých básnických knížiek režimom ‚trpených‘ autorov je tak dvojsečná: presadil ich publikovanie, ale zároveň dohodol ich kontamináciu dobovo konformným politickým balastom, čím pomáhal rozširovať pokryteckú morálku plazivej ‚normalizácie‘.“

Nuž – aby som tú „zásluhu“, ktorú mi priznáva Valér Mikula – ešte spestril: jedným z mojich autorov bol aj Valér Mikula. Keď vkročil do mojej kancelárie, zaigratuloval som mu k jeho v Smene vydanéj básnickej zbierke *Zvieratko noc*, a potom som bol zvedavý, či nemá ďalšiu. Nemal. Básne už vraj nepíše. No dohodli sme sa aspoň, že pre Kruh milovníkov poézie preloží *Vreckové básne* francúzskeho básnika Pierra Alberta Birotu. Preložil a bola z toho pekná kniha. Zaviedol som vtedy v KMP sériu tematických (alebo žánrových) antológií. Valér Mikula uvítal aj moju ďalšiu ponuku a urobil ďalšiu krásnu knihu – antológiu *Piesne potulných pevcov* (slovenská poézia o svete). Keď uvážime, že napríklad Milošovi Krnovi, hoci bol členom ÚV KSS, sa do našej erbovej edície KMP nepodarilo preraziť ani ako básnikovi, ani ako prekladateľovi – koho sme to vlastne vtedy tak plazivo a pokrytecky uprednostňovali a koho diskriminovali?

V tom texte v Romboide z roku 2004 som sa možno bránil viac než bolo treba, a preto vyzerá ako akési skladanie účtov. Ale aké skladanie? A prečo?

Aj keď sa Mihálikovi podarilo vydanie *Čerešňového hladu* ešte o rok oddialiť – to je tak asi všetko, čo sa mu podarilo.

Príbeh tej knihy nie je jej, ani Moravčíkovou, ani mojou prehrou – a som si istý, že ani do dejín slovenskej literatúry to nevojde ako prehra.

Valér Mikula je aj autorom Moravčíkovho hesla v *Slovníku slovenských spisovateľov* a napísal tam: „Po ‚konsolidačných‘ perzekúciách mohol Moravčík vydať ďalšiu zbierku *Čerešňový hlad* až 1979 (bežnou dobovou publikačnou podmienkou bolo začlenenie tzv. angažovaných básní, čo autor urobil v oddiele S kým).“

Je to takmer korektné, no iba takmer.

Tá podmienka nebola bežná – bola Mihálikova.

A okrem toho: každý, kto sa na to pozrie ex post a bez tej novodobej kádrovej posadnutosti, príde navyše aj na to, že Kondrôt aj Mikula sa mýlia. Moravčík neustúpil a básne, ktorými doplnil *Čerešňový hlad*, neboli angažované v bežnom zmysle toho slova – ak za jeho vtedy bežný zmysel považujeme poplatnosť režimu. V jednej básni – v tej, v ktorej sa všetky slová začínali na „s“ – si dokonca spravil z Mihálika a z jeho obľúbenej „angažovanosti“ žart. A napríklad iná dodatočne

pridaná báseň – báseň *Neutrónová bomba* – tá síce bola angažovaná, no nie v komunistickom, ale v kresťanskom duchu, veď sa končí tým istým slovom, ktorým sa končila aj kedysi taká slávna Blokova báseň *Dvanásť*, slovom Kristus:

*Tá nová bomba vraj ničí len ľudí.
A vtáky štebotné.
A klasu sa vraj ani nedotkne.
Zrno vraj zostane čisté.
Ale pre koho?
Kriste!*

6

Tu by sa mohol príbeh *Čerešňového hladu* aj skončiť, ale jeho pokračovanie je príliš lákavé, než aby som si ho odpustil.

Ešte skôr, než vyšiel *Čerešňový hlad*, sa stalo, že tajomník Zväzu výtvarných umelcov Ignác Kolčák hľadal referenta pre mladé výtvarné umenie: poradil som mu Štefana Moravčíka.

No jeho pôsobenie na Zväze výtvarných umelcov netrvalo dlho: uvoľnila sa totiž stolička rovno oproti mne, v mojej redakcii. Ján Šimonovič sa urazil, že ho nútim, aby v preklade Jesenina používal aj rýmy, odišiel do Smeny, a Štefana Moravčíka som zväbil na jeho miesto.

Bol to môj ďalší husársky kúsok – pamätníci sa dodnes rozpomínajú, aký úžas v nich vyvolal. O tom, ako to prebehlo, som už písal aj v spomenutom Romboide:

„Mihálik bol ešte stále riaditeľom, ešte stále nemal Moravčíka rád – ale nevzdoroval. Na jeho spacifickovanie stačila vtedy jedna veta, ktorú by som takisto rád zachoval pre históriu:

„Vojtech, do mojej redakcie nastúpi Moravčík, Miro už o tom vie.“

Mihálik mlčal – mal zrejme plné ústa. Prihovoril som sa mu totiž v klube spisovateľov vo chvíli, keď práve nehľadoval. A tak, aj keď „Miro“ nevedel o ničom, Moravčík nastúpil.“

A neskôr, keď Mihálik odišiel do penzie (a keď som to v roku 1986, po vylomene nine v čítárni U červeného raka, zabalil vo vydavateľstve aj ja), postaral som sa, aby ma Štefan Moravčík vystriedal aj vo funkcii vedúceho redaktora.

(Vyšlo v *Slovenských pohľadoch* 1/2013.)

PETER BELAN

Peter Belan (1946), občianskym povoláním lekár, ale aj spisovateľ a divadelník. Už za študentských čias sa stal legendou ako spoluzakladateľ Divadla u Rolanda, pre ktoré napísal niekoľko hier.

Hravý bezočivec

1

Nedávno som si znova prečítal knihu Patricka Ryana *Jak jsem vyhrál válku*, ktorá vyšla v roku 1970. Kniha je napísaná štýlom „nič mi nie je sväté“ – a Patrick Ryan, respektíve jeho hrdina, veliteľ dvanástej čaty Štvrtého mušketierskeho Goodbody, si v nej spomína na vojnu. Každá kapitola tej knihy je samostatnou poviedkou, každú uvádzajú seriózne citáty z diel či pamätí účastníkov a historikov druhej svetovej vojny – a v každej potom exploduje bezočivý humor.

Napríklad desiatu kapitolu uvádza citát z *Pamětí* maršala Montgomeryho, v ktorom sa medziiným hovorí: „*Pravděpodobně jednou z největších předností, jakou se může velitel vykázat, je schopnost vyzařovat důvěru v plán operace...*“

A potom nasleduje príbeh hlavného hrdinu Goodbodyho, ktorý budem citovať po česky, pretože knihu mám po ruke v češtine, vo výbornom preklade Františka Vrbu.

Jedného dňa, v júli 1943, keď Goodbodyho pluk dobyl Tunis (alebo, ako to formuluje on sám „*když jsem dobyl Tunisu*“), zavolá si hlavného hrdinu kapitán Tablet a povie: „*Mám pro vás zvláštní úkol, Goodbody. Se schválením vrchního velitele jste byl vybrán za styčního důstojníka.*“

Do vojenského tábora prenikajú arabskí obchodníci (doslova „*hordy Arabů, prodávajících ryby, ovoce, vejce a mladé ženy*“) a Goodbody sa dozvie, že jeho úlohou bude zostaviť menný zoznam 150 vyvolených, vydávať im priepustky a kontrolovať ich pohyb. Goodbody v tom nevidí nijaký problém až do chvíle, kým jeho poverenie neobohatí ďalší rozkaz: „*Na štábu armády jsou znepokojeni výskytem úplavice...*“, a preto „*žádný obchodník nesmí dostat propustku, dokud nebude prověřen rozbořem vzorku jeho výkalů*“.

Goodbody vyfasuje na splnenie svojej úlohy debnu konzervičiek, ktoré vyvolajú úžas arabského tlmočníka: „*Krinda, šéfe! Sem ještě neslyšel, aby někdo zbíral tendle sajrajt. Co s tím sakra bude váš generál dělat?*“

„Analyzovat,“ odpovedá Goodbody tlmočníkovi. „Rozeberou to na kousíčky, aby viděli, z čeho se to skládá.“

Tlmočník žasne ďalej: „Ale to ví přece každé, z čeho se to skládá. Dyk jsou to vobyčejný –“

Goodbody však tlmočníka uzemní: „Pro šéfa zdravotní služby je v tom plno fascinujících informací.“

Ako vidno, nečítame nič, čo by sme museli považovať za neprijemnú hyperbolu. Všetko je to seriózne myslené aj seriózne prebiehajúce – na absurditu to povyšuje štýl, ktorým hovoria hrdinovia knihy. A aj oni ním hovorili nepochybne už vtedy, keď sa príbeh odohrával – teda nie až vtedy, keď ho Ryan napísal. To je ten zázrak realistickej absurdity, dielo – takpovediac – viacnásobného autorstva. Preto bývajú majstri dobre odpočúvaného dialógu lepšími spisovateľmi než prozaici, ktorí sa spoliehajú iba na seba – a potom nás uspávajú sivými plachtami neprerušeného monológu. (Nie náhodou uvádza Ryana ako svojho obľúbeného spisovateľa aj majster dialógu Ľubo Dobrovoda v rozhovore s Veronou Šikulovou v časopise Míau.) Sledujme však Goodbodyho správanie tesne pred odberom vzoriek:

„V sobotu ráno jsem dal nastoupit všem sto padesáti obchodníkům. Prostřel jsem stůl anglickou vlajkou a na něm stály seřazený lesknoucí se válečky. Oblékl jsem se pro tu příležitost do parádní uniformy. Není nad trochu pompy, aby to zapůsobilo na domorodce náležitým dojmem...“

Stop. Kto je zvedavý, ako to pokračovalo, nájde si to v knižnici – pre potreby tejto úvahy som však už citoval dosť na to, aby sa mi podarilo odkryť súvislosť medzi Ryanovým spisovateľským rozmachom a slobodou prejavu, do ktorej patrí aj neúctivé zaobchádzanie so zástavou.

Všimli ste si to?

Goodbody sa dopustil rovnakého „zločinu“ ako slovenskí rebelanti Potocký a Mišún, keď v novembri 2012 spálili pred slovenským parlamentom zástavu EÚ a hrozil im za to trest. Zastal som sa ich vtedy článkom v Pravde, v ktorom som pripomenul, že pálenie zástavy uvádza americká ústava ako príklad tam, kde sa v nej hlása, že „freedom of speech“ čiže sloboda prejavu sa vzťahuje aj na nonverbálne prejavy. Dôstojník Goodbody sa môže správať neúctivo k britskej zástave úplne bez obáv, pretože mu to dovoľuje západné chápanie slobody prejavu.

Prinajmenšom pozoruhodné je tu ešte čosi ďalšie. Napriek totálnej neúctivosti ku všetkému, počnúc britskou zástavou, duch, ktorý vane z Ryanovej knihy, je hravý, a keďže hravosť nejde veľmi dohromady s nenávisťou, je to duch vlastenecký. Tú zástavu, ku ktorej je taký neúctivý, Ryanov hrdina miluje a je pripravený za ňu

položiť život. O tejto jeho láske a o tom odhodlaní sa dozvieme aj *expresis verbis* – v úplnom závere knihy.

No ani v tom úplnom závere autor nezľaví čo len chlp zo svojej hravej bezočivosti. Aj o Britoch, ktorí, nebudaj, vykročia raz do tretej svetovej, povie: „*Jsem přesvědčen, že znovu nastoupí pod prapor, vzdorně vzhlednou k hřibovitému mraku, až zakryje oblohu, s neuhýbající odvahou budou čelit padajícím částecům stroncía...*“

2

Popri výbuchoch smiechu nad Ryanovou knihou sa však nevyhneme ani vážnej otázke: nájdeme čosi podobné aj v našej literatúre?

Ako Stredoeurópania sme nemali vo svojich dejinách priveľa príležitostí, aby sme milovali politické systémy a štátne celky, v ktorých sme žili.

Haškov *Švejk* či Škvoreckého *Tankový prapor* nie sú knihy napísané horšie, naopak – Haškov *Švejk* je vo svojom žánri takmer bezkonkurenčný. No bolo by naozaj čudné, keby Švejk tajne miloval rozpadávajúce sa Rakúsko-Uhorsko alebo hrdinovia *Tankového praporu* bez moralizovania prijímali vládnuci stalinizmus.

Pátranie po hravom bezočivcovi à la Goodbody nie je ľahké ani v slovenskej literatúre. Paradoxne sa však začína tento typ objavovať v období zdanlivo bezútešnom – za normalizácie.

Normalizačná moc si totiž iba na svojom začiatku prisvojila krajinu a jej skutočného vlastníka, slobodmilovného občana, izolovala a vyhánala do emigrácie. Ako čas bežal, situácia sa obracala. Normalizačný vládca Jakeš zisťuje, že je to v skutočnosti on, kto je izolovaný „jako kůl v plotě“, zatiaľ čo občan sa čoraz viac cíti byť vlastníkom svojej vlasti. November 1989 je ešte za obzorom, no „zelení“ už preberajú zodpovednosť za „Bratislavu nahlas“, na Kolibe znova nakrúca Jakubisko, a to dokonca koprodukčné filmy s Giuliettou Masinou a inými západnými hviezdami, znova majú svoje divadlo Lasica a Satinský, Slovenské národné divadlo interpretuje v neuveriteľne aktuálnom duchu Erdmanovho *Samovraha*, Ibsenovho *Nepriateľa ľudu* (a dovoľm si pridať k tým dvom hrám aj svoju *Skúšku*) – nuž prečo by sa ako vlastník svojej vlasti necítil aj románopisec?

To neznamená, že literárny hrdina dobrej knihy musí byť za každú cenu optimista. Slobodov *Rozum*, najvýznamnejšie prozaické dielo osemdesiatych rokov, sa končí vetou „som zabitý člověk“ a jeho hrdina, idúci v závere peši a v protismere po diaľnici, sa vlastne pokúša o samovraždu – no predsa je tu čosi optimistické: je to samotný fakt, že to vyšlo a že to vyšlo v normálnom vydavateľstve. Český disident Ludvík Vaculík sa o *Rozume* vyjadril, že v Čechách by mohol vyjsť iba v jeho

Edícii Petlice. A optimistické je aj to, že je to vynikajúca kniha – dodnes (čiže ani v slobodných podmienkach vytvorenými dielami) neprekonaná.

Nuž, a v tejto atmosfére blížiaceho sa konca komunizmu sa aj na Slovensku začína rodiť radostná satira ryanovského typu. Jedným z jej najvýznamnejších predstaviteľov je hravý bezočivec Peter Belan a jeho *Ryby na suchu*.

3

Peter Belan patrí do tej skupiny umelcov, ktorí síce neboli za normalizácie zakázaní, no s možnosťou, že zakázaní budú, sa ustavične zahrávali. Kto sa zahráva, dáva prednosť hravosti pred moralizovaním. No ak nemoralizuje, to ani náhodou neznamená, že by bol nemorálny. Hravosti dáva taký umelec prednosť preto, lebo vie, že moralizátorstvo nie je vždy tá najlepšia cesta k umeleckému výsledku. Umelecvi-moralizátorovi sa totiž ľahko môže prihodiť, že sa stane iba krivým zrkadlom toho, proti čomu bojuje – že napríklad z nenávisti k neľútostným kádrovníkom sa stane sám neľútostným kádrovníkom. To vysvetľuje, prečo sa medzi umelcami, čo sa so zakázanosťou iba zahrávali, dvíhala vlna čohosi, čo bolo slobodnejšie, pretože samostatnejšie, a teda aj umelecky produktívnejšie než to, čo by chceli (ale ktovie, či aj mohli) ponúknuť, keby šli hlavou proti múru. Nazvime to vlnou hravej bezočivosti.

Aj umelec, ktorý sa so zakázanosťou iba zahráva, bojuje proti diktatúre – no bojuje proti nej tak, že jej prechádza cez rozum, bojuje vtipom, metaforou – niekedy to môže byť len slovná hračka alebo len pauza – no jeho publikum o jeho boji vie a dokáže prijať aj slovnú hračku, akoby to bol politický manifest.

Hneď v prvej hre Petra Belana *Ostrov* toho bolo neúrekom. Zabával som sa na tom, už keď som to čítal – no ešte viac, keď som to videl na scéne. Napríklad taká veta „*poďme sa pozrieť na západ slnka*“ bola pri čítaní ešte krotká – ale keď sa hrala s dlhou pauzou uprostred („*poďme sa pozrieť na západ... slnka*“) zo slova západ s malým z sa zrazu stávalo slovo Západ s veľkým Z – a to si už všimla aj Štátna bezpečnosť, ktorá na predstaveniach Divadla u Rolanda nikdy nechýbala. Všimla si to – ale neporadila si s tým. Bolo to hravo bezočivé. Bezočivosť bola ľahko čitateľná – no vďaka hravosti to bolo nepolapiteľné.

Podobnú vlastnosť ako Belanove hry mali aj jeho poviedky.

Ryanovská hravá bezočivosť sa v nich hľadá o to ľahšie, že v nich – najmä v jednej z nich – nájdeme aj ryanovskú tému.

Nuž, všimnime si práve túto: volá sa *Pomalé dni vojenské*.

Podobne ako Ryanovi ani Belanovi nie je na vojenskej téme nič sväté. Autorovo alter ego (jeho Goodbody) sa volá Viktor Háč. A podobne ako je Ryanov humor

vtelený do Goodbodyho reakcií, aj humor Belanovej poviedky sa odohráva najmä v reakciách vojenského lekára Viktora Háka.

Keď napríklad Hákov kolega lekár poznamená o vojakoch z útvaru, pri ktorom slúžia, že keď sa raz rozídu, „mnohých v živote už nestretneme“, doplní ho Viktor Hák slovami: „*Veľmi príjemná myšlienka.*“

Keď sa Viktor Hák usiluje definovať rozdiel medzi vojnou a civilom, dopracuje sa k myšlienke: „*Na vojne si ťahujeme zo slabšieho bez výčitiek svedomia.*“

Keď sa vysmieva z predpisov, ktorými sa musí riadiť vojenský lekár a v ktorých je s byrokratickou tuposťou pomešané závažné s nezávažným, Viktor Hák ich nepohaní, ale pochváli: „*Tieto tabuľky sú veľmi dobrá vec. Je v nich všetko. Od odtrhnutia prirodzenia až po zaľahnutie v ušiach a hluchotu.*“ Keď neprítomného vojaka zachraňuje jeho spoluvojak výhovorkou „išiel pracovať“, Belanov hlavný hrdina to zhodnotí takisto bez vzrušenia: „*Tento termín pre spánok zaviedol Staidl. Postupom času sa vžil na celej ošetrovni.*“ A dokonca začne spánok nazývať prácou aj Viktor Hák.

Viktor Hák si svoj hravo bezočivý spôsob myslenia uvedomuje a usiluje sa svoje repliky „*zapamätať s úmyslom použiť ich niekedy na pobavenie väčšej spoločnosti*“.

Celá tá vojenská drezúra, ten bič, čo sviští aj nad ním, je aj samému Viktorovi Hákov smiešny. No márne by sme čakali, že táto poviedka vyústi do nenávisti k armáde, a teda vlastne – keďže armáda je symbolom režimu – do nenávisti k režimu.

Ryanovský vojak netrpí schizofréniou, nie je to zakuklený zradca – je spokojný, že ho jeho hravá bezočivosť drží nad vecou, a preto nemusí ani metaforicky emigrovať do nejakej inej, pohodlnejšej reality: trúfa si obstať aj v tejto.

A tak – podobne ako Ryan britskú armádu na záver svojej knihy – aj Belanov hrdina na záver poviedky armádu, v ktorej slúži, pochváli – či aspoň ju označí za svet, za ktorým by mu prípadne mohlo byť aj ľúto.

Keď sa Viktor Hák môže konečne zbaviť vojenských povinností a stojí pred policou so svojimi medicínskymi knihami, zrazu sa ešte raz bezočivo pohrá so svojimi emóciami:

„*Ako je možné, pomyslel si, že sa neviem donútiť k preštudovaniu týchto kníh? Mám ich rád, sú zaujímavé, a predsa to nejde. Chýba mi bič?*“

FRANTIŠEK MIKLOŠKO

František Mikloško (1947), spisovateľ a editor. Pôvodným povoláním matematik. Do roku 1983 pracoval v Ústave technickej kybernetiky SAV, potom robotník a disident, aktivista tajnej cirkvi, jeden z organizátorov Sviečkovej demonštrácie (25. marca 1988) a v novembri 1989 spoluzakladateľ VPN. V rokoch 1990 – 92 bol predsedom slovenského parlamentu a do roku 2010 jeho poslancom. Dva razy (v rokoch 2004 a 2009) kandidoval na funkciu prezidenta SR. Sústavne sa podieľa na tvorbe edičného programu Vydavateľstva Michala Vaška, ktoré venuje pozornosť zločinom komunizmu. Napísal knihy *Nebudete ich môcť rozvrátiť* (1991), *Čas stretnutí* (1996), *Desať spravodlivých* (2011) a *Znamená čias* (2013).

Mikloško pred arénou

Aj keď František Mikloško nemal za sebou roky väznenia ako Václav Havel alebo Arpád Göncz, v čistote charakteru sa im určite vyrovnal. Ako organizátor Sviečkovej demonštrácie si prinášal na politickú scénu po Novembri 1989 kredit z minulosti a usiloval sa obnovovať si ho zas a znova. Nehľadal zisk pre seba – dodnes žije v bytíku, v ktorom žil aj pred dvadsiatimi rokmi. Jeho vždy trápili hlavne cudzie starosti. A poctil ma tou dôverou, že na riešenie niektorých ma prizýval.

„Založ divadlo,“ povedal mi raz, keď ma stretol. „Musíme dostať Milana Sládka nazad z emigrácie.“

„Chce to aj strechu, pod ktorú by sa mohol vrátiť.“

„Tak nájdí aj tú strechu.“

Našiel som Arénu – zdevastovanú historickú budovu za Starým mostom, v ktorej priestoroch práve vypršal čas prenájmu televíznym skladom a dielňam. No televízia sa tých priestorov vzdávala nerada. Nestačilo, že sme založili divadlo Aréna na papieri a že som bol jeho dočasným riaditeľom (Milan Sládek nemal ešte občianstvo) – o budovu Arény bolo treba zabojovať.

Zábavná spomienka: zlákal som raz zopár kompetentných, aby si šli budovu obzrieť. V dožívajúcich skladoch a dielňach bol už iba vrátnik, ale toho už pred

nami varovali, nesmel nikoho vpúšťať. Darmo sa predstavil primátor. „Lutujem, nemôžem vás vpustiť.“ Darmo sa predstavil minister kultúry. „Lutujem, nemôžem.“ Darmo sa predstavil aj predseda parlamentu. „Lutujem, pán Mikloško, nejde to.“ Už by sme to vzdali, no zrazu ukázal preukaz Mikloškov bodyguard, a vrátnik kapituloval: „Nech sa páči, páni.“

Bol to František Mikloško, kto pomohol zachrániť čertvieakým osudom ohrozenú Arénu a premeniť ju na divadlo. 1. júna 1992 dostal Milan Sládek občianstvo, odovzdal som mu riaditeľské žezlo a konala sa premiéra *Apokalyptiky*. Divadlo Aréna bolo na svete.

O týždeň boli voľby, a čo nasledovalo, k tomu sa nejdem vracieť. Zaplaťpánboh, Divadlo Aréna je tu dodnes, aj keď je príbeh jeho vzniku zabudnutý.

Aký div? Vyrástla nová generácia voličov, ktorá sa nemá odkiaľ také veci dozvedieť. Tí, čo by jej mohli o Mikloškových zásluhách porozprávať, nemajú kde prehovoriť, a ak majú, konverzujú o inom. A tak dnes stojí František Mikloško znova bezmocne „pred arénou“ a vstup mu neulahčí nijaký bodyguard. Jeho dnešný telesný strážca je síce krajší a nežnejší, nemá však čarovný preukaz. Možno sa v kútiku duše i teší, že Ferka tentoraz do arény nevpustia.

Aj tak je to môj najmilší prezidentský kandidát.

(Len sa obávam, že v tom boji o Arénu som prišiel o volebné právo.)

(Vyšlo v *Sme*, 6. marca 2009, potom v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)



František Mikloško
ako disident-
-robotník (vpravo)

ĽUBO DOBROVODA



Kresba Dangler

Ľubo Dobrovoda (1962), prozaik, občianskym povoláním podnikateľ, autor kníh *Ja, Malkáč* a *Ja, Velkáč* – prvú z nich v divadelnej podobe uviedlo pražské Divadlo v Dlouhé. Reprezentoval 9. mája 2006 Slovensko a Bratislavu, keď v 27 európskych hlavných mestách v 27 kaviarňach súčasne čítalo svoje práce 27 spisovateľov, v Prahe Václav Havel, v Ríme Umberto Eco atď. Umiestnil sa na druhom mieste (hneď za Dobšinského rozprávkami) v televíznom projekte *Moja naj kniha*.

O nákazlivosti šťastia

V čase, keď môj priateľ Ľubo Dobrovoda nepíše a nepodniká, najradšej cestuje. Ale nie tak ako väčšina z nás. Ľubo Dobrovoda spoznáva svet spôsobom, ktorý najlepšie vyhovuje jeho adrenalínovej duši. Keňa by sa mu nerátala, keby si tam nezaplával medzi žralokmi, na rieke Orinoko si musel zaveslovať medzi krokodílmi, v Maroku si neodpustil hazardný prechod cez púšť, na Aljaške ho nevykoľajilo, že ho pri rannom behu sprevádzal obrovský grizly – a tento svoj spôsob cestovania nazýva skromne „dostupné dobrodružstvá“. Až z dostupných dobrodružstiev urobí raz knihu, máme sa po *Malkáčovi* a *Velkáčovi* zas na čo tešiť.

K jeho spôsobu patrí aj to, že o čo viac sa zahráva s vlastným životom, o to viac obáv máva o životy iných. Aj z Aljašky sa vrátil práve včas, aby sa ma spýtal: „Prečo tak ťažko dýchaš?“ „To tie horúčavy,“ vravím. A on: „Nasadaj!“

Darmo som sa vykrúcal, že to rozdýcham, len čo sa ochladí – nekompromisne ma zaviezol do nemocnice, kde som absolvoval vyšetrenia, po ktorých som sa už nesmel ani hnúť. „Vy ste svojho priateľa nepriviezli o päť minút dvanásť, ale o pol jednej,“ povedali mu tam. Mal som šťastie – zachránil mi život.

Vďaka lekárom už zas dýcham spoľahlivo a môžem sa na svojom príbehu zabávať. Hľa, veď ani ja, hoci som sa nepohol z centra Bratislavy, som za Ľubom Dobrovodom nezaostal vo vyhľadávaní životunebezpečných kontinentov!

A navyše sa potvrdila aj tá stará známa pravda, že šťastie je nákazlivé.

Tým činom, že sa Ľubo Dobrovoda šťastne vrátil z Aljašky, nakazil svojím šťastím aj mňa – a blahorečí mu za to aj šťastný nočný hmyz:

Ľubovi Dobrovodovi

*Akási pliaga vletela mi do pľúc
a druhá nemocničným oblokom.
Už niet ich – už len, o pero sa oprúc,
v básni im staviam pomník napokon.*

*Tá prvá, embólia, sa mi z nohy
až k srdcu vkradla chodbičkami ciev.
Tá druhá, nočný hmyz, mi spod oblohy
na knihu spadla, bzučal tam jej spev.*

*Tá prvá chcela zabiť mňa. A ja som
chcel zachlomaždiť zas tú druhú, aj som
už dvíhal ruku – so svetom sa lúč!*

*No keď ma nezabila embólia,
prečo by som sa nezlutoval i ja?
Mávol som knihou z okna – tam si bzuč!*

(Vyšlo v knihe FELDEK, L.: *O nákazlivosti šťastia*. Bratislava, Ikar 2009.)

ĽUBOMÍR FELDEK

Lubomír Feldek (9. 10. 1936 Žilina), básnik, prozaik, prekladateľ, dramatik, autor pre deti. Absolvoval štúdium slovenčiny na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, počas posledného roka štúdia bol zamestnaný ako redaktor vo vydavateľstve Mladé letá. Do tohto obdobia (1958) spadá aj zakázané vystúpenie Trnavskej skupiny a celoštátne previerky, po ktorých musel zamestnanie opustiť s príkazom absolvovať dva roky vo výrobe. Súčasne dala vládnuca moc zošrotovať jeho prvú knihu *Hra pre tvoje modré oči* a niekoľko rokov nesmel publikovať. Roku 1959 jeho otca uväznili a potom v žilinskom monsterprocesse s protištátnou skupinou Kauzál a spol. odsúdili. Lubomír Feldek si po úraze (keď pracoval ako robotník v tlačiarňi) našiel nové zamestnanie vo výrobe – stal sa redaktorom závodného časopisu Tesly Orava v Nižnej. Po tomto dvojročnom treste sa vrátil do Bratislavy a ďalších dvadásť rokov žil ako umelec v slobodnom povolaní – užívala ho textárska spolupráca s Novou scénou. Roku 1962 sa oženil s Oľgou, rodenou Lukáčiovou, spolu majú päť detí. V roku 1966 bol externým redaktorom časopisu Mladá tvorba – po pol roku ho vyhodili. V rokoch 1973 – 1986 bol vedúcim redaktorom oddelenia pôvodnej a prekladovej poézie vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Zo svojho miesta však musel odísť v roku 1986. V roku 1989 sa stal spoluzakladateľom slovenského PEN klubu, ako aj spoluzakladateľom a členom vedenia hnutia VPN, ktoré sa v novembri 1989 postavilo na čelo Nežnej revolúcie. 21. novembra 1989 vyzval komunistickú stranu, aby sa vzdala mocenského monopolu. V roku 1990 redigoval časopis Ahoj, Európa, kultúrnu prílohu denníka Verejnosť, ktorý začalo vydávať hnutie VPN. V roku 1991 sa stal spoluzakladateľom divadla Aréna a do 1. júna 1992 bol aj jeho riaditeľom. Dobrovoľne toto miesto prepustil Milanovi Sládkovi. V roku 1995 sa odsťahoval do Prahy; v súčasnosti však znova žije v Bratislave, živí sa najmä prekladaním. Za posledné vyše desaťročie preložil šesťnásť hier W. Shakespeara a jeho *Sonety*. Pravidelne komentuje aktuálnu spoločenskú situáciu ako fejtonista a autor piesňových textov, ktoré píše výlučne pre svoju dcéru šansonierku Katarínu Feldekovú a jej skupinu KAFEBAND. Do médií sa mu s nimi preniknúť nedarí – je to, ako sám vraví, jeho posledný krásny neúspech.

Spomienka na debut pred debutom

(rozhovor rozhlasového redaktora Mariána Grebáča s Ľubomírom Feldekom)

M. GREBÁČ. Ako začneme tento rozhovor? Mohli by sme ho začať aj slovami „Roky pribúdajú...“

L. FELDEK. Roky pribúdajú a priatelia sa lúčia – alebo aspoň píšú súvahy svojho života. Aj ja, tiež už v rozlúčkovom veku, zacítim občas potrebu pripomenúť si z minulosti niečo také, na čo by po mojej smrti neprišiel už nikto. Napríklad aj menej známe okolnosti svojho debutu.

Za váš debut sa pokladá v roku 1958 vydaná-nevydaná, čiže vydaná a hneď aj zošrotovaná *Hra pre tvoje modré oči*. Sám to tak všade uvádzate.

Ale je to omyl. Debutoval som už rok predtým rozhlasovou hrou *Mahujá, krásna Cigánka*.

My v rozhlase o tom vieme. No prečo ste vy sám na to zabúdali?

To, že som na svoj „debut pred debutom“ zabúdal, má niekoľko príčin.

V prvom rade som ten text pokladal za stratený. Zostala mi naň len hmlistá spomienka ako na čosi začiatočnicke, nehodné pripomínania. Uskromňoval ma aj fakt, že som ako základ hry použil český preklad Dušana Zbavitela, uverejnený v knihe *Bengálské milostné balady*. Preparafrázoval som si síce tú jednu baladu do slovenčiny, no predsa len, bolo to prebásnenie prebásnenia, nezadovážil som si, ako som to robieval neskôr, originál a doslovný preklad. Navyše: dávno mi v knižnici chýba aj spomenutá kniha.

Nedávno ste si však ten text – vďaka nášmu rozhlasovému archívu – znova mohli prečítať. Čo ste zistili?

Zistil som, že moje prebásnenie bolo síce kde-tu poznamenané čechizmami, no inak to bol autonómny text. Zistil som aj, že sa nemusím hanbiť ani za dramatizáciu. A ešte jedna pekná okolnosť: z titulnej strany v rozhlase archivovaného textu som si pripomenul, že moju hru, ktorá sa (vďaka vedúcemu redaktorovi Rudolfovi Lesňákovi a redaktorovi Ladislavovi Lajchovi) vysielala 9. júna 1957 od 10.00 do 10.30, režíroval Jozef Dánai a do všetkých úloh boli obsadení herci Slovenského národného divadla.

V takejto hviezdnej zostave! Rozprávač: Mikuláš Huba, I. št. c. Naderčánd: Vladimír Durdík, Homrá: Gustáv Valach, I. št. c., Mahujá: Eva Kristínová, Matka: Frida Bachletová, Máinká: Samuel Adamčík, zasl. u., Sluha: Marián Gallo. (Tie skratky za niektorými menami, určené pre hlásateľa, znamenali „laureát štátnej ceny“ a „zaslúžilý umelec“.)

Môžeme si kúsok z toho pustiť?

Nemôžeme. Bolo to dávno – rukopis scenára rozhlas pre vás zachránil – no nahrávka sa nezachovala.

To je škoda. Ale aj tak ma dodnes hreje spomienka na to, ako pekne to rozhlas vtedy naštudoval. Veď na jar roku 1957 som mal iba dvadsať rokov a bol som študent Vysokej školy pedagogickej. Môj otec, hoci vyhodený zo zamestnania a prenasledovaný Štátnou bezpečnosťou, ktorá ho nakoniec dostala aj za mreže, mi vtedy predsa len ešte vládol dávať štyristo korún mesačne (na štipendium som z kádrových dôvodov nemal nárok). Zrazu som však – za rozhlasovú hru *Mahujá, krásna Cigánka* – dostal tritisíc korún! Presne si spomínam na tú sumu – aj na to, že v deň, keď som ju dostal, som otcovi oznámil, že ma už nemusí podporovať, uživím sa aj sám.

Zakrátko po tom rozhlasovom debute si vás všimli Mladé letá.

Zakrátko po ňom – a možno aj vďaka nemu. O pár týždňov po jeho odvysielaní mi vydavateľstvo Mladé letá ponúklo – popri štúdiu – interné redaktorské miesto. Tak som mohol aspoň trochu odbremeniť svojho otca v tých preňho takých ťažkých päťdesiatych rokoch, ktoré ho napokon zabili (zomrel krátko po návrate z väzenia, iba 56-ročný, v roku 1962). Aj moje osobné dejiny sa hneď potom pekne zamotali, na jeseň 1957 vznikla nielen *Hra pre tvoje modré oči*, ale aj Trnavská skupina, v apríli 1958 ju zakázali, moju prvú knižku zošrotovali, na jeseň 1958 boli celoštátne previerky, z Mladých liet ma vyhodili a poslali na dva roky do výroby, ale to už je známy príbeh. Utajené – aj pre mňa – ostalo len to, že pre môj nástup sa stala odrazovým mostíkom tá *Mahujá*.

No hádam nielen ekonomickým – tou hrou ste sa postavili na vlastné nohy aj tvorivo.

Určite. Bude tam akýsi súvis, aj keď som si ho vyše polstoročia neuvedomoval. V lete 1957 sa *Mahujá* predvádzala v rozhlase – a na jeseň sa, aj s tou svojou bambusovou tyčou, presťahovala do *Hry pre tvoje modré oči* a tam sa premenila na fazuľu a stala sa tanečnicou v mojom cirkuse zelenín. Z odstupu času dobre vidím aj dôvod, pre ktorý ma zaujala práve táto balada.

Môžete nám ho prezradiť?

V tej balade je zaujímavý, nezvyčajne jemný vzťah medzi dobrom a zlom. Po rokoch nadvlády primitívnej čiernobielej „estetiky“ socialistického realizmu musel záverečný dojímavý monológ negatívneho hrdinu pôsobiť šokujúco. Chytilo ma to aj po rokoch. Neodolal som – a ešte raz som sa k textu *Mahujá, krásna Cigánka* vrátil. Zaujímalo by to poslucháčov Slovenského rozhlasu aj dnes?

Dobrá poézia je nadčasová. Možno to raz zopakujeme. Aj mladí herci si iste radi zopakujú niečo, čo robila veľká generácia ich predchodcov.

Ľubomír Feldek
Mahujá, krásna Cigánka

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Tam ďaleko na severe hory Gáro sú.
Zriedkakedy pútnika tam nohy zanesú.
Slnko, mesiac nezasvietia do tých temných hôr.
Divé tigre s medveďmi tam vedú rozhovor.
No Cigáni vedia žiť aj v kraji divokom –
žil v tých horách Cigán Homrá s bratom Máinkom.
Ich celý rod žil v tých horách a schádzal z nich nadol
len vtedy, keď po dolinách šíril strach a kradol.
S koristou sa vrátili vždy, skrývali ju tam.
Cigánsky spev teraz odtiaľ doletí až k vám.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Pod horami, v Kaňčánpure, malej dedine,
vychovával brahmán dcéru, šťastie rodinné.
O dievčatku chýr sa niesol na desiatky míľ.
Cigán Homrá v horách Gáro tiež ho zachytil.
Šesťmesačné ešte len – no má vraj veľké čaro.
Cigán Homrá uniesol to dievča do hôr Gáro.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Dievča rastie, rok-dva má už...

RÔZNE HLASY. Už má štyri-päť...

Spieva ako vtáčik v kletke... Treba nad ním bdieť...
Má dvanásť a tancovať až do rána už vládze...
Má štrnásť a s úsmevom už chodí po povraze...
Má šesťnásť a všetky krásy sveta pri nej blednú...
Kto ju vidí, túži vidieť už len túto jednu...
Kto ju stretne, v jej blízkosti zotrval by rád...
Vlastné oko do prsteňa dal by jej aj had...
Kvety čampy na jej lícach – ako rýmy v básni...
A keď kráča, chodníček si pozametá vlasmi...
Akoby sa zotmilo, keď vojde do hája...

ROZPRÁVAČ. Cigánky jej dali meno krásna Mahujá.
A ten Cigán Homrá, čo ju získal únosom,

vyhlasuje pred každým:

HOMRÁ. To ja jej otcom som.
 Kto by mi ju bral, ho moje psiská zaženú.
 Nikomu ju nikdy nedám ani za ženu.

ROZPRÁVAČ. A či svitá biely deň, či noc sa spúšťa čierna,
 pri Mahuji je Palánka, kamarátka verná.

PALÁNKA. Spievam pieseň o Mahuji, každý tón tej piesne
 ľuďom vchádza do uší...

ROZPRÁVAČ. A z uší do srdca klesne.

ZVUK. Hudba a neartikulovaný spev.

ROZPRÁVAČ. Mahujá, ach, tá aj svätca poľahky by zviedla!
 A cigánska banda si ju z hôr do dolín viedla.
 Svoje kúsky predvádzajú tam, kam priputujú.
 Zvedaví sú všade všetci iba na Mahuju.
 Tak putujú po dedinách. Dnes. A zajtra zas.
 Do dediny Bámankánda zavítali raz.

SLUHA. Cigáni z hôr pritiahli do našej dediny.
 Čo s nimi? Vrav, Naderčánd! Vrav, pán náš jediný!
 Za odmenu nám chcú svoje kúsky predvádzať.
 Máme im to dovoliť, či radšej zakázať?

NADERČÁND. Čo im, matka, po sluhovi môžem odkázať?

MATKA. Najprv treba vedieť, syn môj, čo to bude stať.

NADERČÁND. Pýtajú sto rupií.

MATKA. S tým nesúhlasím vôbec.
 Zakáž im to.

NADERČÁND. Zakážem. No ešte, sluha, povedz,
 aké kúsky predvádzajú tam, kde zostať smú.

SLUHA. Cigán Homrá, princípál, má dcéru krásnu,
 čo vie chodiť po povraze.

NADERČÁND. Videl si tú dcéru?

SLUHA. Videl, pane. Krajšie dievča nenájdete veru.

NADERČÁND. Môžu zostať. Sluha, choď a daj im dopredu
 pol odmeny! Nech nám svoje kúsky predvedú!

ZVUK. Hudba, navodzujúca cirkusovú atmosféru.

ROZPRÁVAČ. Na rínok sa náhli večer každý dedinčan,
 zvedavý je na Cigánov aj pán Naderčánd.

Len čo zazrie krásne dievča s dlhým bambusom,
skrúti sa mu zrazu dych a stojí s úžasom.
Keď sa dievča začne šplhať na vysokú tyč,
Naderčánd má strach, že spadne, nechce vidieť nič.
Keď z povrazu náramkami dievča štrngoce,
strieborný zvuk Naderčánd chytá za srdce.
Koniec. Čaká svoju plácu tá cigánska banda.
Krásne dievča nespúšťa zrak z pána Naderčánd
a Naderčánd z nej. A vraví:

NADERČÁND. Nečakajte zlato.

Dám vám radšej dom a pole.

ROZPRÁVAČ. A čo Homrá na to?

HOMRÁ. Súhlasím.

ROZPRÁVAČ. Aj Cigáni chcú žiť raz v pohodlí.

Tam, kde vládol Naderčánd, sa ostať rozhodli.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Zaspala už dedina, aj Cigáni už spia.

A na prahu domu sedí už len Mahujá.

Vari dúfa, do rána že hviezdy poráta?

A kto sa to k tomu domu nocou prikráda?

MAHUJÁ. Kto je to tam?

NADERČÁND. Neľakaj sa, krásna Mahujá.

MAHUJÁ. To si ty, pán Naderčánd?

NADERČÁND. Máš pravdu, to som ja.

Zajtra večer, keď už bude do tmy voňať agát,
pri rieke ťa budem čakať, a keď prídeš na gát,
krčah z pleca zložím ti a kým ty do krčaha
budeš vodu naberať, ti prezradím, čo šľahá
v mojom srdci... Vzbĺkol mi v ňom prečudesný plameň.
Neviem si s ním poradiť, a zabi ma, keď klamem.

ZVUK. Hudba, žblnkot vody.

NADERČÁND. Ešte vodu nenačri! Keď zišli sme sa znova,
pýtam sa ťa – počula si včera moje slová?

MAHUJÁ. Počula som včera dobre tvoje slová, pane,
no neviem, či ozaj môžem odpovedať na ne.

NADERČÁND. Ty, Mahujá, môžeš všetko. Nenačieraj vodu

a najprv mi skús prezradiť, z akého si rodu?
 Nevrav mi, že u Cigánov si už od kolísky!
 Kde stojí tvoj rodný dom a kto sú tvoji blízki?

MAHUJÁ. Nemám sestry ani bratov, matku ani otca.
 Som len kvietok na potoku, ktorý tečie z kopca.
 Len svetom ísť s Cigánmi mi osud právo dal.
 Niet nikoho, komu by som vyliala svoj žiaľ.
 Ty, môj vzácny pane, taký osud nepoznáš.
 V dome, v ktorom žiješ, iste dobrú ženu máš.

NADERČÁND. Ach, mylíš sa, krásne dievča, pustý je môj dom.
 Dobrá žena, tá mi práve najviac chýba v ňom.

MAHUJÁ. Či kamenné srdce majú tvoji rodičia,
 ak ti ženu nehládajú, šťastie nežičia?

NADERČÁND. Netreba. Veď keby som aj mal tri životy,
 nestretol by som už lepšiu ženu, než si ty.

MAHUJÁ. Nebojíš sa takto vravieť? Ach, radšej už choď,
 džbán si uviaž na hrdlo a do rieky sa hod!

NADERČÁND. Nemám povraz, Mahujá. A nemám ani džbán.
 Rád však skočím do rieky – len ty sa riekou staň!

ZVUK. Hudba.

MÁINKÁ. Brat môj Homrá, v noci si bol vonku, viem to ja.

HOMRÁ. Bol som pozrieť, Máinká, kam chodí Mahujá.
 Múdre bude – aj ty, brat môj, za pravdu mi daj –
 keď my čím prv opustíme tento zradný kraj.
 Načo pole, načo dom, keď veci zlé sa stanú?
 Naderčánd a Mahujá už hriešnou láskou planú.

MÁINKÁ. Ak si si tým, Homrá, istý, netreba nás tu
 a hneď teraz vyberme sa, brat môj, na cestu.
 Nech aj dom tu zanechám a pole nedoorám,
 poberme sa, brat môj Homrá, naspäť k našim horám.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Len koľaje zostali tej noci za Cigánmi.
 Naderčánd prekvapil zlou správou úsvit ranný.
 Z úst mu jedlo vypadlo a chvel sa ako byľ.
 Napokon však Naderčánd pred matku predstúpil.

NADERČÁND. Požehnanie daj mi, matka, skús ma pochopiť.

Smer sa dozviem od koľají, cestu od kopýt.
 Pôjdem do hôr podľa slnka, mesiaca a hviezd.
 Ryže navar mi, nech v horách Gáro mám čo jesť.

MATKA. Syn môj drahý, môjho oka jasná zrenica,
 keď odídeš do tých hôr, môj život zmení sa.
 Čo si počne matka, keď jej syn opustí dom?
 Komu zažne na súmraku lampu nad vchodom?
 A keď kdesi v horách Gáro zahynieš, môj syn,
 trň ma zrazu v srdci bodne. Čo si počnem s ním?

NADERČÁND. Nemôžem sa vzdať tej cesty, ktorú musím prejsť.
 Pôjdem, matka, podľa slnka, mesiaca a hviezd.
 Rodný dom aj majetok tu doma zanechám,
 bez rodičov, bez priateľov do hôr pôjdem sám.
 Pokloním sa oblohe aj celej rodine –
 cesta do hôr, to je moje šťastie jediné.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Prešiel prvý, druhý mesiac, prešiel tretí, štvrtý
 a Naderčánd putoval, bol neraz blízko smrti.
 Prešiel piaty, šiesty mesiac – čoraz väčší pozor
 musel dať na stopy koní a koľaje vozov.
 Dažde boli čoraz prudšie, stopy čoraz plytšie,
 len nebo vie, či sa dostal k tej Mahuji bližšie.

NADERČÁND. Hej, pastieri, pokoj vašim prístrešiam a stádam.
 Poradte mi, kadiaľ mám ísť, keď Mahuju hľadám?
 Povedzte mi, pútnici, či niekde nestretli ste
 tú, čo má noc vo vlasoch a v očiach nebo čisté?
 Či z oblakov niektorý z vás, vtáci premilí,
 nezazrel, kde Cigáni sa utáborili?

ROZPRÁVAČ. A zrazu, keď Naderčánd už mlel z posledných síl,
 zazrel z dialky dym a k rieke Kánši dorazil
 ako pútnik k prameňu, keď najhorší je smäd.
 Ako včela, ktorú opil lotosový kvet.

ZVUK. Hudba.

HOMRÁ. Čo je to s tou Mahujou? Veď ona ešte včera
 slané slzy ronila od rána do večera
 a prebdela celé noci, blúdiac po okolí?

MÁINKÁ. Robila to preto, lebo hlava ju vraj bolí.
 Vraj iba keď uloží sa na noc do trávy
 a vyspí sa sa pod nebom, tá bolesť poľaví.

HOMRÁ. No aj v tráve celé noci prevzdychala iba.
 A dnes čo to? Ako to, že vzdych jej v hrdle chýba?
 Pravdu mám, brat Máinká, že zmena sa s ňou stala?

MÁINKÁ. Brat môj Homrá, pravdu máš. Je, stáby z mŕtvych vstala.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Znova v tú noc Mahujá si ľahla do trávy –
 a zrazu z tmy Cigán Homrá sa jej privraví,
 zrazu v tme jej Cigán Homrá tuho stisne dľaň.

HOMRÁ. Viem, že nespíš, Mahujá. Nič nehovor a vstaň.
 Šesťnásť rokov som ťa choval ako vlastnú dcéru –
 odvdáčíš sa mi dnes v noci za tú opateru.
 Tu máš ostrý nôž a na nič nepýtaj sa už.
 Chod' s ním k rieke – na jej brehu spí neznámy muž.
 No aj keby nespal, ty sa strachom neroztras
 a ostrý nôž bez váhania do srdca mu vraz.
 Nech ten muž – zlý čarodejník – zaspí naveky!
 Keď ho nožom prebodneš, ho zgúľaj do rieky.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Mlčky vstala Mahujá. Čo asi myslela si?
 K rieke šla, nad spiacim mužom s nožom zastala si.

MAHUJÁ. Ach, prebud' sa, Naderčánd, ak hľadáš Mahuju.
 Ona stojí nad tebou, tak vstaň a objím ju!
 Ach, prebud' sa, skôr než ťa tým nožom prebodnem.
 Homrá mi dal taký rozkaz – ja naň zabudnem.
 Radšej rodiny sa vzdám a na útek sa dám.
 Len sa prebud', Naderčánd, a rýchlo povedz, kam.
 Tým Cigánom rýchle kone odviažme a tajne,
 skôr než svitne, na tých koňoch kamsi odcválajme.
 Kam nás oči povedú, tie kone nech nás nesú.
 Potom kone pustíme a zveríme sa lesu.
 Kým sa Homrá spamätá, ba ešte trochu skôr,
 musíme byť z lesa von, byť vonku z týchto hôr.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Lahko slovo povie sa, no skutok býva ťažší.

Poblúdili na úteku tí milenci naši.

Žili z lesných plodov ako divá zver a vtáky.

Ale láska pomohla im zniesť aj osud taký.

Každú dravú horskú riečku hravo preplávali.

Kukučky im ešte dlhý život sľubovali.

Objímať sa s nimi chceli všetky mladé prúty

a v noci sa objímali v sladkom zabudnutí.

Zabudli aj na domov aj na Cigánov planých.

Zlý osud má lepšiu pamäť. Nezabudol na nich.

ZVUK. Hudba. Vyústi do zvuku píšťal.

ROZPRÁVAČ. Kúpali sa práve v rieke čistej ako krištál –

vtom začujú z veľkej diaľky tóny známych píšťal

a Mahujá vtedy na hrud' Naderčánda klesá

ako krásna ruža, ktorá zrazu zlomiť chce sa,

ako ruža červená, čo nútia ju byť bielou.

Naderčánd jej kladie ruku na studené čelo.

NADERČÁND. Čo je s tebou, Mahujá? Máš čelo ako ľad.

Prechladla si mi v tej vode? Uhryzol ťa had?

MAHUJÁ. Nie, Naderčánd, nebola to voda ani had!

Iba žiaľ, že budeme si musieť zbohom dať.

NADERČÁND. Odkiaľ to vieš?

MAHUJÁ. Tóny píšťal mi tú správu nesú.

To Cigáni pískajú, že už nám na stope sú.

Poslednú noc privinieš ma ešte k svojej hrudi

a zajtrašie ráno už ma živú neprebudí.

Dnes v noci nám ešte šťastie spojí s dlaňou dlaň,

no zajtrašie ráno si už nespomenie naň.

ZVUK. Hudba.

ROZPRÁVAČ. Lúče slnka boli ráno ostré ako ihly,

cez oči ich do srdc bodli, na nohy ich zdvihli.

začuli, že zo všetkých strán dychčia na nich psiská.

Zdvihli zrak – a na Cigánov dívali sa zblízka.

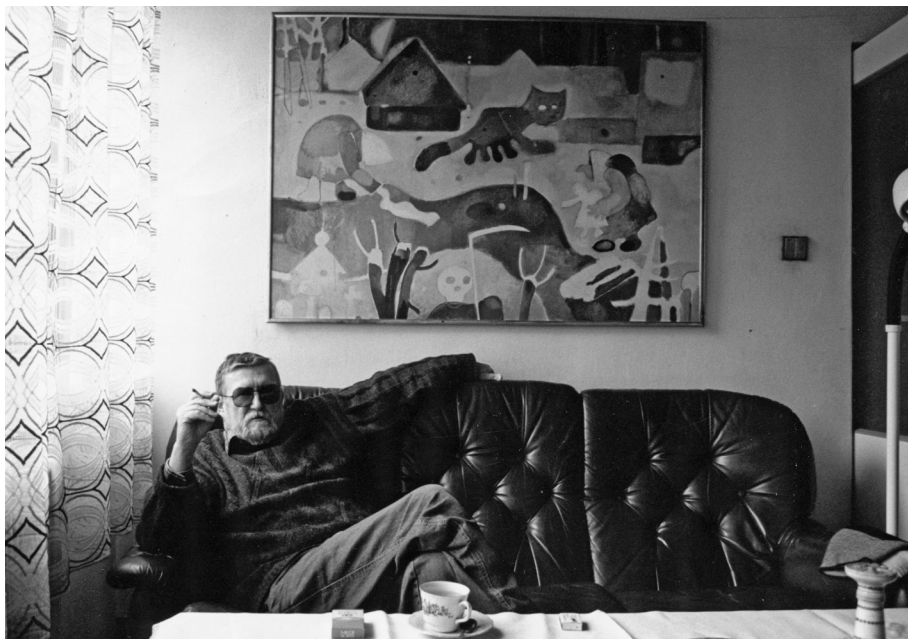
Kruté je aj pomyslieť si, čo malo prísť potom.

Cigán Homrá držal dýku s otráveným hrotom.

Jeho oči boli ako roztavený kov,

jeho dych bol ťažký ako dusno pred búrkou.
HOMRÁ. Odpustím ti, Mahujá, a vrátiť sa k nám smieš,
keď ho touto otrávenou dýkou prebodneš.
MAHUJÁ. K tomu činu tvoje slová ťažko donútia ma.
Mám prebodnúť Naderčánda?
Prebodnem sa sama.
ZVUK. Hudba.
HOMRÁ. Ó, Mahujá, твоjím pravým otcom nebol som!
Stal som sa ním, lebo som ťa získal únosom.
No u mňa si vyrastala potom od kolísky.
Ako otec s dcérou sme si dlho boli blízki.
Ešte raz sa na mňa pozri spopod čiernych rias,
alebo ten otrávený hrot aj do mňa vraz!
Vykopte jej hrob, Cigáni, bratia moji v bôli,
na brehu, kde zahynula proti mojej vôli.
I ja vám dám zbohom – idem hľadať osud vlastný,
lebo ani ja už nikdy nemôžem byť šťastný.
MÁINKÁ. Chod', brat Homrá.
Čo však máme s Naderčándom spraviť?
NADERČÁND. Moje šťastie je len pri nej!
HOMRÁ. Môžete ho zabiť.
ZVUK. Hudba.
ROZPRÁVAČ. Ako Homrá prikázal, tak hrob jej vykopali.
Naderčánda zabili a s ňou ho pochovali.
A potom sa rozlúčili s Homrom ako s vinným
a odišli jedným smerom – a Homrá sám iným.
Len Palánka, Mahujina kamarátka verná,
ostala, a či je biely deň, či noc je čierna,
slzy roní na tom hrobe, kde milenci ležia,
spieva pieseň vlnám rieky, čo popri nej bežia.
Slza na hrob dopadne a zažiari a zhasne.
To jej koniec rozprávania o Mahuji krásnej.
ZVUK. Hudba. Neartikulovaný spev.

(Hru odvysielal Slovenský rozhlas 9. júna 1957.)



Lubomír Feldek pred Kompánkom



Otec Lubomíra Feldeka s Jozefom Mihalkovičom



Zošrotovaný knižný debut



Ľubomír Feldek v Nižnej



Oľga a Ľubomír Feldekovci

Ľubomír Feldek

**Ťahák z dejín slovenskej literatúry
alebo Od Lomidreva po Malkáča**

Vydalo Literárne informačné centrum
Námestie SNP 12, 812 24 Bratislava
www.litcentrum.sk

Všetky práva vyhradené

Prvé vydanie

© Literárne informačné centrum 2013

© Ľubomír Feldek 2013

Fotografie © Literárny archív SNK, Peter Procházka, Danglár a súkromné archívy autorov 2013

Návrh obálky, dizajn a zalomenie © Ondrej Gavalda 2013

Zodpovedná a jazyková redaktorka Marta Bábiková

Tlač Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov

ISBN 978-80-8119-074-2